



ACADEMIA ROMÂNĂ – Filiala Iași



Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Departamentul de Lexicologie – Lexicografie



Actele Colocviului Internațional Lexicografia academică românească.

Provocările informatizării

2020-2021



Presa Universitară Clujeană

ACADEMIA ROMÂNĂ – FILIALA IAȘI
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „A. PHILIPPIDE”

**LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ.
PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII
2020–2021**

Volumul, realizat în cadrul Departamentului de Lexicologie – Lexicografie al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași, cuprinde lucrări prezentate la edițiile din 2020 și 2021 ale manifestării științifice „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării” (http://philippide.ro/pages/manifestari_stiintifice.html).

Coordonatori de volum: Marius-Radu Clim, Elena Isabelle Tamba

Editori:

**Alina-Mihaela Bursuc, Mioara Dragomir, Cristina Florescu,
Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Claudius Teodorescu**

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Dan Cristea m. c.

Prof. univ. dr. Bogdan Crețu

Coperta: Lucian Dragomir

ISBN 978-606-37-1471-9

© 2022 Editorii volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul editorilor, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

ACADEMIA ROMÂNĂ – FILIALA IAȘI
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „A. PHILIPPIDE”

**ACTELE COLOCVIULUI INTERNAȚIONAL
„LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ
ROMÂNEASCĂ.
PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII”
2020-2021**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2022

CUPRINS

Cuvânt-înainte	7
Conferințe și lucrări prezentate	9
<i>Noua ediție a Dicționarului academic al limbii române: tradiție și inovație</i> (Cristian Moroianu)	11
<i>Informatizarea Dicționarului etimologic al limbii române (DELR) și necesitatea refacerii volumului I (A–B)</i> (Iulia Barbu-Comaromi, Ion Giurgea, Cristian Moroianu)	27
<i>Argumente pentru studiul schimbărilor diacronice din câmpul lexical reflectate în dicționarul istoric</i> (Alina-Mihaela Bursuc)	43
<i>Rarități lexicale în Hronograf den începutul lumii (ms. 3517 cca 1658–1661) – analiză în vederea lucrului la Dicționarul limbii române și la Dicționarul etimologic al limbii române redactate sub egida Academiei Române (Litera C, Partea I, Cădă-cap)</i> (Mioara Dragomir)	51
<i>Originea limbilor și strategia neologizării limbii române la Dimitrie Cantemir</i> (Marius-Radu Clim)	61
<i>Prezența soarelui în onomastica românească</i> (Daniela Butnaru)	75
<i>Problema frecvenței cuvintelor-titlu în Inventarul de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online (ICSO2)</i> (Ana-Maria Barbu, Irina Lupu, Dana-Luminița Teleoacă, Teodora Toroipan, Ștefania Vulpe)	85
<i>Analizor morfologic pentru limba română veche, cu categorii universale și specific naționale</i> (Cătălina Mărânduc, Victoria Bobicev)	99
Dicționarul limbii române (DLR). Resurse și instrumente de lucru online. Dezbateri	113
<i>Dicționarul limbii române (DLR). Serie nouă, unificată, actualizată și informatizată. Resurse și instrumente de lucru create</i>	115
<i>Dicționarul limbii române (DLR). Resurse și instrumente de lucru online Masă rotundă – 2020</i>	125
<i>Dicționarul limbii române (DLR). Resurse și instrumente de lucru online Masă rotundă – 2021</i>	153

Lingvistică și astronomie. Lucrările workshopului „Terminologia astronomică românească: științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații”	161
<i>Derularea proiectului: Terminologia astronomică românească. Științific vs Popular.</i>	
<i>Etapa I</i>	
(Cristina Florescu)	163
<i>Considerații privind denumirile de constelații în Dicționarul limbii române</i>	
(Elena Isabelle Tamba)	173
<i>Observații asupra relației astru – stea pe baza Dicționarului limbii române</i>	
(Alina-Mihaela Bursuc)	183
<i>Observații privitoare la denumirile pentru măsurarea timpului în Dicționarul limbii române</i>	
(Cristina-Mariana Cărăbuș)	197
Etapa actuală în evoluția proiectului	
CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic	211
<i>Publicarea online a primului volum din CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic – contextualizare</i>	
(Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba)	213
<i>CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic. Începuturi, dezvoltare și perspective</i>	
(Elena Isabelle Tamba)	219
<i>Digitalizarea resurselor lexicografice în proiectul CLRE</i>	
(Marius-Radu Clim, Claudius Teodorescu)	233
<i>Statutul cuvântului-titlu în Dicționarul limbii române (seria veche – DA, Literele A–B) și adnotarea acestuia în interfața corpusului lexicografic românesc electronic (CLRE)</i>	
(Alina-Mihaela Bursuc)	245
<i>Specificul Dicționarului limbii române (seria veche – DA), Literele A–B. Câteva observații lexicologico-lexicografice</i>	
(Laura Manea)	259
<i>Omonimele în seria veche a Dicționarului limbii române</i>	
(Mioara Dragomir)	271
<i>Ortografia limbii române literare și forma grafică actuală în CLRE: DA și DLR</i>	
(Cristina Florescu)	275
Lista participanților	281

CUVÂNT-ÎNAINTE

Volumul de față cuprinde lucrări prezentate la edițiile din 2020 și 2021 ale manifestării științifice „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”, organizate de echipa Departamentului de Lexicologie – Lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași. Inițiată în 2012¹ ca workshop, manifestarea a prilejuit comunicarea, la nivel național, între specialiști preocupați de informatizarea cercetărilor lexicografice românești și, desigur, de probleme privitoare la redactarea noii ediții a *Dicționarului limbii române* (DLR²), de chestiuni de lexicografie și lexicologie, în sincronie și în diacronie. Din 2020, pentru organizarea acestui eveniment, a început colaborarea cu cercetătorii Colectivului de limbaj natural de la Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române, Filiala Iași, pentru ca, din anul 2021, să capete amploare internațională, sub forma unui colocviu. Organizatorilor li s-au alăturat cercetători din Departamentul Științe Socio-Umane, Institutul de Cercetări Interdisciplinare și din echipele proiectelor TAFOC² și eRomLex³.

Încă de la primele ediții, specialiștii au putut participa atât fizic, cât și online, astfel că, în luna mai a anului 2020, întâlnirea lexicografică a putut fi organizată exclusiv online, conform programului, în condițiile de restricție impuse de pandemie. Profitând de facilitățile comunicării la distanță, manifestarea a beneficiat de o participare internațională mult mai bogată.

Volumul este structurat în trei secțiuni: *Conferințe și lucrări prezentate; Dicționarul limbii române (DLR). Resurse și instrumente de lucru online. Dezbateri; Lingvistică și astronomie. Lucrările workshopului „Terminologia astronomică românească: științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații”*, cărora li s-a adăugat un capitol privitor la *Etapa actuală în evoluția proiectului CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic*.

Orientată spre cele mai recente preocupări din domeniul digitalizării cercetării lexicografice și lingvistice românești, manifestarea noastră prilejuiește dialogul dintre specialiștii de la Academia Română și de la universități de prestigiu din țară și din străinătate. S-a creat, astfel, un mediu propice promovării inovației și stabilirii unor linii de strategie în procesul de sincronizare a manierei de lucru din proiectele academice cu aceea din cadrul proiectelor comparabile din alte țări, cu mai multă experiență în acest domeniu.

¹ În cadrul proiectului de cercetare CLRE. *Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și la nivel de sens*. Pentru mai multe detalii vezi Tamba 2017: p. 221 – 234.

² TAFOC: <https://tafoc.solirom.ro/>.

³ eRomLex: <http://www.scriptadacoromanica.ro/bin/view/eRomLex/>.

Fără să se limiteze la domeniul digitalizării, lucrările cuprinse în volumul de față reflectă preocupările și rezultatele obținute mai cu seamă de cercetătorii care activează în institutele Academiei Române, o atenție specială fiind acordată proiectului fundamental *Dicționarul limbii române* (DLR), elaborat de cele trei echipe de la București, Cluj-Napoca și Iași și proiectului CLRE. *Corpus lexicografic românesc electronic*, cea mai amplă întreprindere dedicată digitalizării lexicografiei românești de la începuturi până în prezent.

Prin volumul de față, adresat deopotrivă specialiștilor și publicului larg, punem în valoare situația actuală a cercetărilor din orizontul lingvisticii și al lexicografiei, precum și primele lucrări publicate, cu acces liber, în variantă electronică.

Editorii

CONFERINȚE ȘI LUCRĂRI PREZENTATE

NOUA EDIȚIE A DICȚIONARULUI ACADEMIC AL LIMBII ROMÂNE: TRADIȚIE ȘI INOVAȚIE

CRISTIAN MOROIANU*

1. Preliminarii

DLR este dicționarul academic reprezentativ al limbii noastre, numit, pe bună dreptate, dicționar-tezaur. Conceput ca prioritate a Academiei Române încă de la înființarea ei, alături de gramatică și de ortografie, Dicționarul are caracter general (reprezentativ), istoric și etimologic, reflex al stării și evoluției limbii și culturii noastre la toate nivelurile ei (cronologic, geografic, stilistic și pragmatic).

Responsabilii Dicționarului au fost, în succesiunea lor: A.T. Laurian și I.C. Maxim (autorii variantei latiniste care, atât prin conținuturile ei substanțiale cât și, mai ales, prin reacțiile create, au deschis larg porțile unor concepții lexicografice rafinate succesiv în etapele următoare), B.P. Hasdeu (*Etymologicum Magnum Romaniae* – până la *bărbat*, prima enciclopedie cu intenții de exhaustivitate a limbii române populare), A. Philippide (DLR – până la prep. *de*, al cărui material a fost pus la dispoziția lui Sextil Pușcariu și a colaboratorilor săi), Sextil Pușcariu (DA – A-K, F-K, L, până la *lojniță*, începutul seriei academice actuale), Iorgu Iordan, Al. Graur și I. Coteanu (DLR, seria nouă, de la M - ..., încheiată în 2010 și coordonată, din anul 2000, de regretații acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. Deja acum un deceniu, Academia a sărbătorit încheierea redactării primei ediții a Dicționarului, celebrare marcată și prin apariția, în 19 volume, a ediției anastatice, care cuprinde atât seria veche, cât și seria nouă, publicată cu sprijinul financiar al Băncii Naționale a României la Editura Academiei.

Realizarea seriei noi a DLR se datorește activității complementare a celor trei institute ale Academiei Române, colaborare care se continuă și astăzi în operațiunea de actualizare și de modernizare a lucrării.

2. Situația actuală

Existența, în același dicționar-tezaur, a două concepții lexicografice diferite (DA: „lucrare de autor/-i”, cu articole grupate pe cuiburi lexicale, cu preferință explicită pentru tradiția lingvistică, cu atenție particulară adresată istoriei, răspândirii, etimologiei și

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română, București, Calea 13 Septembrie, nr. 13 / Facultatea de Litere, Universitatea București, str. Edgar Quinet, nr. 5.

relaționării cuvintelor și cu o structură semantică după modelul francez; DLR: „lucrare colectivă”, cu articole independente, cu o concepție mai largă asupra corpusului, cu o structură unitară și schematizată a articolelor și cu o componentă etimologică redusă), i-a determinat pe responsabili să ia în considerare aducerea la zi, cantitativă și calitativă, într-o manieră echilibrată, consecventă și mai rafinată a materialului din DA, cu speranța unei activități continue care să ducă, în timp, la transformarea DLR-ului într-o operă lexicografică modernă și ilustrativă atât pentru trecutul acestei limbi, cât și pentru prezentul sau, în limitele posibilului, pentru viitorul ei. Rostul acestui dicționar trebuie să fie nu doar conservarea unor fapte de limbă, ci și realizarea – cel puțin implicită – a unei politici lingvistice relevante la nivel național, care să pună în evidență evoluția diacronică, diversitatea geografică și concurența stilistică a formelor și sensurilor cuvintelor, cu accent pe variantele lexicale ca indice al originii directe, al ezitărilor între diverse surse externe, al simțului lingvistic al vorbitorilor, al unor intenții „auctoriale” (cu rol analogic sau excentric) etc.

La această sarcină contribuie actualmente cercetători de la institutele academice de lingvistică de la București, Iași și Cluj, a căror concepție – din fericire, complementară – îmbină tradiția substanțială cu inovația necesară, profitând de lărgirea incomparabilă a bazei bibliografice și valorificând instrumentele electronice puse la dispoziție de cercetarea online¹. Alături de aceste oportunități, lexicografia academică românească actuală se orientează, cu spirit de discernământ și cu simțul măsurii, spre modelele puse la dispoziție online de principalele limbi de cultură și de civilizație europene, în continuitatea tradiției societății noastre moderne².

3. *Dicționarul limbii române (DLR), ediția a II-a. Literele A-B*

Colectivul de redactori din cadrul Departamentului de Lexicografie al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București al Academiei Române (coordonat de CS I dr. Monica Busuioc), astăzi parte componentă a Departamentului de Lexicografie și etimologie, a lucrat pe parcursul mai multor ani la realizarea literei A și a bibliografiei dicționarului. Alături de finalizarea bibliografiei, care însumează 432 de pagini word, este în curs de apariție, la Editura Academiei Române, prima fasciculă din noul DLR (*A-abzițui*), realizată ca propunere structurală cel puțin pentru celelalte fascicule și litere care constituie substanța DA-ului. Bibliografia are în vedere atât textele vechiului DLR, reprezentative pentru literatura noastră populară și cultă, beletristică și științifică,

¹ În acest sens, colegii noștri de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași au dezvoltat, în perioada 2003-2005, proiectul *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, finanțat de Ministerul Educației și Cercetării prin Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior, în urma căror cercetări au rezultat materiale foarte utile în direcția informatizării lexicografiei românești (Haja *et al.* 2005: 32-46, 55-62). Despre același subiect, vezi și Păcuraru 2016: 121-130.

² Unul dintre modelele luate în considerare este, așa cum era de așteptat, TLFi.

administrativă, religioasă, juridică, publicistică etc., veche și modernă, cât și texte mai puțin reprezentative, mai vechi sau mai noi, care au fost citate în cuprinsul dicționarului în zonele „extreme” (pentru prime sau foarte recente atestări, eventual pentru sensuri cu totul speciale). În continuarea tradiției seriei noi din DLR, am dat prioritate edițiilor critice recente și am dat informații bibliografice complete și explicite, care să fie cât mai clare cu putință pentru redactori și suficient de lămuritoare pentru utilizatori. Fără nicio apreciere de ordin calitativ, ci din rațiuni pur obiective, o comparație între titlurile din bibliografia celor trei etape ale alcătuirii dicționarului academic este relevantă pentru noul stadiu al activității de cercetare bibliografică: dacă DA-ul numără 553 de titluri, iar seria nouă a DLR numără 2245 de titluri, ediția a doua, revizuită și adăugită, depășește 4300 de titluri (unele dintre ele se regăsesc, cu argumente, în mai multe ediții).

3.1. Bibliografia DLR

Bibliografia Dicționarului conține, așadar, o largă paletă de titluri, fiecare intrare având indicate informații exhaustive care privesc autorul, titlul complet și original al textului, locul și anul tipăririi, paginația³, titlul ediției cu toate datele bibliografice, numărul de pagini. Dăm în continuare câteva exemple diferite de articole bibliografice:

T. AARON, *Ist. Maior* = Theodor Aaron, *Scurtă appendice la Istoria lui Petru Maior carea prin adevărate mărturisiri a mai multor scriitori vechi, începutul românilor din romani adevărați, la mai mare lumină îl pune*. Tesută de ... În *Șc. Ardeleană* (2018), I. *Scrieri istorice*. Prefață de Eugen Simion. Antologie de texte alcătuită și coordonată de Eugen Pavel. FNSA. București. Academia Română. Fundația Națională pentru Știință și Artă. Muzeul Național al Literaturii Române, 2018, p. 1 083-1 128 [Tipărită la Buda, cu Tipariul C<raieștii> Universității din Pesta, 1828, 79 p.]

Acte Ardeal = *Acte românești din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*. Publicate de N. [= Nicolae] Iorga. Comisia istorică a României. În *Bul. Com. Istor.*, II. București, Atelierele Grafice Socec & co., Societate Anonimă, 1916, p. 177-272. [Documente dintre 1600 și 1791]

ACTERIAN, *Jurn.* = Jeni Acterian, *Jurnalul unei ființe greu de mulțumit (1932-1949)*. Text ales și note biografice de Arșavir Acterian. Ediție îngrijită, traducere, note

³ Dacă este vorba despre manuscrise, este indicată biblioteca în care acesta se află, cota și numărul de file. Cităm din nota 1: „În cazul în care ediția din *Bibliografie* nu este prima ediție a unei lucrări, s-a trecut data primei ediții între paranteze drepte la sfârșit. În cazul manuscriselor (reprezentând textele vechi sau lucrări ale unor scriitori nepublicate) ori al culegerilor populare, când data nu se poate preciza cu exactitate, ea este indicată printr-un singur an precedat de c. [= circa] sau printr-un interval cu doi ani cuprinși între două paranteze unghiulare și despărțiți prin cratimă, care reprezintă amândoi datarea. Atunci când este vorba de un grupaj de lucrări din același domeniu, gen etc. (poezii, povestiri, piese de teatru, cronici, articole, studii, scrisori, documente etc.) publicate într-un interval de timp mai mare, anii între care se încadrează publicarea primei și a ultimei lucrări din grupaj, legați prin conjuncția *și*, au fost trecuți între paranteze drepte la sfârșit. Lucrările publicate postum la care nu se poate preciza data scrierii au fost datate prin notarea: ante ... anul morții autorului. Atunci când apar ani succesivi pe copertă sau pe pagina de gardă, au fost notați amândoi prin slash. Tot ce nu apare pe foaia-titlu, de ex. titlu, volum, an, localitate, editură etc., s-a completat între paranteze drepte”.

bibliografice și postfață de Doina Uricariu. București, [Editura] Humanitas, 1991, 543 p. [Publicat postum]

AGÂRBICEANU, *Povest.* = Ion Agârbiceanu, *Povestiri și nuvele*. [I-II]. I: În *Opere*, V. Sub îngrijirea lui G. Pienescu. București, Editura pentru Literatură, 1968, 527 p. [Publicate în reviste între 1910 și 1931]; II: În *Opere*, VI. București, Editura Minerva, 1971, 485 p. [Publicate în reviste între 1931 și 1961]

ALECSANDRI, *Coresp.* = Vasile Alecsandri, *Correspondență*. [I-III]. I: În *Opere*, VIII. Correspondență (1834-1860). Ediție îngrijită, traduceri, note și indici de Marta Anineanu. București, Editura Minerva, 1981, 727 p. (Scriitori români); II: În *Opere*, IX. Correspondență (1861-1870). Ediție îngrijită, traduceri, note și indici de Marta Anineanu. București, Editura Minerva, 1982, 580 p. (Scriitori români); III: În *Opere*, X. Correspondență (1871-1881). Ediție îngrijită, traduceri, note și indici de Marta Anineanu. București, Editura Minerva, 1985, 1 149 p. (Scriitori români) [Publicate postum]

Regul. Org. Țării Rom. (1847) = *Regulamentul organic, întrupat cu legiuirile din anii 1831, 1832 și 1833, și adăogat, la sfârșit, cu legiuirile de la anul 1834 până acum, împărțite pe fiecare an, precum și cu o scară deslușită a materiilor*. Acum a doua oară tipărit cu slobozenia înaltei stăpâniri... București, tipărit la pitarul Z. Carcalechi tipograful Curții, 1847, p. 1-554. [Cuprinde și legiuri dintre anii 1834 și 1847].

3.2. Probleme privitoare la concepția asupra dicționarului

3.2.1. Corpusul.

În seria nouă a DLR-ului (ediția I), în care este parte integrantă și litera D, apărută la București între anii 2006 și 2009⁴, sunt trecute în revistă toate cuvintele atestate în limba literară (beletristică și nonbeletristică), în vorbirea populară și regională, în textele vechi și în cele actuale din cele mai diverse domenii, inclusiv din cele tehnico-științifice (cu condiția atestării lor complementare în presă, în literatură și în științe conexe⁵). Cuvintele argotice au fost introduse în Dicționar numai în măsura în care au pătruns în vorbirea curentă, familiară sau în stilul beletristic. Lor li s-au alăturat acele propuneri lexicografice sau creații de autor care s-au impus, într-o formă sau alta, în limba literară standard, cuvintele întâlnite eventual numai în frazeologisme sau unități paremiologice populare sau cele prezente în limbajele sectoriale.

În esență, ediția a II-a continuă concepția anterioară privitoare la alcătuirea corpusului, acordând drept de intrare în dicționar tuturor acelor cuvinte care, pe de o parte, reprezintă istoria noastră în ansamblul ei (cronologic, geografic și mentalitar) și care, pe de altă parte, arată modul în care limba română se adaptează la realitățile actuale, sub rezerva frecvenței, a potențialității lexico-semantică și stilistice, a gradului de integrare structurală și a necesității. S-a renunțat la terminologia internă neologică de strictă specialitate, al cărei

⁴ Pentru contribuția fiecărui institut academic la realizarea dicționarului academic, vezi, cu indicarea numărului de pagini și a numărului de intrări pentru fiecare volum, Gabriela Haja *et al.* 2005: 22.

⁵ Este vorba despre terminologia externă sau interdisciplinară.

loc este în dicționarele terminologice sau de neologisme recente. De asemenea, ne vom apleca cu toată atenția asupra acelor creații momentane și dependente de un anumit context extralingvistic, prin definiție efemere, și asupra așa-numitelor „împrumuturilor de lux”, cărora le vom gândi cu argumente și responsabilitate admiterea sau nu în dicționar.

Din punctul de vedere al corpusului, litera A reprezintă un firesc și dezirabil element de continuitate, care presupune augmentarea corpusului existent în DA în conformitate cu starea actuală a limbii și eliminând restricțiile sau reticențele asumate de Pușcariu și de colectivul clujean. Diferențele cantitative arată evoluția vocabularului românesc prin comparație cu starea lui de la începutul secolului al XX-lea, iar concepția asupra corpusului corespunde intenției de reprezentativitate lexicală atât la nivelul limbii de ieri, cât și, mai ales, a celei de astăzi.

3.2.2. Probleme structurale. Chestiuni generale.

Discuția care urmează pune în paralel ediția întâi a DLR-ului cu ediția a doua, pe care o inaugurăm cu prima fasciculă. Structura primei ediții este următoarea, respectând tradiția dicționarelor noastre generale moderne, cu păstrarea specificului de dicționar istoric: cuvântul-titlu (ales după criteriul uzului), categoria lexico-gramaticală, indicația de uz (cronol., stilistică, geogr., de frecvență etc.), definiția sau definițiile în succesiunea lor istorică, cu inserarea unităților frazeologice aferente, modalitatea de scriere/pronunțare, formele gramaticale, variantele lexicale și etimologia.

Materialul de la litera A continuă această structură, cu amendări și ameliorări pe care le vom prezenta în cele ce urmează. Suplimentar, a fost introdusă o nouă rubrică (Referințe bibliografice), care arată, *mai ales în cazul* cuvintelor cu o anumită tradiție și dificultate, atestarea lor în dicționare începând cu secolul al XX-lea și ajungând până astăzi. Rațiunea unei asemenea rubrici este punerea la dispoziția celor interesați a unei sinteze lexicografice și eliminarea citării dicționarelor moderne din cuprinsul articolului propriu-zis. Chiar dacă lipsa unor referințe critice privitoare la istoria cuvintelor (prezentă, de altfel, în TLF), poate fi invocată drept o scădere, această critică – teoretic obiectivă – este atenuată de discuția etimologică detaliată realizată, în cadrul aceluiași departament, de redactorii *Dicționarului etimologic al limbii române* (DELR). În plus, listarea dicționarelor moderne în mod separat elimină folosirea exagerată, după opinia noastră, a indicației *Cf.* din cuprinsul dicționarului, a cărei relevanță este cu totul discutabilă

3.2.3. Succesiunea sensurilor și a atestărilor.

Conform tradiției Dicționarului, am respectat/continuat criteriul diacronic (etimologic), chiar dacă ordinea cronologică nu corespunde importanței funcționale a sensului discutat.

Spre exemplu, adj. **ABĂTÚT**, -Ă are ca prim sens (înv.) „depărtat¹ (1)”, cu prima atestare <1717–1723> CANTEMIR, Hronicul, I 013: A dachilor limbă samănă-ș cu a

italilor, însă atât de strică și abătută, cât de-abia poate să înțeleagă italul, iar ca sens secundar „care este slăbit, istovit de o suferință (sufletească); descurajat, deprimat, trist (1); fig., reg. mosorât (3)”, cu prima atestare 1852 PÂCLEANU, Ierusalimul, I, XXXV/13: [Cardinalul] ... căută mizloacele de a realța abătutul său sufflet.

Acest criteriu este, la rândul lui, convențional, fiind dependent de atestările descoperite în baza de date a dicționarului, atestări care pot fi reevaluate în funcție de introducerea unor noi texte în baza de date sau de o căutare ulterioară mai aprofundată din partea redactorilor.

În interiorul fiecăruia dintre sensuri, am ordonat atestările și citatele aferente într-o succesiune echilibrată, care să illustreze relevant continuitatea sau, dimpotrivă, discontinuitatea semantică a cuvântului. Dăm ca exemplu, în acest sens, cuvântul **ABCÉS** s.n.:

MED. Acumulare de puroi apărută în urma distrugerii țesuturilor, de cele mai multe ori sub acțiunea unor agenți microbieni sau parazitari; inflamație; înv., rar abscesiune, apostimă.

1842 ASACHI, Lex., I, 171/46.

1862 ANTONESCU, D.

1862 PONTBRIANT, D.

1862 PROTOPOPESCU-PAKE – POPESCU, N. D., I.

1870 COSTINESCU, Vocab., I.

<1876-1877> CONTA, Teor. Ondul., 210: Vibrionii nu pot pătrunde în abscesuri prin sistemele limfatic și sanguin.

1886 STEINBERG, D.

1889 BABEȘ, Opere, I, 85: La unul dintre aceștia [dintre doi iepuri] s-a format la locul de inoculare un abces gangrenos.

1893 DDRF, I.

1896 ȘĂINEANU, D.

<1897-1898> CARAGIALE, Momente, 219: Bine-ai făcut c-ai venit! Aveai un abces care se putea sui la ochi.

1929 IORGA, Mem., V, 362: Fiul lui îmi spune că s-a deschis bolnavului un abces la prostată, dar rinichii sunt foarte buni.

1930 ARGHEZI, Poarta, 154: Temperatura unui bolnav, normală până-n ajun, crește brusc din pricina unui abces de peste noapte.

1937 SEBASTIAN, Jum., 114: Suferă acum de un nou abces, care trebuie spart sau lăsat să se spargă singur.

ante 1960 M. FLORIAN, Recesivitatea, II, 145: Este totuși o deosebire reală între durerea provocată de înțepătura unei epiderme normale – o durere de o clipă – și durerea produsă de inflamația unui nerv al dinților sau de durerea pricinuită de un abces și în genere de o boală.

1980 Magazin, nr. 1 200, 5: Sucul de spanac este folositor în ... abcese.

1981 M. LOVINESCU, *Jurn.*, I, 44: Sunt singura care nu mă duc la manifestație, abcesul la dinte, care-mi umflă fața, n-a cedat și mi-e destul de rău.

✧ (Ca termen de comparație)

1933 PELTZ, *Calea Văcărești*, II, 149: Serviciul infect al lui Șoifer începu să-l doară ca un abces.

1942 ARGHEZI, *Lina*, 255: El nu mâncase de o săptămână, fără gust la nimic, afară de glomotocul de tutun, trecut prin gură, de supt un obraz într-altul, ca un abces negru al gingiei.

1943 MINULESCU, *Schițe*, 210: Anonimul meu vecin ... sugerase o eventuală asasinare a Lorei Cretinescu, pe care toți admiratorii ei o asemănau cu un abces veninos.

1955 T. POPOVICI, *Străinul*, 67: Toată durerea, neliniștea și umilinta din ultimele zile se sparseră în el, ca un abces.

<1993-1994> MIHĂILESCU, *Lit. Postceauș.*, I, 318: Vieți fariseice, al căror cameleonism ... pulsează dureros la lectură ca un abces de care nu te scapă decât incizia.

✧ (Cu determinări care indică localizarea)

1927 PARHON, *Opere*, II, 60: Mi se întâmpla uneori, având o stare febrilă sau subfebrilă – abces dentar, gripă etc. – să intru seara într-o cameră cu lumina stinsă.

1936 BUJOREAN, *Boli*, 26: Abubă. (Abces alveolar) Umflarea gingiilor și a obrazului din pricina unui dinte stricat.

1959 BELEA, *Prim. Ajutor*, 127: Rănila care interesează părțile moi, ... sunt cele mai grave, prin leziunile pe care le produc, și mai ales prin complicațiile infecțioase imediate, ca meningita și encefalita, sau prin complicațiile infecțioase îndepărtate ca abcesul cerebral.

1964 ABC Săn., 342: Există și o spută formată numai din puroi, așa cum apare în cursul evacuărilor unui abces pulmonar.

1969 D. Medic. (1969), I: Abcesul amigdalian ... poate determina tulburări locale de intensitate variabilă.

✧ Fig.

1926 ARGHEZI, *Răspântii*, 50: Preferința lui adevărată nu e muntele reumatic, încolăcit de ceață și plouat cu plictis mărunțel; pasiunea bivolului este șesul fierbinte cu abcese adânci, cu furuncule imense, în puroiul cărora gras făptura lui dogorită poate să alunece și să dispară.

1927 C. PETRESCU, *Întunecare*, I, 249: Asfințitul vărsa o lumină sanghinolentă de abces.

1930 CAMIL PETRESCU, *Ultima noapte*, 145: Ca și când s-ar fi strâns tot dorul de ea în mine, ca răul tot dintr-un abces, simțeam neapărat nevoia s-o văd.

1936 IONESCU, *Pub.*, II, 239: Spiritul e impur în lume, dar orice substanță umană impură are o puritate în ea. Răul și binele sunt învălmășite. E poate abcesul care se sparge.

1936 D. PROTOPOPESCU, *Fenomenul*, 393: De ce n-a mai scris Housman atâta vreme? ... Se rezolvise într-însul toate abcesele vieții?

1938 ARGETOIANU, *Îns.*, IV, 220: Abcesul trebuie să crape, și probabil că va crăpa azi sau mâine, căci Senatul nu va vota deplinele puteri cerute de guvern și votate de Cameră.

1958 A. VOINESCU, *Jurn.*, 811: Martirii sunt abcese de fixație care salvează organismul. Mă rog lui Dumnezeu să nu mă mai aleagă.

ante 1984 V. LOVINESCU, *Interpretarea*, 28: Casa părăsită și bântuită de duhuri rele își avea rostul ei. Servea de abces de fixație pentru draci.

<1992-1994> PATAPIEVICI, *Cerul*, 118: Cum ar fi spus Noica, la români firescul este un exces în lipsă. Golul dovedește prezența pentru că plinul însuși este un abces al absenței.

1999 MARINO, *Viața*, 46: Loviturile și rănilor morale nu s-au închis nici până azi. Dar bisturiul trebuie bine înfipt și fără milă în acest abces purulent.

✧ Sint. MED. (Calc după fr. *abcès chaud*) Abces cald | (Calc după fr. *abcès aigu*) Abces acut = abces însoțit de durere cu caracter pulsatil, căldură locală, congestie, febră.

1896 SIMA AL LUI ION, *Scrieri*, 139: Abcesele calde sau acute – vin întotdeauna în urma frigului, a loviturilor, a înțepăturilor.

1962 VLĂDUȚIU, *Patol. Chir.*, I, 267: Stratul intern este format din țesut conjunctiv-vascular, din muguri cărnoși uniform dezvoltati și mult mai puțin hemoragici, decât cei întâlniți la abcesul cald.

✧ Sint. MED. (Calc după fr. *abcès froid*) Abces rece = abces, de obicei tuberculos, cu evoluție lentă, caracterizat de absența inflamației.

1896 SIMA AL LUI ION, *Scrieri*, 139: Abcesele reci – Se arată mai des la oamenii debili, scrufuloși, tuberculoși și la aceia care locuiesc în bordeie sau case umede și mănâncă rău.

1937 BLECHER, *Inimi*, 27: Asta [umflătura] dacă spârgea făcea comedie mare... e un abces rece plin de puroi și care vine de la osul bolnav... Va trebui puncționat.

✧ Sint. MED. Abces de lapte | (Din fr. *abcès mammaire*) Abces mamar = abces care complică o infecție a glandei mamare.

1896 SIMA AL LUI ION, *Scrieri*, 139: Abcesele de lapte. Aceste sunt întotdeauna rezultatul unei inflamații a țâțelor.

2007 D. Medic. (2007).

În succesiunea citatelor, am inclus, complementar surselor nonlexicografice, și surse lexicografice, a căror existență validează folosirea unui anumit sens la un moment dat sau intenția de impunere a acestuia.

Spre exemplu, la **ABC** s.n., baza bibliografică o constituie dicționarele de secol XIX:

1. Enumerare a primelor litere ale alfabetului; p. ext. abecedar.

1783 ABC Sibiu: ABC sau Bucavna, spre folosul școalelor neamului românesc [Titlu].

1825 LB.

1839 VAILLANT, *Vocab.*

1857 POLIZU, *Vocab.*

1859 BĂLĂȘESCU, D., I.

1864 MAIORESCU, *Anuariul*, II, 888: Șirul regulat al literilor se numește alfabet sau abece.

1870 COSTINESCU, *Vocab.*, I.

1871 LMD, I.

1893 DDRF, I.

1896 ȘĂINEANU, D.

2. Fig. Începutul, baza, punctul de plecare al unei discipline; totalitatea noțiunilor de bază ale unei profesii, ale unei științe etc.

1859 BĂLĂȘESCU, D., I.

1896 ȘĂINEANU, D.

1970 N. MANOLESCU, *Contrad. Maiorescu*, 43: În același timp, numai pornind de la abc [Maiorescu] a putut ajunge la întreaga direcție a culturii române.

2009 Adevărul (C.), în DCR3, 25: Îi învață pe copii ABC-ul picturii.

✧ P. ext.

2006 în DCR3, 25: ABC-ul agresivității.

Ca inovație structurală, am inclus în succesiunea istorică a atestărilor atlasele lingvistice regionale, pentru a arăta circulația cuvântului/sensului discutat în diverse zone ale spațiului lingvistic românesc.

Spre exemplu, cităm cuvântul **abrac** s.n.:

1. Prin Transilv., Maram., Ban. Hrană dată cailor, constând în grăunțe de ovăz sau porumb.

<1581-1582> Palia Orăștie, 153: Și apă deade a-ș spăla picioarele, și oboroc asinilor săi.

1814 Calend. Buda I, 166/10: Dăm calului ... hrean în obroc sau în ceva tărăță mestecat.

1825 LB, 456.

1890 VAIDA, *Mater. Dial.*, 84: Abrac ... nutreț la cal, ovăz. Ungurescul abrak.

1899 Jahresbericht, VI, 78.

1900 BARCIANU-POPOVICI, D.3.

1903 Telegraful, nr. 46, 180: Luminata comisie au dat lor porunca să vizităluiască satele și țara, ... dând poruncă să aducă din tot satul o jumăta' de vică de abrac și 2 găini.

1918 CABA, Szilágy, 84, ap. TAMÁS, *Etym. Wb.*

<1930-1937> ALR, I, 1 127/148.

1934 L. COSTIN, *Gr. Băn.*, II, 34: Abroc [=] porția de ovăz la cal (din Caraș-Severin).

1936 ȚIUCRA PRIBEAGUL, *Pietre*, 68: [Cailor] li se dă un braț bun de fân, apoi li se dă grăunțe de ovăz, cantitate până se satură, sau cel puțin 3–4 kg. Grăunțele se numesc „abrac”.

1952 *Cum vorbim*, nr. 3, 42: Abrac ... grăunțe care se dau cailor, tain2 (2).

1960 *Lexic Reg.*, I, 7: Abrác ... hrană consistentă dată cailor, mai ales porumb.

1961 TEAHA, *Gr. Crișului Negru*, 123: Abrac [=] ovăz pentru cai < magh. abrak.

2. Bihor Sac în care se ține ovăzul pentru cai. Cf. abraciune.

1936 BL, IV, 133.

Am evidențiat, prin marcaje specifice, diverse sensuri regionale, cu indicarea explicită a regiunii, în eventuală corelație cu variante fonetice sau morfologice:

♦ *Transilv.* (În forma *abă*) Țesătură fină, de bună calitate. 1887 ap. *HEM*, I, 89.

Abă a căpătat prin diferențiere sensul de țesătură mai fină, deosebindu-se astfel de sinonimul său sub raportul calității.

Tot în ordine diacronică, am evidențiat și definit, cu informațiile diastratice și citatele aferente, expresii, sintagme (unități frazeologice în sensul mai larg al termenului), la care am adăugat, ca inovație, acolo unde a fost posibil, etimonul extern (la împrumuturi) sau modelul etimologic (la calcuri) care le stau la bază:

De la a până la zed | De la a la z = de la început până la sfârșit; totul, în întregime. (s.v. a¹)

♦ Sint. JUR. (Calc după fr. *écarter disciplinaires*) Abatere disciplinară = încălcare de către un salariat a normelor legale, a regulamentului intern, a contractului individual sau colectiv de muncă aplicabil, a ordinelor și a dispozițiilor legale ale conducătorilor ierarhici. (s.v. *abatere*)

♦ Expr. (Calc după fr. *abonder dans le sens de*) A abunda în sensul = a fi de aceeași părere (s.v. *abunda*)

♦ Expr. (Calc după fr. *Corne d'abondance*) Cornul abundenței | Corn al abundenței | Înv. Corn de abundență = simbol al bogăției și al prosperității, reprezentat printr-un corn umplut cu fructe și cu flori; p. ext. sursă, izvor de bogăție. (s.v. *abundență*)

♦ Sint. (Din fr. *ablatif absolu*, lat. *ablativus absolutus*) Ablativ absolut = construcție sintactică specifică limbii latine, alcătuită dintr-un substantiv sau un pronume și un participiu în cazul ablativ, cu rol de propoziție circumstanțială. (s.v. *ablativ*)

♦ Sint. (Calc după fr. *abrogation expresse*) Abrogare expresă = abrogare prin care este pronunțată în mod direct desființarea actului normativ precedent. (s.v. *abrogare*)

♦ Sint. IST. (În opoziție cu cronologie relativă; din fr. *chronologie absolue*) Cronologie absolută = cronologie care determină cu exactitate anul, luna, ziua sau chiar ora la care a avut loc un eveniment, un fenomen etc., în mod independent, fără a depinde de alți factori. (s.v. *absolut*)

♦ Sint. (Din fr. *autorité absolue*) Autoritate absolută = putere sau autoritate care nu cunoaște limite, fără control. (s.v. *absolut*)

♦ Sint. POLIT. (În opoziție cu monarhie constituțională; din fr. *monarchie absolue*) Monarhie absolută = formă de guvernare în care monarhul are puteri nelimitate. (s.v. *absolut*)

♦ Sint. MUZ. (Din it. *primadonna assoluta*) Primadonă absolută = Prim-solistă. (s.v. *absolut*).

3.2.4. Indicațiile de pronunțare și de abreviere respectă în totalitate structura primei ediții a DLR-ului (marcarea hiatului, a diverselor variante de pronunțare, a diferențelor dintre scriere și pronunțare în cazul abrevierilor sau al cuvintelor străine etc.).

3.2.4. Indicațiile de scriere au în vedere semnalarea variantelor exclusiv grafice (etimologice, convenționale sau analogice):

– la cuvintele-titlu: **ab irato** loc. adv. (...) – Scris și: *ab-irato*; **abis** s.n. (...) – Scris și: *abiss* (1859 BĂLĂȘESCU, D., I), *abys*, *abyss* (1871 LMD, I), *abiz*; **ablativ**¹ s.n. (...) – Scris și: înv. *ablathiv*; **aboală** s.f. – Scris și: *a-boală*; **abraziv**, **-ă** adj. – Scris și: *abrasiv*; **abricht** s.n. (...) – Scris și: (după germ.) *abricht* (accentuat și: *ábricht*); **abruzzez**, **-ă** adj., s. n., s. f., s. m. și f. (...) – Scris și: (după it.) *abruzzes*, **-ă**, *abruțez* (1930 ȘĂINEANU, D.8, 423); **absenteism** s.n. (...) – Scris și: *absenteizm* (1939 SCRIBAN, D.) etc.

– la variante: **abreviator**, **-toare** s.m., adj. (...) – Var.: înv., rar *abreviatóriu*, **-ie** (scris și: *abbreviatoriu*, **-ie** 1871 LMD, I), *abreviător*, **-oăre** (1862 PONTBRIANT, D.), *abreviătoriu*, **-ie** (1862 PONTBRIANT, D.) adj.

3.2.6. Indicațiile morfologice nu prezintă elemente de schimbare, urmând modelul consacrat în lexicografia românească. Sunt puse împreună, după cuvântul-titlu, toate categoriile lexico-gramaticale sub care poate apărea respectiva intrare, fiind reluate odată cu sensurile și valorile pe care le actualizează în context.

3.2.7. Semnalarea variantelor (externe, interne și mixte; fonetice și morfologice, precedate, acolo unde este cazul, de informații de uz) reprezintă una dintre prioritățile de conținut ale Dicționarului, pentru că ele reprezintă istoria pătrunderii, circulației, interpretării și eventualei specializări a cuvintelor. Au fost formulate în mod explicit, după fiecare dintre formele care permit acest gen de completări, diverse procedee de adaptări sau modificări analogice realizate la nivelul radicalului sau la cel al flectivului (românizarea, hipercorectitudinea, etimologia populară, analogia morfologică, adaptarea prin echivalarea sufixului etc.):

abác s.n. (...) – Var.: *abácă*¹ s. f., înv. *ambác*, înv., rar *hambác*, *hâmbác* (1851 STAMATI, D.) s.n.

abageá s.f. (...) – Var.: *abagică* (<1956-1958> Anchete dial. (ms), V, 28, 33, 35) s.f.

abandonamént s.n. (...) – Var.: înv. *abandonemânt* (1870 COSTINESCU, Vocab., I) s.n.

abastardi vb. (...) – Var.: înv. (cu schimbare de conjugare) *abastardá* (1870 COSTINESCU, Vocab., I) vb. I.

abatésă s.f. (...) – Var.: *abadésă*, înv. *abateásă* (1848 NEGULICI, Vocab.), *abatísă* (scris și: *abatissa* 1822 DRLU, I), *abatétă* (1862 ANTONESCU, D.), înv., rar *abatiță* (1862 ANTONESCU, D.) s.f.

abcdá vb. (...) – Var.: rar *abcéde* (2007 DEXI) vb. III.

abdálá s.m. (...) – Var.: înv., rar *abdalláh* (1859 BĂLĂȘESCU, D., I; 1862 PROTOPOPESCU-PAKE – POPESCU, N. D., I; 1870 COSTINESCU, Vocab., I), *abdálás* (scris și: *abdallas* 1862 ANTONESCU, D.) s.m.

3.2.8. Etimologia. Am păstrat „tradiția” lexicografică românească în prezentarea etimologiei directe și am încercat, în interiorul acestei convenții, să prezentăm o explicație

cât mai clară a originii formale și semantice a cuvintelor, atât în privința intrărilor, cât și în privința variantelor, evitând, pe cât posibil, raportarea la *Cf.*

În concordanță cu activitatea la DELR, am introdus soluții etimologice care să reflecte, cu respectarea criteriilor științifice, realitatea construirii sau adaptării cuvintelor. Prezентăm câteva dintre aceste soluții, în funcție de tipul de etimologie (unică: I. internă și II. externă; multiplă: I. internă, II. externă și III. mixtă):

Etim. unică internă: abălar s.m. – Aba³+ suf. -ar (de la pl. abale sau gen.-dat. sg. abalei); **abielușca** adv. – De la abielușca (cu schimbare de suf.); **aborigenitate** s.f. – Ab origine + suf. -itate. – Aborigenitate, influențat de aborigen; **absolutificare** s.f. – De la absolutizare (cu schimbare de suf.);

Etim. unică externă: abnopteza vb. – Din lat. abnoctare (cu românizarea radicalului și cu sufixul după modelul verbelor moștenite boteza, cuteza etc.); **abonament** s.n. – Din fr. abonnement. – Abonamânt, cu românizarea sufixului. – Abunament, etimologie populară prin apropiere de bun; **abonarisi** vb. – Din fr. abonner, după modelul verbelor în *-arisi*; **abonent, -ă** s.m. și f. – Din germ. Abonnent. – Abonant, prin încadrarea etimonului în clasa substantivelor în -ant; **absintat, -ă** adj. – Var.: absintiât, -ă (scris și: absinthiat 1822 DRLU, I; 1871 LMD, I) adj. – Din fr. absinthé. – Absinthiat < lat. (vinum) absinthiatum; **absolvi¹** vb. – Din lat. absolvere. – Absolvălui < mag. abszolvál „a scuti de pedeapsă”;

Etim. multiplă internă: abera vb. – Derivat regresiv de la aberație, aberant. Cf. lat. aberrare.

Etim. multiplă externă: aba s.f. – Din tc. aba. – Abă < sb. aba, magh. aba. – Haba, habă < sb. haba, ucr. haba; **abandon** s.n. – Din fr. abandon, it. abbandono; **abatesă** s.f. – Din lat. abbatissa. – Abadesă < it. abadessa. – Abatiță, cu schimbare de suf.; **abces** s.n. – Din fr. abcès. – Absces < lat. abscessus. – Abșes < germ. Abszess; **abducens** aj. invar., s.m. – Din lat. abducens, -ntis, fr. abducens – Abducent < engl. abducent; **abjurație** s.f. – Din fr. abjuration, lat. abjuratio, -onis. Cf. engl. abjuration; **abluțiune** s.f. – Din fr. ablution, lat. ablutio, -onis. – Sensul 3 < germ. Ablution; **abortiv, -ă** adj. – Din fr. abortif, lat. abortivus, -a, -um. – Aburtiv, etimologie populară prin apropiere de burtă; **abrahamit** s.m. – Din germ. Abrahamit, fr. Abrahamite. – Abrahamid < fr. abrahamide; **absolvi²** vb. – Din germ. absolvieren, lat. absolvere. – Absolvălui < mag. abszolvál „a termina o școală” sau lat absolvere, după modelul verbelor în -ălui. – Absorvirui < germ. absolvieren; **abundență** s.f. – Var.: înv., rar abundanță, înv. abondénță, abondánță, abundínță, abondínță, înv., rar abundăție, abondăție, abundánție s. f. – Din. fr. abondance, lat. abundantia, it. abbondanza. – Abundință, abondință, cu românizarea sufixului.

Etim. mixtă (prin definiție, multiplă): abalienare s.f. – Din lat. abalienatio, -onis (cu echivalarea sufixului). – Pentru sensul 2, cf. engl. abalienation; **abilitare** s.f. – V. abilita. Cf. fr. habilitation, germ. Habilitation; **ablactare** s.f. – De la ablactație (cu schimbare de suf.). Cf. fr. ablactation. – Sensul 1 < germ. Ablaktation; **ablucrare** s.f. – Pref. ab- + lucrare (calc după germ. abarbeiten); **absorbabilitate** s.f. – Absorbabil + suf. -itate, după engl. absorbability; **aburiza** vb. – Abur + suf. -iza (calc după fr. vaporiser, engl. vaporize) etc. Etim. mixtă este valabilă și în cazul variantelor etim.: **absentism** (var. pentru *absenteism*) < germ. **Absentismus** sau **absent** + suf. -ism.

Principiile după care a fost organizată secțiunea etimologică sunt, în continuitate: stabilirea etimologiei directe a intrării (unice sau multiple, în cazul în care nu există argumente distinctive de ordin formal); stabilirea unor modele suplimentare externe (în cazul calcului de structură semantică); stabilirea sursei directe a variantelor etimologice; explicarea, prin diverse procedee (etimologie populară, românizare, atracții semantice etc.), a variantelor interne analogice. În cazul cuvintelor comune, DLR-ul și DELR-ul sunt concordante din punctul de vedere al tratamentului etimologic (ca și în cazul primelor atestări), diferența dintre cele două dicționare fiind dată de etimologie directă (DLR) vs etimologie indirectă (DELR).

3.3. Chestiuni de convenție lexicografică

În cea mai mare parte, au fost păstrate opțiunile de convenție lexicografică din seria anterioară.

Spre exemplu, formele substantivale duble în *-ea*, *-ică* au fost menținute ca variante: **abagea** s.f. – De la *bagea* (cu *a* protetic). – Var.: *abagică* (<1956-1958> Anchete dial. (ms), V, 28, 33, 35) s. f. – *Abagică*, cu schimbare de suf.;

– la împrumuturile verbale cu forme duble (de conj. I și a IV-a), am menținut calitatea lor de variante: **abastardi** vb. IV. – Var.: *înv.* (cu schimbare de conjugare) *abastardă* (1870 COSTINESCU, Vocab., I) vb. I. – Din fr. *abâtardir* (adaptat după *bastard*);

– la variantele verbale de tipul *abrutii* (fr. *abrutir*, it. *abbrutire*) și *abrutiza* (fr. *(s')abrutir* (datorită prezenței secvenței *-iss-* în flexiunea etimonului) am optat pentru considerarea lor ca sinonime etimologice (intrări diferite);

– la variantele provenite din etimoane externe aparținând aceleiași limbi, am indicat cele două surse directe fără diferențiere: **absidal**, **-ă** adj. – Var.: *absidál*, *-ă* adj. – Din fr. *absidal*, *absidial*.

Avantajele oferite de varianta electronică a DLR-ului, premieră absolută, alături de versiunea similară a DELR-ului, în lexicografia academică românească, sunt evidente în gestionarea mai liberă a opțiunilor de structurare a materialului, ceea ce ne face să fim mult mai puțin încorsetați de reguli imuabile și să ne putem adapta, cel puțin în versiunea digitală, realității deloc matematice a unei limbi vii.

4. Concluzii

Ne-am dorit ca prima fasciculă a noului DLR să se caracterizeze prin continuarea tradiției lexicografice academice românești din punctul de vedere al substanței și prin aducerea la zi, atât cantitativ, cât și calitativ, a seriei anterioare.

Diferențele vizibile dintre forma anterioară și cea prezentă țin mai degrabă de aspectul formal al punerii în pagină decât de aspecte corective, care sunt mai degrabă obiective și în pas cu actualitatea lexicografiei moderne europene.

Un element important al acestei întreprinderi este realizarea concordanței între DLR și DELR din punct de vedere istoric și etimologic.

Corpusul DLR trebuie să fie în continuare reflectarea istoriei și geografiei lingvistice românești, însă ne vom asuma unele restricții ce privesc mai ales lexicul foarte specializat, cel efemer și lipsit de rațiuni referențiale, relaționale sau structurale. Vom continua, așadar, bunul simț lingvistic al predecesorilor noștri și responsabilitatea lor legată de starea propriei limbi. Sperăm că această întreprindere a noastră va primi adeziunea confrăților noștri lexicologi și lexicografi de la institutele academice-surori (ieșeană și clujeană) și că vom lucra în concordie și complementaritate.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

DA = *Dicționarul limbii române*. (Academia Română). Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I (A–B), Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913 (<https://clre.solirom.ro/>); Partea II (C), București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Partea III. Fascicula I: *D–De*, București, Universul Întreprindere Industrială a Statului, 1949; Tomul II. Partea I (F–I), București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; Partea II (J–Lacustru), București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Partea II. Fascicula II: *Ladă–Lepăda*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; Partea II. Fascicula III: *Lepăda–Lojniță*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948.

DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. [Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă]. Academia Română. Tomul I, Partea a 3-a. Litera *D*. *D–Deînmulțit*, 2006; Tomul I, Partea a 4-a. Litera *D*. *Deja – Deținere*, 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera *D*. *Deținut – Discopotiriu*, 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera *D*. *Discord–Dyke*, 2009; Tomul I. Partea a 7-a: Litera *E*. *E–Erzaț*, 2009; Tomul I. Partea a 8-a: Litera *E*. *Es–Ezredeș*, 2010; Tomul IV. Litera *L*. *L–Lherzolită*, 2008; Tomul V. Litera *L*. *Li–Luzulă*, 2008; Tomul VI. Litera *M*, 1965; Tomul VII. Partea 1: Litera *N*, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a: Litera *O*, 1969; Tomul VIII. Litera *P*. Partea 1: *P–Păzui*, 1972; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 2-a: *Pe–Pînar*, 1974; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 3-a: *Pînă–Pogribanie*, 1977; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 4-a: *Pogrijenie–Presimțire*, 1980; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 5-a: *Presin–Puzzolană*, 1984; Tomul IX. Litera *R*, 1975; Tomul X. Litera *S*. Partea 1. *S–Sclabuc*, 1986; Tomul X. Litera *S*. Partea a 2-a: *Scladă–Semîntărie*, 1987; Tomul X. Litera *S*. Partea a 3-a: *Semn–Siveică*, 1990; Tomul X. Litera *S*. Partea a 4-a: *Slab–Sponghios*, 1992; Tomul X. Litera *S*. Partea a 5-a: *Spongiar–Swing*, 1994; Tomul XI. Partea 1: Litera *Ș*, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a: Litera *T*. *T–Tocăliță*, 1982; Tomul XI. Partea a 3-a: Litera *T*. *Tocăna–Twist*, 1983; Tomul XII. Partea 1: Litera *Ț*, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a: Litera *U*, 2002; Tomul XIII. Partea 1: Litera *V*. *V–Veni*, 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a: Litera *V*. *Venial–Vizurină*, 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a: Litera *V*. *Viclă–Vuzum*. *Literele W, X, Y*, 2005; Tomul XIV. Litera *Z*, 2000, București, Editura Academiei Române.

DLR² = *Dicționarul limbii române* (DLR). Ediția a doua, revizuită și adăugită. Tomul I. *Litera A. Fascicula 1 (A–Abzițui)*. [Redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu]. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Academiei Române, 2021 (<https://dlri.ro/>).

DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, litera A, coord. Ion Giurgea și Cristian Moroianu. (<https://delr.solirom.ro/>).

TLFi = *Trésor de la Langue Française informatisé*. <http://atilf.atilf.fr/>.

B. Lucrări de referință

Sala *et al.* 2006 = Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, Monica Busuioc, *Introducere la Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Tomul I. Partea a 3-a. Litera D (*D-deînmulțit*), București, Editura Academiei Române, p. V–X.

Haja *et al.* 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române* (DLR) în format electronic. *Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa, 2005, p. 16–31.

Păcuraru 2016 = Veronica Păcuraru, *Considerații privind lexicografia informatizată: de la tradiții la inovații și perspective*, în „Philologia” LVIII, ianuarie-aprilie.

THE NEW EDITION OF THE ACADEMIC DICTIONARY OF ROMANIAN (LANGUAGE): TRADITION AND INNOVATION

ABSTRACT

The present material indicates the reasons why a new edition of the Academic Dictionary of Romanian (Language) is necessary, the most important of which are the updating of the lexical and phraseological corpus, the reassessment of etymologies and the creation of a modern structure accessible online. In order to reach those goals, the Bucharest working group has achieved the section “A-abzității” and an updated form of the Dictionary references, whose guidelines (corpus, structural problems, issues of lexicographical convention) are presented in detail by comparison with the Academic Dictionary and with the previous version of the Dictionary of Romanian Language.

Keywords: *etymology, lexicology, lexicography, structure, variants.*

INFORMATIZAREA *DICȚIONARULUI ETIMOLOGIC* *AL LIMBII ROMÂNE (DELR)* ȘI NECESITATEA REFACERII VOLUMULUI I (A–B)

IULIA BARBU-COMAROMI*, ION GIURGEA*, CRISTIAN MOROIANU**

1. Introducere

Dicționarul etimologic al limbii române (DELR), proiect academic prioritar, este o lucrare în curs de elaborare la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Se dorește a fi cel mai cuprinzător dicționar etimologic al limbii române, incluzând nu doar cuvintele folosite în limba standard actuală, ci și cuvintele dispărute sau devenite arhaice și regionalisme. În cazul elementelor moștenite din latină și al celor provenite din substrat, au fost incluse în dicționar și formele corespunzătoare din dialectele sud-dunărene și derivatele acestora. Cuvintele sunt grupate în familii lexico-etimologice: articolele de dicționar cuprind un cuvânt-titlu și, în măsura posibilului, întreaga serie de cuvinte aflate într-o relație etimologică (semi)transparentă (formal și semantic) cu acesta: creații interne, împrumuturi analizabile sau calcuri. S-au publicat până în prezent un volum cuprinzând literele A și B (Editura Academiei, 2011, tiraj nou 2012) și două volume cuprinzând litera C (Partea I, Ca–Cizmă, Editura Academiei, 2015 și Partea II, Clac–Cyborg, Editura Academiei, 2018). Prima parte a literei D (Da–Dj) va fi predată la editură în 2022.

În prezent se lucrează și la realizarea unei versiuni online a dicționarului. Intenționăm ca aceasta să funcționeze în felul următor: utilizatorul va introduce un cuvânt de căutat, iar rezultatul va consta în afișarea articolului de dicționar în care este discutat acel cuvânt, fie ca leamnă, fie ca element al familiei de cuvinte. Potrivit normelor de redactare ale dicționarului, atât cuvintele-titlu, cât și cele din familie sunt marcate cu bold, ceea ce permite identificarea lor ușoară de către programul de căutare. Variantele cuvintelor discutate sunt grafiate cu italice. În cazul acestora, vom avea în vedere o opțiune specială de căutare, „căutare extinsă”. O altă opțiune de căutare avută în vedere este căutarea cuvintelor în limbi străine (folosite în indicațiile etimologice), care pot fi identificate prin grafia cu italice precedată de secvențele ce denumesc limbile respective.

* Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

** Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Calea 13 Septembrie nr. 13 și Universitatea din București, Facultatea de Litere, Str. Edgar Quinet, nr. 5-7.

Articolul de dicționar, care va fi afișat ca rezultat al căutării, are următoarea structură, divizată în paragrafe:

(i) Cuvântul-titlu, cu indicarea categoriei gramaticale, indicații de răspândire (regiune, domeniu, registru, frecvență, cronologie)¹, definiție (între ghilimele), traducere în franceză, anul primei atestări, sursa primei atestări, variante. În cazul cuvintelor cu grafie străină, este indicată și pronunția.

(ii) Secțiunea etimologică, unde sunt prezentate atât soluțiile acceptate, cât și alte propuneri din dicționarele de referință sau lucrări de specialitate. Soluțiile respinse sunt listate după semnul „/”. Ipotezele etimologice originale (propușe pentru prima dată în acest dicționar) sunt urmate de semnul „^o”. Când originea cuvântului este clară și nu au existat controverse în privința ei, nu mai sunt indicate sursele pentru respectiva etimologie. În situațiile în care o variantă necesită explicații etimologice mai ample (ce pot cuprinde ipoteze admise și respinse separate prin „/”), acestei discuții i se dedică un paragraf separat.

(iii) Familia de cuvinte (formând un singur paragraf): cuvintele,ordonate alfabetic, urmează aceeași schemă de descriere ca și cuvintele-titlu: categorie gramaticală, răspândire, sens (fără ca acesta să mai fie tradus în franceză), primă atestare (cu an și sursă), variante. Urmează etimologia, care este indicată doar atunci când cuvântul respectiv nu este derivat în română direct din cuvântul-titlu sau când există divergențe în privința etimologiei; semnul „←” marchează proveniența din alt cuvânt românesc (care aparține aceleiași familii lexico-etimologice), iar semnul „<” se folosește pentru proveniența dintr-un cuvânt străin. Unde este cazul, se dau și explicații etimologice ale variantelor (în primul rând, ale celor care se bazează pe etimoane directe diferite).

(iv) Trimiteri (precedate de indicația „cf.”) la alte leme înrudite etimologic cu cuvântul-titlu, care însă, din motive formale sau semantice, nu au putut fi incluse în familia de cuvinte. Pentru dubletele etimologice la care unul dintre componente este moștenit, se folosește indicația „dublet etim.”.

Când cuvântul căutat de utilizator nu este leamnă, ci este membru al familiei sau variantă, acesta va fi evidențiat printr-o culoare specială, pentru a fi ușor reperat de utilizator în cadrul articolului.

Pe lângă opțiunea de căutare, pagina de web a dicționarului va cuprinde, alături de o descriere succintă a lucrării, linkuri spre pagini cu informații suplimentare: (i) structura dicționarului și colectivul de elaborare; (ii) lista de abrevieri și semne grafice; (iii) lista de sigle bibliografice.

Alte dicționare online cu prezentare asemănătoare, care au servit drept model în demersul nostru, sunt: *Trésor de la Langue Française*: atilf.atilf.fr, *Dizionario della lingua italiana*: <http://www.treccani.it/vocabolario/>, *Duden: Etymologie. Herkunftswörterbuch der*

¹ Aceste indicații apar doar unde este cazul: „înv.” la cele dispărute sau arhaice, regiunea la regionalisme etc.

deutschen Sprache: <http://www.duden.de/>, *Merriam-Webster English Dictionary*: <https://www.merriam-webster.com>.

2. Utilitatea informatizării DELR

Față de alte dicționare, există mai multe motive pentru care o versiune online este foarte utilă. În primul rând, datorită organizării cuvintelor în familii, care pot cuprinde un număr mare de termeni (inclusiv cu prefixe și prefixoide), căutarea unui cuvânt este mai dificilă într-o variantă tipărită, necesitând adesea consultarea indicelui de cuvinte de la sfârșitul volumului. Căutarea online elimină această operațiune.

În al doilea rând, pe parcursul elaborării noilor volume de dicționar, de multe ori apare necesitatea unor modificări și completări în volumele deja publicate: se pot descoperi noi cuvinte de introdus în familia unui cuvânt sau în lista cuvintelor înrudite marcate prin „cf.”, pot apărea informații care modifică etimologia unui cuvânt etc. În versiunea tipărită, toate aceste completări și corectări apar în secțiunea „Addenda et corrigenda” de la sfârșitul volumelor, dar aceste informații sunt greu de găsit pentru cititor (care ar trebui să consulte nu doar volumul dedicat unei litere, ci și addendele volumelor următoare!). În cazul versiunii online, toate aceste modificări se vor face pe fișierele literelor deja publicate și site-ul se va actualiza periodic. Astfel, se elimină folosirea addendelor și utilizatorul va avea acces la versiunea corectă a articolului.

Nu în ultimul rând, versiunea online va oferi un acces mult mai larg publicului interesat de etimologia limbii române (desigur, versiunea va fi gratuită). La ora actuală, publicul român beneficiază de acces direct la o bogată informație lexicografică grație platformei dextonline.ro, dar, dintre dicționarele de pe această platformă, singurul dicționar etimologic este cel al lui Ciorănescu (CDER), publicat între 1958 și 1966, care are un inventar redus, prezintă în unele situații etimologii îndoielnice și nu reflectă cercetările etimologice recente.

3. Necesitatea refacerii volumului I (A–B)

O particularitate a acestui dicționar este faptul că, de la un volum la altul, a suferit îmbogățiri importante, păstrând aceeași schemă. Inițial, indicațiile semantice și discuțiile etimologice erau sumare. Nu se indica decât etimologia directă și nu se dădeau argumentele pentru diferitele ipoteze. Secțiunea etimologică avea aspectul unui rezumat al etimologiilor propuse. Nici sursele primelor atestări nu erau indicate (fiind notat doar anul).

Începând cu volumul II, partea I (*Ca – Cizmă*) au început să fie indicate etimologiile îndepărtate, mai ales pentru neologisme. Odată cu volumul II, partea a II-a (*Clac – Cyborg*), s-a indicat sistematic originea îndepărtată, fiind reconstituit, în sens invers, traseul etimologic al cuvântului respectiv, cu observații de ordin formal, semantic și,

uneori, enciclopedic, până la sursa lexicală directă². De asemenea, a început să fie indicată sursa primei atestări. Secțiunea etimologică a fost îmbogățită cu argumente pentru și împotriva unor soluții etimologice (acolo unde motivele respingerii sau ale admiterii nu erau evidente) și cu explicații privind evoluții semantice sau fonetice particulare.

Cum în versiunea online nu este firesc să apară diferențe substanțiale între modul în care este tratat un cuvânt din volumul A-B și un cuvânt din volumul *Clac–Cyborg* sau volumele următoare, s-a dovedit necesară refacerea primului volum în acord cu principiile de redactare folosite începute cu partea a II-a a volumului II. Cum prin această operațiune dimensiunea textului practic s-a dublat, am propus și o nouă versiune tipărită a primelor două litere, de data aceasta, fiecare într-un volum separat. Volumul A, serie nouă, a fost predat la Editura Academiei în vara anului 2021. Planificăm predarea volumului B până la sfârșitul anului 2022. Diferențele dintre cele două versiuni ale primului volum al DELR vor fi prezentate în continuare.

4. Diferențe între prima ediție a literelor A–B și noua ediție revizuită

Vom ilustra prin exemple diferențele substanțiale între volumul I al DELR publicat în 2011 și noua versiune a literelor A și B, care respectă modelul de redactare stabilit odată cu a doua parte a literei C. Se va vedea astfel de ce publicarea noii versiuni ne-a apărut ca o necesitate.

Pentru includerea discuției etimologice, cu argumente pro și contra, în cazul unui cuvânt cu etimologie controversată, propunem exemplul verbului *arăta*. Această discuție etimologică are în vedere atât ipoteze privind evoluția sensurilor, cât și observații asupra evoluției formale. În plus, acest exemplu va ilustra (ca și celelalte exemple pe care le vom prezenta) și îmbogățirea informațiilor de sens (atât la cuvântul-titlu, cât și în familie, unde, în versiunea inițială, adesea lipseau), de categorie gramaticală (în familii) și menționarea surselor primelor atestări. O altă deosebire este marcarea accentelor prin italice (sau prin absența italicelor, în cazul variantelor), în prima ediție, la care s-a renunțat în favoarea marcării prin accent ascuțit datorită problemelor de informatizare pe care le puneau fosta convenție. De asemenea, se poate remarca, în ediția nouă, lista de cuvinte înrudite marcate prin „cf.” (în prima ediție, aceste indicații erau foarte rare, deoarece etimologia îndepărtată nu era cercetată; găsirea cuvintelor înrudite etimologic presupune, evident, stabilirea originii îndepărtate a unui cuvânt)³.

² Excepție face reconstituirea etimonului indo-european: dat fiind că în cazul românei, limba-verigă între indo-europeană și limba actuală este latina, care beneficiază de o cercetare etimologică foarte bogată, am considerat suficientă trimiterea la etimoanele latine. De asemenea, pentru cuvintele cu bază greacă sau slavă comună, există discuții ample în dicționarele etimologice ale acestor limbi, care nu au mai fost reproduse în DELR. Doar ocazional, mai ales în privința cuvintelor care pot proveni din substrat, s-a adus în discuție o bază indo-europeană.

³Am indicat în bibliografie siglele folosite în secțiunile etimologice din exemple, dar nu și siglele surselor primelor atestări, pentru care trimitem la versiunea publicată a literei C și la noua versiune tipărită a literei A.

Versiunea din prima ediție:

ARĂȚĂ [ar. *arătare*; ir. (*a*)*ratâ*] vb. „a lăsa să se vadă; a indica – montrer; indiquer” c.1500.

Et. nes., probabil lat. **arrectare* (<*rectus*), „a face drept, a îndrepta” CDED I 82, DA, SDLR, DEX, cf. sp. REW671 // Lat. **erectare* G. Weigand, KrJb, 1901, I, 92 și 1904, I, 90, Pascu, *Beiträge*, 9; lat. *elatare* „a da la iveală, a face cunoscut ceva” W. Meyer-Lübke, ZRPh, 19, 1895, 574, PEW108, I. I. Russu, DR, 9, 1948, 218–222; lat. **arratare* (<*ratus*) „stabilit, fixat, determinat” I.-A. Candrea, „Romania”, 31, 1902, 301; lat. **ratare* (<*ratus*) „a fixa, determina” cu *a-* atașat fie în lat. (= *ad-*), fie în română CDER 369; lat. **ad-reiterare* „a expune, a istorisi” I.-A. Candrea, GS, III, 1927–1928, 423–4; lat. *ad-* + **reptare* (<*reputare*) HEM 1557; lat. balcanică **arretare* „a înfățișa” < v.gr. *πέθοσ* „membru, corp” > „aspect, chip” G. Giuglea, DR, 4, 1924–1926, 377–379.

Fam.: **arătanie** 1885; **arătare** „năluca” c.1500; **arătat** s.n. 1643; **arătător**¹ adj. 1581; **arătător**² s.n. (Trans.) „limbă de ceas” 1825 ← *arăta* (după germ. (*Uhr*)*zeiger*); **arătătos** (Trans.) „arătos” 1900, probabil ← *arătat* + *arătos* (contaminație) DA; **arătătură** „indicație; nălucire” 1563; **arătos** 1698; **arătoșie** 1939 ← *arătos*.

Versiunea din noua ediție:

ARĂȚĂ [ar. *arătare*; ir. (*a*)*ratâ*] vb. „a lăsa să se vadă; a indica (printr-un gest) persoana sau lucrul asupra căruia se atrage atenția; a da dovadă de; a explica, a face o expunere pentru a lămuri, a dovedi, a convinge; (cu nume predicative sau cu prepoziția *a*) a avea înfățișarea de; (refl.) a ieși la iveală, a apărea; (refl.) a se înfățișa sub un aspect neadevărat, a se da drept – montrer; indiquer; témoigner, manifester, dévoiler; avoir l’air” c.1500 (Psalt. Hur., scris consecvent cu *-rr-*), var. (rar) *aretă*.

Et. nes., probabil lat. **arrectāre* (< *rectus* „drept”), „a face drept, a îndrepta”, cu evoluția semantică „a se îndrepta” > „a se ridica” (cf. fr. *dresser*) > „a se ivi” > (tranz.) „a da la iveală” (DA) sau „a îndrepta un obiect, o parte a corpului spre cineva” > „a arăta ceva cuiva” (°), cu *-e-* trecut la *-ă-* după *-rr-* și grupul *-ct-* simplificat la *-t-* înainte de accent (cf. *vătămă* < *uictimāre*) CDED I, 82, DA, SDLR, DEX, cf. sp. REW671. Un etimon cu *-e-* în radical este susținut de formele cu *-e-* din Psalt. Hur. (de ex. *arretu* 101^v, *arreta-va* 49^r) și din graiul din Lăpujul de Sus (vezi D. Șandru, BL III, 123); flexiunea cu 1sg. *arat*, întâlnită în ar., ir. (*arât*) și dial. în dr., este explicabilă prin analogie// Lat. *ēlātāre* „a da la iveală, a face cunoscut ceva” W. Meyer-Lübke, ZRPh, 19, 1895, 574, PEW108, I. I. Russu, DR 9, 1948, 218–222 (această ipoteză nu poate explica formele cu *-rr-* și *-e-* din limba veche); lat. **ērectāre* G. Weigand, KrJb, 1901, I, 92 și 1904, I, 90, Pascu, *Beiträge*, 9 (ipoteză contrazisă de formele cu *-rr-* din limba veche); lat. *ad-* + **reptāre* (< *reputāre* „a socoti, a calcula, a reflecta”), cf. sp. *reptar*, *retar* „a acuza, a sfida”, occ. *reptar* „a imputa, a blama”, v.fr. *reter* HEM II, 1557 (difícil din punct de vedere semantic); lat. **ad-reiterāre* „a repeta, a expune, a istorisi” I.-A. Candrea, GS III, 1927–1928, 423–4; lat. **arratāre* < *ratus* „stabilit, fixat, determinat” I.-A. Candrea, Romania, 31, 1902, 301; lat. **ratāre* (< *ratus*) „a fixa, determina” cu *a-* atașat fie în lat. (= *ad-*), fie în română CDER 369; lat. *ēlitāre* < *litāre* „a face semne (magice), a se manifesta (în exterior) prin semne (bune)” P. Boerescu, LR 4/2009, 468; lat.

balcanică **arretāre* „a înfățișa” < v.gr. *ῥέθος* „membru, corp” > „aspect, chip” G. Giuglea, DR 4, 1924–1926, 377–379.

Fam.: **arătānie** s.f. „monstru, nălucă, pocitanie” 1882 (Conv. lit. XVI, 205); **arătāre** s.f. „faptul de a arăta; nălucă, monstru, pocitanie; (înv.) declarație, denunț, dovadă, reprezentație teatrală” c.1500 (Psalt. Hur. 125^r), cu sensul „reprezentație teatrală”, după germ. *Schauspiel, Vorstellung* DA; **arătāt** s.n. (abstr.) 1682 (Dosoftei, V. S. oct. 50^r); **arătātór** adj., s.n. „degetul al doilea de la mână (cu care se arată); (înv.) care arată; (înv., Trans.) limbă de ceas; (înv., gram.) (modul) indicativ, (pronume) demonstrativ; (înv., mat.) exponent” 1581 (Coresi, Ev. 198), cu sensul „limbă de ceas” după germ. (*Uhr*)*zeiger*, cu sensul „indicativ” după lat. *indicatiuus*, cu sensul „demonstrativ” după lat. *demonstratiuus*; **arătātós** adj. (Trans.) „arātos” 1868 (Barcianu, V.) ← *arātāt* + *arātos* (contaminație) DA; **arătātūră** s.f. (înv.) „indicație; nălucire; monstru” 1566 (Coresi, L. 287); **arātós** adj. „care arată bine” 1698 (Cantemir, D. 108); **arātoșie** s.f. (abstr., rar) 1870–1878 (Eminescu, O. VII, 309) ← *arātos*; **nearātós** adj. „care nu arată bine” 1698 (Cantemir, D. 108) ← *arātos*.

Cf. **drége, drept, adresă, alértă, coréct, diréct, direcție**^{1,2}, **dirijă, dresă, erécție, erijă, insurécție, rect, rectitudine, réctor, recțiune, redresă, regént, regie, regím, regimént, regiune, reglá, régulă, ríglă, deraia, resurécție**.

Pentru includerea etimologiei îndepărtate, propunem câteva exemple din categoria termenilor de cultură. În cazul acestor cuvinte, ca și al celor din diferitele vocabulare tehnice, lucrul cel mai interesant pentru cititor este oferit de etimologia îndepărtată, care aduce o motivare a formei prin raportare la alte concepte. Etimologia directă, singura indicată în prima variantă (ca și în alte lucrări lexicografice postbelice, v. DEX, DLR), nu face decât să indice corespondentele (evidente) ale cuvântului în limbile de cultură, și, în plus, este de multe ori incertă, deoarece cuvântul putea proveni în română prin mai multe filiere. Ilustrăm această situație prin exemplele *alfa*, *atmosfera* și *americium* (omitem din exemple familiile, irelevante în acest caz, dar păstrăm lista de cuvinte înrudite; în cazul, se poate vedea și completarea sensurilor, care are implicații și asupra etimologiei):

Versiunea din prima ediție:

ALFA¹s.m., „numele primei litere a alfabetului grecesc – Alpha” 1648.

Ngr. *άλφα*.

Versiunea din noua ediție:

ÁLFA¹ s.m. „numele primei litere a alfabetului grecesc; (fig., în expr. ~ și omega) început; (fiz., în sintagma particulă ~) particulă alcătuită din doi protoni și doi neutroni, emisă de unele substanțe radioactive; (în sintagma mascul~) mascul dominant într-un grup de animale– alpha” 1648 (N. Test. 304^r).

Ngr. *άλφα* (v. gr. id. < fenician *’ālep*, propriu-zis „bou”; semnul provine probabil de la o hieroglifă ce reprezenta un cap de bou, fiind folosit apoi pentru fonemul ’ pe baza faptului că substantivul *’ālep* începea cu acest fonem, și reinterpretat de greci ca reprezentând vocala *a*), cu sensuri neologice după fr., engl. *alpha*.

Versiunea din prima ediție:

ATMOSFERĂ s.f. „înveliș gazos care înconjoară pământul; aer –athmosphère” c.1780.

Ngr. *ατμόσφαιρα*, lat. neol. *atmosfera*, it. *atmosfera*, fr. *athmosphère*, germ. *Atmosphäre*.

Versiunea din noua ediție:

ATMOSFÉRĂ s.f. „înveliș gazos care înconjoară Pământul sau alte corpuri cerești; (fig.) stare de spirit care se creează în jurul cuiva sau a ceva, ambianță; unitate de măsură a presiunii gazelor–athmosphère” 1770–1780 (Gherasim Putneanu, *Gheografie*, 5^v).

Lat. neol. *atmosfera* (cuvânt creat de astronomul olandez Willebrord Snellius în 1608, pe baza gr. *ἀτμός* „vapor de apă” și *σφαῖρα* „sferă”, pentru a traduce ol. *dampclood* „sferă de vaporii”, termen creat de savantul flamand Simon Stevin pentru a desemna stratul din jurul Pământului a cărui capacitate de a reflecta razele Soarelui era explicată prin prezența vaporilor, a exhalățiilor umede din fizica aristotelică, C. Martin, „Studies in History and Philosophy of Science” 52, 2015, 44–54), intrat în română și prin ngr. *ατμόσφαιρα*, germ. *Atmosphäre*, it. *atmosfera*, fr. *athmosphère*.

Cf. **sferă**, **astenosferă**, **batisferă**, **emisferă**, **litosferă**, **noosferă**, **oosferă**, **stratosferă**, **troposferă**.

Versiunea din prima ediție:

AMERICIU s.n. „element chimic radioactiv sintetic, care se prezintă ca un metal alb-argintiu, din familia elementelor transuranice – américium” 1949, var. *americium*.

Fr. *américium*.

Versiunea din noua ediție:

AMERÍCIU s.n. „element chimic radioactiv sintetic, din familia elementelor transuranice, care se prezintă ca un metal alb-argintiu – américium” 1949 (LTR¹), var. *americium*.

Fr. *américium*, engl. *americium*, nume dat elementului pe baza top. *America*, pornind de la faptul că se află sub europiu în tabelul periodic al elementelor.

Cf. **americán**, **amerindián**.

Cercetarea etimologiei îndepărtate nu a fost limitată la termenii moderni de cultură – vezi exemplele *amanet* (de origine turcă) și *agriș* (de origine maghiară):

Versiunea din prima ediție:

AMANET s.n. „gaj, garanție – gage, nantissement” 1594, var. *emanet*.

Tc. *amanet* (= *emanet*), ngr. *αμανέτι* (= *αμανάτι*).

Versiunea din noua ediție:

AMANÉT s.n. „gaj, garanție – gage, nantissement” 1594 (var. *amanát*, Doc. Î., 193), var. (înv.) *emanát*, *emanét*.

Tc. *amanet* (= *emanet* < pers. *amānat* „gaj, încredere, siguranță” < arab *amāna* „încredere”, pl. *amānāt*, format pe radicalul vb. *amuna* „a fi de încredere”), ngr. *αμανέτι* (= *αμανάτι*).

Versiunea din prima ediție:

AGRIS s.m. „arbust cu ramuri ghimpoase și cu fructe comestibile – groseillier-à-maquereau” c.1650 (var. *agreș*), var. *acriș*², *aghireș*, *agreș*, *agriș*, *agriș*.

Magh. *egres* DA, CADE, CDER 136, DEX // ← *agrișă* SDLR; lat. **acricius* CDED I 3; ← *acriș* ← *acru* + *-iș* sau magh. *egres* HEM 529; lat. *agrestus* TDRG; lat. *acer* LM.

Versiunea din noua ediție:

AGRIS s.m. „arbust cu ramuri ghimpoase și cu fructe comestibile (*Ribes grossularia*); (înv.) strugure necopt, aguridă – groseillier-à-maquereau; (vieilli) raisin vert, verjus” c.1650 (var. *ágreș*, Anon. Car.), var. *acriș*², *aghirés*, *agrés*, *agriș*, *ágris*.

Magh. *egres* „Omphax; *Vitis labrusca*; *Ribes grossularia*” (< it. de nord, friul. *agrest* „strugure acru, aguridă” < lat. *agrestis* „sălbatic; câmpenesc” < *ager* „câmp, ogor”) DA, CADE, CDER 136, Tamás, EW, 58, DEX // ← *agrișă* (< magh. *egres*) SDLR; ← *acriș* ← *acru* + *-iș* HEM I, 529; lat. **acricius* (< *acer* „acru”) CDED I,3 (LM: lat. *acer*).

Var. *acriș*², după *acru*.

Uneori, cercetarea etimologiei îndepărtate a dus la modificarea sau nuanțarea soluției propuse în prima ediție. Un exemplu este cuvântul *alac*:

Versiunea din prima ediție:

ALAC¹ s.n. „specie de grâu care se cultivă în regiunile de munte – épeautre” 1647.

Et. nec. // Et. nec., cf. lat. *alica*, sp. *alaga* SDLR, CDER 166; cf. lat. *alica*, magh. *alakor* TDRG; et. nec., cf. magh. *alakor* DA, DEX; magh. *alakor* CDED II 475; cf. alb. *lakër(ë)* Philippide, OR, II, 696, N. Drăganu, DR, 7, 1931–1933, 201; < **(a)lacru* < gr. *λάχανον* HEM 667.

Versiunea din noua ediție:

ALÁC¹ s.n. „specie de grâu care se cultivă în regiunile de munte (*Triticum spelta*); orz de toamnă – épeautre; sorte d'écourgeon” 1683 (Dosoftei, Par. 350).

Etimonul îndepărtat este probabil lat. *alica* „alac” (< gr. *ἄλις*, ac. *ἄλικα*); o formă cu asimilare (**alaca*) se putea oricând produce pe teren latin sau romanic, cf. sp. *álaga* „alac”; principala problemă pentru moștenirea din lat. o reprezintă păstrarea lui *-l-* intervocalic; de aceea, este de presupus un reîmprumut după încetarea transformării *-l-* > *-r-*, dar nu se cunoaște sursa; în limbile învecinate, cuvântul mai apare doar în magh., în forma *alakor*, care însă ar putea proveni din rom. (EWU consideră posibil ca finala *-or* să provină prin disimilare din *-ol* < articolul rom. *-ul*) CDER 166 (SDLR: cf. lat. *alica*, sp. *alaga*; TDRG: cf. lat. *alica*, magh. *alakor*) // Magh. *alakor* CDED II, 475; et. nec., cf. magh. *alakor* DA, DEX; el. de substrat < gr. *λάχανον* „legumă, verdeață (de grădină)”, cf. alb. *lakër(ë)* „varză; verdeață (de grădină)”, cu forma etimologică **(a)lacru* HEM I, 667; cf. alb. *lakër(ë)* „varză; verdeață” (< gr. *λάχανον*) Philippide, OR II, 696, N. Drăganu, DR 7, 1931–1933, 201.

Există și alte situații în care soluția etimologică a fost modificată în urma cercetărilor întreprinse cu prilejul refacerii primului volum. Excepțional, asemenea modificări au apărut și la cuvinte curente, un asemenea exemplu fiind formele colocviale de demonstrativ *ăst(a)*, *ăl(a)* – dintre care îl ilustrăm aici pe *ăl*:

Versiunea din prima ediție:

ĂL¹, A⁶ adj. **dem.**, pron. (reg.) „acel; cel – ce(...lă), celui-lă” 1736 (var. *hăl*), var. *al²*, *e²*.

Lat. *illius* (= *ille*), *illa* (neaccentuat în frază), panrom. REW 4266.

Fam.: **ahăla** 1716; **ăla** 1787, var. *ala*, *hăla*.

Cf. **al¹**, **el**.

Versiunea din noua ediție:

ĂL¹, A⁶ art., pron. dem. (Munt., Olt., S Trans., Ban.) „cel – celui, le, ce(...lă)” c.1650 (var. *hăl*, Anon. Car. 89; forma *ăl*, la pl. *ăi*, 1787, Văcărescu, Gr. 114), var. *al²*, (S Trans., rar) *e²*.

Refăcut din *acel*, prin analogie cu perechea *acest/ăst*, unde formele *ăst*, *astă* etc. (care nu sunt forme primare, ci provenite din *aiest* prin contragere) au fost interpretate ca variante scurte ale demonstrativului *acest* (M. Iliescu, RRL XII, 1967, 59-60, Giurgea, Or. art.). Faptul că demonstrativele de tipul *ăl¹* (*al²*) sunt refăcute relativ târziu este dovedit de caracterul lor excepțional în limba română veche (unde ariile dialectale actuale ale lui *ăl* sunt acoperite de forma general dacoromână *acel*) precum și de absența lor din dialectele sud-dunărene. // Lat. *illum*, *illa* dem. de depărtare (CED I, 7, PEW 53, TDRG, CDDE 531, DA, CADE, CDER 163, DEX), care însă a dat în română, sub accent, pronumele personal *el*, *ea*, și în folosire atonă, articolele *-l*, *-a* și *al¹*, *a⁵*. Adoptarea soluției *illum* se asociază cu absența diferențierii între demonstrativele *ăl¹* (*al²*), *a⁶* și articolele *al¹*, *a⁵*, cu ignorarea faptului că *ăl¹/ăla* se deosebește de *al¹* prin faptul că este accentuat și prin valoarea demonstrativă; revenirea accentului pe un cuvânt aton folosit ca articol nu este verosimilă. Lat. *ille* și-a pierdut probabil sensul demonstrativ încă din faza latină, fiind moștenit în limbile romanice ca pron. pers. și art. hot. Sensul demonstrativ a fost preluat de compusul *ecce/eccum-ille*, care a dat în română *acel*, singura formă de demonstrativ de depărtare existentă în dialectele sud-dunărene și în cele mai vechi texte dr.

Fam.: **ăla** adj. și pron. dem. de depărtare (fam.; Munt., Olt., Dobr., S Trans., Ban.) înc. sec. XVII (m. pl. *ăia*, Cod. Tod. – Cod. Mar. 93^r), var. (Trans., Mar., Munt., Olt.) *ăla*, (Ban.) *aăla*, (Trans., Ban.) *ahăla*, (S Trans., rar) *aiēla*, apărut prin analogie cu perechea *acesta/ăsta* (diferitele variante, ca *aăla*, *ahăla*, *aiēla*, se explică prin variantele lui *ăsta*: *aăsta*, *(a)hăsta*, *aiēsta*).

Cf. **al¹**, **cel**, **el**, **acél**, **înăuntru**, **la**.

O altă deosebire o constituie introducerea etimologiei unor variante. Este o situație frecvent întâlnită la termenii de cultură intrați pe mai multe filiere, unde de multe ori fiecare filieră este asociată cu una sau mai multe variante⁴. Un asemenea exemplu este

⁴ În acest caz, se poate vorbi de „variante etimologice”, vezi Moroianu 2015: 18–21, 2018, Celac 2017.

academie, în cazul căruia variantele accentuale se asociază unor etimoane directe diferite; în plus, am introdus o variantă omisă în prima ediție:

Versiunea din prima ediție:

ACADEMIE s.f. „școală de învățământ superior; instituție care reunește oameni de cultură sau de știință – académie” 1691–1697, var. (înv.) *academie*.

Lat. neol. *academia*, fr. *académie*.

Versiunea din noua ediție:

ACADEMIE s.f. „instituție culturală care reunește cei mai de seamă savanți și artiști; instituție de învățământ superior – académie” 1691–1697 (T. Corbea, D. 33), var. (înv.) *académie*, *acadimie*.

Lat. neol. *acadēmīa* (< gr. *Ἀκαδημία*, numele unei grădini din împrejurimile Atenei unde și-a stabilit școala Platon, de unde numele acestei școli filozofice < *Ἀκαδημος*, numele unui erou legendar), fr. *académie*. Var. *académie* < lat. neol. *acadēmīa* (var. cu -i- scurt), it. *accademia*. Var. *acadimie* < ngr. *ακαδημία*.

Uneori, sursele directe diferite nu sunt asociate unor variante formale diferite, ci unor diferențe semantice sau de răspândire. Și în aceste situații, noua versiune semnalează aceste diferențe, nuanțând etimologia multiplă:

Versiunea din prima ediție:

ACORD s.n. „armonie; înțelegere – accord; entente” 1715.

Pol. *akord*, rus. *akkord*, it. *accordo*, fr. *accord*, germ. *Akkord*.

Versiunea din noua ediție:

ACÓRD s.n. „armonie, potrivire, concordanță; înțelegere, învoială; aprobare, acceptare; (gram.) concordanță a formei unor cuvinte între care există anumite raporturi sintactice; (muz.) emisie simultană a cel puțin trei sunete, care formează un anumit tip de armonie – accord” 1700–1712 (N. Costin, L.² 321).

În Mold. sec. XVIII, cu sensul „învoială, înțelegere”: pol. *akord* (< fr. *accord*, lat. med. *accordium*), rus. *akkord* DÎLR. Ulterior, cu toate sensurile: fr. *accord* (DA, CADE, SDLR, DEX, Ursu, ÎL II), it. *accordo* (DEX, Ursu, ÎL II), germ. *Akkord* (Ursu, ÎL II). Fr. *accord*, it. *accordo* < *accorder/accordare* „a pune în acord, (refl.) a fi în acord” < lat. **accordāre* < *cor*, *cordis* „inimă”, pe modelul lui *concordāre* „a fi în acord” TLF, FEW I, 87.

Cf. **acordeón**, **cord¹**, **anchiór**, **concordá**, **curáj**, **discordá¹**, **mizericórdie**, **racordá**, **recórd**, **recorder**.

În privința datărilor, modificările nu au constat doar în indicarea surselor. Grație constituirii unui corpus bogat de texte (în format digital) în cadrul sectorului de lexicografie al institutului nostru, am găsit, în multe situații, atestări mai vechi, cum se vede din următoarele două exemple:

Versiunea din prima ediție:

ACROMIONs.n. „apofiză a omoplatului care se articulează cu clavicula – acromion” 1978.

Versiunea din noua ediție:

ACROMIÓN s.n. „apofiză a omoplatului care se articulează cu clavicula – acromion” 1843 (Kretzulescu, A. 44).

Versiunea din prima ediție:

ANOREXIE s.f. „lipsă a poftei de mâncare – anorexie” 1962.

Versiunea din noua ediție:

ANOREXÍE s.f. „lipsă (patologică) a poftei de mâncare – anorexie” 1859 (Bălășescu, D. R.-Fr.).

Cu prilejul refacerii primului volum, am completat inventarul, incluzând unele cuvinte recente neînregistrate în sursele lexicografice folosite de prima ediție, dar suficient de folosite pentru a fi justificată includerea lor în dicționar: de ex., *adicție* (cu familia *adict*, *adictiv*, *adictologie*), *aioli*, *argan*, *avocado*, *ATM*, *ATV*. Unele din aceste cuvinte nou introduse au fost incluse în familiile unor cuvinte deja existente: de ex., **animé** („gen de desene animate japoneze”) în familia lui *animá*, **accesorizá** („a dota un obiect, în special un autovehicul, cu accesorii; a completa ținuta cu accesorii vestimentare; a însoți un produs cu diverse accesorii”) în familia lui *accesóriu*, **anoréxic** în familia lui *anorexíe*. Printre cuvintele nou introduse se numără și unele intrate mai demult, dar omise în prima ediție (fie deoarece nu figurau în dicționarele pe baza cărora s-a stabilit corpusul: DA, CADE, SDLR, DEX, DLR, fie printr-o scăpare). Un exemplu este *akkadian*, atestat încă din 1876 (în varianta grafică *acadián*², Columna VII, nr. 2, febr., 94-96). Uneori, în cazul cuvintelor nou introduse, noua ediție a DELR propune soluții etimologice originale (în raport cu dicționarele de neologisme precum DCR, DN); un exemplu este verbul **anvelopá**, inclus în familia lui **anvelópă**:

anvelopá vb. „a acoperi o clădire cu material termoizolant” 2010 (Adevărul, 19 aug., p. 10, în DCR³) ← *anvelopă* cu sensul „înveliș exterior al unei clădiri”, folosit în sintagma *anvelopă termică*, după engl. *thermal envelope*, fr. *enveloppe thermique* // fr. *enveloppeur* DCR³ (inadmisibil deoarece termenul francez nu are acest sens specializat, ci înseamnă „a înveli, a înconjura”).

La alte cuvinte, am înregistrat sensuri recente, unele și cu implicații etimologice, fiind calcuri după engleză: de ex., **abuzá** (tranz., mai ales în part. *abuzat*) „a maltrata (o persoană vulnerabilă, dependentă)”, după engl. *abuse*; **aplicá** (intrans.) „a depune un proiect, o candidatură spre evaluare (într-o competiție)”, după engl. *apply*, și, în familia acestuia, **aplicáție** „candidatură”, „program informatic destinat unei sarcini specifice”, după engl. *application* (în plus, în acest caz a fost introdus și un cuvânt nou, **aplicánt** < engl. *applicant*); **audíție** „probă de selecție pentru participarea la un film, un spectacol, o emisiune”, după engl. *audition*, **atelier** „reuniune într-un grup de lucru, seminar”, după engl. *workshop*, **avatár** (inform.) „image miniaturizată aleasă de un utilizator pentru a-l

reprezenta în jocurile video, în forumuri, în aplicații de mesagerie”, după engl. *avatar*. Excepțional, sensul recent a apărut în română, din nevoia de a reda o noțiune nouă: spre exemplu, **avertizór**, înregistrat cu sensul „(aparat) care avertizează, aparat de semnalizare optică sau acustică, folosit în scopul prevenirii accidentelor, a avariilor”, cu care a intrat din fr. *avertisseur*, încă din perioada interbelică (atestarea găsită de noi este 1935, Sebastian, O. VIII, 1135), a căpătat recent, mai ales în expresia *avertizor de integritate*, sensul „persoană care avertizează, atrage atenția asupra unei nereguli”, care redă termenii engl. *whistleblower*, fr. *lanceur d’alerte*.

5. Concluzii

Refacerea într-o nouă variantă – substanțial completată, uneori corectată și în mod necesar ajustată normelor stabilite odată cu volumul al II-lea al literei C– are, în esență, câteva rațiuni importante. Pe de o parte, asigură coerență și continuitate de concepție unei lucrări lexicografice complexe și concepute pe termen lung, care are ca obiectiv reflectarea lingvistică a istoriei noastre sociale, economice, politice și culturale de la origini și până astăzi. Pe de altă parte, oportunitatea construirii unei platforme electronice, obligatoriu de realizat în contextul actual al dezvoltării lexicografiei europene, cere gândirea și valorificarea tuturor posibilităților de relaționare a cuvintelor într-o variantă de dicționar care să depășească publicarea ei tradițională, pe hârtie, și să ofere publicului interesat, atât intern, cât și extern, soluțiile cele mai comode de căutare, în funcție de cele mai diverse interese, de la simpla curiozitate la dorința de aprofundare a cunoștințelor. În sfârșit, urmărim să ne corelăm eforturile și, mai ales, rezultatele cu cele ale colegilor noștri din rețeaua online a lexicografiei romanice, pentru a reconstitui, fiecare în parte, dar și împreună, pe lângă relațiile directe specifice propriilor vecinătăți geografice (în cazul nostru, nonromanice), relațiile culturale stabilite de-a lungul istoriei între societățile lumii moderne.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

BL = *Bulletin linguistique*, București / Paris / Copenhague, 1933–1948.

CADE = I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, Editura Cartea Românească, 1931.

CDED = A. de Cihac, *Dictionnaire d’étymologie daco-romane*, vol. I. *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*. Francfort A/M, Ludolphe St. Goar; Berlin, A. Asher; Bucarest, Socec, 1870; vol. II: *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort, Ludolphe St. Goar; Berlin, S. Calvary; București, Sotschek, 1879.

CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin,

- București, Editura Saeculum I. O., 2002. Ediția I: *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de La Laguna, Biblioteca filologica, 1958–1966.
- Celac 2017 = Victor Celac, *Etimologia multiplă în limba română: cadru metodologic și criterii*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași)”, LVII, 1013–1030.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I, partea I: *A-B*, București, Librăriile Socec & Co. și C. Sfetea, 1913 (apărut pe fascicule în 1906–1912); tomul I, partea II: *C*, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; tomul I, partea III, fascicula I: *D-de*, București, „Universul”, Intreprindere Industrială a Statului, 1949; [fascicula II: *De – desțina*; șpalt, 1948]; tomul II, partea I: *F-I*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1934; tomul II, partea II, fascicula I: *J – lacustru*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; tomul II, partea II, fascicula II: *Ladă – lepăda*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1940; tomul II, partea II, fascicula III: *Lepăda – lojniță*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1948.
- DCR = Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, București, Editura Albatros, 1982; ediția a II-a, București, Editura Logos, 1997; ediția a III-a, Florica Dimitrescu, Alexandru Ciolan, Coman Lupu, București, Editura Logos, 2013.
- DEX = Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche (coord.), *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei, „Institutul de Lingvistică Iorgu Iordan”, 1975; ediția a II-a: Ion Coteanu, Lucreția Mareș (coord.), București, Editura Univers Enciclopedic, 1996; retipărit cu adăugiri în 1998, 2009, 2012, 2016, 2019.
- DLR = *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Academia Română. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei. Tomul I, partea a 3-a, litera *D* (*D – Deînmulțit*), 2006; tomul I, partea a 4-a, litera *D* (*Deja – Deținere*), 2006; tomul I, partea a 5-a, litera *D* (*Deținut – Discopotiriu*), 2007; tomul I, partea a 6-a, litera *D* (*Discord – Dyke*), 2009; tomul I, partea a 7-a, litera *E* (*E – Erzaț*), 2009; tomul I, partea a 8-a, litera *E* (*Es – Ezredeș*), 2010; tomul III, literele *J, K, Q*, 2010; tomul IV, litera *L* (*L – Lherzolită*), 2008; tomul V, litera *L* (*Li – Luzulă*), 2008; tomul VI, litera *M*, 1965–1968; tomul VII, partea 1, litera *N*, 1971; Tomul VII, partea a 2-a, litera *O*, 1969; tomul VIII, partea 1, litera *P* (*P – Păzui*), 1972; tomul VIII, partea a 2-a, litera *P* (*Pe – Pînar*), 1974; tomul VIII, partea a 3-a, litera *P* (*Pîă – Pogribanie*), 1977; tomul VIII, partea a 4-a, litera *P* (*Pogrijanie – Presimțire*), 1980; tomul VIII, partea a 5-a, litera *P* (*Presin – Puzzolană*), 1984; tomul IX, litera *R*, 1975; tomul X, partea 1, litera *S* (*S – Sclabuc*), 1986; tomul X, partea a 2-a, litera *S* (*Scladă – Semînțarie*), 1987; tomul X, partea a 3-a, litera *S* (*Semn – Sîveică*), 1990; tomul X, partea a 4-a, litera *S* (*Slab – Sponghios*), 1992; tomul X, partea a 5-a, litera *S* (*Spongiar – Swing*), 1994; tomul XI, partea 1, litera *Ș*, 1978; tomul XI, partea a 2-a, litera *T* (*T – Tocăliță*), 1982; tomul XI, partea a 3-a, litera *T* (*Tocăna – Twist*), 1983; tomul XII, partea I, litera *Ț*, 1994; tomul XII, partea a 2-a, litera *U*, 2002; tomul XIII, partea 1, litera *V* (*V – Veni*), 1997; tomul XIII, partea a 2-a, litera *V* (*Venial – Vizurină*), 2002; tomul XIII, partea a 3-a, litera *V* (*Viclă – Vuzum*) și literele *W, X, Y*, 2005; tomul XIV, litera *Z*, 2000.

- DN = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, București, Editura Științifică, 1961; ediția a II-a revăzută și adăugită: București, Editura Științifică, 1966; ediția a III-a, București, Editura Academiei, 1978.
- DR = *Dacoromania*, Cluj, seria veche 1920–1948; seria nouă, 1994-.
- EWU = Benkő Loránd (ed.), *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2 vol., 1993–1995.
- FEW = Walther von Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch: eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*. Leipzig, Berlin, B. G. Teubner, Bonn, Klop, Basel: Zbinden. 25 vol., 1922–2002 (versiunea online: apps.atilf.fr/lecteurFEW/).
- GS = *Grai și suflet*, Revista Institutului de Filologie și Folklor, publicată de Ovid Densusianu, București, 1923–1934; 1937.
- HEM = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, București, Stabilimentul Grafic Socec și Teclu, tomul I-II, 1887; tomul III, 1893.
- LR = *Limba română*, Academia Română, Institutul de Lingvistică, București, 1952-.
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winters, 1936.
- Romania = *Romania*, recueil trimestriel consacré à l'étude des langues et des littératures romanes, Paris, 1871 ș.u.
- RRL = *Revue roumaine de linguistique*, Academia Română, București, 1956-.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, edițiunea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- Tamás, EW = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
- TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. Bukarest, Staatsdruckerei. Band I, 1903 (apărut pe fascicule în 1895–1903); Band II, 1911 (apărut pe fascicule în 1906–1910); Band III, 1925 (apărut pe fascicule în 1911–1925); ediția a II-a: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, Band I, 1986; Band II, 1988; Band III, 1989; ediția a III-a, H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Cluj-Napoca, Clusium, Band I, 2000; Band II, 2003; Band III, 2005.
- TLF = *Trésor de la Langue Française. Dictionnaire de la langue du XIX^e et du XX^e siècle* (1789–1960), Paris, 1972 ș.u. (versiunea online: atilf.atilf.fr).
- Ursu, ÎL = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*. Iași, Editura Cronica, vol. I, *Studiu lingvistic și de istorie culturală*, 2004; vol. II, *Repertoriu de cuvinte și forme*, 2006, vol. III, *Repertoriu de cuvinte și forme – supliment*, 2 părți, 2011.
- ZRPh = *Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle, 1876 ș.u.

B. Lucrări de referință

- Giurgea 2013 = Ion Giurgea, *Originea articolului posesiv-genitival al și evoluția sistemului demonstrativelor în română*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- KJb = *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Sprachen und Literaturen*, Herausgegeben von Karl Vollmöller und Richard Otto, Erlangen, 1890 ș.u.
- Moroianu 2015 = Cristian Moroianu, *Etimologie și lexicologie românească. Convergențe sincronice și diacronice*, Editura Universității din București.
- Moroianu 2018 = Cristian Moroianu, *Variantele fonetice ale împrumuturilor moderne – analiză etimologică*, în „Studii și cercetări de onomastică și lexicologie” (SCOL), 11, nr. 1–2, 183–200.
- Pascu, Beiträge = George Pascu, *Beiträge zur Geschichte der rumänischen Philologie*, Leipzig, Gustav Fock, 1920.
- PEW = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, vol.I: *Lateinisches Element, mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*. Heidelberg, K. Winter, 1905.

THE DIGITALIZATION OF THE *ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE (DELR)* AND THE NECESSITY OF A NEW VERSION OF THE FIRST VOLUME (A-B)

ABSTRACT

DELR (*Dicționarul etimologic al limbii române*), an ongoing project developed at the „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” Institute of Linguistics of the Romanian Academy, is intended to be the most comprehensive etymological dictionary of Romanian. So far 3 volumes have been published, comprising the letters A–C. This article presents the project of an online version of this dictionary, arguing for the benefits of such a version. We also show that the significant enrichment of the information provided in the latest volumes (especially the second part of C: *Clac – Cyborg*) with respect to the first volume (A–B) have led to the necessity of publishing a new version of the letters A and B (in two separate volumes). This enrichment refers to remote etymologies, etymological discussions, remote etymological cognates, the indication of meanings and grammatical categories, the first attestations of the words, and inventory. We illustrate each situation with examples which show side by side the first version and the new revised version of the letter A.

Keywords: *etymology, lexicography, digitalization, Romanian, word family.*

ARGUMENTE PENTRU STUDIUL SCHIMBĂRILOR DIACRONICE DIN CÂMPUL LEXICAL REFLECTATE ÎN DICȚIONARUL ISTORIC

ALINA-MIHAELA BURSUC*

Problematică

Deși nu (mai) constituie o preocupare centrală, studiul sincron și contrastiv al câmpurilor lexicale rămâne o preocupare constantă a lingvisticii actuale. De pildă, ediția a XXIX-a a Congresului internațional de lingvistică și filologie romanică, organizată în 2019 la Copenhaga, a oferit un spațiu substanțial de dezbateri studiului câmpurilor semantice din punct de vedere evolutiv și variațional în cadrul secțiunii dedicate lexicologiei și onomasticii. Modificarea sensului unui cuvânt (prin largire, restrângere, generalizare, specializare, ameliorare sau peiorativizare) afectează într-o anumită măsură sensurile cuvintelor cu care se înrudește semantic și determină modificarea configurației semantice a respectivului câmp lexical. Dacă cercetarea modificărilor semantice este foarte bine dezvoltată, în schimb cea a modificărilor configurațiilor semantice este abia schițată (cf. Geeraerts 2010: 56).

În lucrarea *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes*, publicată în 1931, Jost Trier compară sensurile cuvintelor care lexicalizează capacitatea de cunoaștere a omului în două texte aparținând literaturii germane curtenesti și mistice din secolele al XII-lea (germ. *wîsheit*, *kunst* și *list*) și al XIII-lea (germ. *wîsheit*, *kunst* și *wizzen*). Aparent nu are loc decât o modificare, un cuvânt fiind înlocuit cu un altul, însă lingvistul observă că *wizzen* îl înlocuiește parțial pe *list* și că, prin urmare, se schimbă relațiile semantice dintre cuvinte ducând la modificarea configurației câmpului lexical respectiv. Direcția istorico-filologică deschisă de Jost Trier cu teoria câmpului de cuvinte (germ. *Wortfeld*) a fost, pe de o parte, puțin urmată și numai de elevii săi, iar, pe de altă parte, a fost criticată și, în consecință, nu s-a impus. Sunt extrem de puține lucrări care vizează modificarea configurației semantice a unui câmp lexical în diacronie (Kronenfeld and Rundblad 2003, Kleparski 2007). Direcția structuralistă în care teoria câmpurilor a fost dezvoltată de Eugen Coșeriu, deși aparent diacronică după titlul lucrării *Pour une sémantique diachronique structurale* (1964), este foarte bine reprezentată în câmpul cercetării semanticii lexicale (Timmermann 2007 ș.a.), dar acut sincronică.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

Dicționarul istoric este un tip special de dicționar, care prezintă istoria lexicului unei limbi și în care se urmărește înregistrarea și analiza bazată pe texte, a fiecărui cuvânt și a fiecărui sens dintr-o limbă. Sensurile sau nuanțele de sens diferite care rezultă din modificarea sensului unui cuvânt sunt înregistrate, marcate și ilustrate corespunzător în dicționarul istoric. Despre măsura în care modificarea sensului unui cuvânt afectează sensurile cuvintelor cu care se înrudește semantic determinând modificarea configurației semantice a respectivului câmp lexical, dicționarul istoric nu oferă explicit informații. Explicarea sensului unui cuvânt presupune delimitarea de sensurile altor cuvinte prin intermediul diferitelor tipuri de definiții (prin genul proxim și diferențele specifice stabilite) și prin marcarea în special a relațiilor de sinonimie, analogie sau asociere. În dicționarul istoric, sensurile sunt ierarhizate cronologic, citatele sunt dispuse cronologic, dar explicarea sensului se realizează sincronic de către lexicograf, normă care se înțelege de la sine, dar care „discriminează” înțelegerea modului în care modificarea sensului cuvântului a antrenat (dacă acest lucru s-a întâmplat) modificarea configurației semantice a câmpului lexical din care face parte (sau a făcut parte, de exemplu în situația unui câmp mai vechi format din numai două cuvinte care prin neutralizare a ajuns la un singur cuvânt). Parcurgerea textelor (norme, prefete etc.) care însoțesc un dicționar istoric și a literaturii „generate” de acesta (recenzii, note și analize lexicale și semantice) (con)duce la stabilirea modului în care se reflectă lexicografic fenomenul modificării configurației câmpurilor lexicale.

Scopul lexicografiei computaționale constă în căutarea de soluții pentru reprezentarea relațiilor semantice, inclusiv a relațiilor dintre membrii câmpurilor lexicale. Cercetarea de față corelează rezultatele studiului lingvistic privitor la modificarea relațiilor din câmpurile lexicale cu posibilitățile de redare pe care le oferă softurile informatice. Tematica actuală a manifestărilor științifice din domeniul lingvisticii vizează în principal probleme de semantică cognitivă și lexicografie electronică, la care se adaugă problema influenței fenomenelor sociale și culturale actuale asupra limbii. De asemenea, periodic au loc evaluări ale teoriilor lingvistice anterioare cu prilejul unor momente aniversare ori comemorative (împlinirea unui număr de ani de la publicarea unui studiu de căpătâi, de la nașterea sau decesul unui lingvist renumit etc.). Semantică structurală în secolul al XX-lea și semantică cognitivă în prezent privilegiază dimensiunea sincronică a cercetării, dar este de observat interesul constant, deși nu predilect, pentru dimensiunea diacronică a studiului unor fapte lingvistice. În contextul în care lexicografia nu se va mai face cum s-a făcut până acum, lexicografia istorică va trebui să propună o nouă abordare metodologică a sensurilor cuvintelor din toate timpurile, demersul de față constituindu-se într-o explorare pentru „întrezărirea” unei direcții în lexicografia istorică pe suport electronic. Delimitarea sensului anumitor cuvinte prin raportare nu numai la vecinii de câmp, dar mai ales la constituenții anteriori pe care i-a înlocuit parțial sau total în limbă rafinează analiza și înțelegerea (complexă a) sensului respectivului cuvânt. Rezultatele pe care le obțin

lingviștii informaticieni subliniază optimismul acestora inclusiv în găsirea unor soluții de reprezentare „vizuală” a modificărilor configurațiilor semantice ale câmpurilor lexicale în arhitectura virtuală a dicționarilor istorice care se vor realiza în viitor, făcând posibilă menținerea caracterului de obiect cultural al dicționarului și subliniind astfel importanța temei din punct de vedere cultural.

Împlinirea în anul 2021 a 90 de ani de la publicarea în 1931 a lucrării amintite a lui J. Trier, considerat întemeietorul teoriei câmpurilor, prilejuiește organizarea de manifestări științifice de analiză a teoriei, criticilor, direcțiile urmate etc. De asemenea, celebrarea în același an 2021 a 100 de ani de la nașterea lingvistului E. Coșeriu care, printre altele, a dezvoltat teoria istoric-filologică a lui Trier în direcție structuralistă, constituie prilej de manifestări științifice atât în România, cât și în diverse orașe de pe glob (în care lingvistul și-a desfășurat activitatea) în cadrul cărora vor fi dezbătute rezultate ale aplicării concepției lingvistice a acestuia și desigur critici la adresa punctelor nevralgice. În această perioadă (anii 20-30 ai secolului al XXI-lea), în domeniul lexicografiei predomină manifestările științifice care discută problemele trecerii de la lexicografia tipărită (engl. *printed Lexicography*) la lexicografia informatizată, electronică (engl. *electronic Lexicography*). În unele țări (România – proiectele eDTLR¹, LB, CLRE²) se lucrează (încă) în faza de (retro)digitizare a dicționarilor tipărite (Haja *et al.* 2005), iar în alte țări (Marea Britanie – OED online, Franța – DÉRom) se elaborează dicționare direct în interfață electronică. Faptul că una dintre probleme ține de alinierea dicționarilor la nivel de sens și de modul în care sunt redată relațiile semantice, inclusiv cele onomasiologice din câmpurile lexicale, subliniază importanța temei din punct de vedere științific. Informarea publicului academic românesc asupra stadiului actual al rezultatelor obținute la nivel internațional în domeniul alinierii la nivel de sens se încadrează în programul amplu de informatizare a lexicografiei românești. Investigarea principiilor care guvernează modificarea configurației unui câmp lexical poate aduce sugestii importante în studiul etimologiilor, secțiune de mare importanță în dicționarul istoric.

Conceptul de câmp lexical este în momentul de față un concept prea larg, este aplicat și astăzi la fel ca în secolul trecut unor realități prea diferite și, de aceea, este receptat drept un concept confuz. Este de dorit recuperarea teoriei lui Trier și a elementelor distinctive față de teoriile ulterioare. Delimitarea sensului constituie o problemă complexă atât pentru lexicografia tipărită, cât și pentru cea electronică, unul dintre cele mai mari riscuri recunoscut fiind cel al lipsei de sistematicitate în definire. Un astfel de studiu se raportează la sistemul de definire din dicționarul istoric, considerat cel mai în măsură să răspundă unei astfel de interogări (inclusiv informatice), întrucât elementele principale ale

¹ eDTLR = *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*, grant CNMP, director: prof. dr. Dan Cristea, 2007–2010, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

² CLRE = *Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare*, proiect CNCIS, director: cercet. șt. I, dr. Elena Tamba (Dănilă), Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași.

sensurilor sunt extrase din citate cu redarea lor spre ilustrare (mijloc de extragere și de înțelegere a sensului). Problematika propusă este una complexă, dificilă, integrând noțiuni, principii eterogene (care necesită cunoaștere și stăpânire temeinică) etc. din mai multe ramuri lingvistice (semantică lexicală, istoria limbii, filologie, lingvistica corpusurilor, lexicografie istorică, lexicografie electronică).

În literatura de specialitate privitoare la câmpurile lexicale domină studiile sincronice (ex.: pentru limba română, vezi. Bidu-Vrănceanu 2008) sau contrastive aplicate diferitelor limbi, în timp ce studiile diacronice aplicate diferitelor stadii ale unei limbi sunt extrem de puține. Nu există, cel puțin pentru limba română, un studiu care să evalueze aplicațiile românești ale teoriei câmpurilor. Puținele exemple de restructurare a unui câmp lexical sunt „presărate” în studiile de istoria limbii, fiind necesară culegerea lor, eventual, într-o bază de date. Sunt foarte puține studii care să evalueze analiza vocabularului limbii române, delimitarea sensurilor și redarea relațiilor semantice dintre cuvinte cu aplicație la dicționarul istoric al limbii române, fapt de înțeles în condițiile finalizării recente a dicționarului academic (1913–2010). Stadiul actual al cercetării la nivel internațional a teoriei câmpurilor și a aplicațiilor în general și a celor care urmează linia filologică inițiată de J. Trier este insuficient sau deloc cunoscut în România. Puținele studii aplicative privind limba română (Munteanu 2004, Moscal 2013, Bursuc 2015) inventariază și analizează membrii câmpurilor lexicale pe baza dicționarului istoric al limbii române, propunându-se uneori soluții de îmbogățire a articolelor lexicografice. Trebuie subliniat că propunerea lui Wartburg și Hallig de organizare a dicționarelor pornind de la sisteme conceptuale nu s-a impus.

Lexicografia românească se află în stadiul de informatizare a dicționarelor românești tipărite și de creare a corpusurilor de dicționare și de texte cu accent pe interogarea intrărilor din lucrările sau corpusurile lexicografice. Se pregătește și se fac teste pentru faza de interogare a sensurilor. Lexicografia internațională oferă deja posibilități de consultare a sensurilor (DÉRom, TLFi etc.) și dezvoltă programe în acest sens, puțin cunoscute în momentul de față în spațiul românesc. Observăm un interes actual scăzut pentru teoria câmpurilor, situație reflectată în cuprinsul revistei internaționale de semantică „International Journal of Semantics” și în capitolele restrânse din volumele recente de semantică.

O cercetare în sensul argumentelor prezentate trebuie să urmărească: identificarea și evidențierea contribuțiilor românești și internaționale în linia originară Trier a teoriei câmpurilor; identificarea și evidențierea modalităților (normate sau nu) de redare în dicționarul istoric (pe baza, eventual, a unui studiu de caz preliminar) a relațiilor semantice dintre membrii unui câmp lexical și, mai ales, a modificărilor diacronice ale acestora. Trebuie avute în vedere: explorarea posibilităților oferite de lexicografia electronică odată cu corpusurile de texte și alinierea dicționarelor pentru redarea relațiilor din câmpul lexical și, mai ales, a modificărilor diacronice ale acestora; stabilirea relației dintre analiza

componențială (implicată în studiul sincronic al câmpurilor lexicale) și definiția lexicografică (selecția semelor, recuperarea membrilor unui câmp). De asemenea, se pot urmări: reliefarea modului în care dicționarul onomasiologic față de dicționarul istoric, organizat alfabetic și semasiologic, recuperează aspecte ce țin de modificarea configurației semantice; evidențierea impactului studiului diacronic al vocabularului prin intermediul electronicului datorită accesului concomitent la texte din secole diferite și posibilității generării automate de liste de cuvinte.

Aprofundarea studiilor aplicative sincronice și corelarea lor cu analiza comparativă a corpusurilor electronice diacronice de texte, relaționarea rezultatelor aplicării teoriilor câmpului lexical cu procedeele de delimitare a sensului din dicționarul istoric și cu soluțiile informatice implicate în analiza corpusurilor de texte și în alinierea la nivel de sens devin aspecte lingvistice urmărite pentru prima dată într-o cercetare lingvistică. Se postulează pentru prima dată ideea revitalizării metodei istorico-filologice folosită pentru analiza câmpului lexical în contextul construirii corpusurilor diacronice de texte. Se abordează într-o manieră originală problematica textelor: surse pentru vizualizarea restructurării câmpului lexical, surse pentru delimitarea istorică a diferitelor sensuri ale unui cuvânt în dicționarul istoric, surse interrelaționate electronic în corpusuri diacronice. Principalele preocupări ale lexicografiei internaționale la începutul deceniului al 3-lea al acestui secol sunt informatizarea și accesibilizarea dicționarelor. În acest context, este pusă pentru prima dată problema delimitării sincronice și diacronice a sensului unui cuvânt, așadar într-o abordare completă, pentru un plus de precizie semantică și pentru o mai bună stăpânire a acestuia.

Concluzii

Evaluarea, fără pretenții de exhaustivitate, a teoriei câmpurilor și a rezultatelor aplicării acesteia, în diversele sale accepții, constituie un demers necesar pentru istoria recentă a acestui fenomen lingvistic. Realizarea dicționarelor istorice, mai ales în cazul limbii române, reprezintă un moment semnificativ în istoria limbilor individuale, fiind o împlinire a unor eforturi susținute. Evidențierea și evaluarea procesului analitic și a rezultatelor obținute în delimitarea sensurilor constituie un demers așteptat în contextul mutării din formatul tipărit în cel electronic. Corelarea datelor din dicționarul istoric tipărit cu posibilitățile largi pe care dicționarul informatizat le oferă constituie o șansă de recuperare a dezvoltării diacronice a câmpurilor lexicale dintr-o limbă. În delimitarea sensurilor, lexicografului îi este utilă cunoașterea configurației câmpului lexical din care face parte un anumit cuvânt și a modificărilor diacronice care apar. În înțelegerea sensului, utilizatorului îi este utilă lectura configurației diacronice a câmpului lexical respectiv. Un astfel de demers deschide calea altor abordări: cercetarea monografică și diacronică a câmpurilor lexicale dintr-o limbă pe baza unui corpus electronic determinat de texte; cercetarea monografică a câmpurilor lexicale reflectate în dicționarul istoric al unei limbi

odată cu utilizarea unei interfețe de interogare specifice. Se poate stabili prin raportare la normele de redactare ale câtorva dicționare istorice dacă recuperarea elementelor descriptive privitoare la modificarea configurațiilor câmpurilor semantice constituie o mai bună punere în valoare a unui aspect intrinsec sau un element de noutate propus prototipului de dicționar istoric care se va realiza electronic în viitor.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

DÉRom = Éva Buchi, Wolfgang Schweickard (coord.), *DÉRom: Dictionnaire Étymologique Roman (Première phase: le noyau panroman)*. <http://stella.atilf.fr/DÉRom/>.

LB = *Lesicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucrat seu: Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*, Ediție electronică de Maria Aldea, Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla-Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea și Adrian Aurel Podaru, Cluj-Napoca, 2013. <https://www.bcuccluj.ro/lexiconuldelabuda/site/login.php>

OED = *Oxford English Dictionary*, 3rd edition (online). <https://www.oed.com/>.

TLFi = *Trésor de la Langue Française informatisée*. <http://atilf.atilf.fr/>

B. Lucrări de referință

Bidu-Vrânceanu 2008 = Angela Bidu-Vrânceanu, *Câmpuri lexicale din limba română. Probleme teoretice și aplicații practice*, București, Editura Universității din București.

Bursuc 2015 = Alina-Mihaela Bursuc, *Câmpul lexical al numelor de rudenie în limba română*, Iași, Editura Demiurg.

Coseriu 1964 = Eugenio Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature”, II, 1, p. 139–186.

Geeraerts 2010 = Dirk Geeraerts, *Theory of Lexical Semantics*, Oxford, Oxford University Press.

Haja et al. 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa.

Kleparski, Rusinek 2007 = Grzegorz Kleparski, Angelina Rusinek, *The Tradition of Field Theory and the Study of Lexical Semantic Change*, în „Studia Anglica Resoviensia 4”, 47, p. 188–205.

Kronenfeld, Rundblad 2003 = David Kronenfeld, Gabriella Rundblad, *The Semantic Structure of Lexical Fields: Variation and Change*, în Regine Eckart, Klaus von Heusinger, Christoph Schwarze (eds.), *Words in Time: Diachronic Semantics from Different Points of View*, Berlin, De Gruyter Mouton, p. 67–114.

Moscal 2013 = Dinu Moscal, *Teoria câmpurilor lexicale. Cu aplicație la terminologia populară a formelor de relief pozitiv*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Munteanu 2004 = Lucia-Gabriela Munteanu, *Câmpul lexical-semantic „drum” în limba română*, Iași, Editura XXI.

- Timmermann 2007 = Jörg Timmermann, *Lexematische Wortfeldforschung einzelsprachlich und kontrastiv. Das Wortfeld „Gewässer“ im Französischen, Deutschen, Englischen und Spanischen*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.
- Trier 1931 = Jost Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: die Geschichte eines sprachlichen Feldes. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.

ARGUMENTS FOR THE STUDY OF DIACHRONIC CHANGES IN THE LEXICAL FIELD REFLECTED IN THE HISTORICAL DICTIONARY

ABSTRACT

The article presents arguments for an investigation of the diachronic changes in the lexical field reflected in printed and electronic historical lexicography. Changing the meaning of a word affects to some extent the meaning of words that are semantically related and changes the semantic configuration of that lexical field. The historical dictionary presents the history of the lexicon of a language and tracks the recording and text-based analysis of each word and meaning in a language. The extent to which the change in the meaning of a word affects the meaning of the words with which it is semantically related by causing the change in the semantic configuration of that lexical field, the historical dictionary does not explicitly provide information. The purpose of computational lexicography is to find solutions for the representation of semantic relationships, including relationships between members of lexical fields.

Keywords: *lexical field, lexical field configuration change, historical dictionary, printed lexicography, electronic lexicography.*

RARITĂȚI LEXICALE ÎN *HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII* (MS. 3517 CCA 1658–1661) – ANALIZĂ ÎN VEDEREA LUCRULUI LA *DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE* ȘI LA *DICȚIONARUL ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE* REDACTATE SUB EGIDA ACADEMIEI ROMÂNE (LITERA C, partea I, *Cădă-cap*)

MIOARA DRAGOMIR*

Lucrarea de față face parte din seria de studii pe care am deschis-o în anul 2019¹, care prezintă lexicul foarte bogat al *Hronografului den începutul lumii* (ms. 3517), important de valorificat sub aspect lexicografic și lexicologic pentru lucrări coordonate de Academia Română, cum sunt *Dicționarul limbii române* supranumit și Dicționarul tezaur (DLR) și *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR). Specialiștii care s-au ocupat de cronografe au abordat din diferite unghiuri lexicul acestui tip de traducere (Mihăescu 2005, Mihăescu 2006), care, uneori, cum este și cazul *Hronografului*, are accente de scriere originală. Lexicul descris în prezenta serie prezintă interes din perspectivă lexicografică sub mai multe aspecte: unele lexeme sunt prime atestări, altele sunt atestări rare, altele sunt variante lexicale, altele prezintă unul sau mai multe sensuri noi, altele accentul diferit față de norma actuală, altele sunt chiar lexeme neînregistrate în dicționare etc. În cazurile în care a fost posibil, am prezentat mai multe contexte, astfel ca redactorul să poată selecta citatele cele mai adecvate, în funcție de schema lexicografică pe care o construiește. Pe cât ne-a stat în putință, am lărgit citatele, pentru o cât mai clară înțelegere a aspectului surprins

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ Din seria precizată, am analizat 130 de lexeme cu inițiala *a*, 108 lexeme cu litera *b* și o bună parte din lexemele cu litera *c*. Am publicat studiul *Rarități lexicale în Hronograf den începutul lumii (ms. 3517) – analiză în vederea lucrului la Dicționarul limbii române și la Dicționarul Etimologic al limbii române, redactate sub egida Academiei Române* (litera A), în „Anuar de Lingvistică și Istorie literară” (ALIL), tom 2019-2020, tom LIX-LX, p. 7-42. Am prezentat următoarele comunicări, care urmează a fi publicate, cel mai probabil, în ALIL-ul din anii următori: *Rarități lexicale în Hronograf den începutul lumii (ms. 3517) – analiză în vederea lucrului la Dicționarul limbii române și la Dicționarul Etimologic al limbii române, redactate sub egida Academiei Române (litera B)*, comunicare susținută la workshopul „Lexicografia academic românească. Provocările informatizării”, ediția a IX-a, online, Iași, 28–29 mai 2020 și *Rarități lexicale în Hronograf den începutul lumii (ms. 3517) – analiză în vederea lucrului la Dicționarul limbii române și la Dicționarul Etimologic al limbii române, redactate sub egida Academiei Române (litera C, partea I C – Chi-)*, comunicare susținută la Colocviul Internațional „Lexicografia academic românească. Provocările informatizării”, ediția a X-a, online, Iași, 27–28 mai 2021.

Din alte perspective importante din punct de vedere lexicologic (calc, derivare, etimologie ș.a.), am analizat o seamă de lexeme din *Hronograf* în cele două volume ale lucrării publicate în 2017 (vezi Dragomir 2017).

în analiză. În plus, în unele situații, am prezentat și alte atestări din epocă, pe care le-am aflat prin fișare pentru analiza cuvântului respectiv.

Începând cu acest studiu, introducem în discuție și cuvintele care au mai mult de două-trei atestări din epoca veche, întrucât, conform noilor reguli de redactare la ediția a doua a DLR, redactorul poate prezenta, pentru ilustrarea sensului, până la zece citate pe secol (regula anterioară în privința citatelor nu cuprindea limite, fapt care reflectă mai aproape de adevăr uzul cuvântului). De aceea, considerăm prezența cuvintelor selectate binevenită în cadrul redactărilor, iar cuvintele respective ca fiind tot „rarități lexicale”, deoarece fiecare citat complineste cele zece citate care pot apărea ca atestări pentru secolul al XVII-lea la fiecare cuvânt².

Din economie de spațiu, prezentăm aici doar o parte din lexemele cu litera *c* pe care le-am extras din *Hronograf den începutul lumii* (ms. 3517): *cădă*, *cadil eschériu*, *cadîu*, *cafăs*, *caic*, *caimacâm*, *calafât*, *călăfătuî*, *călăfătuitoriu*, *căle*, *câmai*, *camîn*, accentuat și *câmin*, *can*, *cândilă*, *candilăriu*, *canon*, *canonisi*, *cap*. Câteva dintre acestea au fost descrise în volumele noastre despre lexicul *Hronografului* (Dragomir 2017), în legătură cu alte chestiuni privitoare la lexic, dar fără o raportare la situația lexicografică din DA și DELR pe care o realizăm aici, reluând, inevitabil, și informații precizate în carte.

cădă s. f. < lat. *cadus* (cada) sau din sl. (rus., rut. *kad'*, sârb. *kad*, bg. *kada*, cf. magh. *kád*, alb. *kadë*, cf. DA (s.v.); în DELR (s.v.) se specifică: „forma *cada*, probabil fem. refăcut din neutru pl.”. Cuvântul, cu sensul „vas mare din doage de lemn și cu cercuri de fier, înalt până la doi metri, cu gura de două ori mai largă ca fundul”, este înregistrat în DA în ANON. CAR. În DELR, prima atestare este din anul 1626. *Hronograful* oferă încă o atestare, de la jumătatea secolului al XVII-lea: *Acolea, în feredeu, era un feredeuș anume Andréiu [...]. Iară Andreiu să feace a muta o cădă deșartă dentr-un loc într-alt și o rădică în sus și lovi pre împăratul cu cada în cap* f. 313^r.

cadil eschériu s. m. < tc. *kadyascher*, *kaziascher*, cf. DA, ȘIO II₂. Cuvântul are în textul nostru sensul „mare demnitar turcesc (urmând în rang după marele vizir) având atribuții de judecător militar, cf. *cadîu*, *emir*” și nu prezintă atestări din epoca veche în DA (s.v. *cadiascher*). În *Hronograf*, cuvântul se află în contextul: *Omori pre schenter pașea, pre cumnatu-său, și pre bostangi bașea, și pre cadil eschériu, ce-au fost mai întâiu nisangiu, și pre alț mult, mai de gios* f. 507^v.

cadîu s. m. < tc. *kady*, cf. DA; tc. *kadı*, (înv.) *kazî*, cf. SUCIU, D. Cu sensul învechit „judecător turcesc (îndeplinind în același timp funcțiuni civile și religioase)”, cuvântul este atestat în epoca veche în VARLAAM, C., NECULCE, LET. II (DA s.v.). Se întâlnește și în R. GR. 61, 168. Prima atestare în DELR este din 1623. *Hronograful* prezintă câteva atestări: *Împăratul, sultan Mehmet, pusă în Țarigrad cadîu și epitropi cumpătători și iëniceri mult, de paza Țarigradului* f. 480^r; *Pusără pașe Chiprosului și cadîu și rămasă*

² Siglele menționate din DA și DLR pot fi consultate în *Bibliografia dicționarului*.

supt ascultarea turcului f. 517^r; *Străgară toț creștinii ca să să mai cearce acest giudeț cu cadii și li rămasă lucrul așa* f. 521^r, cf. f. 483^r, f. 521^v.

cafás s. n. < tc. *kafas*, cf. DA, ȘIO II; tc. *kafas*, *kafes*, **kafaz*, cf. SUCIU, D. 1. Cu sensul din *Hronograf* „gratii de lemn care se întretaie ca o leasă (la ferestre); zăbrele, ostrețe”, cuvântul nu are atestări din limba veche (DA s.v.). În *Hronograf*, cuvântul se află în contextul: *Ș-au fost având împăratul făcute carăte cu cafasuri mari și largi, de-au fost făcute ca o cușcă și-au fost ședzând împărăteasa și cu featele când au fost ieșind la primblare. De ce, pre împărăteasa nu au //* f. 227^r *postu vâdzind nime, iară ea au postu vâdzându pre toți pre afară*. 2. Sensul „balcon unde cântă corul într-o biserică” (MDA s.v.) pentru care nu există atestări nici în MDA, nici în DA, este înregistrat în DELR, într-un text din perioada 1691–1697. *Hronograful* prezintă o atestare anterioară celei din DELR: *Odată spuind svințiia sa cazanie, s-au fost grămădindu oamenii cum și-i obicina, iară o muiere au cădzut sus den cafas, de unde sta muierile și-asculta svânta cazanie* f. 226^r. Tot cu sensul de „balcon” este folosit cuvântul și în R. GR. 28³.

caic s. n. < tc. *kaik*, cf. DA; tc. *kayık*, (înv. și dial.) *kaik*, (dial.) *kayuk*, cf. SUCIU, D. (se face trimitere și la diferite limbi din zona balcanică). Cu sensul „vas de plutit”, cuvântul este atestat în AXINTE URICARIUL, LET. II (DA s.v.). În DELR, prima atestare este din 1620. Am întâlnit acest cuvânt și în M. COSTIN, O. 104, în R. GR. 70. În *Hronograf* se află o seamă de atestări: *Nu să vedea apa mării de mulțimea caicelor* f. 194^r; *Atâta au venit de mare, cât au cuprins cetatea cu casă cu tot, de au fost îmblând cu caicele de la casă până la casă* f. 265^r, cf. f. 234^v, f. 237^v, f. 255^r, f. 282^r, f. 293^r, f. 305^r, f. 451^r.

caimacám s. m. < tc. *kaimacam*, cf. DA (s.v.); tc. *kaymakam*, (înv.) **kaymakan*, cf. SUCIU, D. Cu sensul din *Hronograf*, „loțiitor al diferiților demnitari turci, când lipseau din Capitală”, cuvântul este atestat în limba veche în M. COSTIN, LET. I (DA s.v.). Prima atestare în DELR este din 1675. *Hronograful* prezintă câteva atestări mai timpurii: *Lăsă caimacam cu fiu-său pre un boiéri mare al său, pre anume Vunon* f. 299^r; *Manuil, episcopul împăratului, maghistrul cel mare, cum am dzâce caimacam, dentru câtă usârdie avea el spre patriarhul, el răspunsă și dzăsă* f. 393^v; *Gătindu-să de purces, au lăsat în locul său topotiritean, adecă caimacam socotitor și episcop împărățiaiei pre Ioan, nepotu-său* f. 465^r, cf. f. 317^r, f. 318^r. În ultimele două exemple, traducătorul glosează prin acest cuvânt două lexeme preluate din textul grecesc, ceea ce constituie un indiciu pentru faptul că acest cuvânt turcesc era cunoscut în epocă.

calafát s. m. < ngr. *καλαφάτης*, K (p. 401), cf. și SCRIBAN; tc. *kalafat*, *kalafat* (üstüpusü), cf. SUCIU, D.; tc. (sau bg.) *kalafat*, cf. DA, unde este înregistrat sensul referitor la materia cu care se călăfătuiesc vasele plutitoare, dar nu este înregistrat cuvântul cu sensul „meseriaș care astupă cu smoală și călți crăpăturile corăbiilor”. Acest sens prezintă în DELR (s.v.) o primă atestare din perioada 1678-1689. În *Hronograf* se află o

³ Cuvântul apare în contextul: *Mai făcut-au și casa cea domnească ce iaste pre stâlpi de piatră și iaste cu trei cafasuri*.

atestare anterioară, iar cuvântul este definit de traducător în context: *Calafaț să cheamă ceia ce astupă corabiili de noaă pren // f. 452^r toate încheieturili scândurilor cu călț sucit groși și-i bat și cu dalta cu măiug de lemn, să să îndeasă bini; cf. și f. 451^r.*

călăfătuî – *calafat* + suf. *-ui*; cu sensul „a astupa găurile unei luntre, corăbii etc. cu calafat (se referă la termenul *calafat* definit în DA)”, cuvântul este atestat în CANTEMIR, IST. În DELR, prima atestare este din 1705. *Hronograful* prezintă o atestare mai timpurie: *Când călăfătuiesc cu curabiili sânt în mare, pre apă, și le răstoarnă pre coaste într-apă până pre giumătate f. 452^r.*

călăfătuitoriu s. m. – *calafat* + suf. *-tor*; derivatul nu este înregistrat în DA. În DELR, prima atestare este din 1678–1682. *Hronograful* oferă o atestare anterioară: *Pre cruci sânt aruncate scânduri de să plutescu câte trei, patru pre o plută și călăfătuiescu călăfătuitorii corabiili într-acesta chip f. 452^r; f. 451^{r,v}.*

căle s. f < lat. *callis*, *-em*, cf. DA. Locuțiunea adjectivală *fără cale* „nedrept, nepotrivit, pe nedrept” (DA s.v. *fără*), a fost înregistrată în textele vechi la NECULCE, LET. II și în URICARIUL, III. În *Hronograf* se află o atestare anterioară: *Mult mă miru de îndrăznirea ta cea fără rușine și fără cale, pre cuvinte ce grăiești tu, Zamvri f. 532^v.*

cămai adv. < lat. *quam magis*, cf. DA. Cu sensul „și mai, mai”, cuvântul a fost înregistrat la DOSOFTEI, V.S. și la N. Costin, iar în DELR, în anul 1581. În *Hronograf* se află atestări anterioare celor din DA. Cuvântul stă fie pe lângă un adjectiv, fie pe lângă un adverb sau chiar lângă un substantiv: *Acesta avea o muiere pre anume Iezavel și ea încă camai rea decât Ahaav, bărbatul ei f. 81^r; L-au cinstit și cu altă boierie camai mare, că-l feace maghistru f. 406^r; Pusără pre altul în locul lui, anume pre Antonie cel gras..., și nu avea nice un dar, ca oamenii, asupra lui, sau vrio cuviință, ce-i era graiul și limba de bou și el de tot camai bou f. 447^v; Rodiseanii den cetate încă-i bătea pre turci cu tunurile den cetate, camai tare f. 512^v.*

camîn, accentuat și **cămîn** s. n., variantă de la *cămin* < sl. *камина* „sobă, vatră”, bg. *камин* „partea aceea a ridicăturii de pământ lângă care se clădește vatra”, rus. *камин* „vatră”, DA. Cuvântul putea fi cunoscut traducătorului, dar e posibil ca acesta să-l fi folosit și sub influența textului grecesc, *καμίνο* K (f. 286). Cu sensul „cuptor”, acest lexem este atestat în DOSOFTEI, V.S. (DA s.v. *cămin*). În DELR, prima atestare este din 1682–1686. În *Hronograf* se întâlnesc atestări mai timpurii: *Marsără la dugheană unde făcea jidovul sticle și abātu de aprinsă camînul foarte tare și luă pre copil și-l aruncă acolo, într-acel cămîn plin de foc, și astupă caminul la gură cu o tablă de hier f. 287^r; Copilașul acelui <ji>dov, precum fu putearea lui Dumnădzău, ședea în mijlocul camînului, în foc f. 287^v.*

can adv., variantă de la *cam* < lat. *quam*, cf. DA. Cuvântul are mai multe sensuri, uneori greu de decelat și de definit:

1. Cu înțelesul „(înainte de verbe) oleacă, nițel, (câte) puțin”, este atestat în N. COSTIN, LET. II, NECULCE, LET. II, MUSTE, LET. III. În *Hronograf*, cuvântul cu acest sens apare în multe locuri, pe care le prezentăm în mare parte, întrucât se poate

acest sens apare în multe locuri, pe care le prezentăm în mare parte, întrucât se poate deduce astfel că, în epocă, acest sens era în uzul vorbitorilor: *Moisi au rămas la puț ca să să **can** odihnească* f. 30^v; *Rogu-te, du-mă unde sintu stâlpîi aceștii casă, să mă **can** radzăm, că mă dor picioarele* f. 59^r; *Acei doi frați la vânat cu Marchiian împreună, să-l **can** primble, să să mai tredzască den boală* f. 258^v; *Și dac-au **can** mârșu mai nainte, locu de vreo 3 mile, s-au arătatu aceluor boiəri niște curți tot prisne de aur* f. 269^r; *Daca să **can** uită aceasta, iară satrapul Persâiei, adecă domnul lor, ce-l chema pre anume haganu, s-au rădicat cu oști ș-au trecut în hotarul grecilor* f. 290^v; *Poposără acolo la o fântână rea ce să să **can** odihnească și să să răcorească* f. 326^v; *Și dacă **can** frânsără pre greci și-i **can** goniră, să întoarsără la tabăra voioși și sămeț* f. 368^r; *Pre ceialalt, cu cămilele și cu caii i-au **can** lăsat afară și feaceră ospăț celor doispreace* f. 449^r; *Luă împărăția Mihail Paleologa, cel de întâiu și împărăți 24 de ai. Iară și **can** lătiniia, adecă ca credea ca latinii* f. 460^v ș.a.;

2. Cuvântul cu sensul „nu tocmai, dar aproape” nu prezintă atestări din epoca veche. Și acest sens era în uzul epocii, după cum indică utilizarea sa în textul nostru: *Să rădică asupra moșu-său, lui Darie împărat și-l lovi **can** fără veaste și-i prădă țara* f. 118^r; *Iară acel împăratu dzisă **can** cu frică* f. 121^r; *Iară jidovii, **can** cu sila, pentru voia împăratului, au și trimis 70 de dascali, tot aleși* f. 130^r; *Și-i lovi **can** fără veaste și foarte le deaderă războiu* f. 163^v; *Odănoară veni împăratul Theodo // f. 228^v sie în școală, unde învăța cuconii, **can** fără veaste; Trimisă asupra lor pre un căpitan pre anume Adamantu cu câțava samă de oaste, și-i lovi Adamantu **can** fără veaste* f. 281^r; *De ce, și **can** fară voia lui numai ce-i căută a priimi* f. 357^v; *Fost-au și **can** preste voia fiu-său, ce mai apoi au priimit, că n-au // f. 358^v avut ce să faci, pentru mumă-sa; Și era de aceasta **can** peste voie și împăratului* f. 403^v ș.a.;

3. Pentru sensul „mai mult”, DA nu prezintă atestări din epoca veche. În *Hronograf* am întâlnit situațiile: *Iară împăratul **can** cu blândează și linu dzăsă cătră eparhul* f. 380^r; *De multe ori s-au ispitit pentru alte trebi de au grăit împăratului **can** cu pildă când îl socotiia că-i veasl și cu voie bună* f. 387^v;

4. Cu sensul „aproximativ”, cuvântul este înregistrat în BIBLIA 1688, M. COSTIN, LET. I. *Hronograful* oferă atestări mai timpurii: *S-au lăsatu viteazul Ector **can** dentr-o aripă, den margini, față la față asupra lui Patroclu* f. 140^r; *Oblici că vine marele Costantin asupra lui și ieși și elu **can** cu toate oștile sale* f. 174^v; *Scrisă papa carte cătră împăratul, **can** de la toț gardinalii și sântorii, și împomcișară pre împăratul cu cuvântul* f. 344^r; *Și-ș află vreamă și întră în cetate în Țarigrad **can** cu toată oastea ce avea* f. 320^v; *Craii apusului, **can** cu toțâi, rădicară cruci și să strânsără optudzăci de mii de pedestrași* f. 458^r;

5. Cu sensul „mai”, cuvântul nu a fost înregistrat cu atestări din epoca veche. În *Hronograf*, apare în mai multe locuri: *Cine vrea să să închine, nu-i opriia, nici altu rrău nu le făcea **can** dentăiu, ce dzăcea cini cum va vrea să facă și să să închini, volnic să fie* f.

376^v; Santavarino, **can** cu glume, iarăș mai dzăsă pentru cuțat sau altă ceva armă să fie pre lângă sâne f. 414^v; Marele împărat Costantin, așjiderea **can** dentâiu, în loc de daruri, feace plată otețâlor cu multe cuvinte mulțămitoare și scumpe f. 534^r;

6. Cu sensul „nu tocmai, dar încâtva, în parte, ceva (totuși), oarecum, așa; cf. *ca*”, cuvântul este atestat în PRAV., AXINTE, URICARIUL, LET. II, DOSOFTEI, V.S., NECULCE, LET. II. În *Hronograf*, se află în contextele: *Împăratul să însură și can tânăr fiind, cu voia episcopilor ș-a a mâne-sa, să nu-nceapă a cerca ș-a să ispiti, ca tinerii, într-alte părț f. 429^r; Boiërii aceia i-au gătat un potiriu de otravă. Și o au făcut otrava can proastă f. 439^r; Când au fost în ceaialată dzî demăneața, în răvârsatul zorilor, i-au lovit Nichita cu catargile fără veaste, can pren somnu f. 411^r;*

7. Un alt sens al cuvântului în *Hronograf* este „foarte tare”: *Ș-au venitu pre la cetatea Solonului ș-acolo au can bolnăvitu și s-au botedzatu acolo f. 227^r; Împăratul au fost can bolnav de cap, cât nu suferiia pre nime să să apropie să-i grăiască f. 282^r;*

8. Cuvântul se află în textul nostru și cu sensul „pentru moment”: *Iară Iustinian can deodată, pentru gâlcevi, s-au aședzat în curțâle de la Vlaherne f. 320^v; Jidovii atunce, sămețându-să, lăuda numele lui Zamvri. Iară creștinii rămasără can deodată cu voie înfrântă f. 532^r.*

cândilă s. f., variantă de la *candelă* < lat. *candela*, prin mijlocire slavă, cf. DA. Cu sensul „lampă primitivă cu ulei (untdelemn) care dă o lumină slabă și care se pune de obicei la icoane sau la morminte”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S. și în MĂRGĂRITARE (1691). Prima atestare în DELR este din anul 1509. În *Hronograf* se află multe atestări, mai timpurii decât în cele din DA: *Învăță pre eparhul [...] să puie străgătorii să strâge pren Țarigrad, pren toate ulețâle, să aprindză făclii și candile toț oamenii, pre la toate casăle f. 282^r; Pusără Svântul obraz acolo [...] și-i aprinsără o candilă nainte și pe împregiur zâdiri cu cărămidă f. 332^v; Să află candila aprinsă de ardea într-atâtea ai naintea chipului a lui Hristos f. 333^r, cf. f. 188^r, 332^v.*

candilăriu s. m. < *candelă* + suf. -ar. Cuvântul nu este înregistrat în DA și DELR. Sensul este „cel care îngrijește candelile (într-o biserică). În *Hronograf*, cuvântul se află în contextul unei enumerări: *Theodor, ficiorul candilariului, pre la împărăția lui Mihail Făicavul ș-a Tomei tiranul, 3 ai f. 587^r.*

canón s. n. < sl. **kanon** (gr. κανών), cf. DA. În DELR se prezintă mai multe definiții și o primă atestare din anul 1581.

1. Cu sensul „instrument muzical de origine orientală, format dintr-o ladă sonoră de formă trapezoidală, cu coarde, puse în vibrațiune de amândouă mâinile; cf. *țiteră*”, cuvântul este ilustrat prin atestări din BIBLIA (1688) (DA s.v.). *Hronograful* oferă atestări mai timpurii: *Ieste un fecior a lui Iesei mai micu, anume David [...] și dzice foarte bine cu canonul f. 63^r; Ș-au fost ducând și surlari, și tâmpănari, și de alte fealiuri de cubuză și de canoane f. 274^v.*

2. Cu sensul „lege, pravilă, normă bisericească, adusă prin hotărârea unui sobor cu privire la credință sau la disciplină”, cuvântul are atestări din PRAVILA (1652), CANTEMIR, IST., MARDARIE, L., LET. III. *Hronograful* prezintă mai multe atestări pentru secolul al XVII-lea: *Făcut-au acesta svântu săboru și 20 de canoane pentru aședzarea sveatii beseareci, întru agiutoriul și lauda lui Dumnădzău* f. 536^f; *Tocmi și acesta svânt săbor 22 de canoane pespre întăriia și aședzarea svintii besearece și a svintelor dogmate* f. 559^f; *Ș-au făcut și canoane săboarele aceaste de loc, întru tăriiia și cumpătarea svintei beseareci* f. 559^v.

3. Cu sensul „împreunarea mai multor pesnă sau ode (nouă, când canonul e complet) compuse după oarecare norme, adecă după un număr și o măsură determinată, alcătuiind un întreg de sine stătător”, termenul este atestat în DOSOFTEI, V.S., BIBLIA (1688), ANTIM, P. În *Hronograf* se află atestări mai timpurii: *Acesta Leon și alte multe canoane și samoglasne au făcut den filosofia sa, de au împodobit svânta besearecă cu tvoreniili <=creațiile> lui* f. 417^f; *Atunce ș-au pierdutu tot binele cât au făcut și ș-au pus și sufletul, cum spune și marele Andreiu Crischii, la canonul cel mare, în săptămâna întâiu, în postul cel mare* f. 78^v.

4. Cu sensul „pedeapsă (care constă din post, rugăciuni cu mătăanii etc.) dată călugărilor (și călugărițelor) care greșesc contra canoanelor bisericii sau rânduită la spovedanie de duhovnic sau pe care și-o impune cineva de bunăvoie, pentru ispășirea păcatelor”, cuvântul are atestări din VARLAAM, C., ȘAPTE TAINE (1645), MARDARIE, L., PRAV. MOLD. În *Hronograf*, este utilizat de două ori: *Cu multe cuvinte au certatu pre împăratul, și i-au datu canonu* f. 232^f; *Împăratul s-au închinat cătră patriarhul și să adevveri că-ș va face canonul* f. 437^v.

5. Cu sensul „chin, tortură, caznă, muncă”, cuvântul nu are atestări din perioada veche. În *Hronograf*, se află în contextul: *Aceasta boală ți o au trimis Dumnădzău să o ai întru toată viața ta, pentru canonul păcatului ce ai făcut* f. 450^f.

canonisi vb. IV < ngr. κανονίζω, cf. DA. Cu sensul „a stabili prin lege sau prin canoane (1)”, cuvântul nu are atestări din epoca veche. *Hronograful* oferă o atestare a termenului cu acest sens. Cuvântul a fost preluat de traducător cu forma de aorist a cuvântului grecesc: *Socoti svântul săbor ca să canonisască, adecă să puie legătură cum să nu să însoare cliricheanii mireani carii sântu den clirosul besearecii* f. 537^f.

cap s. n. < lat. *caput*, cf. DA. Cuvântul este utilizat și în *Hronograf* cu mai multe sensuri:

1. „(*pars pro toto* [...] când e vorba de nevoi, griji, belele etc. care copleșesc pe cineva, cf. *spate*, *spinare*)”, cu o atestare din LET. II. *Hronograful* oferă o atestare anterioară: *Ienicearilor le trebuie pururea bozduganul de pre cap să nu le mai lipsască, că atunce sânt buni și lini* f. 504^v;

2. Pentru sensul „minte, (fel de) cugetare, predispoziție a inteligenței, inteligență, pătrundere, pricepere; memorie, ținere de minte”, la care am putea adăuga „conștiință”, în

DA nu sunt atestări din epoca veche. În textul nostru, cuvântul cu acest sens se află în contextele: *Împăratul, dac-au oblicit cum lua acei oameni moarte pentru scumpeatea lui, au cunoscutu cum păcatul aceluî nărod multu ce-au pierit ieste pre capul lui și să giudeca el sângur la inema sa că va să ia plată de la Dumnădzău pentru sângeli acela ce s-au vărsat* f. 291^r; *Împăratul, dacă vădzu că-l împunge patriarhul cu cuvinte dreapte și i le loveaște în obraz [...], cu mânie îi dzâsă: „Du-te de // f. 338^v denaintea mea, cap rrău, și să nu te mai vădzu înaintea mea, că ți să vor scurta dzâlele”*; *Împăratul era pre aceaia vreame bolnav foarte, cât nu să putea întoarce sângur, ce-l întorcea alțai și suspina de la inemă cum nu-i sănătos să margă asupra aceluî persu sângur, cu capul său* f. 501^r.

În altă situație, sensul este mai puțin clar și ar putea însemna și „căpetenie, mai-mare”: *O, putearnici împărate, dară tu [...] căce nu întrebi și pre patriarhul Gherman, să vedz cum va dzâce și să vedz ce învățătură ȋ-a da? Că el încă-i un cap mare, și svântu, și patriarhu!”* f. 341^r;

3. Cu sensul „partea dinainte, început, frunte; începătură, origine, obârșie”, cuvântul este atestat în LET. I și CANTEMIR, HR. și IST. În *Hronograf*, cuvântul este utilizat și cu acest sens: *Dară în ce chip tu, fiindu beseareca lui Dumnădzău cu pace despre toate părțile, iară tu începuși capu de vrajbă și goană mare svintei beseareci* f. 240^v; *Și fii ascultătoriu întru tot și până la apoia viețai tale învățăturilor maicei tale besearecei, că aceasta ieste cap tuturoror bunățățelor* f. 593^v;

4. Cu sensul „(astăzi s. m.) căpetenie, șef, mai-mare, conducător, comandant; p. ext. stăpân, ocârmuitor”, cuvântul este atestat într-o serie de texte vechi. Cu acest sens apare și în *Hronograf*: *Pe după moartea lui Isus Navin, nu avea jidovii împărat, ce era fără cap* f. 50^r; *Au fostu toate împărățiile supt o împărăție și era numai el cap a toată lumea* f. 126^v; *I-au trimis împăratul cărți cu rugămintea, ca la un capu de leage ce era* f. 177^v; *Cu oștile capu trimisă pre viteazul Velisarie, hatmanul, carele era vâlhva și laudă grecilor* f. 272^r; *Nime dentru capetele creștinești, den crai și den domni, nu-i putea sta împotriva acestui sorbitor de sângele creștinilor* f. 467^r, cf. f. 358^v, f. 471^v, f. 491^v, f. 501^r, f. 503^r, f. 506^v, f. 559^r, f. 574^r;

5. Cu sensul „(învechit) capitol (al vreunei cărți sau scrisori, glavă, cânt (al unui poem), paragraf (de lege), articol, punct, condiție (de pace)”, cuvântul se află în câteva scrieri din epoca veche. În *Hronograf* este un sens utilizat în multe locuri: *Au scris capu de pravilă Theodosie împărat, să nu să mai facă chip muierescu diiaconi în besearecă, până nu să vor face de 60 de ai* f. 229^v; *Ș-au făcut Umar cap de pravilă să nu să bage samă, nice să să mărturisască măcinici pre ceia ce-i muncescu turcii* f. 329^r; *Iară eu, fără de svânt săbor den toată lumea, cap de leage noaă să fac nu poci, o împărate* f. 344^r; *Acesta împărat au făcut neara, adecă cap de pravilă noaă, pentru logodna, cum să fie bărbatul de patruspreaci ai și fata de doispreaci ai, iară de vor hi mai gios de atitea ai, într-o nemic tocmala aceaia să nu fie, ce să să strâce* f. 456^v, cf. f. 242^r; f. 436^r, f. 517^v;

6. În *Hronograf*, cuvântul apare de câteva ori într-un context special, care pare a fi o sintagmă sau un compus. Nu l-am găsit înregistrat astfel nici în DA, nici în SUCIU, D. Prezентăm această situație și ca fapt de limbă, și pentru că este posibil ca redactorul DLR care va lucra cuvântul să afle situații asemănătoare și să o așeze și pe aceasta în schema lexicografică: *Să voroviră rudele lui Theoliptu cu acest călugăr, Pahomie, și cu cliricii să cadză la cap aga denlăuntru casălor împărătești cu dare și cap aga să trimiță la patriarhul f. 520^v; Iară cap aga să scârbi foarte pre patriarhul pentr-aceasta și-i tot păștea prilejul ca să-i cadză la mână f. 520^v.*

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

DA = *Dicționarul limbii române*. (Academia Română). Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I (A–B), Librăriile Sococ & Comp. și C. Sfetea, 1913 (<https://clre.solirom.ro/>); Partea II (C), București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Partea III. Fascicula I: D–De, București, Universul Intreprindere Industrială a Statului, 1949; Tomul II. Partea I (F–I), București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; Partea II (J–Lacustru), București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Partea II. Fascicula II: Ladă–Lepăda, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; Partea II. Fascicula III: Lepăda–Lojniță; București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948.

DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, Volumul II, C, Partea I (Ca–cizmă), București, Editura Academiei Române, 2015.

R. GR. = Radu Greceanu, *Începătura istoriei vieții luminatului și preacreștinului domnului Țării Rumânești, io Costandin Brâncoveanu Basarab-voievod, dă când Dumnezeu cu domnia l-au încoronat, pentru vremile și întâmplările ce în pământul acesta în zilele mării-sale s-au întâmplat*, în *Cronici brâncovenești*, antologie, postfață, glosar și bibliografie de Dan Horia Mazilu, București, Editura Minerva, 1988.

K = Mattheos Kigalas, *Νεαὰ συναγορῆ διαφορῶν ιστοριῶν ἀρχομενῇ ἀπορὰ κτιχασεωῇ κορασμου...*, tipărit în anul 1650, la Veneția.

MDA = *Micul dicționar academic*, Volumul I: A–C, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001.

B. Lucrări de referință

Dragomir 2017 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii* (Ms. 3517). *Studiu lexicologic*, vol. I, *Descrierea lexicului. Raportare la lexicul din traduceri mitropolitului Dosoftei. Raportare la lexicul epocii*, 545 p.; vol. II, *Aplicarea conceptului de bază psihologică / spirituală în lingvistică și filologie. Hronograful este traducerea lui Nicolae Milescu Spătarul*, 225 p. Iași, Editura Doxologia, 2017.

Mihăescu 2005 = Doru Mihăescu, *Contribuții etimologice și lexicale*, București, Editura Academiei, Române, 2005.

Mihăescu 2006 = Doru Mihăescu, *Cronografele românești*, București, Editura Academiei, Române, 2006.

Suciu, D. = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, vol. II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2010.

**LEXICAL RARITIES IN *CHRONICLE FROM THE BEGINNING OF THE WORLD*
(MS. 3517) – ANALYSIS FOR PROSPECTIVE WORK ON THE *DICTIONARY OF THE
ROMANIAN LANGUAGE* AND ON THE *ETYMOLOGICAL DICTIONARY* EDITED UNDER
THE AEGIS OF THE ROMANIAN ACADEMY
(LETTER C, part I, *Cadă-cap*)**

ABSTRACT

The present study is part of a series of studies that we began in 2019, which present the very rich lexis of the *Chronicle from the Beginning of the World* (ms. 3517), important to capitalize on, from a lexicographical and lexicological point of view, for works coordinated by the Romanian Academy, such as the *Dictionary of the Romanian Language*, also known as the *Thesaurus Dictionary* (DLR), and the *Romanian Etymological Dictionary* (DELR). From space economy reasons, we present here only a part of the lexemes that start with the letter *c* that we extracted from the *Chronicle from the Beginning of the World* (ms. 3517): *cădă*, *cadîleschériu*, *cadîu*, *cafăs*, *caic*, *caimacâm*, *calafăt*, *călăfătuî*, *călăfăuitóriu*, *căle*, *câmai*, *camîn*, *accentuatșicâmin*, *can*, *cândilă*, *candiláriu*, *canon*, *canonísí*, *cap*. Some of these lexemes have been described in our book on the lexis of the *Chronicle* (Dragomir 2017), in connection with other issues related to the lexis, but without any reference to the lexicographical situation in DA and DELR that we present here, resuming the information mentioned in the book.

Keywords: *old period, old manuscript, rarelexeme, new meaning, lexical variant.*

ORIGINEA LIMBILOR ȘI STRATEGIA NEOLOGIZĂRII LIMBII ROMÂNE LA DIMITRIE CANTEMIR

MARIUS-RADU CLIM*

1. Preliminarii¹

La sfârșitul secolului al XVII-lea, spațiul românesc este amprentat de influențele diverse care l-au modelat. Cultura bizantină coexistă cu cea occidentală, iar curțile marilor imperii din jur își exercitau suzeranitatea în aceste provincii. Schimbările culturale sunt semnificative, în parte determinate de apariția tipografiilor în Moldova și Muntenia, datorită cărora numeroase cărți religioase și pravile vor contribui la dezvoltarea și răspândirea limbii române scrise. De asemenea, primele școli cu predare în limba latină din Moldova, înmulțirea traducerilor și a lucrărilor originale, în special în domeniul istoriei cu o serie de trăsături beletristice (letopisețele moldovenești și muntenesti), aduc în cultura românească un spirit nou. Tot în această perioadă pot fi consemnate primele preocupări teoretice privind problemele limbii literare. Menționăm pledoaria mitropolitului Simion Ștefan în *Predoslovie la Noul Testament* de la Bălgrad (1648) pentru folosirea acelor cuvinte care sunt cunoscute de românii din toate provinciile românești. În acest sens, el compară circulația cuvintelor cu cea a banilor: „cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceștia sunt buni carii împlă în toate țările, așa și cuvintele acelea sunt bune, carele le înțeleg toți” (apud. Frâncu 2005: 162) și, așa cum observă Constantin Frâncu, mitropolitul ardelean anticipează astfel teoria circulației cuvintelor a lui Hasdeu.

Această perioadă este dominată de diversitate în toate domeniile limbii: fonetic, morfologic, sintactic, lexical. Diferențele fonetice sunt motivate dialectal, în cea mai mare parte. Schimbările morfologice sunt cauzate de două tendințe: cea de simplificare și cea de redundanță. În sintaxă nevoia de economie și cea de redare mai nuanțată a ideilor au fost combinate cu preocuparea pentru a implementa regulile sintactice ale limbilor clasice, ceea ce a generat o frază artificială și o structură greoaie care nu s-a impus în norma literară. În ce privește lexicul asistăm la o preocupare atât teoretică, cât și prin lucrări literare prin care cărturarii români au căutat îmbogățirea limbii prin neologisme, calcuri sau împrumuturi, formarea stilurilor funcționale și dezvoltarea limbii literare.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ This research was supported by the University of Oxford project “New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe” funded by the John Templeton Foundation. The opinions expressed in the publication are those of the author(s) and do not necessarily reflect the view of the John Templeton Foundation.

2. Originea limbilor la Dimitrie Cantemir

Una dintre personalitățile cu mare impact din această perioadă este Dimitrie Cantemir. Prin activitatea sa, el a adus o contribuție substanțială la dezvoltarea limbii române literare și a urmărit îmbogățirea lexicului românesc, introducând mulți termeni noi, atât prin procedeele interne ale limbii române, cât și prin împrumuturi din limbile de cultură ale vremii.

Tot la cărturarul moldovean, găsim una dintre primele atestări ale preocupărilor filozofico-teoretice referitoare la originea limbajului. Lucrarea *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago* [*Imaginea științei sacre care nu se poate zugrăvi*], scrisă în limba latină, în anul 1700 și tradusă în 1928, cu titlul *Metafizica*, este una filozofică în care sunt discutate teme metafizice, prin care principiile moldovean își prezintă viziunea asupra lumii, influențat fiind de alchimistul și filozoful Van Helmont și sub îndrumarea călugărului cretan Ieremia Cacavela. În această scriere autorul „încearcă să integreze fizica într-un sistem teist, în linia lui Bacon, un fel de împăcare între știință și religie..., între determinismul științific și metafizica medievală” (Cantemir 2015: 7). Sunt discutate teme variate legate de concepția universului, originea omului și a limbajului, apariția răului în lume etc. Acestea sunt abordate din două perspective: „tradițiunea sacră” și cea „profană”, Cantemir putând fi considerat un teosof în viziunea sa.

Această lucrare este împărțită în șase cărți. În prima carte analizează în opoziție cele două științe: cea sacră și cea profană, senzitivă. Prima este conținută în Sfânta Scriptură și se manifestă prin credință și încredere. Cea de-a doua este considerată drept omenească, fără perspectivă, confuză, dogmatică și deci periculoasă:

Ambele vizează adevărul, instrumentul cunoașterii fiind intelectul, lumina acestuia. Dar în timp ce știința profană dă imaginea obscură a adevărului, înecă adevărul în simțuri și constituie un obstacol în fața cunoașterii, învățații blocând facerea altui portret decât cel al falsei științe senzitive, știința sacră duce la dobândirea făgăduinței de tămăduire a intelectului de boala senzitivă (Lozbă 2009: 103).

În cea de-a doua carte, care conține 33 de capitole, Dimitrie Cantemir dezbate pe larg istoria creației universului și a omului după cum este relatată în prima carte a *Bibliei*. Filozofând asupra celor șapte zile ale creației, autorul este vădit preocupat de multe detalii care lipsesc din text, cum ar fi existența dinainte de crearea lumii sau elementele primordiale care au stat la baza creației, dar este și fascinat de realitățile prezentate: perfecțiunea creației, misterul facerii omului, statutul său în lumea creată, precum și evenimentul căderii.

În cea de-a treia carte, intitulată *Progresul Creației*, adică *Operațiunea naturală* este continuată analiza filozofică a evenimentelor istorice din cartea *Facerea*, după izgonirea primilor oameni din Eden. Concluzia cărturarului este aceea că prin respingerea divinității, umanitatea urmează un progres natural corupt, iar „alterarea creației divine rămâne

necunoscută științei pozitive, creatura alterată nu se poate autodefini ca atare contemplându-se pe sine în oglindă” (*ibidem*: 105). Ajungând la evenimentele Turnului Babel, în capitolul al XXV-lea, cărturarul ține să evidențieze opiniile legate de originea limbajului uman, din perspectiva științei sacre și a celei profane (Cantemir 2015: 133). Conform tradiției sacro-sancte, la început era o singură limbă dată de Dumnezeu și tot Dumnezeu este cel care a încurcat limbile oamenilor și i-a răspândit pe tot pământul. Abordarea profană susține faptul că „fiecare națiune și-a compus limba proprie cu meșteșug și prin bună înțelegere au hotărât ca un lucru așa, altul așa să se numească, să se decline și să se formeze verbe” (*ibidem*: 133), evidențiind caracterul convențional al cuvintelor. Această perspectivă a generat clasificarea limbilor în două categorii: unele nobile, cu o pronunție mai elegantă, iar altele mai necioplite, mai slabe intelectual, într-un cuvânt, barbare.

De aceea, în capitolul următor², cărturarul român afirmă că diversificarea limbilor dintr-una singură este un act divin și nu o creație a omului, întrucât „atâtea feluri de idiome și de limbi, diferențele și proprietățile frazei nu sunt născocirile șireteniei omenești, ba nici invenția artei sau nevoii, ci în realitate au fost opera divinei atotputernicii” (*ibidem*: 134). Argumentele sale în favoarea acestei păreri sunt legate de dezvoltarea societății și de informațiile ajunse până la noi, legate de acest subiect. Astfel apariția limbilor nu poate fi considerată o activitate umană întrucât „nu toți gramaticii barbari au fost prea știutori de carte, precum vedem și astăzi... De asemenea, în America, dacă e să dăm crezământ scriitorilor, exista popoare aproape nenumărate, cari despre arta scrierii au tot așa de puține idei, cum, dacă e permis să spunem, ne putem noi face idei despre armonia încântătoare a corpurilor cerești” (*ibidem*: 134–135). El admite faptul că începutul unor limbi poate fi cunoscut, dacă ele evoluează din altele:

cunoaștem începutul și originile unora din limbi ca fiind o corupție din altele, precum de asemenea citim numerele celor ce nu au inventat, ci au subțiat altele (cari se numesc gramatici) (*ibidem*: 134–135).

Popoarele primitive vorbesc limba lor, deși, în concepția lui Dimitrie Cantemir, nivelul lor cultural scăzut, demonstrează că nimeni dintre ei nu le-ar fi putut crea. Pe lângă toate acestea lipsa izvoarelor despre cine sunt autorii umani ai limbilor este iarăși o dovadă pentru cărturar că istoria sacră este veridică: „în afară de cea ce ne învață istoria sacră, cine au fost inventatorii atât de multe și însemnate limbi nu știm să fi spus cineva undeva” (*ibidem*: 135). Așa cum oricărui lucru i se cunoaște începutul așa ar fi trebuit să fie și pentru limbile omenești:

despre limbile omenești nimeni, oricât de învățat ar fi, nu știe de la cine și când a aflat începutul atât de multe diferențe (și doar limbile fiind organele de comunicare ale științelor, organe

² Capitolul este intitulat de autor: „Pentru a proba autoritatea Sfintei Scripturi se aduc barbarii neștiutori de carte și faptul că nimeni nu spune cine și când au fost autorii limbilor, lucru care merita mult să fie spus”.

foarte necesare și fără care, lucru foarte important de notat, științele n-ar putea exista, autorii acestor limbi trebuiau să fie celebrați de o mie de ori mai mult decât inventatorii celorlalte științe și arte), și dacă a fost numai o întâmplare că un invidios prea puternic ar fi să șteargă din catalogul memoriei umane numele unor autori atât de celebri, să judece, mă rog, cei ce au judecată (*ibidem*: 135).

În acest paragraf este subliniată funcția socială a limbii, de comunicare a informațiilor, de exprimare a ideilor noi din diferitele domenii ale științei. Aceasta preocupare a cărturarului român de a dezvolta terminologiile științifice pe terenul limbii române o vom regăsi pregnant în multe lucrări ale sale.

După evidențierea diferențelor dintre cele două perspective asupra originii limbajului, Dimitrie Cantemir aduce noi argumente, în capitolul al XVII-lea³, pentru a ilustra implicarea divină în diversificarea limbilor. Plecând de la diversitatea fonemelor într-o limbă el evidențiază complexitatea unei limbi și faptul că mintea umană nu ar fi fost capabilă să realizeze așa ceva:

Care va fi gramaticul cel mai învățat și cel mai priceput în așezarea literelor care pe lângă acele cinci vocale să așeze tot atâtea litere mute, adică lângă a, e, i, o u, să adauge b, c, d etc. și să arate câte cuvinte se pot compune cu acele zece litere? Dacă va reuși voi fi nevoit să cred, fără să mai fie nevoie de un alt martor, că toate limbile au fost inventate de mintea omenească, așa cum spun tradițiile păgâne. Dacă nu, să creadă el în adevărul că vorbele din care se compun toate limbile și se exprimă prin cele 24 până la 44 elemente, au fost prin revărsare dăruite de Dumnezeu în mod mistic și supranatural.

De aici rezultă că dacă mintea omului nu poate afla câte cuvinte se pot compune din zece litere, este conform cu adevărul cu atât mai puțin va afla câte se pot compune din 20 sau 44 litere. Adaugă la acestea cazurile oblice, declinările substantivelor, conjugările verbelor și celelalte șase părți ale gramaticii (*ibidem*: 136–137).

Deși mecanismele limbajului sunt atât de greu de înțeles, iar limbile umane atât de complexe, totuși, observă Cantemir, vorbitorii din oricare dintre comunitățile lingvistice sunt preocupați de cultivarea limbii materne:

gândește-te că toate limbile, atât nobile cât și nenobile, atât culte cât și inculte, urmează aceeași metodă, dar prin figuri diferite; căci atât bărbatul fără cunoștință de arta gramaticii, cât și grecul muncește toată viața sa să-și cultive limba proprie (*ibidem*: 137).

Apreciind limba drept un dar perfect, dat omului, cărturarul concluzionează: „deci nu mai încap nicio îndoială că oamenii au dobândit de la Tatăl luminilor prin știință revărsată cultivarea limbii materne”. Așadar, inclusiv această continuă preocupare pentru perfecționarea propriei limbi este tot de natură divină.

³ Acest capitol este subintitulat: „Aceeași autoritate a cărților sacre arată prin compunerea de combinare a vorbelor din litere că mintea omenească nu poate atinge misterul. De asemenea, limbile pe care le învățăm artificial se înșeală, iar cele materne nu fac niciodată greșală, pentru că ne sunt predate de Dumnezeu”.

În capitolul următor, cărturarul moldovean aduce argumente în favoarea opiniei sale conform căreia blestemul Turnului Babel a fost, mai apoi, depășit tot de divinitate. Astfel, prin comunitatea bisericii, la sărbătoarea evreiască a Cincizecimii, prin evenimentul pogorării Duhului Sfânt, Dumnezeu a făcut ca mesajul divin să ajungă la toate popoarele și să fie înțeles de toate comunitățile evreiești din imperiu, indiferent de limba lor natală.

Așa cum putem remarca în lucrarea sa, Dimitrie Cantemir este preocupat de înțelegerea originii limbajului și a limbilor, precum și a mecanismelor prin care acestea pot evolua. Această viziune asupra propriei limbi l-a motivat pe cărturarul moldovean să urmărească continuu modernizarea limbii române sub toate aspectele ei, dar în special prin împrumuturi mai ales din limbile clasice și prin crearea de terminologii neologice în diferite domenii ale științei. Și așa cum menționează Mihai Lozbă „concluzia care se desprinde în legătură cu aportul oamenilor de carte la evoluția limbilor este că Dimitrie acorda scrierilor și omului cultivat rolul determinant în acțiunea pozitivă a liberului arbitru pentru crearea limbilor de cultură” (Lozbă 2009: 115).

3. Limba română în viziunea cărturarului.

Preocupările despre originea românilor și a limbii lor se regăsesc în mai multe lucrări ale lui Dimitrie Cantemir. Prin cercetările sale, el a adus noi dovezi lingvistice și istorice legate de geneza poporului român. De exemplu, în *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*, lucrare majoră despre istoria națională la care a lucrat până la sfârșitul vieții, el demonstrează că după cucerirea Daciei de către Traian, populația autohtonă nu a fost exterminată ci a conviețuit cu populația română. Originea limbii române este dezbătută pe larg într-o altă lucrare *Descriptio Moldaviae*. Această cercetare, terminată în 1716, cuprinde multe informații despre geografia țării, despre sistemul de conducere, organizarea socială, religie, școală etc. și a fost tradusă în germană și rusă. În această lucrare, care a fost premiată de altfel de către Academia de Științe din Berlin, în urma propunerii lui Leibniz, se comentează asemănările dintre română și italiană care sunt puse atât pe seama originii comune a celor două limbi, cât și pe seama contactului dintre vorbitorii celor două limbi, în special, în domeniul comerțului. Tot în această lucrare, eruditul moldovean a adus pentru prima dată în istoria limbii române problema elementelor autohtone, așa cum remarca Constantin Frâncu, a „resturilor de limbă traco-dacă, problemă controversată. despre care mai târziu se va scrie o întreagă literatură, pendulându-se continuu între negarea sau minimalizarea acestor resturi (*direcția latinistă*) și exagerarea numărului acestora (*direcția tracomană*, din anii 1970–1989)” (Frâncu 2005: 164).

4. Preocupările pentru neologizarea limbii române

În domeniul îmbogățirii vocabularului prin împrumuturi din alte limbi, Cantemir se remarcă a fi un spirit deschis spre modernizarea limbii, spre adoptarea de termeni noi pentru a exprima realități și concepte noi. În lucrările scrise în limba română el „folosește

peste 400 de cuvinte noi, luate din limbile clasice, dar și din germană (de ex. *graf*), polonă, rusă și turcă” (*ibidem*: 165). Lucrarea la care ne vom referi mai departe și care ilustrează cel mai bine preocupările și strategia folosite de Dimitrie Cantemir pentru neologizarea limbii române este *Istoria ieroglifică*⁴. Ea reprezintă cea de-a doua lucrare scrisă în limba română și a fost încheiată în anul 1705, fiind considerată prima operă de ficțiune din istoria literaturii române.

În romanul *Istoria ieroglifică*, găsim „prima pledoarie în limba română pentru libertatea exprimării sentimentului și imaginației creatoare” (Cantemir 2016: 22). Lucrarea începe și se termină cu o scară: prima este o scară a neologismelor, de traducere a cuvintelor străine, iar la final vom găsi o listă a numelor ieroglifice având drept corespondențe adevăratele nume istorice ale personajelor.

Preocuparea de a introduce în lexicul limbii române cât mai multe cuvinte neologice este enunțată chiar în primul capitol al lucrării, în *Iarăși către cititoriu*:

Vii ști, iubitele, că nu pentru cei carii într-aceste pomenite limbi pedepsiți [învățați] sint scara acii am supus, ce, pentru ca de împrumutarea cuvintelor streine, cei mai nedeprinși lovind, vrearé-aș ca așe a le înăllege și în dialectul strein să să deprindză. Că așe unul după altul nepărăsit urmând, spre cele mai adânci învățături, prin hirișă [proprie] limba a noastră a purcede a să îndrăzni, cu puțință ar fi, precum toate alalte limbi de la cea elinească întâi îndămânându-să, cu deprinderea îndelungă și a limbii sale suptiere și a cuvintelor însămnare ș-au agonisit. Așe cât, ce va să dzicău *Πρόθεσις* înțelege latinul, leahul, italul și alții, *hypothesis*, macar că cuvântul acesta singur a elinii numai a fi. Într-acest chip, spre alalte învățături grele, trebuitoare numere și cuvinte, dându-te, a le moldoveni sau a le români silește, în moldovenie elinizește sau în elinie moldovenisește (Cantemir 2016: 44)

Cărturarul este conștient de faptul că limba română nu se poate reforma decât printr-un proces de neologizare, în special, din limbile de cultură, dar aceste neologisme trebuie adaptate sistemului limbii române. Așadar, în acest roman vom găsi o bogăție lexicală atât neologică, cât și autohtonă, cele două categorii neexcluzându-se reciproc. Ștefan Giosu consideră că la Cantemir elementele populare pot sta alături de cele savante și de aceea el „s-a străduit să dea, adesea, cuvântului împrumutat echivalențe românești iar cuvântului românesc sensuri noi” (Giosu 1973: 306). Din această cauză lexicul din această lucrare „reflectă nu numai cultura vastă, ci și inteligența și capacitatea de selecție a autorului ei” (*ibidem*: 148). De asemenea, Emil Petrovici consideră important să deosebim trei elemente distincte în lexicul cărturarului moldovean: „unul tradițional, legat de textele bisericești, al doilea popular și al treilea savant” (Petrovici 1958: 121). De aceea, așa cum remarca Perpersicius „vocabularul [este] în aceeași măsură erudit și popular, arhaic și neologic” (Perpersicius 1957: 293). Un alt element specific lucrărilor sale este faptul că găsim preocuparea pentru crearea unei terminologii internaționale. Cărturarul moldovean a căutat

⁴ O cercetare mai detaliată asupra neologismelor din această lucrare a cărturarului moldovean se poate găsi la Clim 2012: 234–245.

să introducă în limba română și vocabularul necesar exprimării noțiunilor din diverse domenii la care face referință în opera sa. Fiind un cunoscător al multor limbi străine a împrumutat direct din acestea și a căutat să impună o varietate de neologisme savante, încercând să dea limbii române un caracter cât mai elevat. De asemenea, așa cum remarcă și Emil Petrovici, principele moldovean

a fost și primul cărturar român care a încercat să creeze pentru limba noastră literară un stil științific, o terminologie științifică, filozofică și politică. El s-a străduit să ridice limba noastră literară la nivelul celorlalte limbi literare existente atunci în Europa, capabilă să exprime noțiunile cele mai abstracte, filozofice și științifice (Petrovici 1958: 120).

Cantemir a căutat să utilizeze o terminologie neologică în domenii precum filozofie, medicină, filologie, literatură și estetică, retorică, geografie, chimie, fizică, politică și în domeniile juridic și cel administrativ⁵.

Așa cum am menționat deja, în primul capitol al lucrării găsim și primele preocupări teoretice privitoare la neologisme. Cărturarul este conștient de faptul că împrumuturile lexicale pot duce la dificultăți de înțelegere și de aceea îl avertizează pe cititor asupra acestui lucru:

în une hotare loghicești sau filosofești a limbi streine, elinești dzic și lătinești cuvinte și numere, ici și colea, după asupreală voroavii aruncate vii afla, carile înțelégerii din cursul nostru nu puțină întunecare pot să aducă (Cantemir 2016: 43).

De aceea, înaintea romanului el așează o listă cu termeni neologici într-o *Scară a numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare* cu scopul de a facilita înțelegerea textului dar și de a-l cultiva pe cititor cu termeni științifici și noțiuni noi, abstracte. Termenii sunt înregistrați cu sensul folosit în operă și cu etimologia lor. Sunt menționate peste 280 de cuvinte, aranjate în ordinea literelor din alfabetul chirilic, majoritatea fiind din greacă și latină. Multe dintre ele s-au impus în limbă: *anonim, antidot, argument, ateist, avocat, catalog, dialog, simfonie, temperament*. Această listă nu cuprinde toate neologismele din operă. În textul *Istoriei* găsim mult mai multe cuvinte neologice (ca de exemplu: *fantastic, răspublică, țeremonie*) care nu au fost trecute în glosar. De asemenea, elementele latinești sunt mult mai numeroase în textul romanului.

Pentru popularizarea termenilor neologici mulți dintre acești, introduși din greacă sau latină, sunt explicați prin sinonime slave: *diathesis* este definit ca „orânduiala firii, *năstav*, abaterea firii, în ce să pune firea” (*ibidem*: 47); *cataracte* sunt „praguri în apă, pre carile apa să răstoarnă, sau *zăstalniță* la mori” (*ibidem*: 49); *metamorfosis* înseamnă „schimbarea fetei, *preobrajenie*, schimosire” (*ibidem*: 50); *prothimie* e definit ca „voia inimii, *liubov*, nevoința din suflet” (*ibidem*: 53). Dimitrie Cantemir nu are o atitudine de dispreț față de limbile slavă sau turcă. Dimpotrivă, găsim și câteva cuvinte slave savante

⁵ Ștefan Giosu a realizat un glosar de termeni științifici din domeniile menționate care s-au regăsit în opera lui Dimitrie Cantemir cu exemplificări pentru fiecare lucrare în parte (vezi Giosu 1973: 179–187).

inserate de Cantemir: *blagodarenie* „recunoștință”, *blagorodie* „noblețe, nobilime”, *boz* „idol”, *divă* „mirare”, *a dosedi* „a amări, a chinui”, *inorog* „animal fabulos cu corp de cal, cap de cerb și cu un corn în frunte”, *iuboste* „dragoste”, *milosirdie* „milă”, *stepănă* „treaptă, rang”.

Așadar lexicul grecesc este cel mai bogat în această listă, pentru că D. Cantemir a urmărit, după modelul altor limbi, să creeze un vocabular neologic neogrecesc. Ștefan Giosu împarte acest lexic în patru categorii⁶, pe care le vom detalia mai jos, exemplificându-le cu termeni din *Istoria ieriglică*:

1. Termeni folosiți de cărturarul moldovean și care au fost mai târziu împrumutați din nou din neogreacă, când problema creării unei terminologii științifice a devenit o preocupare colectivă a intelectualilor români, ca de exemplu: *apelpisia* „dezneajduirea, scăparea a toată nedějdea”, *discolii* „nevoi, lucruri aspre, gréle, de neputut”, *epihirima* „ori de ce să apucă cineva a face, începeri”, *evghenie* „neam bun, nemișie, de bună naștere”, *filoprosopie* „fățărnice, căutarea voii de strâmbătate”, *peristasis* „stare împregiur, orice pe lângă altul să țină”, *simperasma* „încheierea voroavei, trecerea din necunoștință la cunoștință”.

2. Termeni folosiți de D. Cantemir și care vor pătrunde în limba română prin filiera limbilor romanice: *aftocrator* „singur țiitoriu, carile la stăpânire altă soție nu are”, *anatomic* „cela ce știe meștersugul mădularelor trupului, despicatoriu de stârvuri”, *axioma* „dzisă filosofască carea în loc de canon, de pravilă să țină”, *dialectic* „cela ce știe a să întreba după canoanele loghicăi”, *dimocratie* „stăpânire în carea cap ales nu iese, ce toată țara poate intra la sfat”, *eclipsis* „întunecarea soarelui sau a lunii”, *exighisis* „tâlcuire, tâlmăcire, dezvălire a voroavii ascunse”, *fantazie* „părere, închipuirea minții”, *ithica* „învățătură carea tocméște obicéile oamenilor, cetăților”, *paradigma* „pildă, asămănare a cuvântului, arătare prin chipurile neștiute”, *praxis* „facere după învățătură, urmarea lucrului”, *simfonie* „tot un glas, tocmirea la cuvânt, la glas”, *sofisma* „știința înșelătoare, știință mincinoasă în locul a ceii adevărate vândută”, *tiranie* „stăpânire asupritoare, vrăjmășie, silă”.

3. Termeni cu etimologie multiplă, pe care cărturarul le dă ca fiind grecești, dar pe care dicționarele românești le consideră neologisme latine: *atomuri* „lucrul carele într-alt chip sau parte nu să mai poate despărți, despica, tăia, netăiat”, *chentru* „ținta, punctul carile iese tocma în mijlocul lucrului rătund”, *himera* „dihanie carea în lume nu să află, ciuda nevădzută, neaudzită, afar din ființă”.

4. Și termeni pe care-i regăsim până la începutul secolului al XVII-lea: *afthadia* „obraznicie, îndrăzneală fără socoteală, nebunească”, *disidemonie* „țărămonii și aflările

⁶ Pentru o lista mai detaliată vezi și Giosu 1973: 171–173, în care autorul evidențiază cele patru categorii de termeni cu exemple din cele trei mari lucrări ale lui Cantemir: *Istoria ieroglifică*, *Divanul* și *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*.

omenești în loc de dumnădzăiești cinstite”, *evdemon* „demon bun, înger, bunăvoia dumnădzăiască”, *procatheorie* „șederea mai sus, scaunul cel mai de sus, capul mėsăi”.

În ce privește neologismele de origine latină, ele sunt mult mai numeroase decât în lucrările cărturarilor contemporani. Iată câteva exemple cu definițiile oferite de autor: *argument* „dovadă, cuvânt, voroavă doveditoare”, *avocat* „cela ce trage pentru altul pâra cu plată”, *experiența* „dovadă, ispită care să face cu lucrul, cu simțirea”, *materie* „orice supt formă s-ar supune, precum material umănării ieste ceara, săul”, *prezenție* „starea de față, aflarea de nainte, denainte la obraz”, *privat* „deosăbit, înstreinat, chip carile nu ieste dintre dănșii”, *senator* „sfétnic, boier de sfat, boier mare”, *sentenție* „sfatul cel mai de pre urmă. Cuvânt carile într-alt chip nu să mai poate muta, ales”, *temperament* „aședzământul. Stâmpărarea firii, întregimea sănătății”, *țircumstanții* „lucrurile ce stau pe lângă altele”.

Astfel, cărturarul moldovean se înscrie într-o linie deja consacrată de mitropolitul Dosoftei, de Nicolae Costin și alți erudiți de a introduce elemente neologice din limba latină⁷. Fiind un bun cunoscător al limbii latine, Dimitrie Cantemir a împrumutat o serie de termeni direct în scrierile sale, însă, așa cum consideră Alexandra Moraru, mulți termeni au avut o circulație redusă datorită factorilor geografic, respectiv stilistic. Pe lângă acestea, etimologia acestor cuvinte este greu de atestat cu rigurozitate, întrucât eruditul cărturar cunoștea și alte limbi care „vehiculau deja în această perioadă un bagaj lexical latino-roman, din ce în ce mai consistent” (Moraru 2000: 207).

În listă întâlnim doar șase termeni turcești dintre care doar *cira* și *fâșchie* par a fi folosiți prima dată de Cantemir, restul fiind cunoscuți în limba epocii. Dragoș Moldoveanu analizează acești termeni turcești și constată că sub raport semantic, împrumutul din limbile orientale i-a furnizat termeni cu un conținut extrem de concret. El constată astfel că „nu există nici un cuvânt cu o semnificație propriu-zis intelectuală” și concluzionează: „calitativ și cantitativ, lexicul oriental nu numai că nu indică o penetrație a limbii turcești, dar o exclude” (Moldovanu 1968: 38).

Un alt cercetător al influenței turce în scrierile lui Cantemir, și anume Emil Suciu, subliniază că ea se manifestă mai ales în două dintre scrierile cărturarului – adică în *Istoria ieroglifică* și *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea* – pentru că eruditul moldovean se vede nevoit să preia

o întreagă terminologie oficială folosită la nivelul aristocrației, poliglote și hibride din punct de vedere etnic (din care ei înșiși făceau parte) și, adesea, supralicând, să denumească multe dintre noile realități prin termeni preluați din turcă (Suciu 2000: 156–157),

multe dintre aceste cuvinte putând fi considerate drept împrumuturi personale. Așa cum a afirmat majoritatea cercetătorilor limbii, influența turcească asupra limbii române a

⁷ Pentru o analiză a termenilor neologici de proveniență latină, intrați în limba literară încă din secolul al XVII-lea, vezi Dragomir 2017 I: 177–182 și, pentru elementele latine neologice în traducerile lui Dosoftei: 196-206 și II: 51-65.

fost limitată în timp și doar anumite la categorii ale vocabularului (Munteanu, Țăra 1978: 88).

Sunt menționate și două cuvinte italienești: *parolă* și *rețetă*. Primul este definit ca „cuvânt, cuvânt dat stătătoriu, neîntors”, iar *rețeta* înseamnă „izvodzel de leacuri, carile trimăt doftorii la spițeri, să facă leacul asupra boalei”. Interesant este faptul că în text, termenul *rețetă* apare sub forma *recetă*. Este posibil ca autorul să fi luat acest împrumut când din greacă, când din italiană – cum consideră Giosu – sau, mai degrabă, să fi folosit cuvântul din italiană în text, dar în *Scară* să fi căutat etimologia acestuia și să fi dat o formă lexicală după varianta etimologică aleasă.

Dimitrie Cantemir a fost preocupat și de etimologia cuvintelor. În lista întocmită de el apar doi termeni neologici, și anume *atheist* și *provideț*, cărora autorul le acordă o atenție sporită. Astfel *atheist* definit ca „fără Dumnezău, om carile vreunui dumnezău nu să închină” este considerat a avea etimologie latină și greacă. De asemenea, *provideț* adică „cela ce cu înțelepciune lucrurile, până a nu fi, cum vor cădea cu mintea le află” este menționat ca provenind din latină și vechea slavă. Observăm faptul că D. Cantemir nu excludea posibilitatea ca un cuvânt să poată fi luat din mai multe limbi, acest lucru putând fi evidențiat și în alte lucrări ale sale (*apud* Giosu 1973: 41). Întâlnim, astfel, pentru prima dată la noi, ideea de etimologie multiplă, fără fi însă teoretizată. Un alt element de noutate este faptul că în acest prim glosar de neologisme din limba română, autorul său dă ca etimologie limba primară din care provine cuvântul și nu limba din care a fost împrumutat în română.

Pe lângă împrumutul din alte limbi, cărturarul moldovean a folosit și procedeul calchierii. Așa cum a afirmat în introducere el consideră la fel de potrivit și să se creeze, după modelul altor limbi, cuvinte și construcții lexicale noi. El dă ca exemple două sintagme ca fiind de origine moldovenească: *vase priimitoare* și *duhul vinului*. Pentru cele două calcuri nu este menționată limba folosită ca model. Astfel, sintagma *vase priimitoare* este definită ca „stomahul, rânza, mațele și toate mărunțiile în carile întră bucatele”, iar *duhul vinului* ca „vinars, vin prefăcut”. Prin folosirea acestui procedeu, D. Cantemir vrea să dovedească faptul că limba română poate fi îmbogățită atât prin împrumut extern cât și prin mijloace interne după model străin.

Ultimul procedeu lexical folosit de Dimitrie Cantemir pentru îmbogățirea limbii este cel al creării prin mijloacele interne ale limbii române. Procedeul calchierii, dar și al derivării le găsim anterior la Dosoftei, ele constituind o trăsătură dominantă a traducerilor sale (vezi Dragomir 2017 I: 224–469). Chiar dacă multe dintre aceste creații literare nu au rămas în limba literară „ele reflectă spiritul creator al lui D. Cantemir, care se dovedește a fi mult mai moderat, cu mai mult simț al limbii” (Giosu 1973: 187) decât al contemporanilor săi. Cele mai multe astfel de creații le găsim tot în acest roman, căci autorul a urmărit și realizarea unor efecte artistice și stilistice prin formarea de cuvinte noi.

În ce privește derivarea cu prefixe, cele mai des folosite au fost:

– *des-(dez-)* a cărui productivitate în limba veche este dată și de faptul că poate crea cuvinte noi fără model străin: *a desfeciori* „a lăsa fără feciori”, *a despărinți* „a lăsa fără părinți” – „Și precum și tu pre mine mă desfeciorești, așé altul pre puii tăi va despărinți” (Cantemir 2016: 296);

– *ne-* este considerat de A. Philippide (2011: 574) drept cel mai productiv prefix de origine slavă din limba română: *nealcăduit*, *nebântuit*, *nebetejit*, *nedodeit*, *neînspăimare*, *neminciunos*, *nemutat*, *nenedėje*, *nenevoință*, *nepriietin*, *nesuferire*, *netainicul*, *netocmit*, *nezugrăvit*;

– *în-* folosit pentru a întări o acțiune, o calitate: *înnăcăji*, *însomnorat*, *întraripa*, *învârteji*;

– *a-* este utilizat mai ales în cazul verbelor: *amăguli*, *atocma*, *ațina*.

În cazul derivatelor cu sufixe, cel mai des întrebuințate au fost:

– *-ălui* ca în *a găzdălui*, *a sălășlui*;

– *-ește* în *fîrêște*, *nesimțitorêște*, *tirănêște*, *vrășmășește*;

– *-icesc* prin care se arată apartenența, originea, natura determinantului: *astrologhicesc*, *dialecticesc*, *duhnicesc*, *tragodicesc*;

– *-(t)ie* un afix des folosit pentru adaptarea împrumuturilor din limba latină, ca de exemplu: *armistiție*, *interiecție*, *condiții*, *prezenție*, *pretenție*, *sentenție*, *țircumstanții*.

Sintaxa din lucrările lui Cantemir, în care verbul este așezat la sfârșitul propoziției, este prezentă și în această lucrare și face, din acest motiv, ca limba textului să pară greoie și mai dificilă pentru cititorul modern. Referindu-se la acest aspect, Emil Petrovici susține că:

explicația stilului nefiresc, a construcției neromânești, întortocheate a frazei, a topicii străine din operele, mai ales de tinerețe, ale lui Dimitrie Cantemir este educația lui slavono-greco-latină, în care a jucat un rol important profesorul său de greacă, latină și filozofie, cretanul Ieremia Cacavela care și-a făcut studiile la Lipsca și la Viena (Petrovici 1958: 135).

Alți cercetători consideră că tocmai cunoașterea de către cărturarul român a mai multor limbi străine a favorizat topica uneori nefirească a scrierilor sale. Astfel au fost menționate influențele latine, grecești, slavone și chiar turcești în modul de ordonare al cuvintelor din textele eruditului moldovean (Rosetti *et al.* 1971: 378–380). G. Ivănescu consideră că abaterea de la topică este una conștientă la cărturarul moldovean și că ea este atât o preluare a modelelor latine sau grecești, cât și o decizie personală (Ivănescu 1980: 576).

5. Concluzii

Preocupările lui Dimitrie Cantemir în direcția îmbogățirii lexicului românesc au avut un efect limitat și din cauza faptului că textele cărturarului nu au circulat în epocă și nu au

produs efectul dorit pentru dezvoltarea limbii. Dar cărturarul are meritul deosebit de a fi printre primii învățați români care au transpus în lucrările lor interesul pentru dezvoltarea propriei limbi. Mai târziu, în a doua parte a secolului al XVIII-lea, vom regăsi aceste preocupări susținute pentru cultivarea limbii. Însă acum efortul este unul generalizat, al oamenilor de cultură ai vremii, de a avea o limbă literară unitară, modernă. G. Ivănescu afirmă că D. Cantemir rămâne „un precursor al creatorilor limbii literare moderne, din secolul al XIX-lea” care vor relua și vor continua activitatea începută de cărturarul moldovean. (Ivănescu 1980: 576). Cărturarul moldovean s-a remarcat drept un „erudit cu bogată și variată formație intelectuală”, ale cărui scrieri au marcat începutul stilului științific în evoluția limbii române literare, dar care „s-a lăsat totuși prea mult influențat de modele străine (în special latine și turcești) și și-a făurit o exprimare singulară, adesea artificială” (Rosetti *et al.* 1971: 394), care au diminuat din prestigiul acestor lucrări între contemporani și generațiile imediat următoare.

Viziunea lui Dimitrie Cantemir despre originea limbajului și cum evoluează limbile au influențat concepția cărturarului român despre modul în care se poate cultiva și îmbogăți propria limbă. Așa cum menționa Ștefan Giosu,

scrisul lui D. Cantemir nu este rezultatul unui amestec întâmplător, anarhic, de elemente de tot felul (avem în vedere aici în primul rând lexicul), ci al unei concepții despre limbă. Această concepție trebuie privită prin prisma epocii (Giosu 1973: 158).

Această viziune asupra limbii l-a motivat pe cărturarul moldovean să adune elemente populare, chiar dialectale, precum și elemente savante, neologice și să-și imagineze o limbă română care să poată sta alături de limbile de prestigiu ale vremii.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

Cantemir 2015 = Dimitrie Cantemir, *Metafizica. Știința sacro-santă*, în traducerea lui Nicodim Locusteanu, Ediție revizuită și adaptată, București, Editura acum.info.

Cantemir 2016 = Dimitrie Cantemir, *Opere. Istoria ieroglifică*, repere cronologice, text stabilit și glosar de Stela Toma, studiu introductiv de Elvira Sorohan, Chișinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința.

B. Lucrări de referință

Clim 2012 = Marius-Radu Clim, *Neologismul în lexicografia românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Dragomir 2017 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517). Studiu lexicologic*, vol. I, *Descrierea lexicului. Raportare la lexicul din traduceriile mitropolitului Dosoftei. Raportare la lexicul epocii*, 545 p.; vol. II, *Aplicarea conceptului de bază psihologică / spirituală în lingvistică și filologie. Hronograful este traducerea lui Nicolae Milescu Spătarul*, 225 p. Iași, Editura Doxologia, 2017.

- Frâncu 2005 = Constantin Frâncu, *Evoluția reflecțiilor privind limbajul din Antichitate până la Saussure*, Iași, Casa Editorială „Demiurg”.
- Giosu 1973 = Ștefan Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, Editura Științifică.
- Ivănescu 1980 = Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Lozbă 2009 = Mihai Lozbă, *Dimitrie Cantemir și problema științei române*, Iași, Editura Junimea.
- Moldovanu 1968 = Dragoș Moldovanu, *Oriental și clasic în stilistica frazei lui Cantemir*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară” tomul XIX, Iași, Editura Academiei Române, p. 29–60.
- Moraru 2000: Alexandra Moraru, *Influența occidentală latino-romanică*, în *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, coordonatori Ion Gheție și Gheorghe Chivu, Cluj-Napoca, Editura Clusium, p. 190–226.
- Munteanu, Țăra 1978: Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București, Editura didactică și pedagogică.
- Perpessicius 1957 = Perpessicius, *Locul lui Dimitrie Cantemir în literatura română*, în vol. *Mențiuni de istoriografie literară și folclor (1948-1956)*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Petrovici 1958 = Emil Petrovici, *Limba lui Dimitrie Cantemir* în vol. *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor*, București, Editura pentru Literatură și Artă.
- Philippide 2011: Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, Ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Editura Polirom.
- Rosetti *et al.* 1971 = Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Editura Minerva.
- Suciu 2000: Emil Suciu, *Influența turcă*, în vol. *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, coordonatori Ion Gheție și Gheorghe Chivu, Cluj-Napoca, Editura Clusium, p. 153–189.

THE ORIGIN OF LANGUAGES AND THE STRATEGY OF NEOLOGIZATION OF THE ROMANIAN LANGUAGE IN THE WORKS OF DIMITRIE CANTEMIR

ABSTRACT

The period at the end of the 17th century is dominated by diversity in all areas of the language: phonetic, morphological, syntactical and lexical. There is a concern both theoretical and through literary works in which Romanian scholars sought to enrich the language through neologisms, calques or borrowings, the formation of functional styles and the development of literary language. One of the personalities with great impact from this period is Dimitrie Cantemir. Through his work, he made a substantial contribution to the development of the literary Romanian language and sought to enrich the Romanian lexicon, introducing many new terms, both through the internal procedures of the Romanian language and through borrowings from the cultural languages of the time. Therefore, we sought to illustrate the scholar's conception of language in his work *Metaphysics* and how it influenced his writings, illustrating with some examples from the novel *Istoria ieroglifică*.

Dimitrie Cantemir's vision of the origin of language and how languages evolve influenced his conception of how one can cultivate and enrich one's own language. This vision of language

motivated the scholar to bring together popular, even dialectal, elements and scholarly, neological elements and to imagine a Romanian language that could stand alongside the prestigious languages of the time.

Keywords: *neologism, origin of language, borrowing, etymology, Romanian language.*

PREZENȚA SOARELUI ÎN ONOMASTICA ROMÂNEASCĂ

DANIELA BUTNARU*

Participarea la o cercetare axată asupra studiului terminologiei astronomice ne-a condus și la întrebarea dacă importanța corpurilor cerești pentru om se reflectă în onomastica românească (adică în antroponime, toponime, nume de mărci, de produse, denumiri de firme ș.a.). Vital pentru existența vieții, important în ocupațiile oamenilor (creșterea animalelor, cultivarea plantelor, orientarea în timp și spațiu etc.), Soarele (și reflectări ale prezenței acestuia) ar trebui să se regăsească în numele proprii.

1. Antroponime

Numele care este conferit cuiva are o importanță deosebită atât pentru cei care dau numele, cât și pentru cel care îl primește, datorită credinței în forța ocultă a numelui, conform căreia acesta ar putea influența soarta individului (Goicu-Cealmof 2017: 165). În alegerea numelui, denominatorul ține cont de mai multe aspecte: nume ale bunicilor, tatălui sau alți membri ai familiei, semnificația numelui, modă, dorința de a influența viitorul copilului prin nume sau, în cazul poreclelor, de unele trăsături ale persoanei, defecte, întâmplări legate de aceasta ș.a.

În popor, comparația cu soarele era folosită pentru a indica frumusețea unei fete: „fată împărășită ca soarele de frumoasă” (Caraman 2011: 64), „o fată atât de frumoasă, de credeai că e ruptă din soare” (*ibidem*), „trei cuconițe frumoase ca soarele” (*ibidem*: 65) sau frumusețea unui băiat: „era frumușel, ca rupt din soare” ori „un băiat mai frumos ca razele soarelui și strălucea ca un luceafăr” (*ibidem*: 65). Unele mame doresc frumusețe pentru viitorul copil, să fie „frumos ca soarele și ca luna!” (Hulubaș 2012: 47), și invocă protecția solară: „Să crești mare și frumos/ Ca soarele luminos!” (*ibidem*: 195).

Era, deci, imposibil să nu existe persoane care să poarte acest nume. De exemplu, urmărind indicele numelor de persoane din colecția *Documente privind istoria României. A. Moldova*, observăm că sunt atestate documentar persoane de gen masculin numite *Soare*. Acesta putea fi nume unic: „*Soare*, al treilea logofăt” (a. 1624, DIR, A, XVII-V: 288) sau supranume: *Ion Soare* (a. 1622, DIR, A, XVII-V: 142). Exemplele sunt numeroase în documentele din aceeași serie, mai bogată, de documente, corespunzătoare provinciei Muntenia: *Soare* (a. 1570, DRH, B, VI: 256 și *ibidem*: 296); un scrib de la mijlocul secolului al XVII-lea *Soare* logofătul (DRH, B, XXX: 2, 66, 123, 141 ș.a.; într-un

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

loc apare ca *Sorea* logofătul – DRH, B, XXX: 80), *Sooare* (a. 1645, DRH, B, 124¹), *Soare* (a. 1649, DRH, B, XXXIV: 65, 185; a. 1650, DRH, B, XXXV: 282; a. 1652, DRH, B, XXXVII: 13, *ibidem*: 61, *ibidem*: 188), dar și *Sorea* (a. 1649, DRH, B, XXXIV: 34) etc. În cele mai multe exemple este vorba de numele unic de persoană. În documentele consultate, emise la mijlocul secolului al XVII-lea, sunt menționate și persoane cu numele de familie *Sorescu*: Radu *Sorescul*, DRH, B, XXX, 77), Dragomir Nebunelea *Sorescul* și Dragomir *Sorescul* (*ibidem*: 310), Jipa *Sorescul* (DRH, B, XXXV: 217).

În mod curios, în *Catagrafiile Vistieriei Moldovei* de la începutul secolului al XIX-lea², care surprind procesul de oficializare a denotației binominale, sunt înregistrate puține persoane cu acest nume. Îl întâlnim atât ca prenume, cât și ca supranume sau nume de familie: în Catagrafia ținutului Roman de la 1832 sunt consemnați Gheorghi sîn diaconul Ștefan Soari în satul Crivești (CAT. VIST. I₂: 14) și Mihai Sore în satul Ruginoasa (*ibidem*: 87); în ținutul Tutova, diaconul Gheorghi Soari (CAT. VIST. XII₁: 103); în ținutul Bacău, Criste Soare în satul Căiuți (CAT. VIST. IV₁: 160), Matei Soari și Pintilii Soari (*ibidem*: 161), Dumitru Soari (*ibidem*: 162), Ioniță Soari și Dumitru Soari în s. Bogdana (*ibidem*: 173), Neculai Soari în s. Mănăstirea Cașin (*ibidem*: 197); în Catagrafia ținutului Putna am identificat mai multe exemple: Soari Bejan în s. Nămolosa (CAT. VIST. VIII₁: 27), Soare Potiră în s. Costieni (*ibidem*: 37), Ioan Soare la Mănăstirea Răchitoasa (*ibidem*: 57), Ionașcu Soare la Odobești (*ibidem*: 92), Mihaiu Soare la Orbeni (*ibidem*: 121), Soari Borde și Tudurachi Soare în s. Vidra (*ibidem*: 128), Soaria Căndea (*ibidem*: 144), Soare Caba la s. Poiana (*ibidem*: 145), Soare zet Urdă la s. Bârsești (*ibidem*: 150), Ioan Soari la Negrilești (*ibidem*: 153), Ioan Soari (*ibidem*: 161), Neculai Soare (*ibidem*: 163), Maței Soare și Vasăli Soari la Păulești (*ibidem*: 164), Radul Soari (*ibidem*: 176) și Soari Andronic la Năruja (*ibidem*: 177), Soare Sfârloagă (*ibidem*: 192), Soare Roată (*ibidem*: 194), Soare Mamalungă la Câmpurile (*ibidem*: 197), Ion Soare (*ibidem*: 202), Stan Soare la Soveja (*ibidem*: 204), Soari Cucoș la s. Găgești (*ibidem*: 222), Toader Soari, burlac (*ibidem*: 237), Soari Tudosii la s. Codrii Sârbilor (*ibidem*: 237), Ion a Soarei la Bizighești (*ibidem*: 243), Pavăl Soare și Ioniță Soare la Parava (*ibidem*: 327), Stan Soare la Borcioaia (*ibidem*: 356), Soare sân brat Ion Grosu ot Găurile și Crâste sân preot Soare ot Po(i)eni (*ibidem*: 403). Observăm că toate persoanele desemnate cu numele Soare sunt de gen masculin, iar singurul exemplu de sintagmă genitivală, *Ion a Soarei*, trimite probabil tot la un bărbat (concluzie la care am ajuns urmărind și alte sintagme genitivale din dreptul satului respectiv: *Ilii a Mantii* – mai sus fiind recenzat Ion Manta, probabil tatăl lui Ilie –, *Neculai a Tomii* – printre recenzați fiind și „Toma sin Oane tot Toma Sârbul”.

¹ Într-un act de la 1650, în care este menționat Soare din Vernești, apare sintagma „partea sorească” (DRH, B, XXXV: 246), adică a familiei *Soare*, ca mai târziu să fie atestați, pentru același sat, Dragomir Sorescu și fiul său, Jipa Sorescul (DRH, B, XXVII: 383).

² Ne referim la cele apărute în colecția *Catagrafiile Vistieriei Moldovei*, coordonată de Mircea Ciubotaru și Silviu Văcaru, publicată parțial, începând cu 2008, la editura ieșeană StudIS, iar din 2013, la Casa editorială Demiurg Plus din Iași (unde au fost retipărite și volumele apărute inițial la StudIS).

Am identificat și un exemplu de folosire a cuvântului ca prenume și ca nume de familie pentru a desemna aceeași persoană: *Soare Z. Soare* (numele unui „director de scenă de la Teatrul Național din București, în perioada interbelică) (cf. Pușcariu 1929-1930: 526). La acea epocă, cuvântul era încă folosit și ca prenume, și ca nume de familie: Virgil Z. *Soare* și *Soare V. Dumitrescu* („Monitorul comunal” XXV no. 47, din 21 noiembrie 1926, București, p. 1-2). Astăzi, *Soare* este întâlnit ca nume de familie (câteva exemple de persoane publice cu acest nume se pot găsi pe [https://ro.wikipedia.org/wiki/Soare_\(nume_de_familie\)](https://ro.wikipedia.org/wiki/Soare_(nume_de_familie))). Probabil doar în rândul romilor mai este folosit ca prenume, după cum aflăm dintr-un studiu semnat de Oliviu Felecan (2011: 59), care arată că *Soare* face parte din seria numelor tradiționale ale romilor (iar *Strălucirea* fiind unul dintre cele moderne).

Derivate de la *Soare* sunt prenumele *Sorin* (Pușcariu 1929-1930: 526) și *Sorina*, destul de frecvente în ultimele decenii, ori *Sorinca* (Ioniță 2007: 128, 130, 131). În privința persoanelor de gen feminin, nu este exclus ca în unele cazuri *Sora* să fie echivalentul feminin al lui *Soare*, pentru că este atestată și forma *Soara* (Constantinescu 1963: 372); *Sorița*, nume de femei, atestat în XVI-XVII (v. Gonța 1995: 623) este probabil un alt derivat de la *Soare*. Atrăgând atenția că unele derivate se pot forma și de la substantivul *soră*, N.A. Constantinescu (1963: 372) încadrează în lista antroponimelor rezultate prin derivarea cuvântului *Soare* și pe *Soarul*, *Sor*, *Sorescu*, *Sorea*, *Soreață*, *Sorete*, *Soricul*³ ș.a. Sub aceeași ambiguitate stă probabil și formarea numelui *Sorică* (Iordan 1983: 420)⁴.

Apariția Soarelui și lumina sa au inspirat, la rândul lor, numirea unor persoane: *Lumina* (Constantinescu 1963: LIII), *Zorea* (*ibidem*: DIR, A, XVII-I: 86; DRH, B, XXX: 153; *ibidem*: 315), *Zorilă* (DRH, A, II: 22; Constantinescu 1963: 415).

2. Toponime

Am căutat să identificăm în primul rând toponime populare, deci motivate din punct de vedere al raportului dintre nume și obiectul desemnat de acesta. În documente privind provincia Moldova, prima sintagmă toponimică conținând cuvântul *soare* este atestată la 1459 și are la bază tot un antroponim: *Gârla lui Soare* (a. 1459, DRH, A, II: 117/116⁵). Proprietarul este menționat și într-un document de la 1546, în toponimul redat în românește de redactorii DIR prin *Gârla Soarelui* (DIR, A, XVI-I: 496-497). Tot de la un nume de persoană *Soare* sunt formate și toponimele *Păcuii lui Soare* (Iordan 1963: 39), *Biserica Popa Soare* (azi pe Str. Dr. Burghilea) și *Strada Popa Soare* din imediata vecinătate a lăcașului amintit, oiconimele *Soreni* și *Sorești* (Constantinescu 1963: 372,

³ Vezi poetul și publicistul Ion U. *Soricu*, care a publicat și sub pseudonimul I.U. *Soreanu*, un alt derivat de la *Soare*.

⁴ Nu am găsit însă nicio atestare pentru acestea în catagrafiile consultate, deci probabil au început să se folosească ulterior.

În document antroponimul este tradus în slavonă: *грьла Сл(ъ)н(ъ)це*.

DRH, B, XXXV: 217). De la numele de persoană *Zorilă* („născut în zori, la ivirea soarelui”) s-au format denumiri de sate ca *Zorilești* (Constantinescu 1963: 415, DRH, B, XXXV: 164), *Zorleni* (< din *Zorileni*, în urma sincopării vocalei neaccentuate *-i-*, MDTM₁: 458), de la antroponimul *Zorea* s-a format oiconimul *Zorești* (DRH, B, XXX: 153) ș.a.

Am identificat și alte nume de locuri care conțin cuvântul *soare*, însă majoritatea sunt, probabil, artificiale, alese intenționat pentru atragerea turistului sau a cumpărătorului: *Valea Soarelui* (din Sinaia), unde sunt pârtiile *Valea Soarelui 1* și *Valea Soarelui 2* și o cabană *Valea Soarelui*, *Valea Soarelui* (sat în comuna Redea, Olt), pârtia *Valea Soarelui* (în Vârtop, Alba), *Râul Valea Soarelui* (în Prahova), *Câmpia Soarelui* din Munții Vâlcan (sau Câmpia Libertății ori, popular, Lunca Padeșului), *Dealul Soarelui* (Seini, Maramureș), *Poiana Soarelui* (Săliște, Sibiu), *Ridul „La Soare”* (teren în marginea municipiului Bistrița).

Poarta Soarelui (de pe muntele Boarneșu, cf. <https://www.facebook.com/103785046368992/posts/3412081548872642/>), este cu siguranță un toponim cult, inspirat de asemănarea cu Poarta Soarelui din Bolivia (<https://www.descopera-mistere.ro/poarta-soarelui-monumentul-megalitic-construit-in-urma-cu-250000-de-ani>).

Unele locuri sunt numite după situarea lor față de soare și efectele razelor. Întâlnim în funcție toponimică entopice care pot avea sensul de „parte de deal care este mereu în umbră (la miazănoapte)” (Moldovanu 2010: 163): *dos*: *Dosul Negrei* (Broșteni, j. Suceava), *Dosurile*, *Dosurelile* (v. Moldovanu 2010), *Dosul Ciumăfăii* (Borșa, j. Cluj); *dosiște*: *Dosiștea* (la Băcleș, j. Mehedinți); *doscină*: *Vârful Doscina* (lângă Câmpulung Moldovenesc, j. Suceava); *doștină*: *Doștina* (loc la Valea Largă, Alba); *Doștină* (sau *Doșniță* (loc cu pășune din Ocnița, comuna Teaca); *Doștina* (în munții Trascăului); *osoî*: desemnând dealuri sau coaste de deal (în com. Vulturești, j. Suceava, în com. Comarna, j. Iași, în com. Dorna-Arini, j. Suceava, s. Marginea, j. Suceava, s. Asău, j. Bacău, Bălățești, j. Neamț, Vârciorog, j. Bihor și multe altele). Pentru a explica etimologia unui oronim *Murgila* (și hidronimul care i-a preluat numele), Vasile I. Ioniță ia în considerare amplasarea față de soare a culmii numite astfel: „*Murgila* era un reper la care se raporta amurgul zilei, căci după culmea respectivă amurgea soarele” (Ioniță 2007: 117).

Alte toponime sunt formate de la entopice al căror sens este „partea de deal care este mereu în soare (la miazăzi)” (Moldovanu 2010): *arșiță*: *Arșița Ostrei* (s. Stulpicani, j. Suceava), *Arșița Tărcuței* (com. Ghimeș, j. Bacău), *Arșița Fierului* (lângă Vatra-Dornei, j. Suceava) și multe alte locuri⁶; *față*: *Fața Negrei* (versantul de SV al Dealului Negrei, în com. Broșteni, Suceava), *Fața Nărujei* (coasta sudică a dealului Năruja, în Năruja, j. Vrancea), *Fața Șarului* (coasta de E a muntelui Șarul, în s. Șarul Dornei, j. Suceava), *Fața Ciumăfăii* (în Borșa, j. Cluj); *fățuică*: *Fățuica* (s. Borșa, j. Cluj), *Fățuica* (din com.

⁶ Și unele dintre denumirile *Arsura* pot avea la bază apelativul *arsură* cu sensul de „loc ars de soare” (dar și „loc unde a ars pădurea”).

Coroisânmartin, j. Mureș); *pârlitură*: *Pârlitura* (pârâu în Clătea j. Suceava); *pârjol*: *Pârjolul* (deal și sat în j. Bacău).

Tot în legătură cu soarele este apelativul *văratice* cu sensul de „loc expus la soare, a cărui vegetație apare timpuriu” sau „loc unde sunt duse oile, vitele vara la pășunat”, care este întâlnit cu funcție toponimică: *Mănăstirea Văratec*, amplasată lângă *Măgura Varatic* (s. Văratec, j. Neamț), *Dealul Văratec* (și, în urma polarizării/diferențierii toponimice, *Tăul Văratec*, *Șaua Văratec*, *Mina Văratec*, *Vârful Văratec*, *Piatra Văratec* în Munții Lăpușului, j. Maramureș) etc.

Soarele și noțiuni legate de acesta se regăsesc în denominația hodonimică oficială, între alte nume abstracte, atribuite fără vreo motivare geografică sau istorică. O stradă a *Soarelui* există în foarte multe localități: Iași și comuna limitrofă Valea Lupului, Chiajna, Vadul Anei, Corbeanca, Arad, Alba Iulia, Bârlad, Bistrița, Brașov, Brăila, Buzău, Câmpina, Câmpulung Moldovenesc, Cluj Napoca, Constanța, Craiova, Darabani, Dorohoi, Galați, Ipotești, Tulcea, Valea Grecului etc. Există, de asemenea, *Autostrada Soarelui*, care face legătura între capitală și litoralul românesc.

Multe alte căi de comunicație fac referire la amplasarea față de soare sau la momente ale zilei în funcție de poziția soarelui pe cer: *Strada Dealul Zorilor* (Reditu), *Strada Însorită* (Bistrița), *Strada Raza Soarelui* (Viișoara), *Intrarea Zorilor* (Călărași), *Strada Zorilor* (Gura Humorului), *Strada Răsăritului*⁷ (în Giroda, București, Ciurea, Luduș, Cluj-Napoca, Călărași, Timișoara, Galați, Cornetu, Dârvari, Piatra Neamț, Breaza, Tulcea, Fălticeni ș.a). Străzi ale Apusului mai sunt în București, Piatra Neamț, Popești-Leordeni, Săucești, Bistrița, Râmnicu-Vâlcea etc. În Valea Grecului, Strada Apusului este la vest de Str. principală, Strada Răsăritului este la est, alături de Strada Soarelui.

Sunt și cartiere cu denumiri care au legătură cu soarele: *Complexul Răsărit de Soare* (Titan), *Cartierul Raza Soarelui* (Brașov), *Cartierul Soarelui* (lângă București, în Oradea, în Timișoara, Satu Mare, Târgoviște), ansamblul *Răsărit de Soare* (Iași), *Cartierul Răsăritului* (la Sâncraiu de Mureș), *Cartierul Zorilor* (sau Europa în Cluj-Napoca), *Platoul Însorit* (Iași), ansamblul rezidențial *Colina Însorită* (sau Sunny Hill, în Iași), *Valea Însorită* (Bistrița Năsăud).

3. Denumiri comerciale

Într-o perioadă în care consumerismul este la cote înalte, stabilirea denumirilor de produse, a brandurilor, are un rol important. Se recurge la denumiri care pot „constitui declicul, la nivel subliminal, care-l determină pe cumpărător să prefere o anumită firmă [sau marcă] în detrimentul alteia” (Burci 2013: 93). Foarte multe denumiri de ulei alimentar au în componență termenul *soare*. Unele se referă, în mod logic, la floarea soarelui, care este materia primă; dar am identificat și denumiri care trimit doar la soare:

⁷ Însă majoritatea acestor drumuri nu sunt în marginea de răsărit a localității, deci sunt hodonime arbitrare.

Surâsul Soarelui, Raza Soarelui, Deliciul Soarelui, Sorica, Solaris, Soriol. Un producător ieșean de ulei presat la rece și-a numit uleiurile *Zorian*, prin apropiere cu termenul *zori*, intenționând astfel să facă trimitere la zorii zilei și nu la sensurile din dicționare („Ființă fantastică, de obicei animal, ce întruchiează zorile”; „vacă născută în zori”, cf. DLR, XIV, s.v.). Și unii producători de vinuri au legat denumirile de prezența soarelui: *Cabernet Sauvignon Vinarte, Cetatea din Soare* (din R. Moldova), *Vin Rasova Soare Pinot Gris* etc.

În încercarea de a capta atenția clientului, vrând să îl atragă cu promisiunea unui peisaj scăldat de razele soarelui, care, implicit, ar crea o „stare pozitivă” (Burci 2013: 93), proprietari de pensiuni, cabane, vile ori hoteluri au inclus *soarele* în numele unității de cazare: *Valea Soarelui* (Bran, Moeciu), *Raza Soarelui* (Cheile Bicazului, Viișoara, Sovata, Moeciu de Sus), *Rază de Soare* (în munții Retezat, în Breaza, j. Prahova), *Dealul Însorit* (Albeștii de Argeș), *Casa Însorită* (Sinaia), *Casa Soarelui* (lângă Drobeta sau în Murighiol), *Casa Raza Soarelui* (în Eforie Nord) etc.

Iată și câteva exemple de nume de firme care au legătură cu subiectul acestui text: Asociația Valea Soarelui, Cafeneaua Zori pe Dimineții (pe strada Dimineții din București), compania Dealul Soarelui SRL, Cooperativa de producție agricolă „Raza roșie”, Cronos Răsărit de Soare SRL, DOR de Muncă la Răsărit S.R.L., Drumul soarelui Cooperativă agricolă, firma Dealul Soare SRL, firma Târgul lui Soare, florăria Raza Soarelui, Grădinița „Rază de Soare”, Luminiș de Soare, Pensiunea Zori de zi & Apus de soare, Pensiunea Zori de zi, Raza Soarelui COOP, Răsărit de Soare COM SRL, Răsărit Import-export SRL, Răsărit la Forum S.R.L., Răsărit S.R.L., Restaurant Apus de soare, Restaurant Zori de zi, Restaurantul Zori, SC Luminiș de Soare, Soare Accounting SRL, Soare Company Cid SRL, Soare Industrial SRL, Soare Online SRL, Societatea Cooperativă Meșteșugărească Răsăritul SCM, Terasa de la Răsărit SRL, Terasa Zori de Zi, Valea Soarelui Ski Adventure SRL, Valea Soarelui.

Concluzii

Ne așteptam, la începutul acestui demers, să găsim mai multe nume proprii legate de Soare, chiar dacă știam că cerul și corpurile cerești se reflectă surprinzător de puțin în onomastica românească, cu excepția, bineînțeles, a subdomeniului care studiază numele corpurilor cerești. Am arătat că soarele este prezent în antroponimie, întâi ca prenume, astăzi doar ca nume de familie, alături de derivate (*Sorescu, Soreanu* etc.). În privința toponimelor, cele mai multe dintre ele sunt artificiale, arbitrare; dintre cele populare, motivate, probabil majoritatea sunt formate de la numele de persoană *Soare*. Am identificat, însă toponime care reflectă efectul Soarelui asupra locurilor sau amplasarea locurilor în funcție de soare. Cercetarea va continua, pentru a identifica și alte reflexe ale corpurilor cerești în onomastică.

BIBLIOGRAFIE

- Burci 2013 = Iustina Burci, *Nume actuale de firme din județele Olteniei*, în Ovidiu Felecan (ed.), *Numele și numirea. Actele conferinței internaționale de onomastică „Numele și numirea”. Ediția a IV-a. Sacru și profan în onomastică. Baia Mare, 5-7 septembrie 2017*, Cluj-Napoca, Editura Mega, Editura Argonaut, p. 91–106.
- Caraman 2011 = Petru Caraman, *Conceptul frumuseții umane în antroponimie la români și în sud-estul Europei. Prolegomene la studiul numelui personal*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- CAT. VIST. I₂ = *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845). I. Ținutul Romanului*, Partea a 2-a (1832), volum editat de Mircea Ciubotaru și Silviu Văcaru, cu o *Introducere* de Mircea Ciubotaru, Editura StudIS, Iași, 2009.
- CAT. VIST. IV₁ = *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845). IV. Ținutul Bacău*, Partea 1 (1820), volum editat de Mircea Ciubotaru, Sorin Grigoruță și Silviu Văcaru, cu o *Introducere* de Mircea Ciubotaru, Casa Editorială Demiurg Plus, Iași, 2013.
- CAT. VIST. VIII₁ = *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845). VIII. Ținutul Putna*, Partea 1 (1820), volum editat de Mircea Ciubotaru și Nicoleta Dănilă, cu o *Introducere* de Mircea Ciubotaru, Editura Demiurg Plus, Iași, 2014.
- CAT. VIST. XII₁ = *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845). XII. Ținutul Tutova*, Partea 1 (1828), volum editat de Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, Ioan Mihalcea și Ana Sabie. *Introducere* de Mircea Ciubotaru, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2018.
- Constantinescu 1963 = N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei.
- DIR, A, XVII-I = *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul XVII*, vol. I, București, Editura Academiei, 1952.
- DIR, A, XVII-V = *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul XVII*, vol. V, București, Editura Academiei, 1957.
- DLR, XIV = *Dicționarul limbii române. (DLR). Serie nouă. Tomul XIV. Litera Z*. Academia Română, București, Editura Academiei Române, 2000.
- DRH, A, II = *Documenta Romaniae Historica*, vol. II, București, Editura Academiei, 1976.
- DRH, B = *Documenta Romaniae Historica*, vol. VI, XXX-XXXVII, București, Editura Academiei, 1985-2006.
- Felecan 2011 = Oliviu Felecan, *Prenumele țigănești: între antroponime și nume de branduri*, în Ovidiu Felecan (ed.), *Numele și numirea. Actele conferinței internaționale de onomastică „Numele și numirea”. Ediția I. Interferențe multietnice în antroponimie. Baia Mare, 19-21 septembrie 2011*, Cluj-Napoca, Editura Mega, p. 57-68.
- Frâncu, Candrea 1888 = Teofil Frâncu, George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (moșii)*, București, Tipografia Modernă.

- Goicu-Cealmof 2017 = Simona Goicu-Cealmof, *Sacrul în antroponimia românească*, în Ovidiu Felecan (ed.), *Numele și numirea. Actele conferinței internaționale de onomastică „Numele și numirea”. Ediția a II-a. Onomastica din spațiul public actual. Baia Mare, 9-11 mai 2013*, Cluj-Napoca, Editura Mega, Editura Argonaut, p. 165-174.
- Gonța 1995 = Alexandru I. Gonța, *Indicele numelor de persoane* la colecția *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV-XVII*, București, Editura Academiei.
- Hulubaș 2012 = Adina Hulubaș, *Obiceiuri de naștere din Moldova: tipologie și corpus de texte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Ioniță 2007 = Vasile C. Ioniță, *Contribuții lingvistice. Onomastică. Lexicologie*, vol. 3, Reșița, Editura Banatul Montan.
- MDTM₁ = Dragoș Moldovanu, Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocaru, *Tezaurul toponimic al României. Moldova. Volumul II. Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, partea 1. *Toponime personale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.
- MO = „Monitorul comunal” XXV no. 47, din 21 noiembrie 1926, București, p. 1–2.
- Iordan 1963 = Iorgu Iordan, *Toponima românească*, București, Editura Academiei.
- Iordan 1983 = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Moldovanu 2010 = Dragoș Moldovanu, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului MOLDOVA)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Pușcariu 1929-1930 = S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*. II, în „Dacoromania”, VI (1929-1930), București, „Cartea românească”, 1931.

Surse electronice

- [https://ro.wikipedia.org/wiki/Soare_\(nume_de_familie\)](https://ro.wikipedia.org/wiki/Soare_(nume_de_familie)), consultat pe 20 mai 2021.
- <https://www.descopera-mistere.ro/poarta-soarelui-monumentul-megalitic-construit-in-urma-cu-250000-de-ani>, consultat pe 25 mai 2021.
- <https://www.facebook.com/103785046368992/posts/3412081548872642/>, consultat pe 25 mai 2021.

THE PRESENCE OF THE SUN IN ROMANIAN ONOMASTICS

ABSTRACT

Participating in a project that aimed to study astronomical terminology also led us to the question of whether the importance of celestial bodies for humans is reflected in

Romanian onomastics (ie anthroponyms, toponyms, brand names, products, company names, etc.).

The information gathered from volumes with documents, articles or from the internet led us to the conclusion that the Sun is present in anthroponymy, initially as a first name, today only as a family name, along with derivatives (Sorescu, Soreanu, etc.). As for place names, most of them are artificial, arbitrary. Of the popular, motivated toponyms, probably many are formed from the person's name *Soare*. We also identified some toponyms that reflect the effect of the Sun on places or the location of places depending on the Sun. At the end of the article, we have exemplified some trade names that contain the word *Soare* or refer to the diurnal star.

Keywords: *astronomical terminology, celestial bodies, sun, toponyms, diurnal star, trade names.*

PROBLEMA FRECVENȚEI CUVINTELOR-TITLU ÎN *INVENTARUL DE CUVINTE ȘI SENSURI NOI ATESTATE* ÎN *MEDIUL ONLINE (ICSO2)*

ANA-MARIA BARBU, IRINA LUPU, DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ, TEODORA
TOROIPAN, ȘTEFANIA VULPE*

1. Introducere

Inventarul de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online (ICSO) este o serie lexicografică elaborată de cercetători ai Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” cu scopul de a înregistra cuvinte care nu apar în corpusul de excludere alcătuit din dicționare generale importante (DCR, DEX, DEXI, DN, MDA, MDN, NODEX, DLR). Această lucrare se dorește a fi, în primul rând, un sprijin pentru lucrările lexicografice ulterioare, oferind material primar care poate fi apoi triat, analizat pentru normare, studiat sau luat ca referință în privința evoluției unor cuvinte etc. Totodată, lucrarea este concepută și ca un sprijin pentru publicul larg, care, prin revoluția tehnologică fără precedent și prin deschiderea oferită de internet, este supus unei avalanșe de termeni noi a căror definire este binevenită.

În anul 2020 a fost publicat primul volum al acestei serii (ICSO1), iar în anul 2022 se preconizează publicarea celui de-al doilea volum, descris cu mai multe detalii decât putem prezenta aici în Barbu *et al.* (2020). Între aceste volume există două diferențe notabile. Prima este că cel de-al doilea volum este dezvoltat sub forma unei baze de date construite cu editorul TshwaneLex. Această bază de date oferă structurare XML a intrărilor, este găzduită de serverul institutului și poate fi accesată de la distanță de către lexicografii. A doua diferență este că a fost introdusă, în structura intrărilor, informația de frecvență, aspect care face obiectul acestui articol. Am considerat util acest tip de informație pentru a se putea decide mai ușor, ulterior, ce cuvinte merită cu precădere a fi introduse în dicționarele generale, câștig de cauză în acest sens având, firește, cuvintele cele mai frecvente. Frecvența este, pe de altă parte, un bun indicator și pentru evoluția unui cuvânt în timp. Există specialiști care au remarcat, pe bună dreptate, că frecvența unui cuvânt este relevantă doar cu referire la o perioadă de timp. Într-adevăr, un cuvânt introdus într-un dicționar general își poate câștiga un loc stabil și de lungă durată acolo, până se va constata, într-un târziu, că a ieșit din uz. Altfel spus, cuvintele odată introduse într-un

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română, București, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

dicționar mare nu sunt excluse la următoarele ediții, chiar dacă nu mai sunt prea des folosite. Acest tip de dicționare nu dau niciun indiciu asupra evoluției ca frecvență de uz a unui cuvânt, pentru că sunt, dacă putem spune așa, atemporale. Însă, o serie lexicografică ca ICSO poate raporta frecvența cuvintelor la anul de apariție al volumului în care acestea sunt consemnate, ba mai mult, printr-o dinamică continuă privind frecvența de apariție a volumelor, de pildă o dată la 2–3 ani, ICSO poate oferi actualizări periodice de frecvență, de formă, de domeniu etc. ale cuvintelor deja înregistrate.

Așadar, având în vedere utilitatea stabilirii frecvenței unui cuvânt, ne-am propus ca, în acest studiu, să prezentăm problemele pe care le-am întâmpinat în acest demers. Particularitatea care dă naștere acestor probleme este că ICSO inventariază cuvintele atestate în mediul online, pe internet, iar motorul de căutare folosit în depistarea și analiza lor este Google. În mod uzual, lucrările care oferă informații despre frecvență o raportează la dimensiunea finită, cunoscută, a unui corpus, așa cum se va vedea în secțiunea următoare, însă Webul, deși poate fi considerat un corpus (Kilgarrieff 2001), are dimensiune fluctuantă, mai mult, această dimensiune nu poate fi determinată nici măcar la un anumit moment. La acest impediment se adaugă particularitățile de selectare a rezultatelor de către motorul Google, orientate spre recuperarea a cât mai multor rezultate considerate relevante, iar nu spre formele de utilizare a unui termen cu o anumită semnificație. Toate problemele întâmpinate ca urmare a aspectelor semnalate, precum și soluțiile pe care le-am adoptat vor fi prezentate în secțiunea principală a articolului, secțiunea 4. Înaintea acestei secțiuni, articolul propune o prezentare a modului în care este stabilită frecvența în trei mari dicționare străine și apoi a modului în care este stabilită frecvența în ICSO2.

2. Stadiul actual

După știința noastră, dicționarele românești nu au consemnat informații de frecvență. În schimb, în lexicografia internațională, mai ales odată cu dezvoltarea tehnologiei informaționale și a corpusurilor, începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea, au început să apară dicționare care dau indicele de frecvență corespunzător fiecărui cuvânt-titlu. În această lucrare, ne oprim asupra a trei astfel de dicționare, două dedicate limbii engleze (COBUILD și Macmillan)¹, iar unu, limbii catalane (DDL), după cum se poate vedea în ceea ce urmează.

COBUILD, apărut în 1995, consemnează faptul că pentru prima dată într-un dicționar major este dată informația de frecvență a unui cuvânt-titlu (p. IX). Acest tip de informație a fost extras din *The Bank of English*. Acest dicționar este puternic orientat în direcția învățării limbii engleze de către străini, astfel încât frecvența indică utilizatorului ce cuvinte merită cu precădere a fi învățate, în ideea că vor fi întâlnite, în uz, foarte

¹ Pe lângă acestea, pot fi menționate și *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*, Cambridge University Press, 2005 sau *Longman Dictionary of Contemporary English*, Harlow, Pearson Education, 2003, care, de asemenea, oferă informație de frecvență.

frecvent sau mai puțin frecvent. Indicatorul de frecvență are cinci nivele simbolizate cu 5 romburi, nivelul cel mai ridicat (cinci romburi înnegrite) fiind atribuit cuvintelor foarte comune. Celelalte nivele de frecvență acoperă apoi gradual vocabularul de bază al limbii engleze. De pildă, cuvintele marcate cu cinci și patru romburi înnegrite acoperă 75% din întreaga utilizare a limbii engleze, importanța lor fiind evidentă (COBUILD: XIII). Cuvintele fără marcă de frecvență sunt mai puțin comune, dar merită totuși să fie introduse în dicționar. Acestea sunt mai degrabă cuvinte întâlnite ocazional, iar nu folosite propriu-zis de către utilizator (vezi Figura 1).

Macmillan și-a construit intrările (în special definițiile, după cum este menționat în introducere) pe baza corpusului World English Corpus, care conține circa 200 de milioane de cuvinte. Informația de frecvență este asociată doar cu intrările care fac parte din vocabularul fundamental al limbii engleze, indicând pe trei nivele (cu un număr corespunzător de stelute roșii) cuvintele-titlu cele mai frecvente în vorbirea curentă (e.g. *easy, go, have, house*), cele foarte comune (e.g. *behave, frighten, intelligence, occasional*) și, respectiv, cuvinte destul de comune (e.g. *boil, cruelty, farming, metric*), vezi Figura 1. Ca și COBUILD, acest dicționar folosește informația de frecvență pentru îndrumarea vorbitorilor străini în achiziția lexicului limbii engleze.

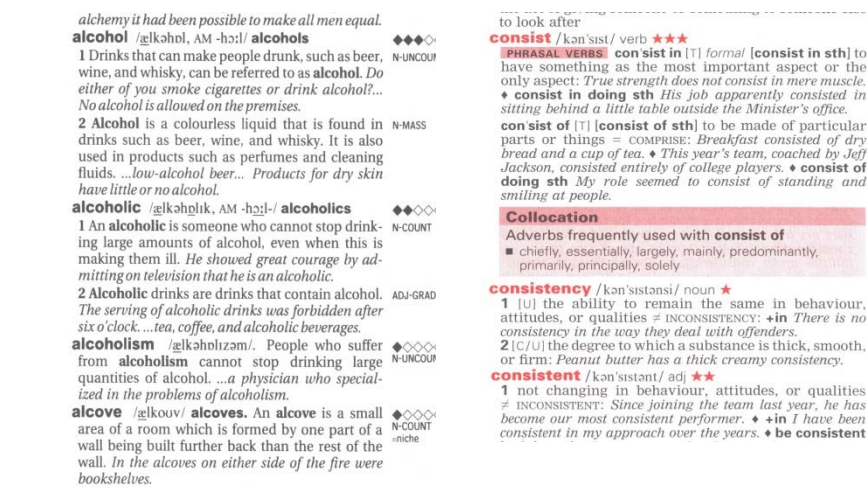


Figura 1. Marcarea frecvenței în dicționarele COBUILD și Macmillan

Dicționarul catalan DDLC se deosebește de dicționarele englezești în ceea ce privește informația de frecvență, prin faptul că o raportează statistic la numărul de apariții ale cuvântului-titlu în corpusul de referință utilizat pentru acest dicționar, *Corpus Textual Informatizat de la Llengua Catalana* (Rafel, Soler 2006) și la repartitia mai mult sau mai puțin uniformă a lexemului la nivelul întregul corpus. Astfel, sunt identificate 5 nivele (cel mai înalt nivel fiind simbolizat cu patru buline pline) corespunzătoare, în ordine

descrescătoare, cuvintelor foarte uzuale, uzuale, suficient de uzuale, puțin uzuale și, respectiv, ne uzuale. Locul informației de frecvență în intrare se poate vedea în Figura 2.



Figura 2. Marcarea frecvenței în dicționarul catalan DDL

Din cele prezentate mai sus, observăm că informația de frecvență este reprezentată simbolic, cu referire la cât de utilizat este un cuvânt în limba respectivă, fapt raportat la frecvența acestuia într-un corpus considerat de referință, dar fără să existe un calcul strict statistic, sau mai bine spus, calculul statistic existent în spate este atenuat de o reprezentare simbolică aproximativă. Pe de altă parte, frecvența unui cuvânt este corelată cu diferite nivele de uz ale limbii care delimitează componente concentrice ale vocabularului, precum vocabularul esențial, de bază, util, elevat, de specialitate, în funcție de care vorbitorul poate demonstra competențe lingvistice de complexitate din ce în ce mai mare.

3. Stabilirea frecvenței în ICSO

Comparând faptele prezentate mai sus cu informația de frecvență din ICSO, se desprind imediat câteva diferențe notabile, create cu precădere de specificul acestui tip de dicționar. ICSO nu folosește un corpus de referință prestabilit, ci folosește unul dinamic cum este internetul. Prin urmare, calcularea frecvenței nu se poate raporta la o dimensiune fixă și nu poate fi făcută cu mijloace tradiționale de numărare a aparițiilor unui cuvânt. Lucrând pe internet, singurul procedeu de măsurare a numărului de apariții aferente unui lexe sau altuia este prin numărul de rezultate oferit de motorul Google. Raportarea la aceste rezultate creează principalele probleme, pe care le vom prezenta în secțiunea următoare.

Pe de altă parte, ICSO înregistrează, în imensa majoritate a cazurilor, cuvinte noi, prin urmare criteriul uzului în limbă trebuie reconsiderat, prin aceea că uzul nu va fi raportat la întregul vocabular al limbii, anume cât de des este folosit un cuvânt în raport cu celelalte cuvinte din lexicul limbii, ci la cât de des a început să fie folosit un cuvânt în general, anume la *numărul de contexte* în care apare și la distribuția lui pe site-uri și pe domenii. Astfel, un cuvânt atestat într-un număr mare de contexte va fi marcat în ICSO cu frecvență mare, ceea ce nu înseamnă că el este frecvent în limbă sau că face parte din vocabularul de bază, ci doar că este suficient de des folosit pentru a fi consemnat ca aparținând limbii.

Raportând frecvența la numărul de contexte, pentru ICSO2 am stabilit trei niveluri de frecvență simbolizate cu buline înnegrite, așa cum se poate vedea în pagina de lucru din editorul lexicografic TshwaneLex din Figura 3, în funcție de numărul paginilor de rezultate returnate de Google. Stabilirea numărului de pagini pe fiecare nivel este, fără îndoială, convențională, însă considerăm că poate da o indicație utilă asupra vitalității în limbă a fiecărui cuvânt la momentul elaborării volumului. De pildă, un cuvânt care se găsește în peste 10 pagini de rezultate este considerat a avea frecvență mare, el având implicit șansa de a fi introdus ulterior în dicționarele generale normative.

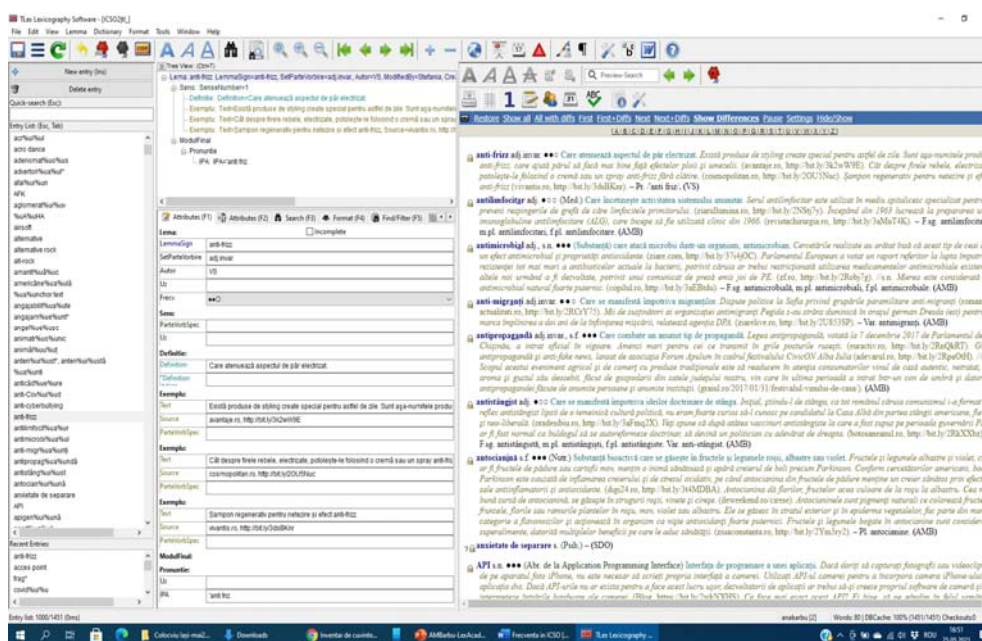


Figura 3. Pagină de lucru a ICSO2 în editorul TshwaneLex

Astfel de cuvinte sunt marcate cu ●●● și pentru această categorie putem da exemple precum *antimicrobial*, *antipropagandă*, *antocianină* (Figura 3), dar și *cleanser*, *instagramabil*, *scrub*, *trainui* etc. Cuvintele cu frecvență medie, marcate cu ●●○, apar într-un număr cuprins între 5 și 10 pagini, precum *anti-frizz*, *anti-migranți* (Figura 3) sau *animatronic*, *doulă*, *hate-speech* etc. Nivelul de frecvență mică, simbolizat prin ●○○, este dat de un număr de rezultate cuprins între 1 și 4 pagini, iar aici se înscriu cuvinte precum *antilimfocitar*, *antistângist* (Figura 3) sau *cyberapărare*, *opera magna*, *vlogăreală* etc. Se cuvine adăugat că, potrivit normelor de redactare ale ICSO, un cuvânt trebuie să aibă cel puțin 10 ocurențe pe site-uri diferite și în contexte diferite (avem aici în vedere că unele texte se pot repeta pe site-uri diferite) pentru a fi înregistrat în dicționar. Prin această condiție se elimină așadar hapaxurile și cuvintele ocazionale.

În stabilirea frecvenței, numărul de pagini Google nu este preluat mecanic, ci rezultatele sunt inspectate de către lexicograf, deoarece pot conține contexte nerelevante, în

care forme similare cu cea a cuvântului analizat apar în nume de companii sau de produse, ca hashtaguri, în texte în limbi străine (deși căutarea pe Google se face cu setarea limbii române și pagini din România), în contexte neinteligibile etc. În funcție de mulțimea acestor false contexte este ajustat nivelul de frecvență al unui cuvânt după aprecierea lexicografului.

Problema contextelor false, alături de alte probleme apărute în stabilirea frecvenței sunt discutate în detaliu în secțiunea care urmează.

4. Probleme în stabilirea frecvenței

Motorul de căutare Google are anumite particularități care îngreunează demersul nostru lexicografic. Câteva dintre aceste particularități sunt următoarele:

- Motorul este orientat spre oferirea a cât mai multor contexte considerate relevante abătându-se de la forma căutată. Uneori sunt propuse utilizatorului forme „corecte” (mult mai frecvente decât forma dorită), care seamănă cu cuvântul căutat sau printre rezultate sunt strecurate ceea ce Google apreciază a fi variante ale formei căutate.

- Rezultatele propuse depind de algoritmul intern de căutare al motorului, dependent de „importanța” unui site și de numărul de accesări ale acestuia, ceea ce nu are întotdeauna și relevanță lingvistică. Multe site-uri plătesc companiei Google pentru promovare și, în general, interesele comerciale au prioritate. Totuși un cuvânt care apare pe site-uri promovate poate fi preluat mai ușor în limbă prin intermediul bloggerilor și al influencerilor.

- Internetul nefiind un corpus adnotat, Google nu permite căutarea după leamnă.
- Contexte cu formele flexionare ale unui cuvânt nu sunt date decât dacă Google „recunoaște” cuvântul respectiv. Or, pentru înregistrarea în ICSO majoritatea cuvintelor sunt noi, multe fiind anglicisme, iar formele lor flexionare nu sunt identificate. Pe de altă parte, frecvența unui cuvânt trebuie să se refere la toate formele din paradigma sa.

- Google nu permite căutări cu expresii regulate pe internet². Metacaracterele utile pentru un lexicograf sunt foarte puține: ghilimelele drepte (" ") permit căutarea exactă a textului pe care îl conțin, minusul (-*cuvânt*) exclude rezultatele care conțin cuvântul pe care acesta îl precedă, iar asteriscul (*) permite căutarea la distanță a două cuvinte prin intercalarea a zero sau mai multe cuvinte între acestea.

- Rezultatele conțin de multe ori „reziduuri” (texte incompreensibile), cuvinte din hashtaguri, din linkuri, din nume de pagini ale site-urilor sau chiar texte care nu conțin de fapt cuvântul căutat.

² Căutări avansate care includ expresii regulate se pot face cu aplicații Google din domeniul *data analytics*, destinate companiilor și doar pe site-uri prestabilite, nu pe tot internetul.

- Cu cât un cuvânt este căutat mai des cu atât numărul de rezultate returnate de Google crește. Acest lucru face ca după un timp numărul de rezultate obținute pentru un cuvânt să difere, în general să crească.

Aceste particularități alături de alte aspecte fac să ne confruntăm cu unele probleme în stabilirea frecvenței, pe care le prezentăm în continuare împreună cu soluțiile pe care le-am adoptat, în unele situații, pentru depășirea lor.

4.1. Contexte nerelevante

Forma unui cuvânt-titlu poate să apară într-o mulțime de rezultate nerelevante pentru cuvântul căutat, cum ar fi în nume proprii de instituții, persoane, produse, anumiți termeni specializați etc. Cuvintele cele mai sensibile sunt anglicismele, care au forme invariante și care nu pot fi particularizate prin forme flexionare. De pildă, pentru cuvântul *cleanser*, care reprezintă un produs cosmetic de curățare a tenului, Google a returnat un număr foarte mare de pagini (peste 30). Foarte multe indică site-uri comerciale, în care cuvântul apare, cum era de așteptat, în nume de produse, după cum se vede și în Figura 4a, în care este redată parțial prima pagină de rezultate.

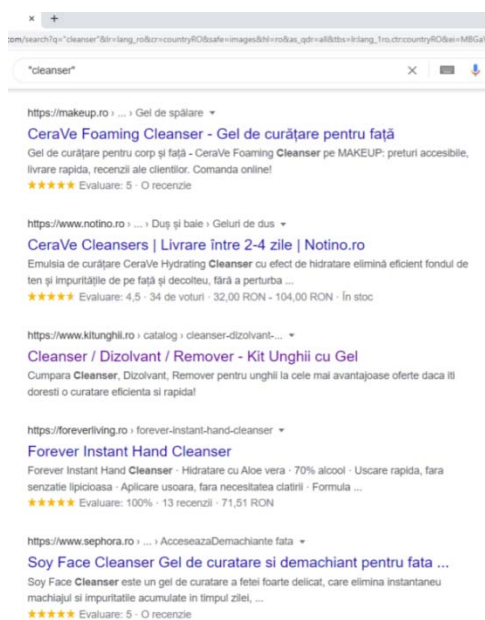


Figura 4a. Căutare cu rezultate nerelevante

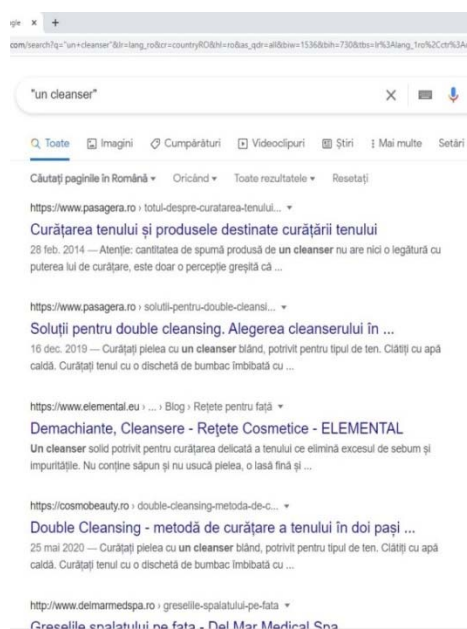


Figura 4b. Căutare cu rezultate relevante

Pentru ICSO însă ne interesează folosirea unui asemenea termen într-un text de limba română. Ca să rezolvăm așadar problema contextelor nerelevante am folosit în formula de căutare forme „românizate” ale anglicismelor, cum ar fi articularea enclitică sau nehotărâtă (e.g. *cleanserul*, *un cleanser*), forme de plural (e.g. *cleansere*) sau determinări cu cuvinte românești (e.g. *cleanser blând*). De pildă, prin căutarea „un cleanser” am obținut peste 14 pagini, obținând acces mai ușor la bloguri, reviste și chiar

ziare, după cum se vede în Figura 4b³. Chiar dacă prin adăugarea articolului este restrâns numărul de rezultate, numărul de pagini obținut ne îndreptățește să atribuim deja acestui cuvânt nivelul de frecvență mare.

O altă metodă de excludere a contextelor nerelevante pusă la dispoziție de Google este folosirea metacaracterului minus. De pildă, *cache* este o variantă a cuvântului *geocache* și are semnificația „cutie de comori în jocul geocaching”. Dacă se dorește căutarea contextelor în care apare această variantă, Google va returna foarte multe rezultate cu *memorie cache*. Pentru a elimina din rezultatele cu aceste contexte se poate da căutarea „cache -memorie” sau, și mai precis, se poate indica unul sau mai multe cuvinte specifice contextelor de *geocaching*, de pildă „cache comori joc”.

4.2. Căutarea formelor flexionare

Frecvența de utilizare a unui cuvânt se calculează pe baza lemei (i.e. forma standard), dar Google nu are acces la leamă, internetul nefiind adnotat. Dacă prin căutarea unei singure forme a unui cuvânt se obține un număr mare de rezultate, ca în exemplul cu *cleanser* de mai sus, formele flexionare nu sunt relevante. În schimb, dacă un cuvânt nu este foarte frecvent, accesul la formele lui flexionare este important. De pildă, pentru cuvântul *bebelușenie*, care apare în special în revistele dedicate mamelor, căutarea formei standard returnează doar 3 pagini de rezultate, ca în Figura 5a. În această situație este important de știut dacă i se va atribui frecvență mică (la 1–4 pagini) sau frecvență medie (la 5–10 pagini), după convenția din normele ICSO.



Figura 5a. Căutarea formei standard

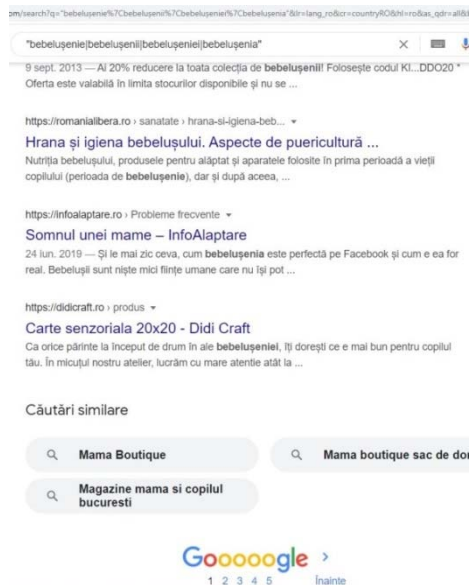


Figura 5b. Căutarea formelor flexionare

³ Este de notat că Google Chrome oferă opțiunea de a face căutări exclusiv pe site-uri de știri.

Căutarea formelor flexionare se poate face printr-o singură formulă, folosind operatorul *sau* (). De pildă, pentru cuvântul în discuție se poate da căutarea "bebelușenie|bebelușenii|bebelușeniei|bebelușenia" și se obțin de data aceasta 5 pagini de rezultate după cum se vede în Figura 5b. Firește, formele flexionare pot fi căutate și separat, caz în care trebuie să se facă o apreciere a numărului total de rezultate.

4.3. Repetarea aceluiași text

Un alt aspect care viciază numărul de rezultate îl reprezintă regăsirea aceleiași știri, de multe ori cu text identic, pe mai multe site-uri. De pildă, cuvântul *coronapas* apare în 7 publicații în texte identice, iar pe 6 pagini de Google apare aceeași știre, cu privire la instituirea de către Danemarca a unui pașaport sanitar. În Figura 6 se vede același text pe site-uri ca news.ro, stiripesurse.ro, ziarelive.ro etc. Potrivit convenției adoptate pentru ICSO, acest cuvânt are frecvență medie. Totuși în realitate situația lui este cu totul diferită, deoarece este un cuvânt legat de o singură știre (asupra căreia s-a revenit, ce-i drept, și de curând) și care nici măcar nu este legat de o realitate a spațiului românesc. Știrea a apărut la un moment dat ca o bombă mediatică.

Această situație dovedește necesitatea de a fi inspectate rezultatele de către lexicograf și de a nu aplica convenția de normare în mod mecanic. Concret, cuvântul *coronapas* poate fi omis din inventarul ICSO2 sau, eventual, trecut cu frecvență mică.

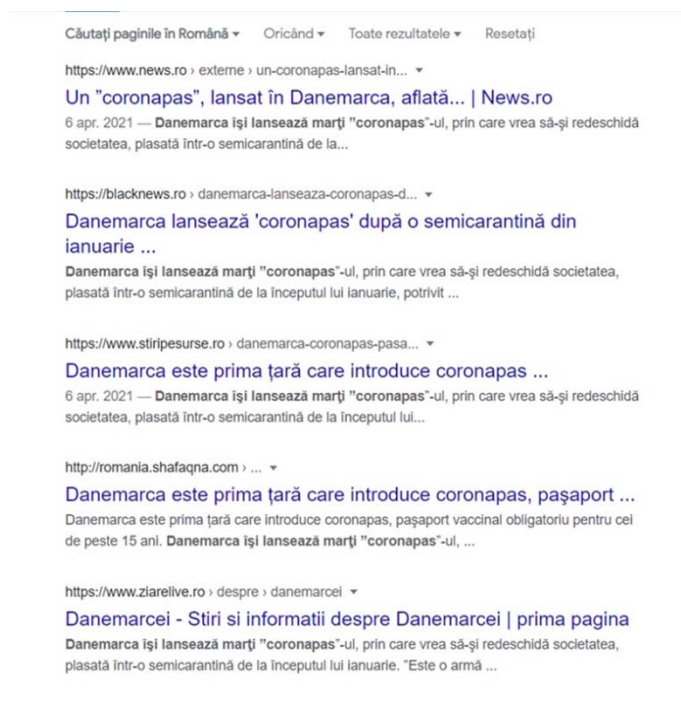


Figura 6. Știre despre *coronapas* repetată

Problema repetării textelor nu pare să rămână circumscrisă internetului, deoarece numeroase corpusuri (inclusiv Corola), care și-au luat textele mai mult sau mai puțin automat de pe internet, au preluat acest neajuns. Și frecvența în corpus a unor cuvinte, calculată automat, este viciată, fără îndoială, de această multiplicare. Totuși, în cazul ICSO, inspecția vizuală a rezultatelor poate aduce o corecție.

Dincolo de stabilirea unei frecvențe, ne putem pune întrebarea dacă repetarea unui text nu are și ea o influență demnă de luat în seamă asupra receptării unui cuvânt nou de către vorbitori. Cu cât un cuvânt nou apare pe mai multe site-uri de știri (fie și printr-un text repetat), cu atât sunt mai mulți vorbitorii care au acces la el și, implicit, cu atât mai mare este utilitatea de a fi explicat.

4.4. Statutul variantelor

La frecvența unui cuvânt pot contribui diferite variante ale sale. Variantele sunt indicate în general de Google, dar nu întotdeauna. În principiu, considerăm că frecvența unui cuvânt nou se poate raporta la statutul său de concept, nu la forma sa grafică. Este adevărat totuși că pentru normarea morfologică trebuie făcută o departajare a frecvenței fiecărei variante și aleasă, ca prototip, varianta cea mai frecventă. Totuși ICSO nu-și propune să normeze. Dintre mai multe variante, cuvântul-titlu poate fi ales în ICSO după numărul mai mare de apariții, dacă acest număr este semnificativ diferit de al celorlalte variante, dar dintre variantele cu frecvențe comparabile în text poate fi aleasă foarte bine forma care răspunde cerințelor de normare sau care reflectă deja un stadiu important de românizare sau un alt criteriu relevant. De exemplu, dacă circulă deopotrivă de des atât forma *anticădere*, cât și *anti-cădere* este aleasă *anticădere*, pentru că respectă recomandarea normativă a DOOM-ului, de a nu pune cratimă între prefix și rădăcină. Un alt exemplu, dintre formele *agrobusiness* și *agribusiness*, amândouă foarte frecvente, s-a ales prima drept formă principală, deoarece prefixoidul *agro-* este mai productiv în limba română, intrând în componența mai multor formații.

Merită menționat faptul că în ICSO există două tipuri de variante, după cum prezintă diferențe mai mari sau mai mici față de forma principală. Dacă diferențele sunt mari, implicând eventual o reșezare în ordonarea alfabetică, cum ar fi perechile *baby spanac / spanac baby*, *magnus opus / opera magna*, atunci variantele au propria intrare cu trimitere la forma principală și cu propria frecvență. Tot în această categorie intră variantele obținute prin trunchiere (*hang drum / hang,high resolution / hi-res*), variante morfologice (precum *crashui / crasha*) sau cele care reflectă o etapă de asimilare (*hashtag / haștag, hatereală / heităreală*). Dacă diferențele sunt mici, variantele fiind de natură grafică: *HDD / Hdd / hdd*, *noncontact / non-contact*; sau privesc desinența de plural: *sneakers / sneakerși, loaferi / loaferși*, atunci aparițiile lor intră în calculul frecvenței cuvântului-titlu în a cărei intrare apar.

4.5. Probleme fără o soluție specială

O situație similară cu cea prezentată în secțiunea 4.3 despre problema textelor repetate se întâlnește și la termenii care desemnează produse comerciale cu o anumită destinație, care apar pe site-urile magazinelor online aproape cu aceeași prezentare. De pildă, produsul de tipul *cleanser* (discutat mai sus, având 14 pagini de rezultate doar pentru forma „un cleanser”) apare în primul rând pe site-urile magazinelor de cosmetice, dar și în bloguri și reviste destinate publicului feminin. El și alți termeni din aceeași categorie pot fi considerați cu frecvență foarte mare în ciuda repetitivității contextelor, datorită deschiderii mari pe care o au către public (prin recurența lor pe un număr foarte mare de site-uri la care publicul are acces). Din această cauză, considerăm util ca ei să fie explicați într-o lucrare lexicografică, chiar dacă site-urile specializate pot impune frecvențe mari unor cuvinte care altminteri nu sunt foarte utilizate în limbajul comun. Așadar, frecvența unui cuvânt poate fi corelată nu doar cu numărul strict de apariții în contexte variate, ci și cu gradul de utilitate în definirea cuvântului respectiv.

Deosebirea frecvenței pe cuvinte omografe sau pe sensuri, în cazul unui număr mare de rezultate, este practic imposibilă. De pildă, cuvântul *black-out* este înregistrat în ICSO2 cu frecvență mare (●●●) și are 4 sensuri: 1. pană de curent, 2. material de draperie total opac, 3. cădere de formă la sportivi și 4. pierdere temporară a memoriei. Este foarte greu de spus dacă acest cuvânt are frecvență foarte mare pentru fiecare dintre cele patru sensuri. Este posibil chiar să aibă frecvență mică pentru fiecare sens, dar per total să apară drept un cuvânt foarte des folosit. Interpretarea informației de frecvență asociate lui poate fi făcută în sensul că *black-out* este important din punct de vedere lexicografic deoarece apare într-un număr mare de contexte, chiar dacă cu sensuri diferite.

5. Concluzii

În dicționarele mari străine informația de frecvență se referă la locul pe care îl ocupă cuvântul-titlu în utilizarea generală a limbii respective, fiind corelată cu un anumit nivel de uz al vocabularului (vocabular fundamental, de bază / comun, elevat sau de specialitate). În ICSO2, în schimb, informația de frecvență arată cât de des este întâlnit cuvântul-titlu pe internet. Ea nu este cu necesitate corelată cu un anumit nivel al vocabularului, fiind vorba în mare măsură de cuvinte noi, dar nici nu poate fi exclus ca un cuvânt foarte frecvent în mediul online să aparțină deja limbajului comun, cum este cazul lui *coronavirus*, *deal* sau *easybox*. Frecvența și în dicționarele mari și în ICSO2 este aproximată pe niveluri indicate cu simboluri grafice (romburi sau buline înnegrite potrivit nivelului). În ICSO2 am folosit reprezentarea pentru trei niveluri de frecvență: mică, medie și mare, stabilite convențional după numărul paginilor de rezultate returnate de Google.

Problemele pe care le-am întâmpinat în stabilirea frecvenței depind de particularitățile motorului de căutare Google care este orientat pe returnarea unui număr de

rezultate cât mai mare, de multe ori fără relevanță lexicografică. Aceste probleme se referă, de pildă, la trierea contextelor nerelevante, la includerea formelor flexionare în totalul rezultatelor obținute pentru un cuvânt nou, la evitarea textelor repetate întocmai pe mai multe site-uri (de știri, bloguri etc.) sau la includerea variantelor unui cuvânt-titlu sau a diferitelor sensuri în calcularea frecvenței. Rezolvarea problemelor impune intervenția lexicografului și ajustarea manuală a nivelului de frecvență. Acest demers implică gradul de subiectivitate inerent, de altfel, oricărei cercetări de acest tip. În ciuda tuturor acestor aspecte, apreciem că frecvența este un indicator cu adevărat util pentru evaluarea importanței unui cuvânt în ceea ce privește includerea lui în dicționarele mari.

BIBLIOGRAFIE

- Barbu *et al.* 2020 = Ana-Maria Barbu, Irina Lupu, Oana Stoica-Dinu, Dana-Luminița Teleoacă, Teodora Toroipan, *Inventory of New Romanian Lexemes and Meanings Attested on the Internet*, în Zoe Gavrilidou, Maria Mitsiaki, Asimakis Fliatouras (ed.), „Proceedings of XIX EURALEX Congress: Lexicography for Inclusion”, Vol. I, Democritus University of Thrace, 2020, p. 363–369.
- COBUILD = *Collins Cobuild English Dictionary*, The University of Birmingham, Collins Cobuild, Harper Collins Publishers, 1995.
- DCR = Florica Dimitrescu, Alexandru Ciolan, Coman Lupu, *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a III-a, București, Editura Logos, 2013.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 1998–2016.
- DEXI = Eugenia Dima (coord.), Doina Cobet, Laura Manea, Elena Dănilă, Gabriela E. Dima, Andrei Dănilă, Luminița Botoșineanu, *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, Chișinău, Editurile ART și GUNIVAS, 2007.
- DDLC = *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*, Institut d’Estudis Catalans, <https://dcc.iec.cat/ddlci/scripts/index.html>
- DLR = *Dicționarul limbii române*, ediție anastatică după *Dicționarul Academiei (DA)* și *Dicționarul limbii române (DLR)*. Tom. I-IX. București, Editura Academiei Române, 2010.
- DN = *Dicționar de neologisme*, autori Florin Marcu, Constant Maneca, București, Editura Academiei, 1986.
- ICSO1 = *Inventarul de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online*, volumul 1, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Academiei, 2020.
- ICSO2 = *Inventarul de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online*, volumul 2, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Academiei, în pregătire.
- Kilgarrieff 2001 = Adam Kilgarrieff, *Web as corpus*, în „Proceedings of Corpus Linguistics 2001”, Lancaster, Marea Britanie, retipărit în G. Sampson și D. McCarthy (ed.), „Corpus Linguistics. Readings in a Widening Discipline”, London – New York, Continuum, 2004, p. 471–473.
- Macmillan = Michael Rundell (ed.), *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*, Oxford, Macmillan Education, 2002.

MDA = *Micul Dicționar Academic*, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Univers Enciclopedic, 2010.

MDN = Florin Marcu, *Marele Dicționar de Neologisme*, București, Editura Saeculum, 2000.

NODEX = *Noul Dicționar Explicativ al Limbii Române*, București, Editura Litera Internațional, 2002.

Rafel, Soler 2006 = Joaquim Rafel i Fontanals, Joan Soler i Bou, *A Descriptive Dictionary of Contemporary Catalan: The DDLC Project*, în „Proceedings of the XII EURALEX International Congress”, vol. I, Turin, Italy, 6–9 septembrie 2006, p. 443–455.

THE PROBLEM OF FREQUENCY OF LEMMAS IN THE INVENTORY OF NEW ROMANIAN LEXEMES AND MEANINGS ATTESTED ON THE INTERNET

ABSTRACT

For the first time in Romanian lexicography, ICSO2 records the frequency of use of new words. This type of frequency differs from that recorded in large foreign dictionaries in that it does not report word usage at the language level, but the number of contexts in which a new word appears reported by the Google search engine. This frequency is a useful indicator for the selection of words that will be introduced later in the Romanian general dictionaries. The use of the Google engine, however, raises several issues in determining the frequency, which we present in this study together with the solutions adopted to solve them.

Keywords: *frequency, new words, Google, result pages, lexicography.*

ANALIZOR MORFOLOGIC PENTRU LIMBA ROMÂNĂ VECHE, CU CATEGORII UNIVERSALE ȘI SPECIFIC NAȚIONALE

CĂTĂLINA MĂRĂNDUC*, VICTORIA BOBICEV**

1. Prezentarea corpusului UAIC

Începând cu primul deceniu al secolului XXI, se observă o creștere a interesului pentru conservarea moștenirii culturale a secolelor anterioare de evoluție a limbilor, atât printre lingviști, cât și printre informaticieni specializați în procesarea limbajelor naturale.

Ca de obicei, limbile de circulație, mai ales engleza, sunt bine reprezentate prin baze de date de referință și au instrumente de procesare automată a limbilor vechi care ajung la o precizie multumitoare. Acestea sunt întotdeauna legate de existența unor corpora de antrenare suficient de mari, formate din eșantioane de limbaj natural.

Limba română este deficitară la capitolul corpora de antrenare, reprezentative pentru aspectul ei contemporan standard sau pentru diverse stadii ale limbii vechi și regionale. De aici rezultă și o proastă funcționare a instrumentelor de procesare automată. Corpusul pentru limba contemporană standard CoRoLa¹ a reușit de curând să acopere deficiența în ce privește limba română contemporană standard (Barbu-Mititelu *et al.* 2014).

Facultatea de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, în colaborare cu institutul de Informatică Teoretică din Iași au început în 2007 crearea unui corpus adnotat sintactic în convențiile gramaticilor de dependență, care a reprezentat până în 2014 proiectul doctoral al lui Cenel Augusto Perez (Perez 2014). El adnotează morfologic automat textele alese, tot din limba română contemporană, apoi adnotează manual sintactic primele 2000 de fraze, după care se fac experimente cu parsere sintactice (Colhon, Simionescu 2012) care nu au rezultate prea bune din cauza corpusului de antrenare prea mic. Frazele adnotate sintactic automat necesită atât de multe corecturi, încât aproape că adnotarea manuală continuă.

* Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, str. General Henri Mathias Berthelot, nr. 16.

** Universitatea Tehnică a Moldovei, Chișinău.

¹ Corpus computațional de referință pentru limba română contemporană (<http://corola.racai.ro/>). Corpusul are peste un miliard de cuvinte ocurență, precum și 300 de ore de text vorbit înregistrat.

La susținerea tezei de doctorat (Perez 2014), corpusul avea 4.600 de fraze și 105.000 de cuvinte și semne de punctuație², iar parserul avea o acuratețe de 85% fără denumirea relației de dependență și de 77% cu precizarea denumirii relației și a cuvântului de care depinde fiecare nod (Florea *et al.* 2014).

După această dată, am decis să construim un corpus balansat, axat în special pe diverse stiluri ale limbii din secolele al XVI-lea – al XIX-lea, dar în care am inclus și texte social-media și folclor din România și din Republica Moldova. Prima categorie este un mod de comunicare în expansiune, iar a doua este o altă ramură a moștenirii culturale pe care din lipsa grijii pentru culegere și conservare o putem pierde, din cauza caracterului oral. Corpusul a început să fie cunoscut sub numele de UAIC (Corpus al Universității „Alexandru Ioan Cuza”) RoDia (pentru limba română în abordare diacronică) DepTb (Treebank adnotat în convenția gramaticii de dependență). Resursa a fost înregistrată pe un site al internațional al resurselor cu codul ISLRN 156-635-615-024-0.

În acest moment corpusul adnotat sintactic al UAIC are 34.794 de fraze și 714.377 de cuvinte și semne de punctuație. Corpusul pentru limbă veche are 21.292 de fraze și 434.050 de cuvinte și semne de punctuație. El conține adnotarea morfologică și sintactică completă a următoarelor texte: „*Floarea darurilor*” (1594), „*Noul testament de la Alba Iulia*” (1648), Dosoftei, „*Psaltirea pre versuri tocmită*” (1673), Caragea, „*Legiuire*” (1918), Mateiu Caragiale, „*Remember*” (1924) și „*Craii de Curtea Veche*” (1926). Introducerea în corpus a „*Cronicii*” și „*O samă de cuvinte*” a lui Ion Neculce (1743) este realizată în proporție de 40% și se lucrează la finalizarea ei.

Un moment important pentru vizibilitatea corpusului UAIC RoDia este anul 2017, când am creat corpusul UD Romanian Nonstandard. El este situat pe un portal numit Universal Dependencies (<https://universaldependencies.org/>), alături de alte 162 de corpora de tip treebank de dependență, în 92 de limbi (Nivre *et al.* 2016). Schema de adnotare se bazează pe gramatica de dependență în versiunea corpusului pentru limba engleză de la Stanford și esențial este că toate cele 92 de limbi sunt adnotate în același fel și există numeroase programe de validare a respectării convențiilor de adnotare.

În 2017 am început prin a introduce 1100 de fraze, 900 din Evanghelia după Matei, *Noul Testament de la Alba Iulia* (1648), și 200 de fraze din texte folclorice din România și Republica Moldova (Mărânduc, Bobicev 2017b). În acest moment, corpusul nostru este printre cele mai mari din UD și conține toate textele vechi enumerate mai sus, precum și 2.500 de fraze folclorice, în total 21.403 de fraze cu 449.959 de cuvinte și semne de punctuație. Prezența noastră în UD asigură atât vizibilitate, cât și posibilitatea de a alinia textul românesc al *Noului Testament* cu textele din PROIEL, un proiect care a introdus în UD (folosind aceleași convenții de adnotare) *Noul Testament* în limbile greacă, latină, slavonă, potențiale surse ale traducerii românești.

² Trebuie menționat că în gramaticile de dependență, în care numere relațiilor sintactice se scriu pe arcele dintre noduri, nodurile sunt cuvinte și semne de punctuație.

Cum convențiile de adnotare sunt altele decât cele stabilite de Augusto Perez pentru treebankul UAIC, avem de fapt două corpora, în două convenții de adnotare, și un program care permite trecerea din convențiile de bază în cele ale UD în mod automat supervizat.

2. Morfologie și sintaxă

Morfologia este totalitatea formelor pe care le iau cuvintele pentru a putea exprima raporturi sintactice. Chiar de la primele încercări (Popa 2010, Colhon, Simionescu 2012), am observat că parsele sintactice pe care le-am folosit, toate fiind modele mai vechi sau mai noi de MaltParser (Nivre *et al.* 2006), se bazează pe adnotarea morfologică, și nu doar pe recunoașterea părții de vorbire, ci și pe analiza morfologică completă.

Deci am introdus în parser lista noastră de corespondențe între cele 17 etichete morfologice universale ale UD și cele 540 de taguri puțin modificate de noi, așa cum vom arăta în continuare, preluate din proiectul Multext East (Erjavec 2012: 131-142). Ele sunt explicate pe o coloană specială, utilizând un limbaj care permite decodarea de către calculator a informației morfologice. Datele sunt folosite în momentul în care parserul face transformarea corpusului din formatul XML în CoNLLU, ca să se poată antrena.

Această metodă, precum și folosirea ultimelor modele de Malt Parser (Meechan-Maddon, Nivre 2019) de pe portalul UD, a dus la o mai bună parsare sintactică.

Apoi am efectuat statistici în care am studiat raportul dintre eroarea morfologică și eroarea sintactică. Concluzia este că putem avea un parser sintactic bun numai dacă avem un corpus adnotat morfologic corect și dacă informația morfologică corectă este accesibilă parserului.

Tabelul 1. *Taguri corecte și parțial corecte (fragment)*

CORECTE:	PARȚIAL CORECTE
COMMA 2443	Spsa : Sp 2805
Vmp 1200	Ccssp : Cc 1387
Vaip3p 1102	Npmsrn : Np 746
PERIOD 1065	Spca : Sp 479
Ncmsrn 967	Vmg----p : Vmg 286
Ncfsrn 889	Vmp--sm-p : Vmp 285
Rg 857	Ccssp : Cs 261
Ncmsry 629	Npfsry : Np 166
Ncfsry 485	Npmsry : Np 157
Qs 397	Npfsrn : Np 94
	Npmprn : Np 73
	Npmsoy : Np 60

Rezultatele unui recent experiment cu Bin Pos Ro-taggerul serviciului web UAIC NLP (<http://nlptools.info.uaic.ro:80/WebPosRo/PosTaggerRoWSDL>) sunt următoarele (vezi și Tabelul 1):

46.4% taguri total corespunzătoare celor corecte;

22.3% taguri parțial corespunzătoare celor corecte;

25.0% taguri diferite.

Pe coloana a doua a tabelului se poate observa cum tagurile incomplete au fost rafinate, ceea ce reprezintă o verificare a consistenței aplicării modificărilor explicate mai jos, (cap. 4.1.) în întregul treebank UAIC-RoDia DepTb. Pe coloana 1 se află tagurile nemodificate. Iar ultimul procent reprezintă alegerile greșite în cazurile de omonimie despre care am vorbit mai sus. Prin urmare, POS-taggerul UAIC are nevoie de o importantă restructurare pentru a putea fi aplicat asupra limbii române vechi.

3. Adnotarea morfologică automată a limbii române (vechi)

Pentru adnotarea textelor din corpora UAIC și UD-Romanian Nonstandard, am folosit Ro-Bin-POS-taggerul UAIC, (Simionescu 2011) antrenat pe limba română contemporană. Acesta este un model hibrid, bazat pe reguli și statistică, având structura din figura 1.

Lexiconul acestuia este format din triplete ce conțin: 1. forma cuvântului din text – 2. lemma (forma cuvântului în dicționar sau forma de bază) – 3. postag (part of speech tag sau eticheta părții de vorbire și analizei ei morfologice, dacă este flexibilă).

În cazul ambiguității totale sau parțiale, adică în cazul cuvintelor sau formelor omonime, există mai multe astfel de triplete care încep cu forma din text pe care programul vrea să o analizeze și se continuă cu altă lemma și alt postag. Pentru a alege forma corectă, programul aplică setul de reguli, care de obicei sunt contextuale, descriu vecinătăți ale formei text. După aplicarea regulilor, dacă în continuare există mai multe posibilități de a asocia unei forme text o lemma și un postag, atunci programul pune în funcțiune modulul statistic pentru a alege una, în funcție de frecvența în textele analizate anterior.

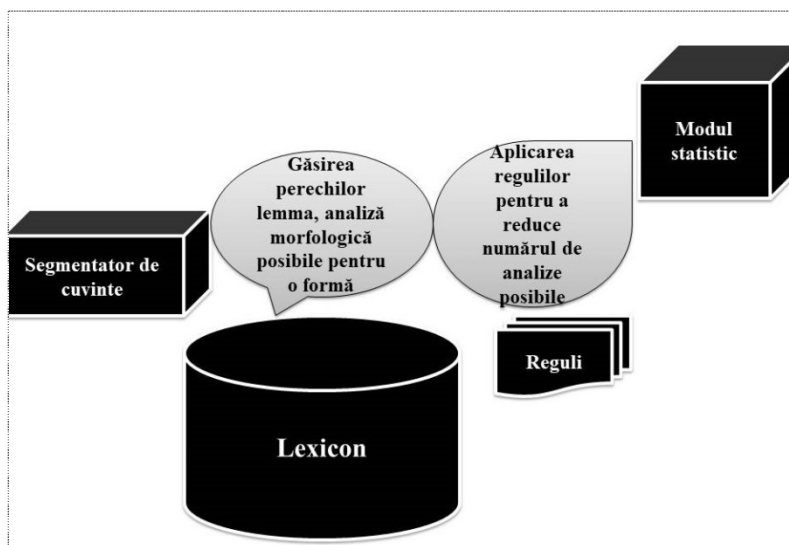


Figura 1: Structura Ro-Bin-POS-taggerului UAIC.

Acuratețea acestui program este 95% pentru texte contemporane standard, și 91% pentru texte ale limbii române vechi (Mărânduc *et al.* 2017a). Acuratețea este insuficientă, iar erorile sunt grave, predominând confuzia între verb și substantiv în omonimia parțială. Statistica nu știm prin ce mijloace a fost obținută, alegerea finală a soluției de adnotare în cazurile de omonimie este mereu incorectă.

4. Adaptarea programului antrenat pe limba contemporană pentru analiza morfologică a limbii vechi

Pentru a adapta programul antrenat pe limba contemporană standard și având un lexicon predominant din limba contemporană standard la necesitatea procesării textelor vechi, ce țin de moștenirea culturală în limba română, vom parcurge patru etape.

1. Examinăm lista de taguri, o adaptăm necesităților;
2. Îmbogățim lexiconul;
3. Elaborăm reguli în conformitate cu specificul limbii vechi;
4. Ne ocupăm de un corpus de antrenare format din 60.000 de fraze în limba română veche. Acest număr de fraze este minim pentru antrenarea corectă a unui analizor morfologic, deoarece numărul mare de etichete morfologice face necesară existența unui corpus de antrenare cu atât mai mare.

Corpusul de antrenare este bine să fie balansat, să reprezinte în mod egal:

- secolele de evoluție ale limbii;
- stilurile limbii: cel ecleziastic, cel ficțional, cel nonficțional sau istoric, cel legislativ, formarea stilului științific.

4.1. Lista de etichete morfologice

În cazul în care există diferențe față de etichetele morfologice folosite de alte analizoare automate pentru limba română, etichetele trebuie echivalate, iar diferențele menționate și explicate, arătând care este semnificația literelor diferite.

În acest fel se pot face transpuneri automate dintr-un set de adnotare în altul și atât utilizatorii umani cât și programele pe computer, parserele sintactice, pot descifra informația.

Corpusul UAIC este stocat în format XML, fiecare informație este definită drept un tip de informație și cuprinsă între niște limite, inițială și finală. Acest format are un câmp numit lemma și un alt câmp numit postag, care cuprind partea de vorbire și analiza morfologică în cadrul aceleiași etichete. Exemplu (Primele 4 cuvinte din prima frază a Cronicii lui Ion Neculce, 1743):

```
<sentence id="1" parser="Radu's parser" user="ugla" date="2019-05-22" >
```

```
<word id="1" form="Acest" lemma="acesta" postag="Dd3msr---e" head="2" chunk=""  
deprel="det" />
```



```

<word id="2" form="pământ" lemma="pământ" postag="Ncmsrn" head="8" chunk=""
  deprel="nsubj" />
<word id="3" form="al" lemma="al" postag="Tsmsr" head="4" chunk="" deprel="det"
  />
<word id="4" form="Moldovii" lemma="Moldova" postag="Npfsoy" head="2"
  chunk="" deprel="nmod" />

```

Celălalt corpus, UD Romanian Nonstandard, este stocat în format CONLLU, care nu conține nici balize inițiale, nici finale, nici denumirea tipului de informație. Informația este recunoscută după numărul coloanei pe care se află, într-un tabel invizibil. care poate fi copiat în format EXCL. Pe primele două coloane avem id-ul cuvântului și forma din text. Pe coloanele 3, 4, 5, 6 se află numai informație morfologică. Coloana 3 conține lemma. Coloana 4 conține Universal part of speak tag și are 17 valori:

ADJ, ADP, ADV, AUX, CCONJ, DET, INTJ, NOUN, NUM, PART, PRON,
 PROPON, PUNCT, SCONJ, SYM, VERB, X.

Coloana 5 conține adnotarea morfologică specifică acelui corpus și acelei limbi, adică ceea ce în XML avem în câmpul **postag**.

Coloana 6 conține o explicație completă a informației pe care o codifică fiecare literă din eticheta morfologică specifică treebankului nostru, utilizând terminologia UD, accesibilă și computerelor. Exemplu: (Textul de mai sus în format CONLLU):

```
# sent_id = train-15845
```

```

1      Acest  acesta  DET    Dd3msr---e
      Case=Acc,Nom|Gender=Masc|Number=Sing|Person=3|Position=Prenom|Pron
Type=Dem      2      det
2      pământ pământ NOUN Ncmsrn
      Case=Acc,Nom|Definite=Ind|Gender=Masc|Number=Sing      8      nsubj
3      al      al      DET    Tsmsr
      Case=Acc,Nom|Gender=Masc|Number=Sing|Poss=Yes|PronType=Art  4
      det
4      Moldovii      Moldova      PROPON      Npfsoy
      Case=Dat,Gen|Definite=Def|Gender=Fem|Number=Sing      2      nmod

```

Am marcat cu bold cele 4 sigle morfologice pe care le găsim aici, echivalente cu `postag="..."` din formatul XML, și pentru care ceea ce urmează constituie o decodificare. Pe coloanele 7 și 8 găsim informația sintactică pe care parserul o adaugă ținând cont de toată informația morfologică primită, anume id-ul cuvântului regent și denumirea relației sintactice de dependență.

Dd3msr---e = adjectiv (D), demonstrativ (d), persoana a 3-a (3), masculin (m), singular (s), nominativ sau acuzativ (r), antepus față de substantivul regent (---e).

Ncmsrn = substantiv (N), comun (c), masculin (m), singular (s), nominativ sau acuzativ (r), nedeterminat prin articol hotărât (n).

Tmsmr = articol (T), posesiv (s), masculin (m), singular (s), nominativ sau acuzativ (r).

Npfsoy = substantiv (N), propriu (p), feminin (f), singular (s), cazul genitiv sau dativ (o), determinat prin articol hotărât (y).

Pentru transpunerea automată a textului din XML în CONLLU, există o listă de echivalențe între postagul acesta și conținutul coloanelor 4-5-6, întrucât celelalte coloane au o similitudine 1 la 1 cu câmpurile XML-ului.

Iată un fragment din listă:

Tmsr	=	DET	Tmsr	Case=Acc,Nom Gender=Masc Number=Sing Poss=Yes PronType=Art
Ts-po	=	DET	Ts-po	Case=Dat,Gen Number=Plur Poss=Yes PronType=Art
Vag----p	=	AUX	Vag----p	Polarity=Pos VerbForm=Ger
Vag----z	=	AUX	Vag----z	Polarity=Neg VerbForm=Ger
Vaii1p	=	AUX	Vaii1p	Mood=Ind Number=Plur Person=1 Tense=Imp
Vaii1s	=	AUX	Vaii1s	Mood=Ind Number=Sing Person=1 Tense=Imp

Analiza morfologică din XML se află atât înaintea semnului egal, cât și pe coloana a 5-a, fiind precedată de una din cele 17 sigle ale Universal part of speech. Ceea ce urmează după sigla noastră morfologică, pe coloana a 6-a, este decodificarea ei în limbajul Universal dependencies, accesibil computerelor.

Modificările aduse listei de sigle morfologice au avut ca scop fie corectarea unor erori, fie rafinarea analizei, fie introducerea unor etichete pentru forme flexionare care nu există în limba contemporană.

În setul nostru, există taguri pentru pronume accentuate și neaccentuate

Exemplu: Pe mine m-a chemat.

Mine = Pp1-pa-----s (strong)

M- = Pp1-pa-----w (weak)

Aceste etichete conțin litera a, respectiv d, care semnifică numele cazurilor acuzativ și dativ, a căror legătură cu anumite relații sintactice de dependență va fi dedusă de parser în timpul antrenării.

Cuvintele relaționale, prepoziții și conjuncții, sunt situate în convenția de adnotare UAIC între cuvintele pe care le relaționează, ceea ce reflectă funcția lor în comunicare și face grafurile mai intuitive.

În convenția UD, ele sunt subordonate de cuvântul subordonat și au în graf poziția de noduri terminale, care nu pot avea descendenți.

Aceste taguri au fost și ele prelungite cu literele care exprimă caracterul simplu sau compus, precum și polaritatea pozitivă sau negativă.

Etichetele morfologice de forma Cs (conjunție subordonatoare), Sp (prepoziție) au fost transformate în:

Că = Cssp - subordonator, simplu, pozitiv.

Dacă = Cscsp - subordonator, compus, pozitiv

Nici = Cccsz –coordonator, compus, negativ.

Și prin această modificare, ca și prin precedentă, etichetele noastre morfologice devin similare cu ale POS-taggerului TTL.

În ce privește locuțiunile și cuvintele compuse, cu toate că elaborasem un set de teste pentru distingerea locuțiunilor, MWEs (multi word expressions) care nu își schimbă structura, nu admit elemente intercalate între componente etc., grupurile de două sau mai multe cuvinte în cadrul unei *word form* fiind respinse de comunitatea NLP internațională, vor trebui eliminate din lexiconul POS-taggerului. Actualmente, acesta le adnotează ca grupuri, și pentru a transforma un sub-corpus din sistemul UAIC de adnotare în sistemul UD, ele sunt desfăcute în cuvintele componente.

Pentru a le adnota, UD folosește relații de dependență speciale, denumite: *fixed*, *compound*, *flat*, *goeswith*.

Din categoria siglelor introduse pentru a rafina interpretarea, am adăugat mai multe modalități pentru marcarea polarității negative.

Modurile nepersonale sintetice, gerunziu și participiu, exprimă negația prin adăugarea unui prefix „ne-”. Polaritatea negativă este exprimată în setul nostru de etichete morfologice prin litera „z”. Exemple:

„Neștiind” = Vmg-----z (infinitivul *a nești nu există în limbă)

„lege nestricată” = Vmp--sf-z--r

„unei legi nestricate” = Vmp--sf-z--o

„legile nestricate” = Vmp--pf-z

Polaritatea negativă mai apare la alte părți de vorbire în adnotările noastre morfologice:

La adverbe negative:

Niciodată = Rz

La pronume neganive

Nimic = Pz3-sr

La modul personal imperativ (Vmm), care la persoana a doua singular (2s) are forme diferite pentru exprimarea unei recomandări sau unei interdicții:

Nu mânca! = Vmm-2s--z (față de *Mănâncă!* = Vmm-2s—p)

La conjuncții:

Nici = Cccsz

În ce privește soluțiile greșite de adnotare, am observat în numeroase seturi de etichete morfologice că adnotarea participiului care are gen și număr se face ca și cum acesta ar fi adjectiv. Problema este controversată și printre lingviști. Cei care redactează

astfel de întări la DLR sunt obligați să aleagă citate în care participiul să nu aibă determinanți, dar adeseori și adjectivele au determinanți, iar faptul că în acel citat nu are nu înseamnă că nu poate primi.

Adnotarea diatezei pasive nu se poate face subordonând auxiliarul de un adjectiv. Parserul sintactic adeseori confundă participiul cu un adjectiv sau substantiv chiar la un simplu perfect compus, care în limba veche este frecvent inversat, cu auxiliarul după verbul regent. Iată niște exemple de adnotare automată necorectată manual a perfectului compus inversat:

1. <sentence id="3266" parser="Victoria's parser" user="ugla" date="2019-10-24">

<word id="1" form="Purces" lemma="purcede" postag="Ncmsrn" />

<word id="2" form="-au" lemma="avea" postag="Vaip3s" />

2. <sentence id="3279" parser="Victoria's parser" user="ugla" date="2019-10-24">

<word id="1" form="Făcut" lemma="face" postag="Afpmsn" />

<word id="2" form="-au" lemma="avea" postag="Vaip3s" />

În primul exemplu, participiul, în loc să fie "Vmp", așa cum îl adnotăm când este invariabil, este "Ncmsrn", adică substantiv comun, masculin, singular, caz drept, nearticulat. În al doilea exemplu este adnotat "Afpmsn", adică adjectiv, gradul pozitiv, masculin, singular, caz oblic, nearticulat.

Considerăm că verbul la participiu trebuie considerat adjectiv numai atunci când nu mai are același sens cu verbul la infinitiv din care provine. Exemple:

„Om mai voinic, mai *legat* și mai *înfipt* decât celălalt”; „viorele *bătute*” (Ocheșeanu, Vasiliu1954).

Un alt caz în care participiul trebuie adnotat ca adjectiv sau substantiv este acela în care el are un articol hotărât enclitic la final, având în vedere că toate cuvintele limbii se substantivizează sau adjectivizează prin articulare.

Exemplu: Nu mai pot recupera *prăpăditul* timp. *prăpăditul* = Afpmsry.

Nu am prevăzut deci în setul de etichete morfologice unele care să marcheze articularea sau nearticularea participiului.

Pentru adnotarea diatezei pasive, participiul verbului de conjugat va fi cuvântul regent al sub-arborelui sau chiar rădăcină a arborelui, iar verbul auxiliar va fi adnotat cu Va... urmat de orice combinație de litere care se găsește la verbele independente (main verb, Vm...). Verbul auxiliar al diatezei pasive poate sta la oricare mod și timp și l-am întâlnit chiar la modul imperativ, deci toată lista de etichete morfologice de la Vm... a fost dublată cu Va... la inițială:

Vmis1p – Vais1p (Verb independent indicativ perfect simplu persoana 1 plural poate fi și Verb auxiliar indicativ perfect simplu persoana 1 plural)

Vmg-----p – Vag-----p (Verb independent gerunziu polaritate pozitivă poate fi și Verb auxiliar gerunziu polaritate pozitivă)

Vmsp3 – Vasp3 (Verb independent modul subjonctiv prezent persoana 3 poate fi și Verb auxiliar modul subjonctiv prezent persoana 3) etc.

Ex: „a fost trimis” = Vaip3s Vap Vmp--sm-p (Verb auxiliar indicativ, prezent, persoana 3 singular + Verb auxiliar la participiu invariabil + Verb independent la participiu singular masculin polaritate pozitivă)

„a trimis” = Vaip3s Vmp (Verb auxiliar indicativ, prezent, persoana 3 singular + Verb independent la participiu invariabil)

Alte etichete morfologice introduse la verbe sunt cele pentru infinitivul lung și imperativul lung:

Vmn-----l și Vmm-2p---l

Ex: „*Au lăsat pre muscali de a-i mai **gonire***”;

„*Nu vă **teamereți**!*”

Alte etichete morfologice noi:

Se dublează lista de adjective de întărire cu pronumele de întărire care nu există în limba contemporană, dar pot exista în limba veche:

Dh1ms – Ph1ms (Adjectiv de întărire persoana 1 masculin singular poate fi și Pronume de întărire persoana 1 masculin singular)

Exemplu: „*Însuși era răspunzător*”.

Dh2fp – Ph2fp (Adjectiv de întărire persoana 2 feminin plural poate fi și Pronume de întărire persoana 2 feminin plural)

Exemplu: „*Însele au cerut locul*”.

Niște = Ti-pr – este articol nehotărât de plural acuzativ-nominativ care nu are gen, și nu este adjectiv nehotărât așa cum îl adnotează alte analizoare morfologice.

Articolul posesiv are și el niște forme pentru care nu existau etichete morfologice: „ochii *alui* meu”, “rețeta *alei* mele”

Etichetele "Tsmsr", "Tsms", "Tsfsr", "Tsfs" înlocuiesc în setul nostru fostele etichete „Tsms”, „Tsfs”.

Etichetele morfologice “Ps3---p”, “Ps3---s” sunt eronate; ele nu reprezintă o realitate lingvistică, deoarece sunt pronume personale în cazul genitiv și nu sunt pronume posesive fără posesori și fără obiecte posedate pentru care tragem linie. Lipsa posesorilor și obiectelor posedate echivalează cu lipsa calității de posesiv. Ele pot apărea în aceleași contexte cu adjectivele posesive.

„*câinele său*”, „*cartea sa*”, „*cartea lui*”, „*cartea ei*”, „*cărțile lor*”

„*lui*” = „Pp3mso” (Pronume personal, persoana 3, masculin, singular, oblic, adică genitiv sau dativ), “*ei*”= “Pp3fso” ” (Pronume personal, persoana 3, feminin, singular, oblic, adică genitiv sau dativ), „*lor*”= “Pp3-so” ” (Pronume personal, persoana 3, fără gen, plural, oblic, adică genitiv sau dativ).

Pronumele relativ „care” avea și el flexiune în limba veche. Exemple:

„carele” "Pw3msry" (Pronume interogativ-relativ, persoana 3, masculin, singular, drept, adică acuzativ sau nominativ, articulat),

„careă” "Pw3fsry" (Pronume interogativ-relativ, persoana 3, feminin, singular, drept, adică acuzativ sau nominativ, articulat),

„cari” "Pw3mpr" (Pronume interogativ-relativ, persoana 3, masculin, plural, drept, adică acuzativ sau nominativ),

„carii” "Pw3mpry" (Pronume interogativ-relativ, persoana 3, masculin, plural, drept, adică acuzativ sau nominativ, articulat).

4.2. Lexiconul analizorului morfologic

Pentru îmbogățirea lexiconului, se pot folosi:

1. Dicționare;
2. Indici ai unor ediții de cărți vechi;
3. Indici extrași automat din cărți în format txt cu un program de tip Lucon (sau concordanțier);
4. Cuvinte din treebank.

1. În figura 2, vom arăta cum am transformat automat o listă de variante extrase din DLR în formatul tripletelor lexiconului analizorului morfologic.

	DOMESTICIE	(lemma)s.	form	lemma	postag
f.(postag)			domesnicie	domesticie_Ncfsrn	
	- Și: domesnicie, dumesnicie s. f.		dumesnicie	domesticie_Ncfsrn	
	DOMESTICIRE s. f.		domesnicire	domesticire_Ncfsrn	
	- Și:(învechit) domesnicire (polizu,		dumesnicire	domesticire_Ncfsrn	
LM),					
	dumesnicire s. f.		dumesnicit	domestici_Vmp--sm-p	
			dumesnicită	domestici_Vmp--sf-p	
	DOMESTICIT, -Ă adj.		domesnicit	domestici_Vmp--sm-p	
	- Și:(învechit și regional)		dumesnicită	domestici_Vmp--sf-p	
	dumesnicit, -ă, (învechit) domesnicit, -ă,		dumesnicit	domestici_Vmp--sm-p	
	dumesticit, -ă, dumesnicit, -ă, (învechit,		dumesnicită	domestici_Vmp--sf-p	
	rar) domesticăt, -ă (LM) adj.		domesticat	domestici_Vmp--sm-p	
			domesticată	domestici_Vmp--sf-p	

Figura 2. Transpunerea variantelor din DLR în formatul Lexiconului analizorului morfologic

2. În ce privește îndeșii, sunt interesați atât cei de la cărți din domeniul religiei, cum ar fi *Biblia de la București*, 1688, cât și cei ai volumelor privind *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)* de N.A. Ursu și Despina Ursu.

3. În ce privește primele două categorii de date, avem aici problema de a transpune automat formatul acestora la formatul Lexiconului analizorului morfologic, pe care l-am descris mai sus.

4. Cu ajutorul programului *Lucon* am extras din 48 de cărți vechi un indice de 127.000 de rânduri, care a fost completat cu lemma și postag în proporție de 10%. Acest procedeu necesită multe corecturi, deoarece o carte în format txt poate conține note de subsol, explicații și paranteze care nu sunt în limba veche precum și greșeli de transcriere și tot ce vom introduce va fi ordonat alfabetic de către programul automat.

5. În ce privește treebank-ul, a fost creat un program pentru a extrage din corpus toate combinațiile word form – lemma – postag care nu există în lexicon.

Ele se află într-un fișier numit „Din Treebank” aflat în Lexicon. Acestea trebuie verificate, deoarece o parte dintre ele sunt erori. În cazul în care sunt erori, ele trebuie căutate în treebank, unde se corectează toate ocurențele lor și după aceea dispar din folderul „Din Treebank”. După ce se va termina această muncă dificilă, toate celelalte forme, care nu sunt erori, se pot introduce în lexiconul analizorului morfologic.

4.3. Reguli pentru limba română (veche)

În primul rând, așa cum a fost creată o regulă pentru adnotarea modului conjunctiv cu particula conjuncție „să”, ar trebui să fie create reguli pentru toate formele verbale analitice sau compuse.

Și alte reguli s-ar mai putea crea. Iată două exemple:

R1 a) „de” urmat de un substantiv, pronume, este prepoziție și se adnotează „Spsa.”

b) „de” urmat de un verb este conjuncție și se adnotează „Csssp”. Exemple:

a) `<word id="17" form="de" lemma="de" postag="Spsa" />`

`<word id="18" form="oaste" lemma="oaste" postag="Ncfsrn" />`

b) `<word id="4" form="de" lemma="de" postag="Csssp" />`

`<word id="5" form="făcusă" lemma="face" postag="Vmil3s" />`

R2 a) „lui” aflat după un substantiv, este atribut pronominal în cazul genitiv și se adnotează: „Pp3mso”.

b) „lui” aflat înaintea unui substantiv, este articol hotărât, adnotat: „Tf-so”.

Exemple:

a) `<word id="21" form="sama" lemma="seamă" postag="Ncfsry" />`

`<word id="22" form="lui" lemma="el" postag="Pp3mso" />`

b) `<word id="6" form="lui" lemma="-ul" postag="Tf-so" />`

`<word id="7" form="Mineh" lemma="Mineh" postag="Npmsrn" />`

4.4. Corpusul de antrenament

Corpusul pentru limbă veche are 21.292 de fraze și 434.050 de cuvinte și semne de punctuație. El mai poate fi completat cu corpusul de limbă contemporană, 8.444 de fraze, corpusul chat și corpusul de texte populare. CONT, CHAT, OLD și POP au în total 34.794 de fraze și 714.377 de cuvinte și semne de punctuație.

În afară de acestea, mai există un treebank „in work”, în curs de corectare și procesare. Din acesta, suntem pe cale să terminăm corectura morfologică la a doua parte a corpusului Neculce, Cronica (1743), având 3800 de fraze. El urmează să fie adnotat sintactic automat, corectat și adăugat la corpusul gold (de antrenament).

Dacă vom însuma cele 2 treebank-uri, cel gold și cel in work, obținem 46.759 de fraze, cu 1.013.405 de cuvinte și semne de punctuație.

Desigur, corpusul in work nu este corpus de antrenament până nu devine și el gold, adică este în totalitate corectat după procesarea morfologică și sintactică automată, iar până la 60.000 de fraze încă mai sunt necesare câteva cărți vechi.

5. Concluzii

Analizorul sintactic cu o acuratețe mulțumitoare nu poate fi obținut în lipsa unor adnotări morfologice de calitate, deoarece informația acestora este utilizată pentru stabilirea arborilor sintactici.

Crearea unui analizor morfologic cu mare acuratețe pentru limba română veche este un obiectiv de mare importanță pentru toate celelalte programe NLP care se bazează pe informația morfologică și sintactică.

BIBLIOGRAFIE

- Barbu-Mititelu *et al.* 2014 = Verginica Barbu-Mititelu, Elena Irimia, Dan Tufiş, *CoRoLa – The Reference Corpus of Contemporary Romanian Language*, în „Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC-2014)”, p. 1235–1239.
- Colhon, Simionescu 2012 = Mihaela Colhon, Radu Simionescu, *Derivând analiza astatică dintr-un treebank*, în Proceedings of International Conference on Web Intelligence, Mining and Semantics WIMS (WIMS), Craiova, Editura ACM, p. 1–8.
- Erjavek 2012 = Tomaž Erjavec, *MULTEXT-East: morphosyntactic resources for Central and Eastern European languages*, în „Lang Resources & Evaluation” (LREC 2012), vol. 46/1, Springer Publisher, Netherlands, p. 131–142.
- Florea *et al.* 2014 = Iulia Maria Florea, Traian Rebedea, Costin Gabriel Chiru, *Parser de dependențe pentru limbajul românesc bazat pe parsere pentru alte limbi romance*, în „Jurnalului românesc pentru interacțiune uman-computer”, 7 (1), p. 1–20.
- Mărânduc *et al.* 2017a = Cătălina Mărânduc, Radu Simionescu și Dan Cristea, *Pos-tagger hibrid pentru limba română veche*, în lucrările Conferinței internaționale de lingvistică computerizată și prelucrare inteligentă a textului (CICLing).
- Mărânduc, Bobicev 2017b = Cătălina Mărânduc și Victoria Bobicev, *Non Standard Treebank România - Republica Moldova în Universal Dependencies*, în „Lucrările Conferinței privind fundamentele matematice ale informaticii (MFOI-2017)”, Chișinău, Editura Academiei Moldovenești, p. 111–116.

- Meechan-Maddon, Nivre 2019 = Ailsa Meechan-Maddon, Joakim Nivre, *How to parse low-resource languages: Cross-lingual parsing, target language annotation, or both?*, in "Proceedings of the Fifth International Conference on Dependency Linguistics (Depling, SyntaxFest 2019)", p. 112-120.
- Nivre *et al.* 2006 = Joakim Nivre, Johan Hall, Jens Nilsson, *Malt Parser: A Data-Driven Parser-Generator for Dependency Parsing*, in „Proceedings of the Fifth Intelligence Conference on Language Resources and Evaluation(LREC-2016)", Italy, Genoa, p. 2216–2219.
- Nivre *et al.* 2016 = Joakim Nivre, Marie Catherine de Marneffe, Filip Ginter, Yoav Goldberg, Jan Hajic, Christopher D. Manning, Ryan McDonald, Slav Petrov, Sampo Pyysalo, Natalia Silva, Reut Tsarfay and Dan Zeman, *Universal dependencies v1: A multilingual tree bank collection*, in „Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC–2016)", Slovenia, Portoroz, p. 1659–1666.
- Ocheșeanu, Vasiliu 1954 = Rodica Ocheșeanu, Laura Vasiliu, *Despre valoarea verbală și cea adjectivală a participiului*, în „Limba română" III, 1954, nr. 6, p. 16–21.
- Perez 2014 = Cenel Augusto Perez, *Resurse lingvistice pentru procesarea limbajului natural*. Teză doctorală, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Facultatea de Informatică, Iași.
- Popa 2010 = Claudiu Popa, *FDG Parser pentru limba română*. Teză de masterat, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Facultatea de Informatică, Iași.
- Simionescu 2011 = Radu Simionescu, *Hybrid POS-tagger pentru limba română*, în vol. *Lucrările workshopului Resurse și instrumente cu aplicații industriale EuroLAN 2011*, Cluj-Napoca, Editura Universității „Babes Bolyai", p. 126–136.

UNIVERSAL AND NATIONAL SPECIFIC MORPHOLOGICAL ANALYZER FOR OLD ROMANIAN LANGUAGE

ABSTRACT

The paper describes the creation of corpora for the old Romanian language. It includes the creation of an automatic morphological analyzer for the old Romanian language, on which the proper functioning of the other processing tools is based. To create this analyzer, we first examined the list of morphological labels, then the enrichment of the lexicon, the rules or constraints, and the training corpus, which is still insufficiently large.

Keywords: *morphological analyzer, treebank, morphological label, lexicon, lemma, training corpus.*

DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE (DLR).
RESURSE ȘI INSTRUMENTE DE LUCRU ONLINE.
DEZBATERI

DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE (DLR). SERIE NOUĂ, UNIFICATĂ, ACTUALIZATĂ ȘI INFORMATIZATĂ. RESURSE ȘI INSTRUMENTE DE LUCRU CREATE

DEZBATERI ÎN DESCHIDEREA MANIFESTĂRII¹

Participanți: prof. dr. Bogdan Crețu*, prof. dr. Dan Cristea m.c.**, CS I dr. Gabriela Haja**, prof. dr. Cristian Moroianu****, conf. dr. Ana Vulpe****. Moderator: Gabriela Haja.

Bogdan Crețu: Dragi participanți, în ciuda impedimentelor și a eforturilor noastre de a ne adapta la straniul din ultimele luni, mă bucur să constat că suntem printre primele institute din Academia Română, Filiala Iași, care organizează o astfel de manifestare științifică². Eram foarte bine adaptați din acest punct de vedere. Este a noua ediție a acestui workshop, *Lexicografia Academică Românească. Provocările informatizării* și, dat fiind titlul și observând că în multe dintre comunicări apar termeni precum *software*, *informatizare*, *resurse digitale*, ar fi fost culmea să fie amânat sau anulat un atelier de lucru de tipul acestei manifestări. Eu sunt din afara specializării dumneavoastră – mă uit cu admirație și curiozitate la ceea ce faceți –, dar am putut observa chiar de curând, când departamentul lucra pe o fasciculă din Dicționarul Tezaur care urmează să apară, cât de mult contează lucrul în echipă aici, cât de mult contează ca lexicografii să discute între ei.

¹ Dialogul a avut loc în deschiderea lucrărilor manifestării, în data de 28 mai 2020. Am decis publicarea acestuia, deoarece considerăm că are valoare documentară pentru situația cercetării în condițiile de izolare impuse de pandemia Covid-19 și pentru maniera în care cercetătorii lexicografi de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” au depășit dificultățile impuse de circumstanțele istorice, grație resurselor și instrumentelor de lucru informatizate / digitalizate. În lista participanților au fost incluși doar cei care au intervenit la dezbateri. Prin (...) s-a marcat omisiunea ezitărilor de formulare ori a repetițiilor inerente discursului oral.

* Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, directorul Institutului de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași.

** Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, CS I la Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române, Filiala Iași.

*** Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, coordonatoarea Colectivului de lexicologie – lexicografie.

**** Facultatea de Litere, Universitatea București, CS I la Institutul de Lingvistică „Jorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română, coordonatorul Colectivului de lexicologie – lexicografie.

***** Facultatea de Litere, Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al Ministerului Educației, Culturii și Cercetării din Republica Moldova, coordonator în domeniul lexicologie – lexicografie.

² Din datele pe care le avem la îndemână în prezent, manifestarea noastră a fost cea dintâi organizată în condiții de pandemie, în cadrul Academiei Române.

Un dicționar e o poveste care nu se încheie niciodată, cred că e un fapt ce ține de evidență, numai cine nu știe crede că lucrurile sunt foarte clare întotdeauna. În fapt, e nevoie de cât mai multe opinii, este esențială comunicarea; dicționarele nu se fac pe cont propriu, nu-i așa? Prin urmare, mă bucur că la invitația lexicografilor de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” au răspuns colegi din Chișinău, din Cernăuți, în fine, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Evident, și de la Institutul de Informatică și Facultatea de Informatică, prin domnul profesor Dan Cristea – lucru foarte bun. În cele din urmă, tot o să iasă acea resursă disponibilă tuturor, pe care toată lumea o cere, de care toată lumea are nevoie³. Eu știu că se muncește foarte mult la asta și că suntem pe drumul cel bun, așa încât nu pot decât să vă mulțumesc că astăzi și mâine faceți acest lucru și știu că o iasă ceva concret și de folos de aici, ca de fiecare dată. Mult succes!

Gabriela Haja: Mulțumim! Workshopul acesta a fost lansat în 2011⁴ pe parcursul relațiilor Institutului nostru cu Facultatea de Informatică de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” și cu Institutul de Informatică Teoretică. Noi am început să colaborăm cu specialiști în procesarea limbajului natural încă din anul 2003 și atunci au început proiectele de digitizare, respectiv de informatizare a cercetării lexicografice. Una peste alta, scopul workshopului este să facă cunoscute rezultatele cercetărilor privind informatizarea și crearea de resurse și instrumente informatice pentru analiza și promovarea limbii române. Ne-am orientat spre [informatizarea resurselor și a instrumentelor de cercetare pentru n.n.] limba română ca formă de manifestare a unei politici lingvistice implicite, pe care Academia Română trebuie să o manifeste și o manifestă într-un fel sau altul. Am intrat în altă eră, pe care unii o numesc era Marconi, a comunicării și a accesului liber la informații și, dacă nu ne manifestăm în rețeaua aceasta globală, pentru foarte multă lume nu existăm, și atunci trebuie să facem ceea ce este de făcut, să profităm de facilitățile pe care informatizarea ni le oferă, să ne schimbăm modul de lucru și mentalitatea și să devenim mai eficienți și mai deschiși la comunicare. Anul acesta este prima oară când organizăm acest workshop împreună cu colegii de la Institutul de Informatică Teoretică și Colectivul de prelucrare a limbajului natural, coordonat de Dan Cristea, profesor la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și membru corespondent al Academiei Române. Domnule profesor, aveți cuvântul.

Dan Cristea: Vă mulțumesc! Bună ziua tuturor! Sunt impresionat de numărul mare de participanți la acest workshop. Eu am fost întotdeauna foarte entuziasmat de această colaborare cu lingviștii. Cred că dragostea pentru limba română, pe care am combinat-o

³ Aici se face referire la corpusul textual care stă la baza redactării celei de a doua ediții a *Dicționarului limbii române* (DLR), colecție de texte prezente în Bibliografia lucrării. Alături de acest corpus, lexicografii din cele trei institute de cercetare implicate în proiectul fundamental al Academiei Române, DLR, au nevoie de instrumente comune de lucru și de o bază de date structurată, care să permită colaborarea permanentă, corelarea informațiilor din dicționar și publicarea online a lucrării.

⁴ Pentru mai multe date despre istoricul manifestării, vezi *infra*, Elena Isabelle Tamba, *CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic. Începuturi, dezvoltare și perspective*.

apoi cu pasiunea pentru matematică, vine din liceu – profesorii mei mă puneau să fac tot felul de compuneri elaborate. Apoi am găsit această pasiune comună la regretatul Nicolae Curteanu, de la Institutul de Informatică, și am început să ne preocupăm de domeniul lingvisticii computaționale. Iată, fac un istoric personal, ca să justific legătura de suflet și de minte cu lingviștii: eu am crezut întotdeauna că informaticienii pot să își dea mâna cu cercetătorii din zona umanistă. Am avut greutăți la facultate până am reușit să-i conving pe colegii mei că și lingvistica computațională e un domeniu al informaticii. Mulți ani am fost privit ca un paria care se ocupă de lucruri nereserioase, după părerea lor, dar despre care eu știam că sunt absolut spectaculoase, pentru că încearcă să stăpânească prin mijloace formale procesul incredibil de divers și de sofisticat al limbajului și să pună ordine în dezordine. Știți cât de surprinzătoare este uneori limba, de aceea, să încerci să faci un agent inteligent, care nu este de natură umană, să priceapă limbajul e o chestie absolut incredibilă pentru un informatician. După părerea mea, este una din cele mai frumoase ocupații. În momentul în care am început colaborări efective, mai ales cu lingviștii din Filiala din Iași a Academiei și apoi și cu colegi de la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, au rezultat în timp proiecte comune. În workshopul de astăzi se va aminti probabil despre eDTLR⁵, care reprezintă versiunea electronică a marelui dicționar făcut de dumneavoastră, lexicografii, la București Iași și Cluj. eDTLR este un proiect care s-a derulat pe parcursul a vreo trei-patru ani, din 2007 până în 2010, și la care au contribuit șapte entități, a căror strădanie a fost să construiască varianta electronică a Dicționarului Tezaur: Institutul „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, Institutul „A. Philippide” din Iași, Institutul „S. Pușcariu” din Cluj, Institutul de Inteligență Artificială din București, condus de academicianul Dan Tufiș, Facultatea de Litere de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Institutul de Informatică Teoretică din Iași și Facultatea de Informatică de la universitatea ieșeană. Pentru cine nu știe, a pune un dicționar în format electronic nu este un simplu exercițiu de digitizare, pentru că structura dicționarului, care este vizual oglindită prin punerea în pagină a elementelor sale, ascunde de fapt, o adevărată bază de date, care are o structură complexă și care ar trebui să permită căutări de natură foarte sofisticată, întrebări care să combine diverse criterii, de la forma cuvântului până la etimologie, eventual chiar zona de proveniență și răspândire și așa mai departe. Așadar, decodarea acestei structuri până la formatul de bază de date, cum îi spunem noi, nu a fost o treabă ușoară. Simultan cu acest aspect, vă povestesc câteva detalii ce țin de istoria acestui proiect, pe care mulți dintre dumneavoastră le cunosc deja. Cristina Florescu a publicat un articol⁶ în care povestea istoria acestei aventuri. Noi am încercat să culegem în format digital toate sursele pe care le-ați folosit dumneavoastră la redactarea dicționarului, pentru

⁵ eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic, proiect de tip Parteneriate, finanțat, prin competiție, de Ministerul Educației în perioada octombrie 2007 – decembrie 2010.

⁶ Cristina Florescu, *Dicționarul ca formă de viață*, în „Lumile galaxiei Dicționar”, Echidistanțe, nr. 14 (62), 2020, Iași, Institutul European, p. 125-140.

că doream ca, atunci când citim o intrare, un click să ne ducă la sursa originală. Ei bine, după ce am realizat acest lucru și timp de trei ani am scanat toată biblioteca de la IFRI⁷ și multe alte cărți – un scanner fusese montat chiar în holul Bibliotecii Centrale Universitare din Iași –, s-a produs un accident și s-au stricat două discuri simultan. Eforturile de recuperare au fost în zadar, chiar dacă am mers la un institut al serviciilor române de securitate, în încercarea de a le recupera. Munca de digitizare a fost grozav de complicată și s-a făcut cu programe care căutau citatele. Trecerea de la documentul tipărit la documentul editabil se face cu erori rezultate în urma digitizării și căutarea consta în confruntarea materialului cu un text care nu conținea respectivele erori și corectarea lor. Povestesc aceste lucruri cu duioșie, pentru că nu am primit suportul pentru a ajunge la pagina de carte, discurile, cum spuneam, s-au stricat, iar când am avut dicționarul în format digital, după toată această aventură, am primit un refuz din partea Academiei de a-l face public pentru toți. Eu cred că, între timp, concepția cu privire la accesul publicului la lucrările Academiei s-a schimbat oarecum.

(...)

Bogdan Crețu: La Institutul de Istorie și Teorie Literară „George Călinescu” din București, se termină anul acesta un proiect care a digitizat *Dicționarul general al literaturii române* și seria Opere Fundamentale clasice din colecția de ediții critice, tocmai ca să le pună la liber pe internet. A existat și acolo reticență până când s-au convins că *Dicționarul literaturii române*⁸ este piratat oricum pe internet pe tot felul de site-uri, cu semnăturile scoase, ceea ce înseamnă că ele există în spațiul virtual, doar că nu sunt asumate de Academia Română. Privind așa lucrurile, cred că se găsesc argumente.

Dan Cristea: În acest caz, rezistența pe care am aflat-o la nivelul Academiei Române (...) a fost că această variantă electronică nu este desăvârșită – există și erori –, iar Academia nu lasă să se publice nimic imperfect. E o altă prejudecată, din punctul meu de vedere, pentru că există diferite stadii ale realizării unui proiect și, cu o atenționare făcută publicului, mai ales că alături apare și pagină scanată, fără greșeli, rezultatul putea fi publicat. Cred că trebuie învinse aceste reticențe, pentru că, după cum spunea și Bogdan, din prea multă cinste, întârzii și îți ia altul munca. Oricum, important este ce reușim să facem împreună și dincolo de digitizarea dicționarilor, am reușit să oferim o perspectivă nouă prin tentativa de a decoda caractere chirilice, în încercarea de a indexa scrieri vechi românești, ceea ce mi se pare fascinant din postura de informatician. Poate că se va vorbi astăzi și despre proiectul CoRoLa, un corpus foarte mare de limbă română contemporană,

⁷ IFRI – Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași.

⁸ *Dicționarul literaturii române de la origini la 1900*, Editura Academiei R.S.R., București, 1979, lucrare elaborată în cadrul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ca proiect fundamental. Autori: Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi, Florin Faifer, Ion Lăzărescu, Dan Mănuță, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Alexandru Teodorescu, Constantin Teodorovici, Maria Teodorovici, Leon Volovici, Remus Zăstroiu (istorie literară), Lucia Berdan, Constanța Buzatu, Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru (folclor). Coordonare și revizie: Gabriela Drăgoi, Florin Faifer, Dan Mănuță, Alexandru Teodorescu, Leon Volovici, Remus Zăstroiu. Norme lexicografice: Corneliu Morariu.

care ar putea fi continuat, dezvoltând componenta diacronică prin abordarea textelor vechi. Măine vom asculta trei comunicări care au ca subiect limba veche, unde se vor aduce în discuție chestiuni de sintaxă, se va prezenta problema transliterării caracterelor chirilice și ne-am propus ca, în viitor, să ne ocupăm și de alte aspecte, cum ar fi cele care țin de domeniul semanticii. Bineînțeles că un workshop de lexicografie trebuie să mărginească într-un fel aceste preocupări. Eu le mulțumesc colegilor de la Institutul „A. Philippide” că ne-au invitat să facem parte din echipă și suntem onorați de această invitație și de participarea la acest workshop pentru prima oară. Vă dorim succes și sperăm să continuăm această colaborare.

Gabriela Haja: Vă mulțumim! (...) De altfel, noi am mai conlucrat la organizarea altor manifestări cu mult mai ample: la câteva ediții ale școlii de vară EuroLan, pe care voi [cei de la Facultatea de Informatică a UAIC n.n.] o organizați de mult timp bianual, și la întâlnirile datorate proiectului *eDTLR. Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*. Astfel, am dat naștere unui consorțiu din care fac parte și informaticieni, și lingviști – Consorțiul de Informatizare pentru Limba Română. Atunci ne-am înscris mulți dintre lingviști în această entitate, iar conferințele anuale ale consorțiului ne-au interesat de multe ori și pe noi. Colaborarea din cadrul acestui workshop a venit firesc și ne bucurăm că reușim să organizăm prima manifestare științifică exclusiv online, pornind de la Iași spre ceilalți colegi ai noștri, astfel încât să exersăm și comunicarea la distanță, care ne ajută să fim împreună mult mai ușor.

Gabriela Haja: Cu permisiunea dumneavoastră, vom începe audierea comunicărilor, potrivit programului nostru, nu înainte de a da cuvântul doamnei Ana Vulpe de la Institutul de Filologie Română „B.P. Hasdeu” din Chișinău, Departamentul de Lexicologie – Lexicografie. Domnia sa ne va prezenta date despre situația lexicografiei românești din perspectiva departamentului pe care îl coordonează. Aveți cuvântul!

Ana Vulpe: Vă mulțumesc mult și vă salut cu drag încă o dată pe toți! M-am înscris să particip la acest workshop mai mult dintr-un interes de a afla cât mai multe despre ce se face la Iași și în celelalte centre academice, ce înseamnă Dicționarul Tezaur și altele, despre care domnul Dan Cristea a spus deja câte ceva. Mă gândeam că dicționarul va fi putea fi consultat pe internet, dar am aflat că ar mai fi de lucru în această direcție. În ce privește comunicarea mea, ea reprezintă, așa cum anunța și doamna Gabriela Haja, o dare de seamă a ceea ce facem noi în domeniul lexicografiei românești informatizate. Dacă la dumneavoastră procesul a început mai demult, de prin 2003, așa cum ați spus, la noi, procesul decurge mult mai lent și cu pași mult mai timizi, așa zice eu, pentru că am început mult mai târziu acest demers. În urmă cu patru ani, am inițiat un proiect – Informatizarea limbii române –, în cadrul căruia am început să elaborăm un dicționar explicativ de uz general, care să fie disponibil în varianta electronică. Deocamdată, mai avem de lucru. Există vreo 3000 de pagini în format Word și încă nu poate fi considerat o sursă electronică. Urmează să reluăm colaborarea cu colegii de la Institutul de Matematică și

Informatică [„Vladimir Andrunachievici” din Chișinău], pentru a stabili cum va ajunge o resursă lexicală digitală. Noi l-am numit „dicționar-bibliotecă”, pentru că informația este foarte variată și la baza conceperii lui stau mai multe dicționare. Pentru că este în curs de realizare, nu putem preciza cu exactitate numărul de intrări. Putem menționa, însă, că dicționarul oferă informații privind dificultățile morfologice și ortoepice, indicațiile etimologice și încercăm totodată să ilustrăm definițiile cu exemple, fie ale redactorului, fie selectate din literatură. În acest sens, proiectul CoRoLa ne este de mare ajutor, pentru că îl consultăm pentru a extrage material în vederea exemplificării definițiilor. În paralel, lucrăm la un alt proiect, care conține și un proces de digitizare a unor dicționare elaborate în decursul mai multor ani, o parte dintre ele sub redacția regretatului Silviu Berejan, la realizarea cărora s-a folosit în anumite cazuri grafia rusă. Dicționarele vizate de acest proiect urmează a fi scanate, apoi convertite și corectate, operații la care colaborăm cu colegii de la Institutul de Matematică și Informatică. Pașii pe care îi facem sunt timizi. Abia anul acesta am început o colaborare mai fructuoasă cu colegii noștri, fără de care digitizarea nu e posibilă. Noi putem doar să elaborăm dicționarele și să le punem la dispoziție varianta electronică, dar pentru a ajunge să fie consultate, avem nevoie de contribuția lor. La dumneavoastră, această tradiție este mult mai veche, iar rezultatele sunt mult mai bune. Noi vrem să facem o bibliotecă virtuală de dicționare, accesibilă măcar pe site-ul institutului, care să cuprindă diferite dicționare – de sinonime, de antonime, tematice etc. Un alt proiect de informatizare la care lucrăm în institut constă în digitizarea arhivei dialectale și a arhivei electronice, prin intermediul căruia încercăm să contribuim la informatizarea limbii și, prin aceasta, la creșterea vizibilității limbii române în mediul electronic, foarte importantă astăzi pentru „supraviețuirea” limbii române. După cum am spus, procesul este deocamdată destul de lent. Poate pentru că nu ne-am implicat suficient, poate dintr-o politică lingvistică neadecvată, nu știu. Sperăm doar să avem o colaborare mai strânsă cu colegii informaticieni. Dacă sunt întrebări sau precizări, le ascult.

Gabriela Haja: Noi vă mulțumim foarte mult că ne-ați adus la cunoștință ceea ce lucrați dumneavoastră în direcția informatizării. Nici la noi nu au început ușor colaborările între lingviști și informaticieni, din pricina prejudecăților să zicem, dar e bine că au început totuși în prima parte a anilor 2000. Rezultatele noastre au fost bune, dar, din păcate, multe dintre proiectele pe care le-am derulat – niște proiecte-pilot, izolate, condiționate de finanțări pe perioade limitate – nu au putut fi finalizate, astfel încât să și putem publica rezultatele obținute. Profesorul Dan Cristea a explicat deja de ce am avut reticențe în publicarea eDLTR în forma la care s-a ajuns în 2010. Sigur că vom discuta despre posibilitatea de publicare online în relație cu proiectele departamentului nostru, deci nu e niciodată prea târziu să începem să colaborăm, lingviști și informaticieni, pentru informatizarea limbii române. E bine că ați început! Noi vă invităm să proiectați o colaborare nu doar cu informaticienii din Chișinău, ci și cu institutele de lingvistică de dincoace de Prut, și vă propun să ne adunăm eforturile în direcția corelării acestor proiecte

izolate. În cercetarea informatică privind limbile din lume, timp de multe decenii s-au făcut cercetări punctuale, izolate unele de altele – de multe ori aceeași temă era cercetată în mai multe locuri simultan, eventual fără să știe unii despre ce fac ceilalți sau poate că erau în concurență –, însă această etapă a cercetării atomizate a fost depășită. Este evident că cercetările izolate nu sunt productive și că e important ca ele să fie corelate pentru a putea trece la un nivel superior, în vederea obținerii unor rezultate cât mai bune. Altfel spus, propunerea noastră este să adunăm într-un loc tot ceea ce ține de resurse și instrumente pentru limba română. Firește că asta nu exclude inițiativele instituționale, dar ele ar trebui să fie corelate. Pe site-ul Institutului de Cercetări pentru Inteligență Artificială din București există o pagină care oferă surse și instrumente deschise utilizării, adică *open sources*, *open data*. La Iași, la Institutul de Informatică Teoretică și la institutul nostru, se lucrează la crearea unui portal în care să adunăm din nou ceea ce s-a făcut la Iași, în primul rând, cu privire la limba română. Or, dacă reușim să adunăm ceea ce se face în fiecare institut din România și din Moldova cu privire la limba română într-un singur loc, ne îmbogățim cu toții și putem să ne sincronizăm mult mai bine. Eu așa cred.

Dan Cristea: Aș mai adăuga, dacă-mi dați voie, că între informaticienii din Iași și cei din Chișinău, legăturile cu privire la domeniul lingvisticii computaționale sunt foarte vechi. De exemplu, aș aminti aici un proiect care s-a derulat timp de vreo trei ani – ROLTEH, Romanian Language Technologies –, finanțat din străinătate. Apoi, INTAS, care a urmărit achiziționarea de resurse electronice pentru limba română și pe care l-am dezvoltat împreună cu colegii de la Institutul de Matematică și Informatică a Academiei Moldovei și de la Universitatea din Sheffield. Lucrăm foarte strâns cu ei și am încercat în ultimii ani să lansăm și alte proiecte, chiar dacă ultima tentativă a eșuat. Am avut întotdeauna în vedere legăturile cu Chișinăul și nu uităm niciodată că și ce fac ei acolo e foarte important.

(...)

Gabriela Haja: Putem să începem discuțiile, doamnă Vulpe, fie direct, fie prin e-mail, despre eventuala punere în planul de cercetare a unor activități similare. De pildă, pot să vă informez că a fost pusă la punct o interfață de redactare direct în format bază de date, deci direct în format electronic, a dicționarilor limbii române și că a fost testată pentru *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), care se apropie de ceea ce ați făcut dumneavoastră, deși ați spus că sensurile sunt ilustrate prin citate. (...) De asemenea, interfața a fost folosită pentru *Dicționarul limbii române* (DLR) în ediția actuală, deci putem discuta despre acest lucru, firește, împreună cu domnul Cristian Moroianu care coordonează echipa mare de lexicografi, de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, institut unde a fost coordonată realizarea acestei interfețe de redactare.

Dan Cristea: Dar, pentru că ai întrebat de imagini, eu știu că acum câțiva ani s-a elaborat un dicționar ilustrat împreună cu echipa de la Chișinău. Dacă nu mă înșel, e publicat la Editura Litera.

Gabriela Haja: *Dicționarul enciclopedic ilustrat* (DEI), la care au colaborat mulți dintre colegii din Iași. Și acela are o poveste – este bine stăpânit, la propriu, de editură, care are drepturi de copyright și care nu e dispusă să cedeze prea ușor aceste drepturi.

Ana Vulpe: A apărut și în 12 volume, elaborat la Chișinău, și într-o ediție într-un singur volum, mai mare.

Gabriela Haja: Da, în diverse forme de eficientizare a marketingului. Dar nu trebuie să uităm ceea ce e important. Așa cum spunea și profesorul Bogdan Crețu, directorul institutului nostru, dacă Academia, indiferent că vorbim de Filiala din Iași, București sau Chișinău, are niște lucrări pe care le poate oferi publicului, este obligată într-un fel să le ofere, pentru că toate lucrările Academiei sunt realizate din bani publici. E păcat să nu facem noi lucrul acesta și să lăsăm ca alte persoane, care au simț practic, să o facă.

Ana Vulpe: Da, nu mai funcționăm în cadrul Academiei, ci aparținem de Ministerul Educației, Culturii și Cercetării.

Gabriela Haja: Chiar voiam să vă întreb care este situația actuală a institutului; în ce măsură v-a afectat acest transfer?

Ana Vulpe: Nu știu dacă e mai bine. Era altceva când făceam parte din Academie. Acum, Ministerul nu înțelege ce vrem. Schimbarea ne-a afectat într-un mod negativ. Așteptăm să revenim la structura Academiei, să se reia formatul vechi, dar nu știm dacă și cum va fi...

(...)

Cristian Moroianu: Aș vrea să completez și eu cele spuse de dumneavoastră. Fără îndoială că Academia este și doritoare și, cu siguranță, în măsură să acorde sprijin major acestei dorințe comune de a face publice rezultatele cercetărilor noastre legate de limba română în totalitatea ei, atât de dincoace, cât și de dincolo de Prut. Pe de altă parte, Academia nu doar că este interesată de lucrul ăsta, dar datoria ei majoră este să ofere publicului ceea ce îi aparține. Rolul Academiei este tocmai acela de a oferi publicului sau națiunii noastre tezaurul limbii române în toate formele de manifestare, fie ele tradiționale sau moderne, iar singura modalitate de a face acest lucru, și eficient, și simbolic, este, după părerea mea, această soluție a informatizării. Altfel, ne vom gândi cu jind la cei care au puterea și capacitatea să își asume și să gestioneze propriile interese în dauna interesului public, pentru că și aici este vorba de banul public. Așadar, din punctul de vedere al Institutului de Lingvistică de la București, sprijinim în totalitate atât această dorință de conjugare a eforturilor și de realizare a unor baze de date comune, cu toată colegialitatea și onestitatea de care suntem în stare. În plus, dorim să punem la rândul nostru umărul pentru

a realiza la un nivel cât mai amplu cu putință informatizarea tezaurului lexical al limbii române de ieri, de astăzi și, în măsura posibilului, de mâine.

Gabriela Haja: E o veste excelentă aceasta și trebuie să discutăm, pentru a găsi cea mai bună soluție, astfel încât această dorință să se concretizeze.

Cristian Moroianu: Printr-o mai mare legătură între noi, este singura modalitate prin care putem să ne conjugăm activitatea și eforturile, exclusiv prin dorința a ne consulta, de a ne întâlni și de a avea proiecte comune, de a avea încredere unii în ceilalți, pentru că toate institutele noastre – sau măcar cele trei importante – au resurse umane în măsură să ducă la bun sfârșit aceste întreprinderi, dar e important să ne împărtășim experiențele. Institutele Academiei nu sunt și nu trebuie să fie în concurență. Faptul că Iașiul este cu un pas înaintea Bucureștiului din diverse perspective, inclusiv în ceea ce privește proiectele, e lăudabil și noi ne bucurăm de acest lucru, dar atunci când e vorba de proiectele fundamentale ale Academiei, mi-aș dori – și cred că și conducerea institutului nostru și-ar dori – să existe un mai mare schimb de experiențe între noi, pentru că interesul nostru este comun.

Gabriela Haja: Fără îndoială.

Bogdan Crețu: Și eu sunt perfect de acord.

Cristian Moroianu: Eu propun astăzi să găsim împreună acele căi de rezolvare a problemelor, pentru că probleme există fără îndoială, să ne acceptăm criticile, colegiale, venite din partea unora sau a celorlalți în ideea de a face lucrurile să meargă mai bine și să meargă într-o logică – nu vreau să spun a performanței, pentru că acest cuvânt a devenit enervant, nici a competențelor, pentru că și acesta a devenit foarte enervant –, ci a caracterului cultural al activităților sau acțiunilor noastre, pentru că rolul Academiei acesta este.

Bogdan Crețu: Da, mă bucur că spuneți asta, pentru că este exact modul în care gândim și noi. Suntem o echipă și proiectele la care lucrăm reprezintă un argument în acest sens, indiferent că ne desfășurăm activitatea la București, Iași, Cluj sau, în mai mică măsură, la Timișoara. Poate vom găsi o cale de a ne întâlni mai des, de a participa fiecare la manifestările celuilalt, de a transforma totul într-un seminar, într-un atelier concret de lucru, cu deschiderea de a primi observații, nu critici. Cu toate că, fiind critic literar, atribui acestui termen un mod de gândire liberă, concretă, în urma căreia spun efectiv ceea ce e de spus, cu cele mai bune intenții despre un text, prin urmare fără conotație negativă.

Cristian Moroianu: Eu vă mulțumesc pentru completări și m-aș bucura, la rândul mi, să completez ceea ce s-a spus la un moment dat de către doamna Gabriela Haja. Ar fi un prim pas realizarea unei baze de date comune, inclusiv cu colegii din Basarabia, în așa fel încât să beneficiem cu toții de același corpus lexical pentru normalizarea activității comune la dicționar, pentru că noi trebuie să fim conștienți de faptul că Dicționarul tezaur al limbii române trebuie lucrat într-un efort unitar și coerent, apelând la aceeași bază de date, care să asigure în cele trei centre universitare o cercetare egală sau unitară a trecutului

limbii române. Astfel, lucrul la dicționar va deveni mai simplu, în cunoștință de cauză, fără surprize neplăcute, de a nu avea acces la nu știu ce texte. E un proiect realizabil, care depinde de voința noastră. Repet, lăsând la o parte proiectele individuale sau proiectele de grup specifice, câștigate prin eforturile unor microechipe care reprezintă cu totul altceva, dorința noastră comună – și rolul Academiei totodată – este de a face dicționarul în conformitate cu datele actuale ale lexicografiei europene. Mă opresc la forma europeană pentru că aici suntem, din fericire.

DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE (DLR).
RESURSE ȘI INSTRUMENTE DE LUCRU ONLINE
MASĂ ROTUNDĂ – 2020¹

Participanți: lector dr. Maria Aldea*, CS I dr. Marius-Radu Clim**, prof. dr. Dan Cristea m.c.***, CS I dr. Cristina Florescu **, CS I dr. Gabriela Haja **, CS Bogdan Harhătă****, prof. dr. Cristian Moroianu****, CS III dr. Anabella Niculescu****, CS I dr. Elena Isabelle Tamba**, CS Claudius Teodorescu**. Moderator: Gabriela Haja.

Gabriela Haja: Să trecem mai departe și să începem cu veștile bune și să spunem că Claudius Teodorescu a început să construiască, în acest context [al acumulării și corelării resurselor și instrumentelor pentru limbile europene, ca manieră de punere în practică a politicilor lingvistice n.n.], o platformă pe care a numit-o SOLIROM, pornind de la numele Societății literare române, o denumire nostalgică oarecum și ca o formă de respect față de înaintașii noștri. Cred însă că, prin conținutul său, SOLIROM va pune în valoare reușitele actuale, cu orientare spre viitor. Așadar, vă propunem întâi să îl lăsăm pe Claudius să prezinte această platformă, să ne explice cum a organizat-o, cu ce scop a construit-o, ce elemente conține deja. Să mai fac o precizare: această platformă este construită în corelație cu efortul făcut de colegii de la Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române, Filiala Iași, cu care avem, de altfel, un proiect comun; noi funcționăm în tandem și, de altfel, avem un proiect comun începând de anul acesta și avem un obiectiv comun, anume realizarea acestor colecții aglutinate, adunate laolaltă, și corelate încât, așa cum visează domnul Moroianu, atunci când ești interesat de un sens sau de istoria unui cuvânt sau a

¹ Transcriere: Mihai-Iulian Haja, student voluntar de la Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Stabilirea formei finale a textului: Gabriela Haja și Mariana Nastasia. În lista participanților au fost incluși doar cei care au intervenit la dezbateri. Prin (...) s-a marcat omisiunea ezitărilor de formulare ori a repetițiilor inerente discursului oral.

* Facultatea de Litere, Universitatea Babeș – Bolyai din Cluj, str. Horea, nr. 31.

** Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

*** Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

**** Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română, Filiala Cluj, Coordonatorul departamentului de lexicologie – lexicografie, str. Emil Racoviță, nr. 21.

***** Facultatea de Litere, Universitatea București, str. Edgar Quinet, nr. 5 / CS I la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română, București, coordonatorul Departamentului de lexicografie și etimologie, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

***** Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română, București, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

** Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2 / Facultatea de Litere, Universitatea „Transilvania” din Brașov, B-dul Eroilor, nr. 25.

unei familii lexicale, să știi unde poți merge să afli. Tot ce am făcut noi până acum, plecând de la eDTLR până la CLRE, reprezintă elemente care vor intra în acest repository, în această bibliotecă virtuală.

Claudius Teodorescu: Lucrez de vreo șapte ani la informatizarea *Dicționarului limbii române* în colaborare cu Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” de la București și am tot construit diverse instrumente lexicografice, pe care, la un moment dat, m-am gândit să le strâng pe o singură platformă, căreia i-am găsit și numele Solirom, iar cu timpul ideea a evoluat în sensul că poate să fie o secțiune care să fie pentru administrarea resurselor, cea care este acum vizibilă (<https://solirom.ro>, Ontologie pentru dicționarele academice) și o altă secțiune, dedicată publicului larg, unde să se vizualizeze resursele, așa cum spune domnul Moroianu. La partea de administrare, care este acum destul de bine încheagată, avem mai multe secțiuni și avem informațiile despre *Dicționarul limbii române* care sunt strânse într-o ontologie. Mai este mult de lucru, aici le avem doar specificate, dar ideea ar fi că, de exemplu, pentru a avea o manieră unitară de redare a limbilor în toate dicționarele, în această ontologie este necesar ca limbile să fie declarate conform cu Standardul ISO pentru limbi și folosite ca atare. (...) Am construit interfața pentru scriere de dicționare, testată pe DLR, care permite, până în prezent, redactarea și mutarea sensurilor. (...) Toate acestea sunt la îndemâna cercetătorilor.

Pentru secțiunea publică, avem deja publicate, ca site-uri de sine stătătoare: *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX) (<https://dex.solirom.ro/>), ediția a treia a *Dicționarului român-german al lui H. Tiktin* (TDRG³) (<https://tdrg.solirom.ro/>), *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR) (<https://delr.solirom.ro/>) și *Dicționarul literaturii române de la origini la 1900* (DLR1900) (<https://dlr1900.solirom.ro/>).

Dan Cristea: Dacă îmi dați voie, aș vrea să spun că inițiativa lui Claudius Teodorescu și a Gabrielei Haja este binevenită. Aceasta e direcția pe care ar trebui să o urmăm. Amintea doamna Haja la un moment dat și reiau ideea, adică subliniez faptul că noi suntem mai mult orientați spre instrumentele de prelucrare și încercăm să ne adaptăm la mersurile vremii, cu metode care folosesc *deep learning* și alte mijloace moderne de inteligență artificială. Am pus, astfel, bazele unui portal pentru resurse la Institutul de Informatică, însă apare următoarea întrebare: facem acest lucru pentru un câștig la nivel național sau rămâne o inițiativă particulară? Cred că, indiferent că vine de la Iași sau din altă parte, o inițiativă particulară nu e grozavă. Cred că ar trebui să oferim șansa unui cerc mai larg de cercetători care să fie de acord să pună la un loc resursele pe care le au. Până la urmă, a ține resursele sub cheie reprezintă un act de lipsă de civilitate și de egoism care nu-și au rostul. În acest caz, câștigul e mai mare dacă dai, nu dacă păstrezi. Ar mai fi și problema managerierii acestui portal. Nu e vorba de un site, ci de un portal întreg, care trebuie să fie oficializat în vreun fel. Cred că nu putem avea rezultate fără să existe o organizație, o entitate care să se ocupe de acest portal. Să se ocupe un institut de treaba aceasta, e complicat, dar e nevoie de o entitate care să își asume acest fapt, altfel nu va

merge. Urmăream prezentarea lituanienilor despre etnie și mi-am dat seama că tot ce au făcut ei am făcut și noi într-un fel sau altul. De exemplu, ei lucrează la elaborare WordNet-ului, în timp ce noi îl avem deja de ani de zile. Nouă ne lipsește, în schimb, coeziunea la nivel național în ceea ce privește administrarea resurselor românești. Chiar dacă a început să apară coeziunea, ne lipsește coerența și la acest aspect trebuie să lucrăm. Cred că acest workshop e un bun prilej de discuție, pentru că ne-am adunat mulți și probabil și dumneavoastră împărtășiți nevoia de a ne pune laolaltă resursele. Sunt de părere că nouă ne revine datoria de a iniția un proiect care să ne permită acest lucru, fără a aștepta un semn din partea oficialităților, pentru că nu o să se întâmple nimic dacă așteptăm. E nevoie să ne organizăm și să exploatăm toate șansele de a obține finanțare pentru un astfel de proiect, într-un cadru coerent. Dacă nu vom obține finanțare, lucrurile vor fi disperate și nu vor funcționa până la capăt. De asemenea, e important să asigurăm administrarea permanentă și managementul unui astfel de portal. Trebuie create în primul rând niște instrumente care să faciliteze adăugarea resurselor pe platformă și să asigure totodată filtrarea acestora, apoi trebuie să existe un administrator al portalului, angajat permanent, care să verifice aceste instrumente.

Gabriela Haja: Părerea mea e că instituția care ar trebui să se ocupe de acest aspect este Academia Română². Fondurile pot veni și din competiții și granturi, chiar dacă eu nu îmi pun mari nădejdi în aceste fonduri, pentru că sunt condiționate de tot felul de criterii și sunt pe perioade limitate. Cred că Academia Română și-ar putea asuma o strategie pentru limba română, pe care să o susțină financiar, și ar putea stabili o regulă internă după care toate institutele să pună laolaltă rezultatele. Pentru că există rezultate ale unor proiecte din domeniul informatizării care au fost deja finanțate, trebuie doar adunate, și Academia trebuie să găsească bani pentru un administrator al acestor resurse, iar acest lucru trebuie să fie posibil à la longue. Problemele pe care le discutăm aici sunt de tot felul, dar dacă reușim să ajungem la cei care le pot planifica, sunt de părere că această entitate ar putea fi realizată relativ repede. Nu avem nevoie de o clădire specială, ci de câțiva oameni care să gestioneze lucrurile și de voința de a contribui toți cu instrumentele informatice pentru această bază comună. Și, plecând de aici, de la posibilitate, să mergem mai departe. Tendința de unificare există, maniera de unificare s-a conturat, poate reușim să facem și pasul concret. Ce am făcut noi în cadrul Departamentului de Lexicologie – Lexicografie va fi pus, bineînțeles, pe portal. La un moment dat, vrem să subsumăm acest portal, gestionat în prezent de Claudiu Teodorescu, site-ului Academiei. Mă refer mai ales la materialul de publicat.

Claudius Teodorescu: Da, ca un site al Secției de Filologie.

Gabriela Haja: Exact! Să devină ori parte a Academiei, ori site al Secției de Filologie.

² Academia Română a asumat, în ianuarie 2022, domeniul solirom.ro, urmând ca, de administrarea și întreținerea portalului, să se ocupe institutele subordonate Secției de Filologie și Literatură.

Claudius Teodorescu: Un site al secției, pentru că e cu resurse lingvistice. Nu văd de ce nu ar fi realizabil.

Gabriela Haja: Da, dar vezi tu, Claudius, nu poți să subsumezi Secției de Filologie un lucru la care contribuie și Secția de Informatică, lucrurile acestea sunt delicate. E bine să fie al Academiei, pentru că suntem institute ale Academiei Române. O altă problemă aș vrea să aduc în discuție, și anume să mă refer la ceea ce am putea încărca pe acel portal. Avem *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic* (eDTLR), care va fi pus pe portal ca instrument de lucru. În ce privește varianta publicabilă, vom discuta despre ea. Vom pune tot aici CLRE (Corpusul lexicografic românesc electronic), la care s-a lucrat mult și la care mai avem de lucru; este în stand-by din motive obiective: informaticianul care a gestionat acest proiect a decis să plece din țară și asta s-a întâmplat la începutul anului 2018. A fost greu să găsim un tânăr cercetător care să preia lucrurile; nu s-a prezentat nimeni la concurs, astfel încât momentul în care am intrat în dialog cu Claudius Teodorescu și am găsit o soluție a fost fericit. Ați văzut că într-o perioadă de doar câteva luni de când colaborăm, deci într-o perioadă relativ scurtă, am reușit deja să publicăm o serie de rezultate. Prin urmare, vom publica CLRE. Cred că e util să existe pe acest portal și o listă de linkuri externe către bibliotecile universitare, unde s-a început un program național de scanare a resurselor: mai întâi la București, apoi la Cluj și la Iași. Pentru noi, lexicografii, este salutar faptul că reviste vechi, colecții la care este greu să ajungi, sunt deja digitizate și accesibile specialiștilor. Tot acolo o să fie puse și linkuri către corpusuri realizate de universități sau, dacă sunt de acord, universitățile pot contribui la acest depozit comun. E de negociat cu fiecare în parte. Lucruri pot fi făcute, însă eu cred că trebuie să ne facem un plan concret de realizare, cu ce avem deocamdată. Dacă reușim să câștigăm și niște fonduri în plus, va fi minunat, dar să nu așteptăm fondurile, că nu va fi ușor.

Claudius Teodorescu: Da, va fi politic.

Marius-Radu Clim: Dacă mi se permite, cred că metoda aceasta este foarte bună acum. Dacă reușim să facem SOLIROM-ul funcțional și să avem cât mai multe resurse, le putem dovedi celor care au putere de decizie că avem ce face – avem ce pune pe masă atât în folosul cercetătorilor, cât și al publicului larg. Spun acest lucru pentru că au existat proiecte ale Academiei, semnate de șefii noștri, în cazul cărora s-a rostit întrebarea „De unde e acel proiect?” sau s-a spus „N-am auzit niciodată de el.”. Adică cel care îl semnase și îl supervizase nu mai știa nimic despre proiect doi ani mai târziu. Nu s-a întâmplat în rândul lingviștilor. E vorba de un alt proiect – o bază de date cu scriitori.

Gabriela Haja: E vina voastră că nu v-ați promovat destul, da?

Marius-Radu Clim: Dar s-a bucurat când l-a văzut după patru, cinci ani de când se încheiase proiectul. Cred că alegând această metodă, de a aduna cât mai multe dintre resursele pe care le avem pe SOLIROM, putem propune ceva ce poate reprezenta un argument în sine.

Elena Isabelle Tamba: Eu aş avea o propunere, dacă tot suntem acum într-un workshop, deci un mediu de lucru, şi suntem reprezentanţi din toate centrele şi, în principiu, din toate institutele care studiază limba într-o formă sau alta. Ce-ar fi dacă am propune un protocol între noi, cei prezenţi aici, pe baza căruia să încercăm să aducem spre SOLIROM toate resursele pe care le avem în institutele noastre sau în proiectele în care am lucrat, ca spre un fond comun care să nu aparţină unui singur centru, ci să fie general. În comunicarea mea nu am reluat toate eforturile de informatizare încheiate sau în derulare, dar am menţionat, de pildă, proiectul Mariei Aldea. Nu ştiu care sunt regulile jocului şi dacă s-ar putea crea o legătură între SOLIROM şi varianta electronică a *Lexiconului de la Buda* (<http://www.bcucIuj.ro/lexiconuldelabuda/site/login.php>) de exemplu, un instrument absolut esenţial pentru realizarea *Dicționarul limbii române*. Sau dacă s-ar putea crea o astfel de legătură între Corpusul de limbă română veche al colegilor de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” şi platforma aceasta (<https://textvechi.ro/>). Sunt şi alte exemple similare. E o propunere.

Maria Aldea: Scuză-mă, Isabelle, dacă pot interveni. În ceea ce priveşte *Lexiconul de la Buda*, acesta este accesibil online gratuit pe site-ul BCU Cluj, orice transmutare pe alt site nu intră în discuţie. Se poate face trimitere la *Lexicon* exclusiv prin link extern, putându-se astfel accesa fără probleme. De ce nu se poate crea o legătură între platformă şi *Lexiconul budan*? În primul rând, pentru că acesta a fost finanţat într-un anumit cadru şi nu ne putem deroga de chestiunile care ţin înainte de toate de legalitate, apoi de corectitudine şi politică, dar şi de deontologia profesională.

Dan Cristea: Doamna Aldea, daţi-mi voie, nu vrea nimeni să ia resursele în maniera aceasta. Problema pe care am discutat-o aici cu SOLIROM-ul se referă la un punct de acces comun. Aşa cum s-a zis, prin linkuri poţi să accesezi produsele oriunde, dar nu înseamnă că mutăm resursele, le aducem la noi acasă sau le punem în ograda altuia; nici pomeneală de aşa ceva. Numai că apare posibilitatea de a oferi un link spre sursă, ceea ce e cu totul altceva.

Maria Aldea: Nu, am înţeles perfect ce spuneţi dumneavoastră. Eu doar atrag atenţia asupra faptului că am stipulat toate aceste lucruri în ceea ce am făcut noi în baza de date – cum se consultă şi în ce condiţii se consultă, iar dumneavoastră intraţi prin link extern direct pe site-ul BCU Cluj şi, de acolo, procesul este acelaşi. Gândiţi-vă aşa: dumneavoastră aveţi un patrimoniu de cinci sute de mii de lucrări informatizate, vin eu cu un patrimoniu de o sută de lucrări informatizate şi vine celălalt cu un patrimoniu de cinci lucrări informatizate. Cum se corelează toate lucrurile acestea? Apoi, este corect să te faci plătit de două ori pentru o muncă care a fost deja făcută? E o întrebare care ţine de bunul simţ, zic eu, nu ştiu.

Elena Isabelle Tamba: Maria, nu e vorba de plată. Nu ştiu la ce plată te referi. Eu mă gândeam tot la o legătură prin link. Probabil vom proceda la fel şi cu resursele digitale

ale Bibliotecii Centrale Universitare. Este vorba, vezi bine, de acces prin link. În plus, nu cred că se pune problema de vreo plată în vreun fel.

Maria Aldea: Prin link extern se poate accesa. Avem link extern către site-ul de la DÉRom, de exemplu. Tot așa, există o legătură prin link extern cu proiectul european EneL. Sunt mai multe entități care au preluat *Lexiconul budan*, dar prin link extern, fără a muta baza de date într-un alt loc.

Gabriela Haja: Dar nici nu ne-am propus să cerem asta, în schimb institutele Academiei pot găsi o metodă de punere împreună a rezultatelor, asta vreau să zic. Academia Română ar gira acest proiect.

Maria Aldea: Eu nu țin de Academie.

Gabriela Haja: Da, dar te invităm să ne dai voie să facem link spre ceea ce ați făcut.

Maria Aldea: Dar e normal. E stipulat tot, Gabi, sigur.

Dan Cristea: Bine, lucrurile acestea sunt absolut firești și nu e nevoie să insistăm. Eu văd o singură problemă, care e oarecum de natură tehnică. Să presupunem că cineva chiar vrea să facă o căutare într-o colecție care e distribuită în diverse locuri și accesul în fiecare din locurile astea se face printr-o interfață particulară. Dacă persoana care caută s-ar duce pe fiecare site și ar căuta ceea ce-l interesează, ar pierde foarte mult timp. De aceea, cred că avantajul unei centralizări ar însemna și uniformizarea căutării, astfel încât, dintr-un singur punct, adică accesând un singur portal sau un singur site web, să poată obține informația de care are nevoie, cercetătorul având astfel acces la toate locațiile în care este depozitată. Cred că ar trebui să existe o interfață la care să fie conectate toate celelalte interfețe, lucru care nu e chiar simplu de realizat. Poate ne oferă Claudius o soluție.

Maria Aldea: Domnule profesor, dacă îmi permiteți, cu tot respectul. Atunci, care e farmecul unei munci de cercetare, dacă noi găsim toate resursele într-un singur loc și nu mai suntem tentați să mergem să căutăm și să descoperim? Pentru că în momentul în care citim și răsfoim o resursă, în mod distinct, putem întâlni elemente pe care le-am ignorat odată. De ce să găsim totul concentrat? Că asta înseamnă cercetător: să te duci să cercetezi, să cauți. Dacă mi se oferă totul dintr-o dată, care e farmecul?

Dan Cristea: În cazul acesta, haideți să ne întoarcem la fișele tipărite. Să căutăm citatele pentru noul dicționar cum se făcea pe vremuri. Era cineva responsabil cu litera M, se ducea la cele patru mii de volume, căuta cuvinte cu M și dacă i se părea interesant contextul, copia citatul pe hârtie, apoi îl trimitea secretarei, să îl bată la mașină. E adevărat că au lucrat mai mulți la litera M, dar vrem să ajungem din nou la această muncă de cercetare? Iertați-mă că sunt atât de abraziv, dar cred că e normal să te lași ajutat de instrumente informatice. Poți face și altceva. Transformi nevoia de a săpa adânc după exemple într-o preocupare mai utilă, fără să pierzi vremea căutând efectiv acele ocurențe.

Anabella Niculescu: Bună dimineața! (...) Legat strict de munca aceasta la dicționar, așa ca un comentariu glumeț, există fișe scrise și de mână, nu numai bătute de calculator, dacă vreți să ne întoarcem și mai mult. Da, este o soluție bună să se ofere aceste

linkuri care să deschidă BCU Cluj, BCU nu știu care, dar nici acest lucru nu te ajută pe tine ca cercetător, redactor, revizor la DLR. Dacă accesezi linkul, te trimite către BCU Cluj. La BCU Cluj se găsesc foarte multe reviste, dar nu poți face căutare în acele reviste dacă nu le ai descărcare și convertite într-un format care să permită acest lucru. Deci, tot ce poți să faci este, dacă te duci la BCU Cluj, să-ți cauți revista, dacă știi exact ce revistă vrei și să ajungi la ea. Cred că problema noastră se leagă de ceea ce au făcut cei de care ați pomenit în legătură cu informatizarea în străinătate. Ce vreau să spun este că la noi nu există o coerență la nivel național. Fiecare bibliotecă, fiecare centru, fie universitar, fie academic, fie bibliotecă județeană scanează pe cont propriu, începând cu Biblioteca Națională și continuând cu toate celelalte, și le țin pentru uz intern. Mie, în schimb, ca cercetător al Academiei, mi s-ar părea normal să cer corpusurile scanate, fără să se pună problema copyright-ului. Adică să existe un corpus intern de cercetare al Academiei, cu mențiunea ca fiecare resursă scanată să precizeze și centrul în care s-a realizat digitalizarea, și avem la dispoziție un program care să convertească imaginile în .txt, astfel încât să poți căuta ocurențele de care ai nevoie. De exemplu, am descărcat douăzeci de reviste de la Cluj, în care pot căuta ce mă interesează, dar nu le pot transforma în text pentru că au parolă. Nu vrea nimeni să fure aceste reviste! (...) De aceea cred că se pot face niște protocoale pentru cercetare, în așa fel încât să se adune undeva aceste resurse și să fie „ale nimănui”, adică să reprezinte un corpus general de folosit pentru redactare, fără să conteze, apropo de sublinierea de mai devreme, cine cu ce vine. Se face un corpus general de folosire în redactare. Mie, cel puțin, așa mi s-ar părea logic.

Elena Isabelle Tamba: Ceea ce spui tu are legătură cu politicile lingvistice. În țările despre care vorbeam în comunicarea mea, de exemplu în Croația, au avut o politică lingvistică foarte fermă de la bun început și au semnat chestiuni de protocol cu toate editurile, astfel că tot ce publicau intra automat într-o bază de date uriașă. Pe baza acestei infrastructuri, redactau ulterior dicționar sau făceau alte studii.

Anabella Niculescu: Exact! Am găsit un proiect AFCN, unde au scanat ediții princeps ale unor romane din secolul al XIX-lea, trebuie să cau linkul, nu știu acum unde e, ca să vă arăt. Am downloadat vreo 20-30, cred că erau vreo sută. Vreo 30 dintre ele, deși au fost făcute printr-un proiect finanțat de o instituție publică, nu au decât coperta, pe care se precizează că aparțin Bibliotecii Academiei Române. Prin urmare, dacă aveți nevoie de ea, vă duceți la Academia Română. Eu, dacă mă duc la Biblioteca Academiei și vreau să fotocopiez sau să scanez ceva, trebuie să plătesc, în condițiile în care lucrez pentru Dicționarul Academiei, nu pentru mine. Cercetarea nu se face pentru că vreau să scriu eu un articol, ci pentru DLR. Mie mi se pare că e complet anormal. Din ce știu, legea spune că Biblioteca Academiei sau cea Națională primește nu știu câte exemplare. În acest caz, bibliotecile universitare ar trebui să le adune și să le digitalizeze, iar noi să le cerem de acolo. Repet, sunt zeci de mii de corpusuri digitale în România de care nimeni nu mai știe,

nici ce cuprind ele, astfel că se ajunge la situația în care Clujul și Bucureștiul scanează aceeași revistă.

Gabriela Haja: E o problemă de comunicare pe care trebuie neapărat să o rezolvăm între noi, între institute vreau să zic.

Bogdan Harhătă: Nu neapărat între noi. Trebuie comunicată și apoi rezolvată de undeva de mai sus toată problema aceasta, pentru că noi vrem să facem un dicționar electronic și foarte multă vreme am defilat cu exemplul *Trésorului* în față. Când s-a dus Quemada în 1975 la De Gaulle, de-a făcut Institutul pentru Limba Franceză, nu l-a făcut doar pentru dicționar, l-a făcut și pentru Frantexte, pentru că fără baza aceea de texte standardizate, nu se putea lucra. E un lucru foarte important conceptul acesta, al standardizării, că nu poți aduna oricum toate linkurile acelea. Cum le cauți? Cum le pui cap la cap? Nu pun problema textelor în sine, pun problema dicționarelor. Nu poți așeza *Lexiconul de la Buda* lângă dicționarul lui Piuariu Molnar sau dicționarul lui Negulici. Sunt atâtea dicționare din secolele XVIII-XIX care pun probleme. Și să nu uităm că sunt scrise cu alfabet chirilic mare parte dintre ele. Pentru toate lucrurile menționate trebuie gândit un cadru foarte amplu de standardizare, în care toate aceste materiale acestea. Să se facă prima dată o listă a tuturor cuvintelor.

Anabella Niculescu: Plus că trebuie să observăm – eu, de exemplu, mă îndrept spre partea anglofilă – că nu lucrează zece oameni, nu lucrează trei IT-iști, lucrează două sute de IT-iști. Pe când noi, trebuie să fim și redactori la DLR, și IT-iști, și dialectologi etc. Ce încercăm noi să facem nu este logic – să prinzi granturi ca să mai îmbunătățești puțin informatizarea. Nu are niciun sens. Acest lucru trebuie realizat la nivel politic, adică la nivel înalt. Să fie o politică dezvoltată în această direcție, pentru că altfel nu vom reuși să facem prea multe, cred eu.

Elena Isabelle Tamba: Nu reușim foarte multe, dar nici nu putem aștepta până când niște foruri superioare vor ajunge la aceeași concluzie ca să putem face niște pași. Eu zic că SOLIROM-ul e deja un prim pas.

Bogdan Harhătă: SOLIROM-ul este, într-adevăr, un pas și e binevenit. În primul rând pentru că a fost creat, că este cineva care l-a făcut. Important e ce putem face în continuare, cum îl putem face funcțional și cum ne putem folosi de el, ce putem include în el.

Anabella Niculescu: Eu nu înțeleg următorul lucru: atât timp cât aş cere unei biblioteci să-mi dea revistele scanate de ea, și menționez că sunt scanate de ea, nu fac nimic cu ele în afară de cercetare, de ce ar avea cineva ceva împotrivă?

Dan Cristea: Eu v-aș istorisi o întâmplare mai veche, de când încercam să scanăm și să strângem resursele pentru eDTLR. Mergeam la BCU și îi rugam să ne lase să luăm resurse și îmi spunea directoarea: „Domnule Cristea, dar dumneavoastră nu știți că eu în fiecare săptămână primesc o vizită de la patrimoniul colecțiilor și sunt întrebată, acuzator, «Ce-ați mai scanat?»”. Pentru că există legea patrimoniului național, care nu te lasă să

digitizezi. În schimb, cercetătorul se duce la raft, i se aduce manuscrisul de la 1700 și începe să-l răsfoiască. E corect?

Anabella Niculescu: Dar de ce nu avem voie să digitalizăm?

Dan Cristea: Nu prea e voie. De ce nu e voie? Nu știu. Legislația a rămas în urmă, e o neînțelegere totală.

Anabella Niculescu: Nu știu dacă folosiți, mă scuzați că întrerup, Google Books, dar noi ne mai uităm acolo și au digitalizat americanii foarte multe cărți de pe la 1600 până pe la 1950, pe care noi nu le avem în biblioteci.

Dan Cristea: De ce nu ajungem la ele? E o întrebare. Au scăpat la fel ca tablourile marilor pictori.

Cristina Florescu: Vreau să spun un lucru. Credeți-mă, și eu, și Dan, cred că am avut de-a face cu vreo sută de tipologii de interdicții și, dincolo de cadrul instituțional, ceea ce este mai neplăcut și mai de netrecut este că, la un moment dat, o neînțelegere poate bloca într-un punct mic șaptezeci de instituții. Experiența acestor blocaje este, deci, foarte veche. Acest SOLIROM încearcă să adune lucruri. Cred că ce spune Anabella, să se adune resursele fără niciun cadru, nu se poate.

Anabella Niculescu: Nu fără niciun cadru, în sensul că ceea ce spunea dna Aldea – cine devine „șef” – nu cred că e relevant aici.

Cristina Florescu: Nu este relevant, dar aici trebuie o rezolvare socială foarte clară. S-o luăm socialmente, hai să spunem.

Gabriela Haja: Trebuie o rezolvare legislativă.

Cristina Florescu: Sigur că da! Nu poți să ieși în afara legislației și acest SOLIROM este cu certitudine o încercare de a ieși din această încurcătură. Aici, apropo de SOLIROM – mă refer la ceea ce a spus și Dan mai înainte –, presează pe Claudius o foarte mare responsabilitate și nu este numai a lui. Prin urmare, dacă vrem să rezolvăm ceva concret – vătându-ne de lucruri pe care le știm deja, nu rezolvăm decât o sumă de vaite –, haideți să-l rugăm pe Claudius să-și ia un ucenic sau doi. Mai ales că noi la Iași suntem extrem de arși din acest punct de vedere. Suntem arși la propriu – s-au ars harduri – și suntem arși la figurat, prin plecarea fostului informatician.

(...)

Dan Cristea: Da, legalitatea e importantă. Chiar dacă e pe un site al Academiei, în cazul în care resursa respectivă nu are drepturi legale de a fi expusă în spațiul public, Academia va fi trasă la răspundere. (...) Cărțile sunt în proprietatea bibliotecilor. E cât se poate de clar, aici nu te joci cu legea. Că legea e proastă, e altă treabă. Încercăm să o schimbăm, dar asta e.

Claudius Teodorescu: Ceea ce digitizează bibliotecile le aparține, nu cărțile. Eu pot să digitalizez *Lexiconul de la Buda* acasă, obțin o versiune digitală nouă, care e paralelă cu cea de la Cluj, și pot să-i dau altă licență, de exemplu.

Cristina Florescu: Nu poți. Cum l-a făcut Maria, nu poți.

Claudius Teodorescu: Exagerez, dar vreau să spun că aparține domeniului public. Tot ce este mai vechi de 70 de ani ține de domeniul public.

Dan Cristea: Nu, aceea este legea drepturilor de autor, dar mai există o lege.

Anabella Niculescu: Nu e vorba de domeniul public, e o problemă ce ține de legislația internațională. Eu am luat legătura cu oameni care se ocupă de Google Books și am găsit cărți românești de la 1880-1900. Așa am aflat că în foarte multe situații nu se știe cine deține acel drept de autor.

Claudius Teodorescu: E vorba de domeniul public, Anabella. Copia digitală este privată.

Anabella Niculescu: La asta mă refeream, la copia digitală.

Claudius Teodorescu: Și eu mă refeream la cărți.

Anabella Niculescu: Da, Claudius, dar mergem să scanăm încă o dată ce-au scanat ei?

Claudius Teodorescu: Nu, vreau să spun ca idee, era un exercițiu mental. Cărțile care sunt mai vechi de 70 de ani sunt în domeniul public.

Dan Cristea: Nu-i adevărat. Există legea patrimoniului național care interzice acest lucru. Există un interval foarte restrâns în care ai voie să scanezi.

Anabella Niculescu: Trebuie să vezi dacă există moștenitori și dacă au drepturi de autor.

Gabriela Haja: Cred că astea sunt niște lucruri de amănunt, pe care nu le rezolvăm noi acum. Putem să le avem în vedere ca probleme de rezolvat, că e important.

Bogdan Harhăță: Ce înseamnă? Că trebuie să dăm bani, dacă-i cităm? Dacă-i citează, DLR-ul trebuie să dea bani?

Gabriela Haja: Nu.

Claudius Teodorescu: Atunci?

Anabella Niculescu: Există în legea drepturilor de autor anumite derogări, în funcție de cât reproduci dintr-o anumită carte sau de ce faci cu ea.

Claudius Teodorescu: Da, pentru cercetare, Anabella, tot ce depășește o vechime de 70 de ani, trece în domeniul public. Nu știu în ce constă problema cu patrimoniul.

Maria Aldea: Nu, vă înșelați. E greșit. Există legea patrimoniului național. Știu că de vreo 10 ani, domnul Țâra de la Timișoara se luptă să decaleze data, pentru că limita este anul 1830 și, bineînțeles, tot ce s-a scris până în 1830.

Claudius Teodorescu: Deci problema ar fi aici, la legea patrimoniului.

Maria Aldea: Și, mai mult de-atât, eu cred că noi confundăm materialele care sunt disponibile în format digital și care pot fi folosite în scop de cercetare, în sensul în care noi cităm acele materiale pe care le folosim, cu a prelua acele materiale digitale și a ni le însuși în alte scopuri, folosindu-le tot pentru cercetare, dar în altă manieră. Cred că aici se face confuzia, pentru că, de exemplu, orice cercetător poate să extragă secvențe textuale din *Lexiconul de la Buda*, cu condiția ca acestea să fie folosite exclusiv pentru cercetare și nu

pentru dublarea site-ului. Informaticianul proiectului a creat un sistem de securizare, iar BCU l-a dublat, pentru că au fost foarte multe tentative de a extrage secvențe textuale, articole, și atunci, dacă munca se separă în felul acesta, se dispersează, nu mai e muncă, dar *Lexiconul de la Buda* poate fi folosit de orice cercetător cu condiția citării. Nu este o problemă în sensul ăsta, problema e la un alt nivel, în sensul preluării.

Cristian Moroianu: Acceptați-mi câteva momente de sinteză a discuțiilor anterioare, pe care o consider necesară. Cu voia dumneavoastră, așadar, discuția noastră de astăzi și din acest moment nu are ca scop rezolvarea unor probleme punctuale de acest timp, ele vor fi rezolvate, fără îndoială, în momentul în care, vorba Isabellei, noi vom conveni asupra unui protocol și cred că acest lucru nu depinde decât de noi. Atâta vreme cât în discuția de astăzi sunt implicați cel puțin trei responsabili ai Dicționarului Limbii Române, la care se adaugă domnul Bogdan Crețu, directorul Institutului de Filologie din Iași, și, măcar ca principiu și viziune, doamna Adina Dragomirescu, directoarea Institutului de Lingvistică de la București, deci oameni deschiși la minte care vor să facă un pas înainte, dezbaterea noastră poate avea relevanță numai măsura în care convenim asupra realizării unui protocol, făcut cu toată responsabilitatea, semnat de către noi, să spunem responsabilii dicționarului, asumat de către directorii institutelor din care, cu modestie, facem parte, care să fie propus ulterior Secției de Științe Filologice și Academiei – și eu nu am nici o îndoială că nu vom avea parte de suport din partea conducerii Academiei Române – spre discuție și aprobare. În condițiile în care noi vom construi cât se poate de consecvent, coerent și asumat o serie de propuneri realizabile, care să ducă la o lexicografică unitară și să cuprindă o viziune, o politică culturală la nivel național, n-am nicio îndoială că reprezentanții Academiei nu vor fi de acord. Bineînțeles, cu condiția minimală și de bun simț ca această propunere să plece de undeva, să fie asumată de către cei care o fac, să fie argumentată ca atare, pentru că acesta e rostul nostru. Dacă ne blocăm în ce este legal sau ce nu este legal în acest moment, discutăm în gol. Habar nu am ce e legal sau ce nu e legal. Deocamdată, noi trebuie să începem acest demers, foarte bine propus de Isabelle, și să ni-l asumăm ca atare, promovându-l cu toată convingerea reprezentanților institutelor noastre și, ulterior, prin intermediul lor, conducerii Academiei. Nu am nicio îndoială că profesorul Eugen Simion, lingviștii din secția noastră sau domnul președinte al Academiei Române nu vor fi de acord cu această propunere. Depinde însă de noi să facem în așa fel, încât să avem o formulă credibilă de propunere, iar chestiunile punctuale se vor rezolva pe parcurs, găsind soluții alternative ori de câte ori ne vom împiedica. Cred că asta este logica discuției noastre, nu faptul că vor fi toate laolaltă și că le vom descoperi printr-un click sau că vom face două click-uri, ducându-ne într-un al treilea pas la dicționarul Mariei Aldea. Acestea sunt chestiuni care se pot aranja pe parcurs cu realism și cu măsură, ținând cont și de chestiunile de ordin legal, dar nu e cazul să începem un demers atât de mult așteptat, blocându-ne noi înșine încă de la primii pași. Sper că n-am fost prea categoric și, dacă am fost, vă rog să mă scuzați, dar cred că nu

depinde decât de noi să începem a face acești pași, pentru că altfel o să ne plângem de milă și o să ne victimizăm și ne simțim foarte bine în această „tradiție” a noastră.

Bogdan Harhăță: De acord, este foarte bine că ai fost categoric. Adică treaba noastră este să spunem: eu trebuie să pun jos un produs și pentru asta am nevoie de x, y, z. Și trebuie să formulez x, y, z-ul ăla într-o variantă convenabilă. Despre asta e vorba, de fapt.

Cristian Moroianu: Da, e adevărat, nu depinde decât de noi. Acum nu mai putem spune că nu ne lasă șefii noștri, cum puteam spune altă dată: „Nu mă lasă directorul.” Care director? Directorul e al nostru. Haideți să privim lucrurile din punctul acesta de vedere și să ne asumăm niște responsabilități, pentru că nu și le asumă nimeni în locul nostru. În mod fatal, am ajuns în această situație. Ne place, nu ne place, e mai puțin important. Așa cum, citind dicționarul lui Pușcariu și găsind o problemă, trebuie să spunem „aici au greșit” – sigur, înțelegând de ce s-a greșit atunci –, tot așa, citind în DLR și găsind probleme, trebuie să fim suficient de îndrăzneți să spunem „aici s-a greșit”, bineînțeles, fără să dăm cu barda. Dar trebuie să ne asumăm problemele, pentru că dacă nu ni le asumăm noi, nimeni nu și le va asuma în numele nostru. Degeaba îi vom critica pe predecesori sau ne vom teme că cei de deasupra noastră nu vor fi de acord, atâta vreme cât noi nici nu încercăm să o facem; într-o formulă responsabilă, repet, și asumându-ne niște termene. Pentru că una dintre problemele, foarte importante în cercetarea lexicografică românească constă în nerespectarea termenelor, iar Academia – și aici vorbesc despre conducerea ei – are toată dreptatea să fie reticentă, pentru că, în momentul în care lucrezi la un dicționar decenii, și rezultatele sunt, vorba latinilor, după scremutul munților. Sau, vorba lui Creangă, „când eu am auzit acestea, pe loc mi s-a tăiet gura”, nu? Revenind și încheind această intervenție, e vorba de o voință pe care noi ne-o putem asuma – că n-are cine altcineva s-o facă – de realizare în consens a unui material realist, măsurat, acceptat de către toți, cu conștiința faptului că putem să-l ducem la îndeplinire, de mers mai departe către conducerile institutelor noastre, primind girul lor și apoi, mai departe, la Academie. Țasta e rostul nostru. Altfel, putem să facem fiecare dicționarașe de care vrem și de care nu vrem, dar Academia nu ne plătește pentru asta.

Gabriela Haja: Fără îndoială, e foarte bine cum ai spus lucrurile, este exact după inima noastră, și anume că DLR nu e o lucrare personală, este lucrarea Academiei și de aceea trebuie neapărat să găsim o formulă de comunicare permanentă. Să găsim o formulă în care instrumentele de lucru, și anume siglarul, bibliografia, schimbările normelor lexicografice, să fie puse într-un loc accesibil online și actualizate simultan pentru toate echipele. Pentru că am constatat, vorbind și absolut accidental, că noi, ieșenii, ne referim la norme de acum doi ani, pentru că au fost ultimele pe care le-am primit, deci îndrumarul de redactare a fost trimis acum doi ani. Între timp, s-au schimbat regulile jocului, or aceste decalaje nu sunt permise într-o echipă. Noi suntem o echipă tripartită, asta e tot, și trebuie să avem grijă cum coordonăm activitatea de cercetare, astfel încât să avem acces

permanent la aceste informații și, înainte de a stabili o normă de redactare, cum e, să zicem, folosirea parantezei „(Învechit și regional)”, să o discutăm între noi.

Cristian Moroianu: Sigur că da. Din păcate, momentul este păgubos pentru că nu putem să ne întâlnim și să discutăm toate lucrurile astea la o masă, pe principiul, binecuvântat de altfel, al compromisului rezonabil. Dacă plecăm de la ideea că numai noi avem dreptate, iar ceilalți confracți nu, discuția nu se justifică.

Gabriela Haja: Nu. Plecăm de la premisa dialogului.

Cristian Moroianu: Da, exact. Din păcate, readuc în discuție problema termenelor. Timpul nu este în favoarea noastră, dar, în ciuda acestui lucru, dorința mea fermă și categorică – pot să pun aici o serie sinonimică perfectă dacă vreți, dar las la o parte sinonimia, aceasta fiind una dintre problemele dicționarului – este ca tot ce am propus sau suntem în măsură să propunem la București să fie aprobat pentru proxima apariție de la sfârșitul anului prin consensul tuturor confracților de la Iași și de la Cluj. Deci, dacă lucrăm în acest moment pe niște principii nuanțate, referitoare la ceea ce a fost bătut în cuie până în prezent – acest bătut în cuie este el însuși discutabil pentru că, neparticipând la el, nu știu dacă toată lumea a dat câte o lovitură constantă de ciocan în cuiul cu pricina –, noi propunem o formulă, ajungem la un material încheiat, care să ne ofere o imagine relevantă pentru ceea ce vrem noi să propunem pentru formula *Dicționarului limbii române* și este absolut obligatoriu, în sensul de absolut necesar, să stăm de vorbă asupra propunerii noastre și să ținem cont de sugestiile pe care le aveți, care se pot împărți, după caz, în: sugestii privind completarea unor chestiuni, sugestii privind schimbarea și vom vedea împreună în ce direcție etc. Lucrurile acestea trebuie discutate și asumate împreună, pentru că ceea ce facem noi aici se va reflecta în mod fatal în ceea ce veți face dumneavoastră. În plus, degeaba vorbim de continuitate și coerență la nivelul politicilor culturale naționale, dacă noi nu avem coerență și continuitate la nivelul politicii interne a departamentelor noastre din Academie.

Gabriela Haja: Tocmai acolo vrem să ajungem, la o bună coerență.

Cristian Moroianu: Aveți în mine un sprijin din acest punct de vedere și sper să treacă odată nebunia aceasta, ca să ne putem și vedea.

Gabriela Haja: Ne bucurăm.

Elena Isabelle Tamba: Cred că în această privință, SOLIROM-ul reprezintă un punct de plecare foarte bun, atât timp cât putem să încărcăm aici, de exemplu, ultima variantă de bibliografie cu care lucrăm la DLR. Noi, la Iași, am constatat că lucrăm pe ceea ce credeam noi că era ultima variantă de bibliografie, și nu era. Nu știu cum stau colegii de la Cluj.

Bogdan Harhăță: Am primit ultima versiune a bibliografiei săptămâna trecută.

Elena Isabelle Tamba: Ceea ce nu este în regulă. Bănuiesc că, dacă vom lucra pornind de la SOLIROM, aceste decalaje nu vor mai fi și atunci e un câștig. Noi, de exemplu, nu am primit săptămâna trecută ultima variantă de bibliografie.

Cristina Florescu: Noi am primit-o ieri.

Elena Isabelle Tamba: Nu, acelea erau normele.

Bogdan Harhătă: Noi nu am primit normele, în schimb.

Elena Isabelle Tamba: Pe de altă parte, discuția despre care spuneai tu, Cristian, se poate face și așa, online. Pentru că nu știm ce va face sau nu va face această criză cu noi, dar comunicarea nu este obligatoriu sistată doar pentru că nu ne putem vedea fizic, față în față, la o masă. Putem să ne vedem așa și să discutăm tot ce avem de discutat.

Gabriela Haja: Pe text.

Elena Isabelle Tamba: Pe text, exact.

Bogdan Harhătă: Aceasta ar fi cea mai bună soluție.

Gabriela Haja: Și este mai puțin costisitoare.

Elena Isabelle Tamba: Exact, pentru că întâlnirile directe sunt bune, dar, din păcate –și istoria ne-a arătat acest lucru – niciodată nu am reușit în ultimii ani să ne întâlnim toți lexicografii – cei nu foarte mulți – din România în același loc, pe când așa, în această variantă, sunt șanse mult mai mari în acest sens.

Bogdan Harhătă: Am putea face acest lucru cu o oarecare periodicitate, cel puțin noi trei, care ar trebui să păstorim soarta colectivelor de la Iași, București și Cluj. De fiecare dată când ne-am întâlnit față în față eram foarte obosiți din cauza lucrurilor care se acumulaseră între timp. Ajungi să te vezi cu omul și nu poți să discuți toate problemele care te interesează. Pe când acum, am intrat într-o fază în care efectiv se lucrează, nu? Putem să ne vedem săptămânal sau lunar, să avem o întâlnire între noi trei, să discutăm pe o bucată de text, pe chestiuni concrete. Vorbim despre normă și, până acum, normele au avut întotdeauna un caracter foarte abstract. Făcutul dicționarilor se face cu nasul în text și trebuie să găsești mereu sprijin în ceva concret.

Cristian Moroianu: Da, în ceea ce ne privește, am ajuns după, nu mai țin minte exact cât, o lună de zile, la...

Anabella Niculescu: ... 13 ședințe, o lună aproximativ.

Cristian Moroianu: ... am ajuns la fatidica pagină 100 din revizia primei fascicule a dicționarului, de aceea cred că trebuie să am o discuție cu întregul colectiv de la *Dicționarul limbii române*. Am propus ca această întâlnire să aibă loc săptămâna viitoare, pentru a discuta chestiuni de strategie și de principiu în ceea ce privește politica internă a departamentului de la București. Când am lucrat la cele 100 de pagini, am întâmpinat dificultăți, unele transmise cu multă colegialitate de confracții de la Iași, prin urmare, sunt de părere că dacă ajungem la un consens, putem să punem punct continuării reviziei și să avem o consultare tripartită București, Iași, Cluj, în urma căreia să oferim o formulă finală de abordare. Pe parcurs, ne-am străduit să găsim problemele și să le rezolvăm urmărind o oarecare simplificare a lucrurilor. Eu rămân la convingerea că limba nu este matematică, nu este un obiect chirurgical, deci nu se poate transpune informatic. Trebuie să existe o regulă categorică după care să ne ghidăm, dar, ca responsabili ai acestui dicționar, trebuie

să ne asumăm și o oarecare libertate. Revenind, sper să fiți de acord cu propunerile pe care le-am făcut, să discutăm problemele cu care v-ați confruntat în activitatea proprie și să ajungem la cea mai bună formulă. Profit de această ocazie pentru a vă spune că săptămâna viitoare voi avea o discuție cu colegii mei de departament, apoi vă voi contacta pentru a discuta împreună pe marginea celor 100 de pagini vechi, care vor reprezenta, probabil, vreo 80 de pagini, astfel încât să ajungem la cea mai bună variantă, ținând cont corectitudinea științifică și de rigorile informatice deopotrivă. Suntem cu toții conștienți că modul în care a fost realizat acest dicționar din punct de vedere formal nu se poate schimba din temelii, dar cred că, acolo unde depinde de noi, putem să renunțăm la niște „chinuieli” formale absolute, care pe mine mă tulbură. Nu putem evita formalizarea, este un rău necesar, însă am convingerea că formalizarea excesivă nu trebuie continuată. Am încheiat.

Gabriela Haja: Adică, mai pe scurt, să ne așteptăm săptămâna viitoare la un material pe care să-l citim?

Cristian Moroianu: Da.

Gabriela Haja: Și urmează să avem o întâlnire pe care o vom decide împreună. Vor fi 80 de pagini de citit. Când credeți că am putea să discutăm pe marginea lor?

Bogdan Harhătă: 80 de pagini? Depinde de calitatea celor 80 de pagini.

Cristian Moroianu: Ar trebui să plecăm de la principiul, apropo de ce spunea mai devreme Bogdan, că pe lumea asta totul este perfectibil. 80 de pagini pot fi privite în felul următor: cu creionul în mână, vrând să arăt că eu sunt mai bun decât cel pe care îl verific. Aceasta este o primă posibilitate. A doua: cu același creion în mână, să încerc să văd ce a făcut el comparativ cu varianta anterioară și, dacă e necesar, să fac corecturi de structură, nu atât că nu mi-a plăcut un sinonim sau că așa vrea să mai adaug un cuvânt la definiție, lucrurile acestea sunt în continuare fezabile și ajutorul unui coleg este oricând binevenit, dar lectura celor 80 de pagini ar trebui să fie făcută în ideea de a vedea părțile bune și propunerile bune. Dacă nu sunt de acord cu unele dintre ele, fără îndoială că acesta este rostul discuției.

Bogdan Harhătă: Mie mi se pare foarte rezonabil, mai ales că această a doua lectură chiar ar trebui să se focalizeze pe chestiunile mari, de principiu, care sunt mai ușor de observat. Oricum, ne trebuie cel puțin câteva zile pentru lectura a 80 de pagini, că materialul e mare. Propun să avem un decalaj de o săptămână între primirea materialului și întâlnire.

Gabriela Haja: Probabil că săptămâna viitoare, în orice caz.

Cristian Moroianu: Foarte probabil să fiu în măsură să vă trimit săptămâna viitoare materialul și rămâne pentru următoarea săptămână, într-o dată pe care o convenim, să ne aplecăm cu responsabilitatea asupra ultimei forme propuse de noi.

Gabriela Haja: Adică am ajunge pe la jumătatea lui iunie.

Cristian Moroianu: Așa așa zice și eu.

Bogdan Harhătă: Eu zic că ar fi bine, mai ales că e necesar ca această lectură să fie făcută cu mare atenție, pentru că acesta e modelul după care vom lucra de acum înainte.

Gabriela Haja: E un model de plecare, am stat și am meditat, ne-am gândit cu colegii ieșeni la istoria dicționarului și știm bine că – nu vorbim despre seria veche – în seria nouă chiar, există diferențe sensibile între volumele publicate. În volumul M, de exemplu, și, pe urmă, în volumele de peste două, trei, patru decenii.

Bogdan Harhătă: Acolo se văd foarte clar discrepanțele.

Gabriela Haja: Una peste alta, vom ajunge la o formă de plecare, o primă fasciculă, care va putea suporta îmbunătățiri, sunt sigură de asta, pentru că ideea tuturor este foarte clară și onestă: vrem un dicționar bun, cu care să ne putem lăuda.

Cristian Moroianu: Dar vrem în egală măsură un dicționar bun, care să apară cu regularitate.

Gabriela Haja: Inclusiv asta. Sigur, nu vorbim de cât suntem de presați de timpul care a trecut.

Bogdan Harhătă: Bine, acum nu mai putem întoarce timpul care a trecut, trebuie să vedem ce putem face de acum înainte.

Gabriela Haja: Eu zic așa: pe de-o parte, să ne organizăm mai bine și să avem simultan acces la instrumentele de lucru tehnic – norme, siglare, bibliografie etc., să avem cu toții acces la aceeași colecție de texte făcute de noi, să ne consultăm periodic și să luăm decizii împreună, fiindcă, dacă le discutăm, ni le asumăm. Dacă ni se impun, e neplăcut.

Cristian Moroianu: Sunt cu totul de acord.

Gabriela Haja: Sper că, în urma experienței viitoare, vom putea vedea până unde se stabilește limita enciclopedismului pentru care există o anumită simpatie, ca să nu cădem în păcatul exagerării în privința aceasta. Să stabilim pe urmă cum acceptăm neologismele, cum le tratăm. S-au dat niște sugestii – să existe o comisie a neologismelor. Acum, însă, e târziu să facem o comisie pentru această primă fasciculă.

Cristian Moroianu: Dacă îmi permiteți să vă întrerup, aş continua în felul următor: eu am sentimentul că, cel puțin noi trei, chiar dacă n-am avut până acum ocazia să discutăm în mod direct, în mod fatal, asupra lucrurilor acestora, pentru că, cel puțin eu, nu am fost implicat în redactarea *Dicționarului limbii române*, din câte îmi dau seama, fie și intuitiv, gândim la fel. Vorba lui Pușcariu, neologismul este o chestiune de măsură și de bun simț. Aceasta este cu trimitere la diverse aspecte ale *Dicționarului limbii române*, inclusiv în ceea ce privește problemele lui cantitative, adică noi trebuie să ne ferim de dorința de exhaustivitate și de introducere în dicționar a oricui, pentru că au făcut această greșală succesiv, cu rezultate proaste pentru lexicografia românească, Alexandru Philippide, iar înaintea lui, Hasdeu și Densusianu, adică cei doi mari mentori din București și Iași. Noi trebuie să ne ferim de tentația exhaustivității cantitative, pentru că logica dicționarului nu este aceasta. N-a fost nici pe vremea lui Pușcariu, n-a fost nici pe vremea

celorlalte colective coordonate de Coteanu ș.a. Și nu trebuie să fie, cu atât mai puțin, în ziua de astăzi, dar cred că gândim la fel din punctul ăsta de vedere.

Gabriela Haja: Exact! A fost un frumos discurs despre cum suntem de acord. Bine, atunci vom păstra regula uzului, care nu este proastă.

Cristina Florescu: Regula uzului în două registre, pentru că dacă luăm legea uzului în mod absolut, riscăm să trecem neologisme aberante de ultimă oră, pentru că uzul este dat de...

Gabriela Haja: Aceea e frecvența. Să zicem că sunt date de frecvență, însă uz înseamnă folosirea cuvântului la toate nivelurile: și diastratic, și diafazic, și diatopic etc. Deci, dacă acel cuvânt nu are tendința să intre în folosirea generală, măcar în două registre stilistice, firește că vom medita în această privință, dar luăm lucrurile de la caz la caz. Înainte, aveam o așa-numită „biblie a dicționarului”, care era un volum voluminos de norme de redactare dactilografiate. Noi am scanat acel document auxiliar. Acel volum de norme era însoțit de un indice al normelor, o variantă prescurtată utilă. Erau instrumente extrem de folositoare, trebuie să recunoaștem, degeaba spui tu că normele erau ceva abstract, ba nu erau deloc abstracte, erau scrise și exemplificate.

Bogdan Harhătă: Erau scrise și se băteau cap în cap, sunt numeroase cazuri când 113 era combătut de 115.

Gabriela Haja: Nu scoate și pune în evidență defectele, ia partea bună a normelor, ele erau utile pentru că asigurau unitatea lucrării.

Bogdan Harhătă: Eu nu vorbesc de normele acelea, vorbesc de normele care s-au vehiculat din 2007 încoace.

Gabriela Haja: Pe acestea nu prea le știm. Ceea ce am spus e că sper ca aceste norme noi să poată fi publicate pe SOLIROM pentru început.

Elena Isabelle Tamba: Noi am primit o singură variantă, mai mult un fel de indice al normelor, câteva pagini, or ce am văzut ieri e ceva de ordinul zecilor de pagini.

Bogdan Harhătă: Eu nu cred că am primit materialul acela.

Elena Isabelle Tamba: Nici noi, noi am primit ieri.

Bogdan Harhătă: O lucrare de genul DLR-ului – eu mă încăpățânez să-i spun încă DLR, pentru că este *Dicționarul limbii române*, mai am până ajung la „i”, pentru că sunt ardelean încăpățânat...

Cristina Florescu: Ardelene, iartă-mă că te întrerup, dar în normele pe care le-am citit eu ieri nu i se spunea DLRI, i se spunea *Dicționarul general al limbii române*, dacă ați citit.

Bogdan Harhătă: Eu nu le-am primit pe acelea.

Gabriela Haja: Doamna Florescu, înseamnă că avem altă lucrare.

Bogdan Harhătă: Nu înțeleg nici eu toată afacerea asta.

Cristina Florescu: Voi ați citit normele de ieri?

Cristian Moroianu: Dar de unde ați primit normele astea, stimați colegi?

Gabriela Haja: Aveam voie să le primim?

Cristian Moroianu: Mă rog, trăgând așa o concluzie asupra discuției anterioare, cred că bicefalismul în situația noastră este problematic, discutabil și păgubos. Eu va trebui să tranșez într-o formă ceva mai categorică decât până acum această problemă și sper că într-un viitor apropiat vom fi în măsură să avem o unică viziune asupra materialelor auxiliare care, tot în viitorul apropiat, prin contribuția noastră, fără îndoială, să devină realizabile, fezabile, unitare, lipsite de contradicții de la 113 la 115, în măsura posibilului. Cu cât ajungem la mai puține subnumerații, cu atât mai bine pentru firescul lucrului la dicționar. Eu sunt de acord că e un dicționar complex, cel mai complex, dar tocmai pentru că este atât de complex, nu cred că trebuie să-l facem și noi mai dificil decât este.

Gabriela Haja: Nu trebuie să-l facem mai dificil, dar nici să stricăm ce-i bun.

Cristian Moroianu: Fără îndoială că nu vom strica ce este bun. Lucrăm pe un material deja existent și care, în cea mai mare parte are o tradiție, este validat de ceea ce a apărut până acum. Dar să nu plecăm de la ideea că tot ce a apărut până acum este literă de Evanghelie, că nu e.

Gabriela Haja: Nici pe departe, știm asta. Deja am văzut în ce ne-a prezentat doamna Florescu câte locuri mai trebuie revăzute și chiar așa, avem multe situații pe care nu le-am putut rezolva în prima ediție și care au rămas pentru ediția a doua. Sunt multe lucruri de perfecționat, dar e important că avem deschidere la dialog și că ne îngăduim unii pe alții. Nu suntem în competiție, trebuie să fie foarte clar lucrul acesta: nu-i vorba de competiție aici, ci de dorința de a forma o echipă unitară.

Cristina Florescu: Este foarte adevărat că, și aici mă bucur să găsesc la domnul Moroianu un discurs în acest sens, cu cât lucrurile sunt mai fixe și mai amănunțite, cu atât șansa de a face o eroare crește. Am vrut să subliniez acest fapt în comunicarea mea. Ideea este că trebuie să cădem de acord în câteva chestiuni, printre care și aceea a sinonimelor. Dacă doriți contraexemple, vă pot aduce sute. Ce am prezentat eu este o concluzie survenită în urma a foarte multor căutări prin dicționare, deci normele trebuie simplificate. Sunt locuri esențiale, în care nu putem admite că notăm la fel și sinonimul parțial, și sinonimul total, nu putem admite că băgăm în etimologie *confer* și două sinonime spațiate, dar normele permit asta acum, deci trebuie să discutați între domniile voastre foarte ferm. Un al doilea aspect, pe care Gabi l-a menționat, are legătură cu experiența lingviștilor și a lexicografilor mai vechi: când dădeam cu ochii de cărămida roșie de norme, noi făceam alergie. O lăsam de-o parte și utilizam toți Indicele de norme, care este simplificat și are exemple pentru fiecare caz. Prin exemple, limpezești mintea celui care citește. Când venea cineva tânăr la Institut, aveam probleme în a-l convinge să le citească și să le învețe. La noi, cred că Alina e singura care cunoaște integral normele, drăguța de ea.

Elena Isabelle Tamba: Nu, și eu. Aceasta a fost prima operațiune pe care am primit-o la Institut.

Cristina Florescu: Îmi pare rău, asta era practica.

Gabriela Haja: Și eu le-am parcurs...

Cristina Florescu: Nu sunt ingurgitabile în forma acelei cărămide uriașe roșii.

Gabriela Haja: E adevărat, dar au devenit foarte inteligibile după ce am început să lucrez efectiv. De aceea e bine să avem un set de reguli.

Elena Isabelle Tamba: Eu zic că normele sunt absolut esențiale. Nu facem lucrări diferite, lucrăm după principii comune, deci e normal să avem norme, doar că e important să le avem toți pe aceleași.

Bogdan Harhăță: Acum e momentul să vedem pe exemplul concret pe care-l vom primi săptămâna viitoare cum anume le adunăm. E de la sine înțeles, după cum se prezintă lucrurile, că nucleul tare al vechilor norme rămâne încă în vigoare, adică toate chestiunile de principiu lexicografic rămân acolo. Să vedem cum putem să le facem în așa fel încât să fie mai ușor de ingurgitat și mai ușor de aplicat. Doamna Florescu are dreptate, pentru că DA-ul nu avea atâtea norme ca DLR-ul. Unul dintre păcatele *Dicționarului limbii române* este formalismul excesiv și aici sunt în aceeași barcă cu tine, Cristian, cred. Cu cât ai mai multe opreliști și mai multe situații fărâmițate, cu atât pierzi din vedere pădurea de dragul copacilor.

Gabriela Haja: Pe de altă parte, caracterul sistematic al *Dicționarului limbii române* (seria nouă) ne-a încurajat să ne aruncăm la achiziția în format electronic. Mari probleme a pus DA-ul, care nu a fost bine parsat, pentru că este inconsecvent, este mai puțin formalizat. Este o lectură extrem de plăcută pentru noi, specialiștii, dar dacă pui o mașină să-l citească, se cam împotmolește și, de aceea, partea de DA din eDTLR e prost făcută. Hai să luăm și partea bună!

Bogdan Harhăță: Nu poți compara litera A cu litera C, care e lucrată toată de un singur om, e făcută de Lăcea de la un capăt la altul, adică poți să-l urmărești și altele. Sau cu F, la care a lucrat Giuglea.

Gabriela Haja: Asta este situația, istoria acestei opere. Ne mândrim cu ea așa cum e, bine că am ajuns la un capăt și am luat-o de la A. Chestiunea pe care aș sublinia-o e că nu ar trebui să uităm că, în DLR (serie nouă), există o tipologizare a definițiilor. Sunt definiții specifice numelui, definiții specifice numelor de plante și animale, definiții specifice verbului, adjectivului. Această situație vine dinspre sistemul limbii spre lexicografie și e bună așa cum este, pentru că nu văd ce am putea simplifica aici sau cum am putea schimba lucrurile să fie mai bune. Sunt nefericite definițiile din foarte multe părți, de acord, dar e greu uneori să faci distincții semantice atât de fine... Ce vreau să spun este că sper să punem la punct nucleul tare al normelor DLR, cel care rămâne. Vor fi făcute schimbări, și pe acestea să le cunoaștem toți, să le discutăm și să le aplicăm, la fel, cu toții. Ce mai vreau să spun are legătură cu o chestiune care m-a flatat, domnule Moroianu, când ați zis că noi trei gândim la fel. Sigur, gândim la fel, dar să știți că nu doar eu gândesc în felul acesta. Tot ce vorbesc cu dumneavoastră am discutat întâi cu echipa. Noi ne vedem săptămânal, facem ședințe online, de aceea suntem atât de relaxați, avem acest exercițiu și

mergem înainte. Eu nu voi lua niciodată decizii singură, ci împreună cu echipa ieșeană. Am lucrat toți cot la cot la DLR – doar Alina a venit după finalizarea primei ediții –, de aceea experiența noastră e bună.

Cristian Moroianu: Vă rog să îmi permiteți o completare la cele spuse. Intră în limitele normalității ca deciziile sau convingerile după care ne ghidăm în cercetarea științifică să fie stabilite, atunci când lucrăm în colectiv, în consens cu cei care contribuie la realizarea unei lucrări colective. Sunt în totalitate de acord cu acest fapt și vreau să cred că se va întâmpla sau că începe să se întâmple deja și la București. Pe de altă parte, aș adăuga că e important ca redactorii să cunoască normele – care nu ar trebui să fie atât de multe cum ni se pare în momentul de față –, dar ar trebui să li se permită și o oarecare libertate, adică să li se ofere posibilitatea de a gândi materialul pe care îl lucrează la prima mână, fără să se blocheze în probleme de etimologie propuse de DLR. Din acest punct de vedere, redactorii ar trebui să fie convinși că respectarea normelor poate presupune la un moment dat și asumarea unei decizii care să însemne îndepărtarea de tradiția lexicografică. În orice caz, redactorul trebuie să aibă această încredere, pentru că materialul pe care îl pregătește va fi citit de comisia de revizie, care poate să-i valideze punctul de vedere, să îl nuanțeze sau chiar să-l respingă. În acest fel, munca redactorului este și ea asumată, iar revizorii privesc cu mai mare atenție materialul primit, pe care îl pot modifica, fără ca acest fapt să presupună conflicte sau contradicții. Acesta ar fi firescul lucrurilor într-o echipă pentru a se ajunge la un rezultat bun. Din punctul acesta de vedere, voi aveți avantajul că sunteți mai puțini și vă puteți consulta relativ ușor cu toții. La București, lucrează 15-16 persoane la DLR, e foarte dificilă discuția. Una dintre propuneri a fost aceea ca, atunci când se revizuieste partea unui redactor, el să fie prezent, astfel încât să-i putem înțelege punctul de vedere, să ne dăm seama ce a fost bine și ce poate îmbunătăți atunci când i se va încredința o altă porțiune. Până la urmă, rostul acestor ședințe este să învățăm unii de la alții. Aceasta ar fi politica actuală.

Cristina Florescu: Să știți că la Iași așa se lucrează, dar nu a fost așa dintotdeauna. Dacă abia acum trebuie să puneți la punct această metodă, vă felicit pentru curaj și pentru efort! La noi se lucrează așa de când ne-am trezit cu șapte volume pe care trebuia să le finalizăm imediat și soluția a fost să treacă toată lumea la revizie.

Gabriela Haja: Și să lucrăm pe echipe în tandem.

Cristina Florescu: Și când s-au învățat toți cu revizia, au înțeles din ce în ce mai mult responsabilitatea redactorului. Responsabilitatea esențială a redactorului este să fie absolut onest în recuperarea citatelor. E singura normă obligatorie.

Bogdan Harhăță: Nu așa se luca dintotdeauna? La noi existau două etape de revizie.

Gabriela Haja: Cred că fiecare echipă a avut maniera ei de gestionare sau de coabitare.

Bogdan Harhăță: Redactorii își făceau revizia reciproc, apoi intervenea primul revizor și după aceea al doilea revizor, care verifică materialul deja revizuit.

Gabriela Haja: Foarte diferite manierele de coordonare a cercetării! Noi am simplificat pașii pentru că era foarte costisitor ca timp tot procesul acesta de redactare, revizie, refacere după revizie, a doua revizie și așa mai departe. Am mai scurtat din etape, fiecare cercetător nou venit în echipă a fost adoptat de un cercetător cu experiență și au lucrat cot la cot, și ucenicul, și maestrul. Treptat, a trebuit ca ucenicii să își asume și munca de revizie, dar echipele de doi au fost extrem de eficiente. Apoi urma lectura finală.

Cristina Florescu: Eu mă bucur foarte mult că îl aud pe domnul Moroianu că spune ce probleme trebuie rezolvate. Trebuie, într-adevăr.

Elena Isabelle Tamba: Eu zic să ne concentrăm pe ceea ce urmează să facem. Ce a fost a fost, haideți să mergem pe ceea ce vom face mai departe.

Gabriela Haja: Propun să scriem o listă cu ce avem de făcut, un miniprotocol sau un plan comun de obiective.

Cristian Moroianu: Să începem cu promisiunea mea că, cel mai târziu la sfârșitul săptămânii viitoare, vă voi trimite atât la Iași, cât și la Cluj, forma la care am ajuns în urma reviziei primelor 100 de pagini din *Dicționarul limbii române*, cu rugămintea ca dumneavoastră să vă uitați asupra ei și, raportându-vă mai degrabă la chestiunile de substanță, să vedeți în ce măsură sunteți de acord sau puteți aduce sugestii care să fie spre binele dicționarului și, în același timp, realiste, ținând cont de criza de timp care ne macină în acest moment. Revin la un cuvânt-cheie al momentului, și anume respectarea termenelor. Cel puțin în ceea ce ne privește, dacă noi nu vom putea să arătăm conducerii institutului și Academiei că nu s-a muncit în van în toți acești ani și că se poate vorbi despre un rezultat bun spre sfârșitul anului, atunci riscurile sunt foarte mari. În primul rând, va fi afectată credibilitatea. Aceasta ar fi prima chestiune, cu rugămintea să reluăm discuția după parcurgerea materialului. Al doilea punct ar fi necesitatea, dar aici nu am soluții deocamdată, realizării unei bibliografii, siglar etc., le știți dumneavoastră mai bine, care să devină la un moment dat un material unic, pe care să lucrăm împreună în cunoștință de cauză și care să nu presupună modificări de ultim moment. Adică să considerăm că aceste materiale complementare activității lexicografice sunt bătute în cuie – la modul calitativ, pentru că, din punct de vedere cantitativ, ele nu pot fi niciodată bătute în cuie. Eu merg pe principiul că, dacă găsim un citat într-un roman modern și acel citat este relevant pentru un anumit cuvânt, atunci ar trebui valorificat în *Dicționarul limbii române* și cartea respectivă ar trebui să fie introdusă la bibliografie. Tezaurul limbii române nu se găsește într-un set închis de materiale bibliografice. Acest set este deschis și așa trebuie să rămână dacă vrem să-l valorificăm integral. În ceea ce mă privește, mă voi strădui să propun o variantă, chiar dacă, până acum, nu am avut nicio intervenție asupra acestor materiale complementare. A treia chestiune pe care vreau să o punctez ar fi că ar trebui să ne gândim împreună, tot în cadrul unei întâlniri online, la o platformă oficială, între Departamentele de Lexicografie și

Etimologie ale institutelor noastre, în primă fază, care să permită realizarea unui protocol comun, care să fie trimis ulterior la Secția de Filologie și Literatură a Academiei, cu speranța unei finalizări instituționale și a obținerii unui suport instituțional.

Gabriela Haja: Da. Și se pot încheia diverse contracte, protocoale, cu alte instituții, pentru că experiența din Academie e utilă. Când s-a construit Corpusul de Limbă Română Actuală (CoRoLa) la Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială, Institutul de Informatică Teoretică și Facultatea de Informatică din Iași, au lucrat mai ales informaticieni. Au construit acest corpus semnând acord cu fiecare entitate ce a contribuit cu texte, astfel că editurile au pus la dispoziție formatul .doc sau .txt al cărților pe care le-au editat. Radio România a pus la dispoziție o colecție de înregistrări însoțite de textele rostite, deci un corpus paralel vorbit-scris. Alți furnizori de text au fost de acord să predea forma editabilă a textelor pentru cercetare, prin urmare CoRoLa a devenit o resursă textuală extrem de interesantă și utilă inclusiv pentru DLR. De aceea am propus să facem o listă a surselor online sigure. Nu toate textele din CoRoLa au în spate un volum tipărit, acolo există și bloguri. Trebuie menționat că acele bloguri nu mai dispar, ci rămân acolo, în corpus.

Cristian Moroianu: Da, asta e avantajul unui asemenea corpus.

Gabriela Haja: De aceea, propun să introducem în mod oficial CoRoLa pe lista bibliografică. Putem găsi o manieră de siglare. Rămâne CoRoLa? Chestiunile tehnice se pot rezolva. Claudius știe ce mai e de făcut în momentul în care folosim CoRoLa ca izvor oficial de documentare pentru DLR. Este o resursă făcută în Academia Română. Sigur că nu e un corpus balansat, adică nu este omogen din punctul de vedere al distribuției stilistice și pe domenii a textelor, dar cercetările pe corpus nu ne interesează deocamdată. Ne interesează atestări, utilizări ale cuvintelor sau cuvinte recente pe care nu le găsim în altă parte.

Cristian Moroianu: Trebuie adusă în discuție și nevoia ca fiecare colectiv să întocmească o evidență a propriilor corpusuri pe care le întrebuințează pentru lucrul la dicționar și, în măsura posibilului, să le pună cap la cap într-o formă oarecare, în așa fel încât avantajul cercetătorului de la București să fie același cu al celui de la Iași și cu al celui de la Cluj, fără niciun zâmbet de superioritate.

Gabriela Haja: Minunat, într-un tot de acord. Cred că am spus aproape tot ce era important. Dragi colegi, am uitat să spun ceva?

Elena Isabelle Tamba: Ar mai fi câteva aspecte de amănunt și de principiu, în același timp, și anume modul de citare a dicționarelor. Putem aborda acest subiect când vom vedea materialul. Ce părere aveți?

Gabriela Haja: Ceea ce am înțeles că este acceptat deja este faptul că dicționarele trebuie citate în mod obligatoriu la sens în baza de date în varianta electronică, pentru că ar fi mai mare ajutor.

Cristian Moroianu: Chestiunea aceasta reclamă o discuție mai aplicată și nu aș deschide-o acum. O vom face în momentul în care vom fi parcurs varianta la care s-a ajuns. Atunci vom putea să ne târguim, fixându-ne drept principiu diferența dintre ceea ce ne-am dori realmente să fie și ceea ce putem în mod efectiv să facem.

Gabriela Haja: De acord, domnule Moroianu, dar consultarea dicționarilor și gruparea lor pe sensuri este o etapă obligatorie în faza de documentare pentru redactare, deci operația aceea oricum se realizează în procesul redactării. Bineînțeles că nu citezi 340 de dicționare la fiecare cuvânt, dar experiența de lucru și bunul simț elementar te ajută să faci selecția dicționarilor și gruparea lor pe sensuri. Obligativ. Fără acest pas, nu mergi mai departe. Înțelegeți?

Cristian Moroianu: Stăm de vorbă.

Gabriela Haja: Reprezintă oricum o etapă de lucru și nu văd de ce să fac efortul acesta, care înseamnă timp și energie, și după ce am structurat dicționarele pe sensuri să renunț și să devină o listă absolut irelevantă la sfârșitul articolului, în care se precizează doar că acel cuvânt e lucrat în cutare sau cutare lexicon.

Elena Isabelle Tamba: Fără să se precizeze la ce sens e lucrat cuvântul.

Gabriela Haja: Dacă nu grupăm dicționarele sub sensuri, e o mare pierdere față de seria nouă. Ultima variantă a siglarului în format electronic se găsește pe SOLIROM. Acesta este un bun exemplu despre cum un instrument complementar este accesibil, cu condiția să ne asigurăm permanent că este încărcată ultima variantă a respectivului instrument.

Bogdan Harhătă: Da, e cea din decembrie și am înțeles că mai sunt modificări, dar nu sunt publice.

Cristian Moroianu: Modificările trebuie să înceteze pentru că modificările modificărilor devin periculoase.

Gabriela Haja: Voi ai, Bogdan, să spui ceva și te-am întrerupt cu stăruință.

Bogdan Harhătă: Nu, e perfect. Morala poveștii e că discutăm. Eu m-aș opri deocamdată la punctul nr. 1: primim materialul și lucrăm pe el – avem și-un termen orientativ – și, de la primul pas, vedem încotro mergem mai departe. Între timp, poate se gândesc colegii de la București că modalitatea aceasta, de a arunca dicționarele într-un paragraf separat ar pune pe același plan *Anonimul de la Caransebeș* și *Lexiconul Marsilian* cu DEX-ul, ceea ce ridică unele probleme. Trebuie să găsim o soluție de compromis.

Cristian Moroianu: Cu siguranță vom găsi o soluție care să fie convenabilă tuturor.

Bogdan Harhătă: Convenabilă din punct de vedere științific.

Gabriela Haja: Absolut, nu vorbim despre variante estetice aici. La sensuri să luăm aminte!

Bogdan Harhătă: Sau, că mi-a plăcut foarte tare formularea lui Cristian, ne târguim și ne înțelegem, și după aceea, când ne întâlnim, bem și adălmăș.

Elena Isabelle Tamba: Eu zic să discutăm acest aspect. Deocamdată, urmează două etape.

Cristina Florescu: Eu aici voiam să reiau și ceva ce a spus Gabi, dar a fost interpretat un pic altfel. Deci, domnule Moroianu, nu există posibilitatea ca fascicula A să fie tipărită cât mai aproape de forma de acum cu niște modificări pe care le vom face, A1 să spunem, și nu se poate ca fascicula A2 să aibă niște modificări? Cum a fost și la Litera M. Să știți că prima fasciculă la M a fost aproape un fel de fasciculă de probă. Nu se poate așa ceva? Eu înțeleg perfect de ce îngrozește ideea de a coborî sau urca dicționarele la sens. Între timp, Gabi, ei au pierdut informația, deci trebuie să recitească dicționarele și imaginează-ți ce poate să însemne asta. Ar putea să rămână așa și să fie, poate, un A2 care să convină tuturor.

Cristian Moroianu: Există și această posibilitate ca soluție la care să ne gândim, pe lumea asta totul e perfectibil. Vă aduc aminte că noi am reluat Litera A a *Dicționarului etimologic al limbii române* într-o formă totalmente diferită din punct de vedere calitativ, ținând cont de experiențele următoare, de ceea ce s-a spus despre acel prim volum ș.a. În prezent, am ajuns la definitivarea Literei A, care corespunde în totalitate normelor celei de-a doua părți a Literei C, lucrăm în paralel la Litera D, după aceleași criterii și lucrurile merg foarte bine. Probabil că într-o lună de zile vom termina A-ul din toate punctele de vedere și vom relua B-ul. Această soluție de compromis este o chestiune pe care nu o inventăm noi acum. E adevărat că la ora asta avem sabia deasupra capului, sunt conștient de acest aspect și responsabil să aleg soluția cea mai bună pentru rezolva această primă etapă până la sfârșitul anului, dar nu sunt împotriva revenirii la o situație de normalitate în ceea ce privește sensurile și dispunerea dicționarilor pe sensuri la următoarele componente, care nu trebuie predate atât de repede.

Gabriela Haja: E bine, e acceptabil.

Cristian Moroianu: Imaginați-vă puțin unul din târgul Bucureștilor, care se târguie cu un ieșean și cu un ardelean, prost nu poate ieși din asta.

Gabriela Haja: Evident că nu poate ieși prost.

Maria Aldea: Dacă-mi permiteți, aș dori să adresez și eu o întrebare. În ce măsură o persoană care nu este implicată în colectivul de elaborare a dicționarului se poate implica în calitate de voluntar?

Gabriela Haja: Într-o foarte mare măsură, sunt diverse etape.

Maria Aldea: E vorba de mine.

Gabriela Haja: Am înțeles. Bineînțeles că sunt etape în documentare, în mod cert, în care un voluntar avizat, profesionist, ne-ar fi de mare ajutor. Putem găsi soluții. Noi avem experiență de colaborare cu doctoranzi în domeniul Filologie și cu masteranzi de la Litere, astfel că putem discuta oricând. Bogdan îți e mai aproape, discutați la Cluj, dar mijloacele electronice permit lucrul la distanță, deci cu oricare dintre noi vrei să discuți, te așteptăm. Din partea noastră, a ieșenilor, voie ca la Banul Ghica!

Cristian Moroianu: Și din partea noastră, fără nicio problemă.

Elena Isabelle Tamba: Maria, acum depinde de tine unde vrei!

Bogdan Harhăță: Maria, stai așa, că o să tragem toți de tine!

Maria Aldea: Sufletul meu e Clujul, dar și Iașiul, și Bucureștiul tot acolo își găsesc loc. Nu, mă interesa la nivel de discuții și, efectiv, la nivel de lectură, pentru că atunci când ești în exterior, vezi ceea ce persoana implicată nu vede sau se întâmplă să treacă cu ușurință peste.

Gabriela Haja: Inclusiv asta, ochiul unui utilizator avizat ar fi ochiul tău, să zicem.

Maria Aldea: Mai mult decât atât, noi, la Cluj, avem studenții de la masterat, anul I, care ar fi interesați să intre într-un asemenea proiect de colaborare sau de voluntariat.

Claudius Teodorescu: Avem experiență în acest sens.

Gabriela Haja: Avem experiență de mult, de la eDTLR, deci din 2007. Atunci am început acest exercițiu de colaborare cu doctoranzi și masteranzi. De doi ani, există un protocol formal și oficial între Facultatea de Litere din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” și institutul nostru, prin care masteranzii sunt așteptați să facă practică de specialitate în instituția noastră. Cei de la masteratul de lingvistică au fost repartizați la noi, la dicționar. Au venit 22 de tineri neinstruiți, pe care i-am familiarizat cu etapa de fișare și să știți că n-a fost foarte ușor de transmis ceea ce nouă ni se pare banal. De asemenea, am început un mic exercițiu de digitizare a indicilor din *NALR. Moldova și Bucovina*. În orice caz, experiența pe care o avem cu voluntarii este constructivă. Necesită mult timp, totuși, să luați aminte! Formarea unor tineri nu este o joacă și faptul că trebuie să verifici tot ce lucrează și să le explici unde au greșit ia timp, dar este util.

Elena Isabelle Tamba: Să fac o precizare, pentru că noi lucrăm și la acest capitol în echipa de la Iași. Nu le dăm doar să fișeze, ci am ales materialul în așa fel, încât să ne ajute și pe noi. Apropo de ce spunea Anabella, acum fișează, de exemplu, din revista *Fonetică și Dialectologie*, cuprinsă în bibliografia DLR. Evident, e o revistă pe care noi ar trebui să o fișăm, dar nu avem timp acum. Astfel avem acces la fișele cu litera C, pentru că asta ne interesează pe noi din această revistă, care este scanată și se găsește pe site-ul BCU din Iași. Iată, am rezolvat și o problemă de acces. Fișele sunt puse direct pe SOLIROM, deci pot fi consultate nu doar de noi, cei de la Iași, ci, dacă e nevoie și dacă se vor găsi metodele tehnice potrivite, și de colegii noștri de la București și de la Cluj.

Anabella Niculescu: Să știți că și noi avem acorduri de practică cu studenții. Eu am lucrat destul de mult cu ei. Până acum am avut 130 de studenți – dintre care 100 au fost OK, dar 30 mi-au scos peri albi – și am reușit să fac cu ei acum un corpus de texte noi de pe internet, de ziare, în format .txt, frumos, cu diacritice. Încă îl construiesc. Se pot face foarte multe lucruri cu studenții, dacă știi să-i manageriezi, iar la noi sunt obligați începând cu anul II să facă această practică. Bineînțeles, nu să le dai să redacteze, dar să-i pui să fișeze o carte, să scaneze niște lucruri e foarte simplu, cu ghilimelele de rigoare.

Elena Isabelle Tamba: Ideea este că se găsesc soluții, apropo de faptul că nu trebuie să ne victimizăm. De exemplu, noi am ales în așa fel revistele, încât să-i ajute și pe ei, pentru ca stagiul de practică de cercetare să fie nu doar în folosul nostru, ci și în folosul lor și să-i învățăm mai mult decât să redacteze o fișă. Le-am vorbit despre DLR, despre istoria lexicografiei, despre ceea ce se face în institut ș.a. Am încercat să creăm o situație win-win, Pentru că rostul nostru e să formăm și oameni, nu doar cercetători în departamentele în care suntem. Vrem să-i ajutăm și pe viitorii lingviști, dintre care, poate, ne vom alege colegii. Alina Bursuc, colega noastră de departament, a colaborat inițial cu noi la diverse proiecte de cercetare și abia apoi, când a apărut un post la institut, s-a prezentat la concurs și a fost foarte bine.

Maria Aldea: Și la noi, la Litere, există procesul acesta de practică de specialitate obligatorie, în diverse formule, dar la nivel de licență – și știu că avem studenți – cred că numărul este destul de redus. Bogdan poate spune câți ajung la Institutul de Lingvistică strict la sectorul de Lexicografie-Lexicologie. Doi, trei, câți ajung? Mai mulți?

Bogdan Harhătă: Am avut și 20, Maria.

Maria Aldea: Împreună cu cei de la Literatură?

Bogdan Harhătă: Nu, eu am avut 20 anul trecut, anul acesta am numai 13, în urmă cu doi ani am avut 17. Anul acesta am luat mai puțini pentru simplul motiv că noi suntem trei norme și jumătate active în momentul de față, pentru că avem o colegă în concediu de maternitate – sper să se întoarcă cât mai repede – și cineva trebuie să verifice ce au lucrat. În momentul în care ai 20 de oameni după care verifici fișe, ca să vezi dacă le-au realizat bine, înnebunești, că nu dormi două luni.

Elena Isabelle Tamba: Cunoaștem. Pe de altă parte, cu această ocazie, ne-am făcut rost de niște materiale pentru dicționar.

Gabriela Haja: Bogdane, dacă tot fișează, să fișeze și ei în colecția de fișe de pe SOLIROM.

Bogdan Harhătă: În acest moment, nu e gata. Într-o lună de zile o să avem un server fizic care poate fi forjat, deci loc pentru stocarea informației va fi.

Elena Isabelle Tamba: Dar la SOLIROM nu e vorba despre asta, fișele puse pe interfață nu au nevoie de un nou server.

(...)

Gabriela Haja: Vrem să avem aceeași bibliotecă, și biblioteca actuală ocupă mult spațiu și va fi îmbogățită. Ne bucurăm că aveți serverul acela strașnic, Bogdan, însă, dacă ai înțeles ce e cu SOLIROM-ul, e bine. SOLIROM-ul e o colecție de texte pe care o putem accesa toți. Dacă și ai tăi culeg și adaugă acolo fișe, vom avea o colecție și mai mare.

Bogdan Harhătă: Să-mi fie învățătură de minte, ca să știu ce să fac de la anul.

Gabriela Haja: O să-ți trimită Claudius link, să vezi cum arată.

Claudius Teodorescu: Da, a fost folosită deja de vreo 40 de oameni, timp de două semestre, și au adăugat mii de citate.

Gabriela Haja: Acum, Claudius, mai trebuie să mai rezolvi problema extragerii lor din colecția de citate.

Claudius Teodorescu: Când mi se va spune că vrea cineva să vadă citatele, o să rezolv și această problemă, bineînțeles.

Gabriela Haja: Am ajuns la numărul total de minute alocate primei zile, prin urmare sunt datoare să vă întreb dacă ar mai fi lucruri de adăugat. (...) Putem continua discuția, dacă vreți. Mie îmi place foarte mult cum au evoluat lucrurile până acum, sper că și dumneavoastră.

Cristian Moroianu: Da, ideea este ca ceea ce discutăm noi aici să aibă reflex practic, să aibă un rezultat palpabil, pentru că altfel va rămâne o frumoasă inutilitate. Cred că depinde doar de noi s-o facem și așa zice că ceea ce am avut de discutat în esență, am discutat. Nu e bine nici să ne entuziasmăm și să deschidem prea multe uși, pentru că e greu să le mai închidem pe urmă, fie și din pură plictiseală. Așa că, dacă îmi cereți mie părerea, eu m-aș retrage, mulțumindu-vă pentru această discuție deschisă. Sper că a fost și este de bun augur și că va avea rezultatele dorite, pentru că nu depinde decât de noi să facem ce ne-am propus.

Gabriela Haja: Da, e adevărat. (...) Dragi colegi, declarăm închise lucrările zilei de joi. Să fie de bun augur și să constituie un memorabil început!

DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE (DLR).

RESURSE ȘI INSTRUMENTE DE LUCRU ONLINE

MASĂ ROTUNDĂ – 2021¹

Participanți: CS III dr. Cosmina-Maria Berindei*, CS I dr. Monica Busuioc**, CS I dr. Cristina Florescu***, CS I dr. Gabriela Haja***, prof. dr. Cristian Moroianu****, CS I dr. Elena Isabelle Tamba***. Moderator: Gabriela Haja.

Gabriela Haja: Vom începe masa rotundă dedicată *Dicționarul limbii române* și resurselor și instrumentelor de lucru online la *Dicționarul limbii române* și la alte dicționare editate sub egida Academiei Române. Așa cum discutăm și înainte de deschiderea propriu-zisă a lucrărilor, vă propun să urmărim, mai întâi, cele trei prezentări legate de formatul electronic al mai multor dicționare și apoi să discutăm. Vă amintesc că prima ediție a *Dicționarul limbii române* a fost digitalizată într-un efort colectiv major în perioada octombrie 2007 – decembrie 2010. Rezultatul digitalizării nu a fost făcut public fiindcă forma la care s-a ajuns nu este impecabilă din punct de vedere formal, însă în ultimul an am reluat ideea de a aduce la formă publicabilă textul digitalizat.

Acum putem porni dezbaterea noastră, comentariile pe marginea variantelor electronice, cele rămase de spus după prima conferință susținută azi. Dacă îmi permiteți, aș începe cu o întrebare. Se referă strict la varianta electronică a *Dicționarului limbii române* și am lansat-o între noi, între responsabilii de departamente, o lansez și aici. Întrebarea este următoarea: Dacă dicționarul se numește „al limbii române”, oare nu ar fi bine ca și în DLR, la fel ca în *Dicționarul etimologic al limbii române*, să menționăm și lexicul din dialectele limbii române? (...) Este o întrebare la care nu e obligatoriu să dăm acum răspuns. O pun, putem să ne spunem părerea, poate, iar decizia nu o luăm astăzi, dar ce părere aveți despre acest fapt? De altminteri, în DA, cuvinte din aromână, meglenoromână,

¹ Transcriere: Mihai-Iulian Haja, student voluntar de la Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Stabilirea formei finale a textului: Gabriela Haja. În lista participanților au fost incluși doar cei care au intervenit la dezbateri. Prin (...) s-a marcat omisiunea ezitărilor de formulare ori a repetițiilor inerente discursului oral.

* Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română, Filiala Cluj, str. Emil Racoviță, nr. 21.

** Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române, București, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

*** Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

**** Facultatea de Litere, Universitatea București, str. Edgar Quinet, nr. 5 / CS I la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română, București, coordonatorul Departamentului de lexicografie și etimologie, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

istroromână erau notate. Asta este o chestiune. O altă chestiune pe care aş pune-o se referă la criteriile de căutare în dicționarele noastre; în mod cert, în funcție de finețea adnotării textului în baza de date, aceste căutări pot fi din ce în ce mai rafinate, însă pentru adnotarea textelor este nevoie de mult timp, iar opțiunea pe care ați ales-o e necesară, având în vedere că de mulți ani conducerea Academiei Române așteaptă publicarea rezultatelor noastre. Și al treilea lucru pe care-aș vrea să-l subliniez, în afara faptului că se creează un brand atunci când site-urile dicționarelor sunt concepute similar, acest fapt e important pentru o dezvoltare viitoare, și anume alinierea dicționarelor limbii române la nivel de intrare, adică de cuvânt-titlu, dar cu posibilitatea de a le alinia până la nivel de sens, cu un material foarte interesant pentru cercetarea evoluției semantice a unor cuvinte, cu dezvoltări multiple. Atât am avut eu, deocamdată, de spus. Dragi colegi lexicografi și nelexicografi, vă rugăm să interveniți.

Cristina Florescu: Problema legată de dialectele limbii române am discutat-o cu domnul Moroianu acum ceva timp. (...) Domnul Moroianu mi-a răspuns amănunțit și, aş spune, relativ convingător. Adică mi-a mai potolit un piculeț entuziasmul și, aş spune, nu chiar indignarea, dar dacă noi refacem seria lui Pușcariu, numind-o *Dicționarul limbii române*, trebuie să găsim o modalitate de a spune măcar că încă nu ne aliniem cerințelor lui Pușcariu, din acest punct de vedere. Și legătura pe care domnul Moroianu a făcut-o în mod logic cu *Dicționarul etimologic*, pe elementele moștenite, mi s-a părut un lucru plauzibil. Acuma, când se va face așa ceva și în ce formă, rămâne de stabilit în cadrul generației domniilor voastre și, așa, puțin, și al generației mele. Trecând la chestiunile pe care voiam să le subliniez în legătură cu toate cele trei dicționare, la care am colaborat într-o formă sau alta. La *Dicționarul limbii române*, nu trebuie să mai argumentez, am fost și în echipa TDRG², unde am fișat și am și participat la o redactare experimentală, iar pentru *Dicționarul etimologic* am fișat, ca mulți din colegii mei din Iași. Pe scurt, apreciez în mod special în această formă a DLRi faptul că se face o distincție, recuperându-se dicționarele care se referă numai la un sens sau la altul, pentru că într-o formă inițială, pe care o știm noi, toate dicționarele erau puse jos, indiferent de care dintre sensuri erau înregistrate. Parcurgând dlri.solirom.ro, am observat că (...) apar dicționare la un singur sens, la sensul respectiv, ceea ce mie mi-a plăcut în mod special, comparându-se cu ce era înainte. La TDRG, vreau să îi întreb pe colegii care au lucrat la digitizarea ediției a treia a dicționarului lui Tiktin dacă și în ce măsură caracterul normativ poate fi avut în vedere, la nivelul formei cuvântului-titlu. Eu știu că este foarte dificil de a face ediția unui dicționar al cărui autor are o anumită perspectivă lingvistică și ortografică, dar a fost ghinionul lui Claudius să nimerească pe *mai mare*, care este tratat în edițiile dicționarului lui Tiktin într-un cuvânt. Se lasă așa? Asta este o întrebare, pentru că știm foarte bine că DOOM-ul nu înregistrează așa ceva. Se marchează în vreun fel? Asta este pentru autorii dicționarului lui Tiktin. Și, referindu-mă la *Dicționarul etimologic*, dincolo de extinderea mai mult decât binevenită a fiecărui articol, vreau să subliniez importanța precizării sursei pentru prima

atestare. Victor Celac, ca un lingvist dedicat – sigur, de fapt toți colegii au fost afectați de situația jenantă – a insistat să fie rezolvată această chestiune. Așadar, soluția este mai mult decât îmbucurătoare. Am încercat, în măsura posibilităților, să culeg lucrurile bune care m-au mulțumit din aceste dicționare și aștept răspuns pentru Tiktin.

Cristian Moroianu: Cu voia dumneavoastră, aș vrea să răspund eu – să răspund, e un fel de-a spune – foarte scurt atât la ceea ce-a spus doamna Gabriela Haja, cât și la ceea ce-a spus doamna Cristina Florescu. Întâi de toate, chestiunea menționării în dicționarul academic a sursei, a cuvintelor, a corespondentelor românești din dialecte este un subiect oricând discutabil, un subiect care, în orice caz, nu merită închis și argumente există și într-o direcție și în cealaltă. Poate fi la un moment dat inclusiv și o chestiune de politică. Om trăi și om vedea. Dar, în orice caz, existența firească în *Dicționarul etimologic* a corespondentelor din dialectele românești este, deocamdată, un argument, să-i spunem, suficient, dar, ca să închei această paranteză, nu este un subiect închis nici în ceea ce privește dicționarul mare al Academiei. În ceea ce privește separarea pe sensuri, într-adevăr, ne-am străduit să recuperăm această chestiune și cred că am făcut-o atât cât ne-a stat în putință, ori de câte ori a fost cazul, deci vreau să cred că nu doar exemplele pe care le-ați nimerit dumneavoastră au fost de asemenea natură. Eu vă mulțumesc pentru cuvintele frumoase și vă urez succes, cu recunoștință!

Monica Busuioc: Pot să spun și eu ceva? La început, aș vrea să-i felicit pe toți colegii, pe domnul Moroianu, pe colegii de la sector, pentru că visul meu de a crea această ediție a doua dar, mai ales, de a informatiza prinde contur și se apropie de sfârșit și aș vrea în mod special să-l felicit și să-i aduc mulțumiri domnului Claudius Teodorescu. De ce? Pentru că a lucrat de unul singur, timp de șapte ani, pe un editor românesc, programul Oxigen, și, cum să spun?, a reușit să facă – eu vorbesc din perspectiva mea de lingvist, dar și informaticienii, pentru că și cei din echipa de la Oxigen au remarcat contribuția pe care a avut-o la crearea arborelui de sensuri – deci, a reușit să facă această interfață și ceea ce mă bucură și mai mult la ora actuală este că această interfață este folosită și pentru alte dicționare, deci valabilitatea ei, și originalitatea, și meritul domnului Claudius Teodorescu trebuie evidențiate și sper ca și celelalte dicționare din institut, și de la Iași și de la București și de la Cluj, să fie informatizate sub îndrumarea dumnealui. După aceea, m-aș lega foarte pe scurt de concordanța dintre DLR și DELR. Este foarte bine că s-a făcut, păstrându-se, sigur, tipul de dicționar, specificul fiecărui dicționar și va fi cum am văzut acum și-n forma nouă pe care o s-o aibă DELR-ul. Aș mai sugera, poate, aranjarea altfel în pagină, pentru că e foarte încărcată și-i greu de urmărit, dar asta-i altă problemă. Eu mă bucur că forma care s-a prezentat astăzi este cea pe care am coordonat-o eu, s-a păstrat, s-a continuat, s-au văzut elementele de noutate din, cum să spun, siglare, datare și rubrica aceea de referințe bibliografice, s-a făcut, după cum a fost dorința Iașiului în primul rând, ca dicționarele până în secolul al XX-lea să fie trecute la numerele de sens respective. Eu am trimis niște observații, niște păreri, niște, cum să spun, probleme pe care aștept după

colocuiu să le discutăm, nu vreau să le discutăm aicea. Un singur lucru aş vrea să mai spun, referitor la ce-a spus domnul Gheorghe Chivu, deci *Dicționarul limbii române*, din câte ştiu – şi am lucrat o viaţă – a avut această deschidere către multe cuvinte din alte registre ale limbii. Deci, în seria nouă, s-au înregistrat şi cuvinte neologice, şi cuvinte din creaţii personale, şi din terminologia neologică. Nu cred, adică cred, mai bine spus, că ar fi bine să păstrăm această deschidere şi în ediţia nouă a dicționarului, pentru că nu mai suntem la 1906 când lucra Pușcariu, totuși suntem în anul 2021. Sigur că aici trebuie stabilite niște criterii foarte riguroase, dar nu sunt de eliminat din start cuvinte argotice, creațiile personale... Sau poate am înțeles eu greșit din ce spunea domnul Chivu? Deci, pentru că s-a făcut așa, noi n-am face decât să continuăm metoda de lucru sau modul de lucru de la DLR seria nouă. Și, încă ceva doar, o rog pe Gabi să organizeze acea dezbatere cu problemele pe care le-am sugerat și asta ar fi foarte bine. Mie nu-mi este clară folosirea hapaxului, n-am înțeles nici de la domnul Chivu, totuși hapax este, înseamnă folosit o singură dată într-un corpus. În dicționarele tezaur nu mi se pare chiar bine folosit termenul, pentru că noi n-avem fișată toată baza de date, niciodată nu poți să știi dacă e o singură dată folosită în toată bibliografia, dar asta va trebui de văzut. Și, în legătură cu dialectele, sigur cuvintele, ar fi bine să facem ce-a făcut Pușcariu. Problema este când o facem și cine-o face, adică pentru această fasciculă și nici pentru fascicula unu de la Iași și de la Cluj nu cred că se poate face. Vă mulțumesc mult! Și vă felicit încă o dată și vă mulțumesc tuturor pentru, cum să zic, efortul pe care l-au făcut și felicit și Iașiul că organizează aceste simpozioane de ani de zile, adică a ajuns la a 10-a ediție, și-i foarte bine ca lumea să se întâlnească și să poată să colaboreze colegii. Mulțumesc foarte mult!

Gabriela Haja: Mulțumim, Monica Busuioc! Vom decide împreună cu Cristian [Moroianu] și cu Bogdan [Harhătă] lucrurile acestea și, sigur, vom continua discuțiile așa cum în ultima perioadă am făcut-o în mai multe rânduri cu, de astă dată, o foarte bună comunicare între centre. Cosmina Maria a ridicat de două ori mâna. Te rog, Cosmina!

Cosmina-Maria Berindei: Mulțumesc mult, Gabriela! Vreau să vă spun bună ziua tuturor și să mărturisesc, încă o dată, cât sunt de bucuroasă să particip la aceste conferințe, dar vreau să mă refer punctual și scurt, cred că există și presiunea timpului, asupra întrebării pe care, sau a provocării pe care tu, Gabriela, ai lansat-o privind introducerea cuvintelor dialectale în dicționar. Mă refer în principiu la DLR, pentru că nu cunosc atât de bine munca la celelalte dicționare, și eu, ca dialectolog, sper și vreau să cred că munca pe care dialectologii au făcut-o vreme de mai bine de-un secol, dar de-un secol, destul de sistematic și de organizat, o să fie valorificată în dicționar, pentru că, în fapt, acesta a fost scopul pentru care s-a început colectarea materialului dialectal. Chestionarele Muzeului Limbii Române au început din dorința lui Pușcariu de a colecta material pentru dicționar, să nu mai vorbim de faptul că Hasdeu a deschis un drum prin dicționarul lui (...). Însă eu aş pleda pentru crearea în cadrul colectivelor de dialectologie a unor instrumente care să faciliteze utilizarea cuvintelor dialectale de către lexicografi. De cei opt ani de când

urmăresc dezbaterile din institutele de lingvistică – și cred că de la prima mea conferință de la lingvistică am intrat în contact cu această provocare –, am înțeles mai bine acum care sunt limitele și cred cu tărie că rezolvarea lor e posibilă doar prin crearea unor instrumente de către dialectologi, a unor dicționare dialectale, a unor dosare de cuvinte care să facă posibilă și facilă introducerea sau folosirea acestui material de către lexicografi, așa că, înainte să mai vorbim de acest subiect și să spunem de cele mai multe ori că e aproape imposibil, trebuie să o luăm cu pași mărunți și să punem temelie și asta cred că e datoria dialectologilor s-o facă. E de gândit, e un proiect care cred că trebuie să înceapă, gândind instrumente pe care noi să le oferim lexicografilor. Mă gândesc la un proiect, la un nume potrivit.

Gabriela Haja: Găsim și un nume potrivit, ideea e foarte bună. Acuma, că au fost pornite granturile Academiei care au în vedere digitalizarea resurselor lingvistice pentru filologie, sunt cel puțin trei proiecte cu acest obiectiv pentru domeniul nostru. Eu cred că ceea ce faci tu la Cluj și ceea ce fac colegii de la dialectologie de la București ar trebui corelat.

Cosmina-Maria Berindei: Categorie.

Gabriela Haja: Spun asta pentru că voi tocmai vă ocupați cu digitalizarea unor resurse lexicale, în fond, căci pot fi extrase din materialele pe care le digitalizați în mod cert elemente lexicale pe care noi să le putem ușor prelua în DLR. Deci ceea ce faceți voi poate deveni resursă pentru DLR.

Cosmina-Maria Berindei: Sigur, proiectul meu de pildă, dacă era să vorbesc despre temelie, nu e decât un firicel de nisip pe care îl pot pune la această temelie.

Gabriela Haja: Da, dar cum spui, cu pași mici pot fi obținute alte fonduri pentru a mări echipa de lucru și așa mai departe.

Cosmina-Maria Berindei: Categorie, chiar și pentru proiectele fundamentale de cercetare.

Gabriela Haja: Fără îndoială că avem mereu nevoie de asta și la Iași până acuma am reușit să facem proiecte satelit prin care să ne creăm infrastructura necesară...

Cosmina-Maria Berindei: Sigur, nu e de invidiat asta.

Gabriela Haja: Să sperăm că mai reușim să o ținem așa.

Cristian Moroianu: Noi așteptăm cu bucurie ajutorul confrăților dialectologi din toate centrele academice, inclusiv, zic eu așa, cu jumătate de gură, inclusiv al celor de la noi și, din punctul ăsta de vedere, suntem buni bucuroși să primim rezultatele muncii voastre, iar ultima grijă a dicționarului care ar trebui să ne preocupe este că noi nu am prelua și nu am include acolo unde le este locul tot acest tezaur lingvistic, lexical, și așa mai departe, frazeologic, dialectal. Noi mulțumim pentru acest ajutor promis și propus.

Cosmina-Maria Berindei: Da, am înțeles perfect că asta este problema, că de fapt problema vine de la noi, că noi n-am fost capabili să facem destul. (...) Cred că pot zice că se poate face și că aș vrea să cred că o să ajung la un moment în care să mă uit înspre

cariera mea și să văd că lucrăm cu un scop. Fiindcă dialectologia asta trebuia să fie atunci când s-au pus bazele ei, mai ales la noi la institut, trebuia să fie un sprijin pentru dicționar.

Gabriela Haja: Da, e o idee.

Cosmina-Maria Berindei: Da nu se poate fără instrumente care să faciliteze asta, astfel am văzut că dialectologii mereu se plâng de asta că nu există, că lexicografii nu folosesc destul... Dar noi nu le-am oferit, nu le dăm materialul în forma în care să poată fi procesat de către ei. Pentru că, așa cum eu nu știu atât de bine etimologie, n-aș avea cum să pretind ca cineva să știe atât de bine dialectologie...

Gabriela Haja: Cosmina, disponibilitatea pe care o manifesti este încântătoare și sunt sigură că putem face lucruri frumoase, chiar putem gândi împreună instrumentele la care te referi pentru că o discuție între autor și utilizator e foarte bună, chiar din timp.

Cosmina-Maria Berindei: Sigur că da.

Gabriela Haja: Iar, în ce privește completările legate de dialectele sud-dunărene și de istroromână, cine s-ar putea ocupa de asta? Apoi, cred că am putea găsi sprijin la dialectologii bucureșteni pentru că, iată, ei au înaintat cu publicarea Atlasului Aromânei și, de pildă, publică un dicționar al Meglenoromânei, deci am putea găsi o formă de colaborare, cu atât mai mult cu cât conducerea Academiei ne îndeamnă să fim interdisciplinari. Sigur, acum interdisciplinaritatea a devenit ambiguă semantic, dar pentru noi e o formă de interdisciplinaritate să combinăm lexicografia și dialectologia în mod constructiv.

Cosmina-Maria Berindei: Sigur, mulțumesc mult, mulțumesc!

Gabriela Haja: Da, mulțumim, Cosmina, și succes la proiectul tău!

Cosmina-Maria Berindei: Mulțumesc mult!

Gabriela Haja: Elena, te rog! Isabelle!

Elena Isabelle Tamba: Bună ziua din nou celor care au intrat mai târziu! Aș vrea să spun, pornind de la tot ce s-a prezentat și discutat până acum, că toate eforturile ale noastre, ale tuturor – și pot să spun „ale noastre, ale tuturor”, pentru că ați văzut astăzi, aici, lucrări ale lexicografilor prezentate, dar nu numai atât, ci și filologi care lucrează cu lexicografii, dialectologi care și ei lucrează împreună –, noi toți încercăm să facem instrumente de cunoaștere pentru limba română, atât pentru specialiști, cât și pentru cei care sunt interesați de limba română. Și poate, la un moment dat, vom ajunge și la un alt rezultat, la care noi cei de la Iași visăm de mult, încât, pornind de la chestiuni care se întâmplă deja în spațiul european și chiar mai larg, să ajungem la acele platforme multimedia în care toate informațiile pe care le adunăm noi să le putem pune la un loc, adică și dicționare și atlase și, de ce nu, alte tipuri de informații. Dar asta pe mai departe, ca să subliniez că ceea ce facem noi azi e doar un punct de plecare pentru cercetările viitoare. Mă opresc aici. Mulțumesc tuturor! ... S-a întâmplat ceva? Eu nu mai aud nimic.

Cristian Moroianu: Nu s-a întâmplat nimic, cred că fiecare dintre noi se gândea la ceea ce spuneai: Ce bine ar fi! Deci probabil că asta era momentul de tăcere, nu? Pentru că

spre asta tindem și faptul că există un început este de bun augur, așa zice că este cel mai important, de altfel mai important este ca acest început să continue în forme pe care le facem pas cu pas, îmbunătățindu-le treptat pentru că trebuie să dăm dovadă inclusiv de realism. Vreau să cred că deja am arătat asta și că ceea ce am realizat sau ceea ce au realizat confrății noștri informaticieni consultându-se cu noi în ceea ce privește formele electronice sunt realizări funcționale care, fără să fie în mod particular optime. Ele există, arată o intenție și o dorință de-a noastră și nu doar a noastră, ci o dorință instituțională a Academiei. Odată începută, ea trebuie să continue. Sper să ajungem la cuplarea sau corelarea tuturor acestor materiale după modelele la care, spre care tânjim, dar o vom face mai ardelenește, așa, eu nefiind ardelean. Da.

Gabriela Haja: O să o facem așezat și cu răbdare, dar e bine că se conturează o direcție de ordin strategic și cred că asta e cel mai important: să știm încotro ne îndreptăm, chiar dacă mergem mai lent, dar să știm unde vrem să ajungem și, pe parcurs, se vor tot adăuga idei, propuneri și alte lucruri. De pildă, o propunere... sau o întrebare care mi-a fost pusă de un prieten intelectual străin, însă care a învățat târziu limba română și care m-a întrebat dacă noi avem și pronunția cuvintelor și se referea deopotrivă la redarea pronunției în alfabetul fonetic universal, dar și la o înregistrare sau o redare sonoră a cuvântului-titlu. Pentru un studios cred că e foarte important să și audă cum sună cuvântul din limba pe care o învață. Să ne gândim și la asta, în perspectivă. Mai ales că în procesarea limbajului natural, o direcție puternică este aceea a prelucrării limbii vorbite și softurile au și ele nevoie de o pronunție model. E o direcție de dezvoltare interesantă, asta în contextul în care eu simt și văd că trăim din nou eră a oralității din cauza mijloacelor de comunicare ultrarapide. Adică, divaghez: e-mailurile nu mai încep cu formule de incipit epistolar „dragă”, „stimate”, „iubite”, încep cu „bună ziua”, care e din alt registru, da. Deci să ne gândim și la acest aspect dacă se poate, nu-i de rezolvat imediat, dar să medităm la el.

Cristian Moroianu: Un prim pas noi am făcut în *Dicționarul etimologic*, cel puțin pentru cuvintele englezești sau cuvintele neadaptate.

Gabriela Haja: Și-n DLR se face asta, da, bineînțeles.

Cristian Moroianu: Da, dar sigur că pentru un utilizator străin, dacă este posibilă o astfel de modalitate, un asemenea instrument electronic de redare a pronunțării românești practic la toate cuvintele, ar fi o chestie absolut extraordinară.

Gabriela Haja: Din câte știu, Radu Ion de la Institutul de Cercetare pentru Inteligență Artificială a creat un astfel de soft care reda sonor textul scris și intonația era admirabilă. Trebuie văzut, trebuie verificat. Putem face teste, oricum, vă spun că cercetările sunt destul de avansate și ne-ar putea fi de folos, vedem.

Cristian Moroianu: Pentru a face o glumă legată de ce-ați spus dumneavoastră, e importantă o asemenea întreprindere pentru că sigur că arătăm lumii cum se pronunță în română și asta presupune inclusiv și o mare responsabilitate. Gluma nu era asta, ci... utilizăm cu toții navigatorul satelit ARNO și la drumul județean se pronunță automat „DJ”,

așa că să ne ferim de asemenea riscuri în cazul pronunțării cuvintelor românești pentru străini!

Gabriela Haja: Fără îndoială că pot fi erori, nu ne bazăm doar pe mașini, și există posibilitatea corectării. Dacă nu mai sunt intervenții, le mulțumesc tuturor celor care au fost prezenți astăzi, îi invit să ne scrie oricând, dacă au întrebări sau dacă doresc să facă observații, comentarii. (...) Închei așadar prima secțiune a colocviului nostru cu sentimentul că întâlnirea noastră este una de succes. Vă mulțumim mult! La revedere!

**LINGVISTICĂ ȘI ASTRONOMIE.
LUCRĂRILE WORKSHOPULUI
„TERMINOLOGIA ASTRONOMICĂ ROMÂNEASCĂ:
ȘTIINȚIFIC VS POPULAR. FENOMENE,
OBIECTE COSMICE ȘI CONSTELAȚII”**

DERULAREA PROIECTULUI: *TERMINOLOGIA ASTRONOMICĂ ROMÂNEASCĂ. ȘTIINȚIFIC VS POPULAR. ETAPA 1*

CRISTINA FLORESCU*

1. Cadru general

Proiectul *Terminologia astronomică românească: științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (siglat TAFOC) este un proiect colectiv în derulare, pe perioada anilor 2021–2023; a câștigat finanțarea în cadrul sesiunii UEFISCDI tip proiecte complexe din 2020, având indicativul: PN-III-P4-IDPCE-2020-1277.

Cercetarea este efectuată de o echipă extinsă și diversificată disciplinar. Din ea fac parte lingviștii: CS I dr. Cristina Florescu (director de proiect), CS I dr. Laura Manea, CS I dr. Elena Tamba, CS I dr. Florin-Teodor Olariu, CS I dr. Daniela Butnaru, CS III dr. Alina Bursuc, CS dr. Cristina Cărbuș, CS dr. Maria-Marilena Ciobanu; astronomii – matematicieni: prof. univ. dr. habil., CS I Cătălin Galeș, CS drd. Gabriela-Ana Azamfirei; informaticianul CS drd. Claudius Teodorescu.

Menționând pe scurt experiența profesională a membrilor proiectului, amintesc faptul că respectivul grup de lucru cuprinde: cinci lingviști lexicografi – coautori ai DLR, DLRi, CLRE, DÉRom; un dialectolog – coautor NALR – Mold. Bucov; un specialist în toponimie – coautor TTRM; un tânăr doctor în litere; un informatician, colaborator la DLRi și CLRE, care va gestiona baza de date și site-ul proiectului; un profesor universitar matematician specializat în astronomie¹ și un student doctorand care lucrează cu profesorul specialist.

2. Chestiunea delimitării obiectului de studiu

Viziunea contrastivă a proiectului, *unică la nivel european*, își propune să stabilească o congruență explicativă între elementele logice și tehnice ale unei discipline extrem de specializate, matematizate – astronomia – și elemente specializate funcțional ale limbii populare românești, ambele disociate și prelucrate de disciplina lingvisticii.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ Prof. univ. dr. hab. Cătălin Galeș este, de asemenea, responsabil cu activitățile didactice și de cercetare ale Observatorului astronomic Iași.

În (Florescu: 2019) puneam chestiunea cercetării aflate la început de drum în parametrii unor premize de lucru. După un an, cercetarea axată în această etapă pe fișarea surselor, fixează o serie dintre considerațiile inițiale și adaugă noi determinări.

În articolul citat sunt decelate, pentru terminologia astronomică, trei grupuri lexicale.

I. Primul grup cuprinde: a) denumirile obiectelor cosmice și cele ale constelațiilor; b) denumirile proceselor, legilor, fenomenelor care se desfășoară dincolo de atmosfera terestră.

II. Al doilea grup cuprinde denumirile strict tehnice ale instrumentarului (cel al observatoarelor astronomice și al astronauticii) și denumirile legate de obiectele cerești create de mâna omului (rachete, sateliți, stații spațiale etc.).

III. Termenii celui de-al treilea grup desemnează elemente ale teoriilor matematice, fizice ș.a., prin structuri lexicale și semiotice specifice: cuvinte, sintagme, formule, grafice etc.

Remarcăm și acum, după un an de căutări bibliografice, faptul că niciunul dintre aceste grupuri terminologice ale astronomiei nu a mai fost studiat extensiv din perspectivă lingvistică.

2.1. Cercetarea de față își propune să studieze din punct de vedere lingvistic denumirile elementelor cuprinse în primul grup lexical, respectiv obiectele, fenomenele (procesele etc.) cosmice și constelațiile, delimitându-se de termenii tehnici ingineresti și de cei care exprimă metode și teorii matematice ori fizice — mai ales, dar și elemente chimice, geologice, biologice etc.

Pe măsură ce se avansează în amănunțirea documentară, pentru o descriere și o explicare cât mai clară a obiectului de studiu aflat în centrul cercetării, apare nevoia introducerii explicațiilor unor termeni aparținând celorlalte două grupe lexicale. Fără a ne situa dincolo de limitele propuse ale proiectului, am creat sistemul *notelor explicative*, o modalitate lingvistic-lexicografică de introducere a unor factori conecși care să înlesnească receptarea cât mai clară a termenilor aflați în studiu. *Notele explicative* sunt concepute conform experienței cumulate în proiectul anterior, TMFA. Termenii tehnici ingineresti ai instrumentarului astronomic și aceia abstracti ai teoriilor matematice vor fi adeseori introduși în definițiile fenomenelor și obiectelor astronomice. Motivația este evidentă: este greu de explicat corect *declinația* unui astru sau ce înseamnă cu exactitate *colaps gravitațional*, *disc circumstelar*, *inflație cosmică*, *magnitudine vizuală*, *paralaxă a stelelor*, *parsec* ori *quasar* fără a face referire la sistemele de măsurare specifice astronomiei, la aparatura observatoarelor astronomice etc. Ori de câte ori se va considera necesar, studiul lexicografic din cadrul DAFOC va cuprinde o notă de subsol în care se vor explica o serie de termeni ai instrumentarului de studiu ori ai teoriilor care stau la baza descrierii lexemelor din grupul terminologic analizat.

2. 2. Trebuie să atragem atenția că specificul astronomiei conține, pe lângă multe alte trăsături caracteristice, o problemă specială care antrenează o serie de elemente aparte

din punct de vedere semantico-lexicologic. Este vorba despre *caracterul aparent* versus *real al delimitărilor obiectelor de studiu*. Acest aspect rezultă din faptul că experiența disciplinei avute în vedere – care accede la universul concret al cunoașterii – se realizează arareori prin verificare directă. Începuturile istorice ale astronomiei nu aveau niciun fel de posibilitate de a „atinge” luna, de a vizualiza contururile astronomice ale planetelor, inclusiv cel al Pământului etc. Vechea teorie geocentrică versus cea heliocentrică reflectă foarte bine raportul aparent / real. În zilele noastre, cu toate performanțele impresionante ale lunetelor astronomice, ale zborurilor cosmice, ale tatonărilor concrete efectuate de stațiile cosmice, cunoașterea reală a parametrilor de studiu depinde de forța unor principii / teorii / legi matematice și/sau fizice caracteristice, care îmbină, cu o complexitate ieșită din comun (mai ales pentru un filolog), proiecția aparentă a parametrilor unui obiect „din cer” cu poziția sa reală, cu situarea lui efectivă în Cosmos. Se produc toate acestea și datorită muabilității permanente a elementelor analizate care, pentru a fi cunoscute, trebuie reprezentate virtual în probabilitatea aparenței lor.

O explicație mai sugestivă a acestei relații aparent / real s-ar putea face la nivelul filozofiei, însă proiectul nostru nu se derulează în acest sens exegetic.

Prin urmare, pentru a identifica și defini lexicografic obiectele și fenomenele cosmice, trebuie să ținem cont de o serie bine limitată de parametri mai ales matematici, dar și tehnico-inginerești care definesc specificul funcționării, delimitării și taxonomizării celor aflate în studiu, parametri care vor fi detaliați în respectivele *note explicative*.

3. Obiectivele și rezultatele cercetării

3.1. Anticipând și rezumând etapele cercetării, am identificat un număr de **șase obiective**.

3.1.1. *Sistematizarea lingvistică a terminologiei științifice* a astronomiei. Perspectiva astronomică este esențială în toate taxonomiile întreprinse.

Analiza lingvistică va cuprinde o serie de subgrupuri lexicale subsumate obiectului de studiu.

a. Termenii generici și uzuali din astronomie, care reprezintă lexeme (nume comune) simple și compuse, sintagme, derivate; substantive, adjective și verbe (nu numai substantive cum se procedează îndeobște în dicționarele de astronomie) etc.:

asteroid, decompresă, decontamină, extragalactic, galactic, galaxie, nebuloasă, planetă, quasar, roi de stele, satelit natural, soare, stea, trans-neptunian etc.; ani-lumină, catalog stelar, declinație, magnitudine vizuală etc.

Aici vor fi cuprinse și modalitățile de numire a seriilor de procese, legi și fenomene astronomice:

colaps gravitațional, conjuncție cosmică, curent de meteori, disc circumstelar, expansiunea universului, explozie de supernovă, gaz interstelar, inflație cosmică,

materie întunecată, nor molecular, nucleu galactic, ocultație, opoziție, paralaxă a stelelor, praf cosmic, radiație electromagnetică, radiație în infraroșu, spectru electromagnetic, tranzitul planetelor etc.

b.1. Denumirile științifice nume proprii care nominalizează obiectele cosmice sau cerești ori naturale:

1) obiecte cosmice din sistemul nostru solar: Soare, Pământ, Lună, numele unor asteroizi, ale unor comete, ale unor obiecte trans-neptuniene etc.;

2) obiecte cosmice din galaxia noastră: numele unor stele, ale unor planete extrasolare, ale unor nebuloase, ale unor roiuri globulare etc.;

3) obiecte cosmice extragalactice: numele unor galaxii sau ale unor roiuri de galaxii etc.

b.2. Denumirile — numele proprii ale constelațiilor.

Subliniem faptul că avem în vedere termenul *constelație* în ambele sale accepții utilizate în evoluția diacronică a astronomiei. Până în deceniul al treilea al secolului al XX-lea, acest termen circula în terminologia științifică [Ts] cu semnificatul pe care-l utilizăm curent azi cu toții în terminologia populară și comună [Tp]. Pe măsura dezvoltării tehnologice, identificându-se mereu noi și noi constelații, în exces și adesea contradictoriu, după anul 1922, *constelație* își reconfigurează sensul. Astfel încât, astăzi, în astronomie, *constelație* desemnează exclusiv una dintre cele 88 de unități ale bolții cerești, stabilite printr-o împărțire convențională, unitară (cu ajutorul receptorilor de radiație: telescopul, placa fotografică etc.).

Disocierile și selecția lexemelor se va face pe baza bibliografiei stabilite: dicționare de specialitate, lucrări științifice, manuale universitare, site-uri ale Observatoarelor astronomice, hărți stelare etc.

3.1.2. *Completarea și sistematizarea listei termenilor populari* (în sens dialectologic) desemnând procesele și fenomenele cosmice, numele stelelor și constelațiilor.

Scopul cercetării este recuperarea **tuturor** termenilor populari pe baza bibliografiei stabilite: dicționare (tezaur, istorice, explicative, enciclopedice, specializate etc.), atlase dialectale, texte și culegeri dialectale, etnologice și folclorice, texte semnificative ale literaturii române vechi (cărți, reviste etc.).

3.1.3. *Stabilirea circulației unor termeni între Ts și Tp și identificarea unor elemente divers sau asemănător interpretate în cele două grupuri lexicale specializate.*

De exemplu, lexemul *CONSTELAȚIE* (intrat în limba română la sfârșitul secolului al XVII-lea) circulă dinspre *astrologie* (în perioada de formare a astronomiei cele două aspecte — cel științific și cel pseudoștiințific — se suprapuneau) spre *astronomie* (individualizată ulterior), în limba română literară având un caracter general, preluat ulterior și de limba populară.

Sau, ca să dăm încă un exemplu, raportul dintre numele constelației denumită de astronomie *URSA MARE* și constelația *CARUL MARE* (cu circulație în limba populară) este tratat în cele mai multe dicționare generale ale limbii române ca unul de sinonimie.

Cercetării din proiectul nostru îi revine sarcina să clarifice cum se numea în limba veche românească echivalentul popular al *CONSTELAȚIEI* sau care este relația semantică exactă între *URSA MARE* și *CARUL MARE*.

3.1.4. Cercetarea are un caracter declarat și pronunțat *diacronic*, urmărindu-se etimologia și *evoluția istorică a termenilor Ts și Tp*. Aspecte caracteristice istoriei limbii române și ale istoriei limbii române literare, așa cum sunt acestea relevate de etimologia fiecărui lexem, vor redimensiona unele fapte ale culturii lingvistice românești.

3.1.5. Analiza lingvistică a lexemelor populare este făcută în sensul clarificării astronomice (științifice, așadar) a referentului și a identificării acestuia pe harta stelară a astronomiei.

Demersul cuprinde studii amănunțite ale bolții cerești în timpuri istorice bine delimitate. Aceste identificări, în măsura în care vor putea fi realizate cu exactitate, vor face posibilă stabilirea motivațiilor unor denumiri, de exemplu, ale unor constelații caracteristice unor zone dialectale românești. Respectivul identificări vor fi făcute cu ajutorul specialistului în astronomie și a specialistului dialectolog.

Va fi elucidată poziția în cadrul uneia din cele 88 de zone / regiuni („constelații” în sens modern, delimitate convențional în astronomia actuală) ale bolții cerești a unor obiecte cosmice sau constelații definite lingvistic neconcludent, în funcție de sursele avute de literatura de specialitate până în momentul cercetării de față.

Cităm în acest sens numai câteva exemple dintre definițiile unor obiecte cosmice descrise în DLR:

țigla „(Prin nord-estul Munt.) Numele unei constelații. *Constelația țigila răsare iarna la răsărit, pe la opt seara*. STOIAN, PĂST. 72”;

palúșcă „(Regional) Numele unei stele nedefinite mai de aproape (Oltina-Medgidia). H II 285”;

sănie „(Regional; art.) Numele unei constelații nedefinite mai îndeaproape (Provița de Jos - Câmpina). H XI 390”;

luceferii-mici „Nume dat unor stele nedefinite mai îndeaproape. Cf. OTESCU, CR. 463, PAMFILE, CER. 175”;

vârtej „(Regional) Numele unei stele sau al unei constelații nedefinite mai îndeaproape (Lipia – Buzău). Cf. H II 126”.

Aceste cazuri și foarte multe altele vor fi clarificate pozițional din punct de vedere astronomic.

3.1.6. Pentru prima oară în astronomia și lingvistica românească va fi identificat și studiat *conturul specific Ts al porțiunii de boltă cerească delimitată de limba română*.

Stele vizibile de pe teritoriul de limbă românească sunt acele stele pentru care declinația este cuprinsă între - 47 de grade și 90 de grade.

Se poate aprecia că, în arealul din zona noastră de interes, se găsesc cca 800 de stele dintre care aproximativ 300 (cele mai luminoase și mai vizibile, cu magnitudine între 3 și 4) vor fi analizate și lexicografic, intrând în studiile lingvistice care vor fi cuprinse în viitorul volum.

3.2. Rezultatele preconizate se circumscriu obiectivelor menționate.

Obiectivul principal al proiectului este realizarea unui volum de cca 600 pagini (TAFOC).

Va fi structurat în două mari părți.

I. O sumă de studii lingvistice complexe conținând analize diastatice și diacronice privind: taxonomia obiectului cercetării; analiza lexicală, gramaticală, etimologică a fiecărui lexem intrat în studiu; evoluția istorică contrastivă Tp și Ts;

II. Studiile se vor întemeia pe baza de date cuprinsă în materialul lexicografic din *Dicționarul termenilor astronomici privind fenomenele, obiectele cosmice și constelațiile* (DAFOC).

Este necesară o mențiune. Dicționare alcătuite de specialiștii respectivului domeniu (tipărite sau on-line) cuprinzând termeni științifici ai astronomiei sunt numeroase. Aceste dicționare, însă, conțin limite lexicologice, lexicografice și filologice inerente: unele elemente sunt neexplicate — presupuse ca știute, există suprapuneri, contradicții diacronice, lipsește sau există aleatoriu înregistrarea categoriilor gramaticale, corelațiile între articole practic nu există ori sunt făcute sumar, provocând confuzii/incongruențe chiar printre specialiștii astronomi etc.

DAFOC este conceput și să remedieze astfel de aspecte, pe lângă cerințele esențiale ale unui studiu lingvistic.

Se poate estima cu aproximație că DAFOC va cuprinde în jur de 3 000 de unități lexicografice.

Realizarea unui dicționar care se dorește bine încheiat lexicografic va rezolva punctual diferite suprapuneri, erori, contradicții etc. Este un demers fără precedent în lingvistica românească și europeană.

Realizarea unui astfel de dicționar are o coordonată esențială: colaborarea strânsă cu specialistul (specialiștii) în astronomie.

4. Etapa 1

Conform celor preconizate, cea dintâi etapă a derulării proiectului se concentrează asupra fișării materialului care va alcătui baza de date a studiilor și a dicționarului DAFOC.

S-a încheiat fișarea celor 37 de volume DA și DLR care conțin circa 175.000 de intrări și aproape 18.000 de pagini (format A3). Acest prim pas al cercetării reprezintă o punere în fapt a listei termenilor care vor fi cuprinși analitic.

Datorită modalității de însumare lexicografică a cuvintelor în Dicționarul Tezaur redactat sub egida Academiei Române — cea mai extinsă bază lexicală prelucrată lexicografic a limbii române în totalitatea sa diastatică, diacronică și diatopică — fișarea echipei a identificat aproape 2000 de lexeme din terminologia populară Tp (mai ales), dar și din terminologia științifică Ts. Numărul mare de lexeme din Ts recuperate din Dicționarul Tezaur se datorează circulației acestor termeni dincolo de arealul științific, fiind o dovadă a extensiei acestora asupra Tp.

Pe măsura fișării, prin ședințele de lucru bi-lunare, echipa își conturează treptat, punct cu punct lexicologic, o bază lexicală care diversifică și conturează în același timp structura aspectelor noționale ale terminologiei în studiu.

4.1. Concluzii

Toate aceste operații analitice sunt concepute în ideea unei deschideri conceptuale — pe cât este posibil ținând cont de setea de cunoaștere a viitorului cititor mai mult sau mai puțin avizat — a unei terminologii atât de utilizate dincolo de „nucleul ei dur”.

Literatura științifico-fantastică și aviditatea de cunoaștere a celor care trăiesc în epoca lumii noastre transformă plăcerea imaginată de vorbitorul comun al românei de a introspecta Cosmosul astronomic și astronautic într-o obligație a cercetătorilor antrenați în studiul de față de a înfățișa imaginației și diletantismului, cât mai „pre înțeles”, valorile reale și corecte ale astronomiei.

De asemenea, perspectiva lingvistică asupra obiectului de studiu reprezintă o viziune lexicologică în mod necesar înnoitoare privind legătura complexă dintre termenii populari și cei științifici. Va fi îmbogățită cunoașterea vocabularului limbii române literare și populare, vor fi identificate o serie de etimologii, iar relația lexicului științific versus cel popular va fi redimensionată.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

CLRE = *Corpus lexicografic românesc electronic*, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași, Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, autori: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudiu Teodorescu, publicație electronică, 2021–prezent (<https://clre.solirom.ro/>).

DA = *Dicționarul limbii române*. (Academia Română). Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I (A–B), Librăriile Sococ & Comp. și C. Sfetea, 1913 (<https://clre.solirom.ro/>); Partea II (C), București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Partea III. Fascicula I: D–De,

- București, Universul Intreprindere Industrială a Statului, 1949; Tomul II. Partea I (*F–I*), București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; Partea II (*J–Lacustru*), București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Partea II. Fascicula II: *Ladă–Lepăda*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; Partea II. Fascicula III: *Lepăda–Lojniță*; București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948.
- DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. [Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă]. Academia Română. Tomul I, Partea a 3-a. Litera *D*. *D–Deînmulțit*, 2006; Tomul I, Partea a 4-a. Litera *D*. *Deja – Deținere*, 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera *D*. *Deținut – Discopotiriu*, 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera *D*. *Discord–Dyke*, 2009; Tomul I. Partea a 7-a: Litera *E*. *E–Erzaț*, 2009; Tomul I. Partea a 8-a: Litera *E*. *Es–Ezredeș*, 2010; Tomul IV. Litera *L*. *L–Lherzolită*, 2008; Tomul V. Litera *L*. *Li–Luzulă*, 2008; Tomul VI. Litera *M*, 1965; Tomul VII. Partea 1: Litera *N*, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a: Litera *O*, 1969; Tomul VIII. Litera *P*. Partea 1: *P–Păzui*, 1972; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 2-a: *Pe–Pînar*, 1974; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 3-a: *Pînă–Pogribanie*, 1977; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 4-a: *Pogrijenie–Presimțire*, 1980; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 5-a: *Presin–Puzzolană*, 1984; Tomul IX. Litera *R*, 1975; Tomul X. Litera *S*. Partea 1. *S–Sclabuc*, 1986; Tomul X. Litera *S*. Partea a 2-a: *Scladă–Semînțarie*, 1987; Tomul X. Litera *S*. Partea a 3-a: *Semn–Sîveică*, 1990; Tomul X. Litera *S*. Partea a 4-a: *Slab–Sponghios*, 1992; Tomul X. Litera *S*. Partea a 5-a: *Spongiar–Swing*, 1994; Tomul XI. Partea 1: Litera *Ș*, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a: Litera *T*. *T–Tocăliță*, 1982; Tomul XI. Partea a 3-a: Litera *T*. *Tocăna–Twist*, 1983; Tomul XII. Partea 1: Litera *Ț*, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a: Litera *U*, 2002; Tomul XIII. Partea 1: Litera *V*. *V–Veni*, 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a: Litera *V*. *Venial–Vizurină*, 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a: Litera *V*. *Viclă–Vuzum*. *Literele W, X, Y*, 2005; Tomul XIV. Litera *Z*, 2000, București, Editura Academiei Române.
- DÉRom = Buchi, Eva / Schweickard, Wolfgang (dir.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DERom)*, Nancy, ATILF; publication électronique, 2008–présent (<http://www.atilf.fr/DERom>).
- DLR² = *Dicționarul limbii române* (DLR). Ediția a doua, revizuită și adăugită. Tomul I. Litera *A*. Fascicula 1 (*A–Abzițui*). [Redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu]. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Academiei Române, 2021 (<https://dlri.ro/>).
- NALR – Mold. Bucov. = *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina*. [Vol.] I–IV. Academia Română. Universitatea „Al. I. Cuza”. Academia Română. Institutul de Filologie Română „A. Philippide”. I: Editura Academiei Republicii Socialiste România, Iași, 1987; II: Editura Academiei Române, Iași, 1997; III: Editura Academiei Române, Iași, 2007; IV: Editura Academiei Române, Iași, 2014.
- TMFA = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Patrașcu și Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neț, Nistor Bardu, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, 2015, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași; este rezultatul principal al proiectului cu același nume, subvenționat CNCS, cod proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0656 la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași.

TTRM = *Tezaurul toponimic al României. Moldova. Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*. Partea 1. *Toponime personale*. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014; Partea a 2-a. *Toponime descriptive*. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021.

B. Lucrări de referință

Florescu 2019 = Cristina Florescu, *Terminologia astronomică. Premize ale unui studiu lingvistic în vol. 1918–2018. Limba și cultura română – structuri fundamentale ale identității naționale: evaluări, perspective*, București, Editura Tracus Arte, p. 117–130.

THE DEVELOPMENT OF THE PROJECT: ROMANIAN ASTRONOMICAL TERMINOLOGY. SCIENTIFIC VS POPULAR. STAGE 1.

ABSTRACT

The project proposes a contrastive and interdisciplinary, diachronic, diatopic and diastratic research: Romanian astronomical terminology, both scientific and popular, denoting cosmic phenomena, processes, objects and constellations. The goal is a cca 600 p. volume containing: (i) a suite of linguistic studies relating to the object of study; (ii) a dictionary as a database for (i). On a theoretical and methodological level, this project constitutes the follow-up to a previous research on the meteorological terminology of atmospheric phenomena, which has been successfully completed.

The research is expected to: 1) constitute the first complete linguistic analysis of astronomical lexemes (Ts) through collaboration with the astronomy and the dialectology experts included in the team; 2) establish a complete database of popular and dialectal terms (Tp); 3) interrelate Ts and Tp by explaining Ts elements in layman's terms and clarifying a series of Tp elements; 4) put together the first complete dictionary of astronomical terminology, in accordance with lexicographical norms (the experience of the team as authors of the DLR, DLRi etc. is taken into account).

As an absolute premiere in Romanian astronomy and linguistics, the Ts specific outline of the sky (cosmic objects and constellations), as delimited by the Romanian language, will be identified and examined.

Keywords: *linguistics, the history of the Romanian language, astronomical terminology, popular terminology, contrastive analysis.*

CONSIDERAȚII PRIVIND DENUMIRILE DE CONSTELAȚII ÎN *DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE*

ELENA ISABELLE TAMBA*

1. Introducere

În această lucrare propunem un preambul al analizei denumirilor de constelații, așa cum sunt ele tratate lexicografic în *Dicționarul limbii române*, editat sub egida Academiei Române. Acest demers este realizat în cadrul proiectului *Terminologia astronomică românească: științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații*¹. Originalitatea acestui proiect se datorează faptului că propune o sistematizare lingvistică a terminologiei științifice și populare a astronomiei. Domeniul lexical menționat nu a fost studiat până acum aproape deloc sistematic, nici în limba română, nici în celelalte limbi romanice. De aceea, se au în vedere, pe de o parte, limbajul științific și, pe de altă parte, limbajul popular (elementul dialectal) și limbajul comun. Delimitările care au fost luate în considerare în analiza materialului lingvistic analizat vizează elementele: diatopice (prin prisma elementului dialectal, extras din atlase dialectale), diacronice (etimologia și evoluția termenilor științifici și populari / comuni), diastratice (valențele socio-lingvistice) și diafazice (variantele stilistice).

2. Termenul *constelație* în *Dicționarul Academiei*

Denumirile de constelații sunt tratate în diferite moduri în principala lucrare lexicografică editată sub egida Academiei Române. Analizând termenul *constelație*, așa cum este el structurat în *Dicționarul tezur*, se observă că termenul generic pentru a desemna acest concept este *constelațiune* (cu varianta *constelație*)², reflectând circulația lexemului din perioada redactării dicționarului:

CONSTELĂȚIE s. f. v. **constelațiune**. (DA, s.v.)

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ *Acknowledgement*: acest text include informații obținute în cursul cercetării din proiectul *Terminologia astronomică românească: științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC), finanțat de UEFISCDI prin competiția „Proiecte de cercetare exploratorie”, pentru perioada 2021–2023 (cod PN-III-P4-IDPCE-2020-1277), director: CS I dr. Cristina Michaela Florescu; <https://tafoc.solirom.ro/>.

² În corpul acestui articol reproducem articolele sau fragmentele de articole vizate din DA / DLR, respectând grafia lucrărilor citate. De asemenea, trimiterele bibliografice din corpul articolelor lexicografice din DA / DLR fac referire la opere din Bibliografia *Dicționarului Academiei*, de aceea nu le vom include și în Bibliografia acestui articol.

CONSTELAȚIUNE s. f. (Astr.) *Constellation*. Grup de stele fixe (asemănate de obicei cu un om, un animal s. un obiect, precum Carul mare, Carul mic, Cloșca cu pui, Taurul, Rarițele, Herăstăul, Gemenii, Săgetătorul, Căsiopăa). *Constelațiuni zugrăvite cu roș.* EMINESCU, N. 45. *Milescu se îmbunase. Cerul limpede îl furase de pe pământ. Alunecase în fundul bărcii, între doi soldați, urmărind cu ochii și însemnând în gând constelațiile.* D. ZAMFIRESCU, R. 123. | P. ext. *Zodie. Născut sub o constelație fericită.* CADE. || Fig. Grupare. *O nouă constelațiune politică.* [Și: **constelație** s. f.]

– N. din fr. (lat. **constellatio**, -**onem**, idem). Cf. constelat. (DA, s. v.)

Din definiție se poate observa că acest concept este explicat analitic ca reprezentând un grup de stele *fixe*, ceea ce, conform cercetărilor mai noi și a modalităților moderne de definire, nu mai corespunde referentului, din perspectiva opoziției între realitate și aparență. Se remarcă, însă, modalitatea de definire prin asemănarea cu diverse elemente din realitatea imediat înconjurătoare. De asemenea, în definiție au fost incluse și exemple.

Dacă în DA prima atestare este din Eminescu, în schimb, într-o altă lucrare lexicografică esențială, TDRG², prima atestare este datată mult mai devreme, din anul 1694, într-o lucrare din secolul al XVII-lea³.

Etimologia acestui termen este de sorginte latină și romanică (franceză).

3. Tratatamentul lexicografic al denumirilor de constelații în *Dicționarul Academiei*

Pe baza fișelor extrase în timpul perioadei de documentare din proiect, s-a ajuns la concluzia că în DA/DLR sunt înregistrate cca 100 de lexeme – denumiri de constelații.

Pentru a analiza tratamentul lexicografic al denumirilor de constelații în DA/DLR, se pot avea în vedere mai multe aspecte legate de:

- includerea denumirilor de constelații în trei moduri în dicționar ca
 - articole lexicografice de sine-stătătoare;
 - părți din definiția unor termeni astronomici;
 - elemente de identificare etimologică.
- tipologia denumirilor în funcție de criteriul formal – cuvinte simple sau unități frazeologice;
- încadrarea semantică – denumirile constelațiilor putând fi:
 - reprezentări ale unor elemente din realitatea imediată, cotidiană;
 - reprezentări din bestiarul imagologic;
 - referințe la părți ale corpului omenesc, la animale etc.
- modalitatea de definire – definiții analitice / explicative, cu elemente enciclopedice (uneori, definiri de tip „poveste”); definiții mixte, cu elemente din limbajul științific și din cel popular; definiții prin sinonimie; definiții generale, imprecise sau incomplete⁴;

³ *Foietul novel. Calendarul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu. 1693–1704.* [Traducere anonimă din limba italiană]. Publicat de Emil Vărtosu. București, [f. e.], 1942.

– etimologia.

În această lucrare vom prezenta câteva aspecte legate de primele trei categorii de probleme analizabile în legătură cu terminologia astronomică privitoare la constelații.

3.1. Includerea denumirilor de constelații în articolele din DA/DLR

Termenii care desemnează constelațiile sunt prezenți în *Dicționarul tezaur al limbii române* în trei moduri: fie li s-au consacrat articole lexicografice integrale sau sensuri speciale, fie sunt incluși în definiția altor termeni astronomici, fie reprezintă elemente de identificare în stabilirea etimologiei unor cuvinte.

3.1.1. Articole lexicografice de sine-stătătoare sau sensuri speciale

Atât în DA, cât și în DLR, termenii care desemnează constelații au fost tratați lexicografic atât în articole integrale,

CAPRICORN s. m. Căprior (3°), una din cele 12 constelații ale zodiacului, figurată printr-un țap și ocupând în zodiac locul unde soarele intră în solstițiul de iarnă; e numit și Țapul, Capriorul și Cornul-caprei; poporul crede că atunci când fulgeră la Cornul-caprei ploaia e sigură. OTESCU, CR. 29. *În anul acesta stăpânește planeta Mars, cu semnul Capricornului.* CALENDARIU (1844) 72. (DA, s.v.)

– Etim.: N. din lat. **capricornus**, -i, idem.

CASIÓPE s. f. (Astr.) Cassiopée. – Constelație din emisfera septentrională, numită și scaunul-lui-Dumnezeu s. mănăstirea. OTESCU, CR. 16, cf. CULIANU, C. 44.

– Pronunț. -si-o-. | Și: **casiopee** s. f., **casiope** s. f. art. DDRF.

– Etim.: N. după fr. (DA, s.v.)

SFREDELECĂȘ s. n. (Regional) Sfredeluș (I) (Margea – Rădăuți). Cf. ALRM SN I h 374/386.

– Pl.: ? – Și: **sfridilicăș** s. n. (ALR SN I I h 561/386).

– **Sfredeleac** + suf. -aș. (DLR, s.v.)

cât și, în cazul cuvintelor polisemantice, în sensuri speciale.

CAR s.a. 5°. (Astron.) Ursa (H. I 425) mare (LB., H. VII 394, XIV 285, cf. H. II 14, 50, 90, 102, 169, 177, 214, 283, 291, III 5, X 501, 543, MARIAN, SE, I 109, PAMFILE, CER. 189). Se mai numește și: *carul-cu-* (doi- H. VI 99 s. *patru-* *ibidem* s. *șase-* H. X II 556) *boi*. H. II 126, X 467. Pentru a se putea deosebi una de alta, ursa mare se numește *carul-(cel-)mare* (H. II 4, 82, 149, 186, 245, IV 286, X 319, 358, 521, PAMFILE, CER. 163), iar ursa mică *carul-(cel-)mic* (H. II. 4, 149, 186, 245, X 319, 358). Acesta se mai numește și căruță (6°). *Carul-cel-mare, compus din 7 stele, stă răsturnat cu oiștea ruptă și o boldeicuță păzește hamurile.* H. IV 286. *Vede și carul cum stă.* COȘBUC, Æ. 61/21. *Se uita pe cer la drumul robilor, vedea cum se mișca carul.* ISPIRESCU, L. 247. // (Astron., pop.)

⁴ Aspecte legate de diferitele modalități de definire a denumirilor de constelații au fost tratate într-o altă lucrare, aflată sub tipar (Tamba 2022).

Carul-dracului = **Perseu**. PAMFILE, CER. 169; **Carul-lui-Dumnezeu** = **Vizitiul**. PAMFILE, CER. 169.

- Etim.: Din lat. **carrus**, idem. (DA, s.v.)

VÚLTUR s. m. **3**. (Art.; și în sintagma *vulturul Domnului*, OTESCU, CR. 438, PAMFILE, CER. 166) Constelație boreală, situată la sud de constelația Lebedei, care este vizibilă vara.

- Lat. **vultur**, **-uris**. (DLR, s.v.)

3.1.2. Părți din definițiile unor termeni astronomici

Termenii care desemnează constelații sau chiar termenul generic *constelație* pot apărea în interiorul definițiilor altor termeni astronomici:

CEFÉU s.m. (Astron.) Constelațiune pe emisfera nordică a firmamentului, între Ursa mică, Balaur, Lebadă, Cal (Pegasul) și Casiopea. Termenul popular e «coasa» (OTESCU, CR. 15). *Acestor deosebite configurațiuni ale stelelor li s'a dat numiri particulare, ca Ursa mare, Ursa-mică, Dragonul sau Balaurul, Cefe, Casiopea și altele*. CULIANU, C. 44.

- Etim.: N. din lat. **Cepheus**, regele Etiopiei, bărbatul Casiopeei și tatăl Andromedei. (DA, s.v.)

COĂDĂ s. f. **6**. (Astron.) P. anal. O seamă de constelații sau părțile lor sânt numite după coada obiectelor cu care se aseamănă. *Steaua alfa, cea mai luminoasă stea din Perseu, cu steaua vita, numită Algol în astronomie și steaua cuprinsă între acestea pe linia alfa-Algol, precum și steaua vecină cu Algol, de pe prelungirea acestei linii formează Coada Bardei*. OTESCU, CR. 15. *Perseu se numește căpățâna, carul dracului... toporul sau barda, cu gura, coada, muchia sau gura*. PAMFILE, CERUL, 169. *Prin unele părți, [Ursa mare și Ursa mică] se numește și ursul mare și ursul mic, fiecare cu trupul și coada sa*. id. ib. 163.

- Din lat. pop. **coda**, **-am** (păstrat în toate limbile romanice) = clas. *cauda*, *-am*. (DA, s.v.)

REGÎNĂ s. f. În compuse: (regional) **Regina-stelelor** = steaua Vega, din constelația Lirei; luceafărul cel mare de miezul nopții, luceafărul cel frumos. Cf. PAMFILE, CER. 165.

- Din lat. **regina**. (DLR, s.v.)

VIZITIU s. m. **2**. Art. (Popular) Numele unei constelații din emisfera boreală, situată în apropiere de constelația gemenilor; (regional) ocol (**I 8**). *Dacă ne întoarcem îndărăpt și prelungim coada Ursei-Mici, dăm de constelațiunea cărucerului sau a vezeteului*. CULIANU, C. 47. *Constelațiunile vulturul și vizitiul cu steaua Copea sînt constelațiuni în legătură de-a dreptul cu Zevs*. OTESCU, CR. 485, cf. TDRG, PAMFILE, CER. 169, CADE, DL, DM, M. D. ENC., DEX.

- Din magh. **vezető** „conducător”. (DLR, s.v.)

3.1.3. Elemente de identificare etimologică

În unele cazuri, numele unei constelații apare ca element explicativ suplimentar în etimologia unui cuvânt care nu are legătură cu domeniul astronomiei.

CINOZURĂ s. f. (Latinism, în Transilv., învechit). Regulă de conduită, model, îndreptar. BARCIANU.

– Etim.: N. din lat. **Cynosura**, (constelația) ursa-mică, care servea de călăuză s. îndreptar corăbierilor (< grec. **κυνόσουρα**, propriu, «coadă de câne»).(DA, s.v.)

3.2. Tipologia denumirilor de constelații în DA/DLR în funcție de criteriul formal

În ambele serii ale *Dicționarului limbii române* denumirile de constelații sunt înregistrate atât prin cuvinte unice, simple,

Apar; Arcaș; Balanță; Balaur; Balenă, Bardă, Berbec; Boar; Burghiu; Cancer; Capricorn; Car; Casiopeea, Căprior; Căruț; Căruță; Centaur, Chit; Chivot; Cingătoare; Ciobănaș; Coasa; Cobiliță; Coromâslă; Crai; Crap; Cruce; Cumpănă; Delfin; Fecioară; Gemeni; Hercule; Hora; Lebăda; Leu; Lira; Mănăstire; Ocol; Om; Orion; Pegas; Perseu; Pești; Pirostrie; Plugușor; Puț; Rac; Rândunică; Sanie; Săgetător; Scară; Scaun; Scorpie; Scorpion; Surugiu; Taur; Terezie; Toaca; Topor; Trăsură; Trisfetite; Tron; Țap; Țarc; Țigila; Vărsător; Vânător; Vârtej; Vârtelniță; Virgina; Vițel; Vizitiu, Vultur etc.

cât și prin unități frazeologice (sintagme și cuvinte compuse), ambele categorii fiind bine reprezentate.

Capul boului; Capul balaurului; Carul cu doi/patru/șase boi; Carul (cel) mare; Carul (cel) mic; Carul-dracului; Carul-lui-Dumnezeu; Ciobanul-cu-oile; Cobilița-ciobanului; Cornul-caprei; Coroana-boreală; Casa cu ogradă; Cloșca cu pui; Crucea de rugăciune; Crucea mică; Cruce de sud; Crucea fântânului; Crucea (cerului) cea mare; Crucea miezului nopții; Crucea lebedei; Fata-cu-coromâsla; Leul-mare; Părul-Berenice; Păstorul cu oile; Pletele-Verenică; Roata stelelor; Scaunul-lui-Dumnezeu; Ursa mare, Ursa mică; Ursul mare; Ursul mic etc.

3.3 Semantismul denumirilor de constelații în DA/DLR

Un aspect extrem de interesant legat de denumirile constelațiilor este cel al semantismului lor. Până la începutul secolului al XX-lea accepția termenului *constelație* era aceeași în limbajul comun și în cel științific: o grupare de stele (fixe) având forma unei figuri imaginare, denumirile constelațiilor fiind rezultatul imaginației colective. În raportul dintre aparență și realitate, sistemul denominativ al constelațiilor este strâns legat de aparență, de apropierea de un element referențial imaginat de vorbitor. Baza pentru denumirile actuale ale constelațiilor este reprezentată de cele 48 de constelații menționate de Ptolemeu din Alexandria în lucrarea *Almagest* (cca 150 î. Hr.). Printre acestea erau incluse și cele 12 constelații zodiacale. Ulterior, au fost adăugate și alte constelații, astfel încât acum sunt recunoscute 88 de constelații⁵. Practic, astronomia modernă a preluat

⁵ După Congresul Uniunii Astronomice Internaționale din anul 1922 au fost stabilite reguli mai clare și general valabile privitoare la astronomie, ajungându-se la identificarea a 88 de constelații, pentru care există denumiri internaționale în latină.

elementele denominative din astronomia veche, adaptând completările cu informații suplimentare la ceea ce era atât de bine implementat în mentalul colectiv.

Termenii ce desemnează constelații pot fi grupați în următoarele categorii semantice:

- reprezentări ale unor elemente concrete din realitatea imediată, cotidiană:
 - obiecte sau clădiri, locuri etc.: *Balanță; Bardă, Burghiu; Car; Căruț; Căruță; Cântar; Chivot; Cingătoare; Coasă; Cobiliță; Cociorvă; Coromâslă; Cruce; Cumpănă; Hora; Mănăstire; Ocol; Lira; Lupărie; Ocol; Pirostrie; Plugniță; Plugușor; Puț; Sanie; Scară; Scaun; Sfredelaș, Sfredelecaș; Sfredelecuț; Sfredeluș; Spițelnic; Terezie; Toacă; Topor; Trăsură; Vârtej; Vârtelniță; Tron; Țarc.*
 - elemente din regnul animal: *Balenă, Berbece; Căprior; Chit; Cocoș; Corn; Crap; Delfin; Dulău; Găină; Lebăda; Leu; Pești; Rac; Rândunică; Scorpie; Scorpion; Șarpe; Taur; Țap; Urs; Vițel; Vultur.*
 - referințe la ființa omenească sau la părți ale corpului: *Om; Părul-Berenice; Pletele-Verenică;*
 - meserii/ ocupații / roluri sau alte caracteristici ale oamenilor: *Apar; Arcaș; Boar; Cioban; Ciobănaș; Crai; Fecioară; Frați; Gemeni; Păstor; Săgetător; Surugiu; Văr; Vărsător; Vânător; Virginia; Vizitiu;*
 - reprezentări din bestiarul imagologic sau personaje mitologice: *Balaaur; Capricorn; Casiopeea, Cefeu; Centaur; Dragon; Hercule; Orion; Pegas; Perseu; Zmeu.*

Din categoriile menționate anterior, se poate observa că, cel mai adesea, vorbitorul a recurs la analogii cu elemente pe care le cunoștea foarte bine, care îi erau familiare.

Trebuie subliniat, totuși, faptul că unele denumiri au fost preluate sau traduse din terminologia internațională (mai ales cele care sunt reprezentări din bestiarul imagologic sau personaje mitologice): *Casiopeea, Cefeu; Centaur; Hercule* etc.

3.3.1 Astronomie vs astrologie

În dicționarele românești mai vechi, cele mai multe intrări lexicografice care se referă la constelații includ definiții care amestecă elemente de astronomie și astrologie, dar în dicționarele românești moderne, sensurile astronomice și cele astrologice sunt bine separate. Astfel, chiar în *Dicționarului limbii române* editat sub egida Academiei, în seria veche (DA), multe articolele lexicografice despre constelații includ definiții în care sunt amestecate elemente de **astronomie** și de **astrologie**, pe când în seria nouă (DLR) domeniul astronomic este marcat separat, în paranteza care conține informații legate de domeniul de circulație:

BALÂNTĂ s. f. Cumpăna, constelație a zodiacului (reprezentată de cei vechi printr-o balanță). (DA, S.V.)

BERBÊCE s. m. (Astron.) Constelațiunea zodiacului care coincide cu echinocțiul de primăvară, cfr. arete. (DA, S.V.)

CAPRICORN s. m. Căprior (3°), una din cele 12 constelații ale zodiacului, figurată printr-un țap și ocupând în zodiac locul unde soarele intră în solstițiul de iarnă; e numit și Țapul, Capriorul și Cornul-caprei; poporul crede că atunci când fulgeră la Cornul-caprei ploaia e sigură. (DA, s.v.)

LEU¹ s. m. **I. 5.** (Astron.; adesea art.) Numele unei constelații din emisfera boreală, reprezentând a cincea zodie din zodiac, situată între Rac și Fecioară; (popular) Calul, Gavădul. (DLR, s.v.)

RAC s. m. **II.** (La sg.; art.) Numele uneia dintre cele douăsprezece constelații ale zodiacului, în dreptul căreia ajunge soarele la solstițiul de vară; cancer; numele semnului acestei constelații. (DLR, s.v.)

SĂGETĂTOR s. m. **9.** (La sg.; art.; de obicei ca nume propriu) Constelație zodiacală din emisfera australă, care cuprinde peste 140 de stele vizibile, arcașul. (DLR, s.v.)

SCORPIÓN s. m. **2.** (Art.; și ca nume propriu) Numele unei constelații zodiacale din emisfera australă; (popular) scorpia (**I 2**). (DLR, s.v.)

TAUR s.m. **5.** (Astron.) Numele popular al constelației boreale (reprezentând unui dintre cele douăsprezece semne ale zodiacului), în dreptul căruia trece soarele între 21 aprilie și 21 mai. (DLR, s.v.)

Acest fapt se datorează suprapunerii celor două domenii până în momentul separării lor în cel științific al astronomiei și cel pseudoștiințific, al astrologiei. De altfel, primele 12 constelații, cele zodiacale, ale căror denumiri sunt utilizate și în prezent, au fost identificate încă de acum 6000 ani de sumerieni.

4. Concluzii

Acest articol reprezintă un preambul pentru analiza contrastivă a componentelor științifice și populare ale terminologiei astronomice legate de denumirile de constelații – terminologie care nu a mai fost studiată din punct de vedere lingvistic până acum – și care constituie scopul cercetării efectuate în cadrul proiectului TAFOC. Din terminologia menționată, în acest studiu am prezentat câteva aspecte ale denumirilor constelațiilor, așa cum sunt ele incluse în *Dicționarul limbii române* (DA și DLR) editat sub egida Academiei Române și redactat (într-o primă ediție) pe parcursul unui secol.

Raportul dintre *realitate* și *aparență* (reprezentare imaginară) este esențial în înțelegerea conceptul de *constelație*, deoarece *constelațiile* nu sunt grupări astronomice spațiale reale de stele, ci doar aparente, spre deosebire de alte elemente ale sferei cerești (de exemplu, galaxiile). De aceea, *denumirile* constelațiilor sunt rezultatul imaginației colective.

Cele aproximativ 100 de lexeme care desemnează constelații înregistrate în DA/DLR pot fi analizate din mai multe puncte de vedere. În lucrarea de față ne-am oprit la modalitatea de includere a acestor denumiri în dicționar (ca articole lexicografice integrale sau ca sensuri speciale; ca părți din definiția unor termeni astronomici sau ca elemente de identificare etimologică), la tipologia în funcție de criteriul formal (aceste denumiri putând

fi cuvinte simple sau unități frazeologice) și la încadrarea semantică, denumirile constelațiilor putând fi: reprezentări ale unor elemente din realitatea imediată, cotidiană; elemente legate de meserii/ ocupații / roluri sau alte caracteristici ale oamenilor; reprezentări din bestiarul imagologic sau personaje mitologice.

O observație specială trebuie făcută în legătură cu faptul că, în *Dicționarului limbii române* editat sub egida Academiei, majoritatea articolelor lexicografice despre constelații includ definiții în care sunt amestecate elemente de **astronomie** și de **astrologie**, fapt explicabil prin suprapunerea, până al un moment dat, a celor două domenii.

După cum se poate observa și din acest studiu, tipul de analiză contrastivă propus prin cercetarea din proiectul TAFOC reprezintă o necesitate atât pentru lexicografia română, cât și pentru cercetările lingvistice asupra terminologiilor în general, pentru că acest câmp lexical nu a fost studiat până acum și pune o suită de probleme interesante.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

CLRE = *Corpus lexicografic românesc electronic*, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași, Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, autori: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudius Teodorescu, publicație electronică, 2021–prezent (<https://clre.solirom.ro/>).

DA = *Dicționarul limbii române*. (Academia Română). Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I (A–B), Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913 (<https://clre.solirom.ro/>); Partea II (C), București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Partea III. Fascicula I: D–De, București, Universul Intreprindere Industrială a Statului, 1949; Tomul II. Partea I (F–I), București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; Partea II (J–Lacustru), București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Partea II. Fascicula II: Ladă–Lepăda, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; Partea II. Fascicula III: Lepăda–Lojniță; București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948.

DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. [Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă]. Academia Română. Tomul I, Partea a 3-a. Litera D. D–Deînmulțit, 2006; Tomul I, Partea a 4-a. Litera D. Deja – Deținere, 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera D. Deținut – Discopotiriu, 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera D. Discord–Dyke, 2009; Tomul I. Partea a 7-a: Litera E. E–Erzaț, 2009; Tomul I. Partea a 8-a: Litera E. Es–Ezredeș, 2010; Tomul IV. Litera L. L–Lherzolită, 2008; Tomul V. Litera L. Li–Luzulă, 2008; Tomul VI. Litera M, 1965; Tomul VII. Partea 1: Litera N, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a: Litera O, 1969; Tomul VIII. Litera P. Partea 1: P–Păzui, 1972; Tomul VIII. Litera P. Partea a 2-a: Pe–Pînar, 1974; Tomul VIII. Litera P. Partea a 3-a: Pînă–Pogribanie, 1977; Tomul VIII. Litera P. Partea a 4-a: Pogrijenie–Presimțire, 1980; Tomul VIII. Litera P. Partea a 5-a: Presin–Puzzolană, 1984; Tomul IX. Litera R, 1975; Tomul X. Litera S. Partea 1. S–Sclabuc, 1986; Tomul X. Litera S. Partea a 2-a: Scladă–Semîntărie, 1987; Tomul X. Litera S. Partea a

3-a: *Semn-Sîveică*, 1990; Tomul X. Litera S. Partea a 4-a: *Slab-Sponghios*, 1992; Tomul X. Litera S. Partea a 5-a: *Spongiar-Swing*, 1994; Tomul XI. Partea 1: Litera Ș, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a: Litera T. *T-Tocăliță*, 1982; Tomul XI. Partea a 3-a: Litera T. *Tocăna-Twist*, 1983; Tomul XII. Partea 1: Litera Ț, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a: Litera U, 2002; Tomul XIII. Partea 1: Litera V. *V-Veni*, 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a: Litera V. *Venial-Vizurină*, 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a: Litera V. *Viclă-Vuzum. Literele W, X, Y*, 2005; Tomul XIV. Litera Z, 2000, București, Editura Academiei Române.

TDRG³ = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch (Dicționar român-german)*, ediția a treia, revăzută și adăugită de Paul Miron și Elsa Lüder, vol. I-III überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder. Band I-III. Cluj-Napoca, Clusium, 2000, 2003, 2005 (<https://tdrg.solirom.ro/>).

B. Lucrări de referință

Florescu 2019 = Cristina Florescu, *Terminologia astronomică. Premize ale unui studiu lingvistic*, în vol. 1918 – 2018. *Limba și cultura română – structuri fundamentale ale identității naționale: evaluări, perspective*, București, Editura Tracus Arte, p. 117-130.

Tamba 2022 = Elena Isabelle Tamba, *Constelațiile în Dicționarul tezaur al limbii române. Observații*; în volumul care include lucrările Simpozionului Internațional *Provocări trecute și prezente în evoluția limbii, literaturii și culturii române, Iași, 22–24 septembrie 2021*, (sub tipar).

CONSIDERATIONS REGARDING THE NAMES OF CONSTELLATIONS IN THE DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE

ABSTRACT

This paper presents a preamble of the contrastive analysis of the scientific and popular components of the names of the constellations, as they are included in the *Dictionary of the Romanian Language*, edited under the auspices of the Romanian Academy. This analysis is carried out within the project “Romanian Astronomical Terminology scientific vs popular. Phenomena, cosmic objects and constellations” – TAFOC, funded by UEFISCDI (project code PN-III-P4-ID-PCE-2020-1277), coordinated by CS I Dr. Cristina Florescu, conducted between 2021–2023, at the “A. Philippide” Institute of Romanian Philology, from Iași.

The approximately 100 lexemes that designate constellations registered in DA/DLR can be analyzed from several points of view, in this paper we focused on the way of including these names in the dictionary (as complete lexicographical articles or as special meanings; as parts of the definition of astronomical terms or as elements of etymological identification); to the typology according to the formal criterion (these names can be simple words or phraseological units) and to the semantic classification, the names of the constellations can be representations of some elements from the immediate, everyday reality; elements related to trades / occupations / roles or other characteristics of people or representations from imagological bestiary or mythological characters.

The analysis undertaken confirms that the type of research proposed within the TAFOC project is a necessity, both for Romanian lexicography and for linguistic research on terminology in general.

Keywords: *constellations; astronomical terminology; popular terminology; scientific terminology; lexicography, contrastive analysis.*

OBSERVAȚII ASUPRA RELAȚIEI ASTRU – STEA PE BAZA DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE

ALINA-MIHAELA BURSUC*

1. Terminologia astronomică românească¹

Majoritatea studiilor recente dedicate terminologiei astronomice românești explorează preponderent componenta onomastică (Florescu 2019: 118). Proiectul „Terminologia astronomică românească: științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații” (TAFOC)² reprezintă prima cercetare comparativă a componentelor științifice și populare (Ts și Tp) ale acestei terminologii. Prima etapă a proiectului prevede parcurgerea unei bibliografii de bază: *Dicționarul limbii române* (DA/DLR), atlase lingvistice, lucrări importante (cărți, studii, culegeri, cursuri, traduceri) astronomice, etnologice și despre fenomene, obiecte cosmice și constelații. Scopul fișării îl constituie inventarierea termenilor astronomici științifici și populari (comuni și dialectali) odată cu delimitarea obiectului de studiu. Prima fază a documentării se concretizează în excerptarea articolelor lexicografice și a citatelor relevante din *Dicționarul limbii române*, elaborat sub egida Academiei Române și redactat pe parcursul unui secol (1913–2010)³. Dicționarul tezaur este un dicționar de tip general, înregistrând mare parte din materialul lexical al limbii române din toate timpurile și din toate locurile, istoric, conținând o bogată evidență citațională (cf. Hawke 2016), și explicativ, concentrând o gamă variată de definiții în funcție de specificul fiecărui cuvânt în parte.

În cadrul explicațiilor, una dintre modalitățile de analiză a sensului care însoțește sau nu, după caz, definițiile în DA/DLR, o constituie *parantezele explicative*, necesare mai ales pentru definirea adjectivelor și verbelor⁴. Pe parcursul fișării, am constatat că o serie de

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ Lucrarea este realizată în cadrul Proiectului „Terminologia astronomică românească științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații”, finanțat de UEFISCDI (cod proiect PN-III-P4-ID-PCE-2020-1277), coordonat de CS I dr. Cristina Florescu, derulat în perioada 2021–2023, la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași.

² Din echipa proiectului TAFOC fac parte: Cristina Florescu, Elena Isabelle Tamba, Laura Manea, Daniela Butnaru, Florin-Teodor Olariu, Alina-Mihaela Bursuc, Cristina Cărăbuș, Maria Ciobanu (lingviști), Cătălin Galeș, Gabriela Azamfirei (specialiști în astronomie), Claudiu Teodorescu (informatician).

³ La momentul susținerii comunicării (mai 2021), documentarea acesteia s-a bazat pe fișele pe care membrii echipei le-au excerptat în primele patru luni de proiect, din aproximativ jumătate din cele 37 de volume ale *Dicționarului limbii române* (spre finalul anului 2021, fișarea dicționarului tezaur fiind finalizată), completate cu fișare digitală după cuvinte cheie din restul volumelor.

⁴ „Definirea adjectivelor cere adesea o paranteză explicativă, precizând determinatul sau determinatele. Termenii numind aceste determinante se folosesc în general la plural. [...] Adesea situația este mai complicată,

paranteze explicative conțin termeni astronomici precum: *stele, lună, soare, planete, aștri, constelații, corpuri cerești*. Cuvintele astfel definite privesc acțiuni și trăsături atribuite obiectelor cosmice⁵, procese și fenomene cosmice. Una dintre problemele cu care membrii echipei s-au confruntat în timpul fișării DA/DLR o constituie măsura în care parantezele explicative care conțin termeni astronomici sunt indicii suficiente pentru fișarea și, ulterior, redactarea în *Dicționarul termenilor astronomici privind fenomenele, obiectele cosmice și constelațiile* (DAFOC) a cuvintelor astfel definite.

2. Relația: *astru – stea – corp ceresc*

O privire scurtă asupra etimologiei îndepărtate a cuvintelor *astru* și *stea*⁶ relevă originea lor comună; e vorba despre nume de acțiuni cu rădăcini paralele **ster-* (cf. gr. *ἀστήρ, ἄστρον*) și **stel-* (cf. lat. *stella* < **stēlna*) cu semnificația „a întinde”, ideea fundamentală fiind aceea a grupului de stele semănate, întinse pe cer (Ernout, Meillet 1959, s.v. *stella*). *Astru* are în limba română o semantică nuanțată în funcție de opozițiile în cadrul cărora își structurează semnificatul lexical (cf. Coșeriu 1994: 83). Cuvântul este, pe de o parte, parțial co-hiponim lui *stea* fiind hiperonim lui *lună* și *soare* (v. *astrul nopții, astrul zilei*), iar, pe de altă parte, termen generic pentru *stea, lună, soare*. Pluralul *astre* din primele atestări privește noțiunea centrală a pseudo-științei astrologiei (cf. Florescu 2019: 117), față de noțiunea generică *astre*, din primele studii astronomice (cf. Coculescu 1929), și față de pluralul curent *aștri*, aparent specializat pe noțiunea strict astronomică. Fără pretenția nici măcar a unui scurt excurs în semantica cuvântului lat. *astru*, trebuie punctate câteva opoziții pe care le construiește în limba latină. Se remarcă opoziția lat. *sidus* (utilizat mai ales la plural) „stele formând o figură, constelație” – *stella* „stea (izolată)”, care corespunde opoziției din limba greacă *ἄστρον* „astru; stea; constelație” – *ἀστήρ* „stea” (Ernout, Meillet 1959, s.v. *sidus*; DELR, s.v. *astru*). Împrumut din limba greacă, lat. *astrum*, intră în concurență cu *sidus*, pe care ulterior îl înlocuiește (Ernout, Meillet 1959, s.v. *astrum*), ceea ce face că perechea opozitivă să devină *astrum – stella*. În limbile franceză și română, cele două poziții ale relației sunt ocupate de termenii fr. *constellation* (împrumut din lat. *constellatio* „poziția respectivă a astrelor, obiect de studiu al astrologilor”, TLFi, s.v. *constellation*), rom. *constelație* (împrumut din fr. *constellation*, lat.

determinarea putându-se aplica, printr-o lărgire a sensului, mai multor determinate. [...] Trebuie evitate împerechieri eterogene de noțiuni care stau pe planuri diferite și care sunt astfel stridente” (Norme 1965: 105–106, 107). „Verbele cer uneori o paranteză explicativă, referitoare la subiectul acțiunii exprimate. Astfel de paranteze se folosesc numai când ajută la înțelegere. [...] Paranteza trebuie să fie în general destul de largă ca să poată cuprinde diferitele subiecte posibile, ceea ce nu se realizează în cazul când ea este prea strâns legată de citate. [...] Se recomandă ca paranteza să generalizeze și nu să individualizeze acțiunile la care se referă” (*ibidem*: 111–112).

⁵ Textul constituie o mică parte din studiul lingvistic al denumirilor obiectelor cosmice, studiu prevăzut în planul de cercetare al proiectului.

⁶ Fișarea celor două cuvinte (DA, litera A, DLR, litera S, volumele 4–5), potrivit distribuției volumelor în cadrul echipei, constituie punctul de plecare al comunicării.

constellatio, cf. DA, s.v. *constelațiune*), respectiv fr. *étoile*, rom. *stea*, ambele moștenite din lat. pop. *stēla* (lat. *stella*, TLFi, s.v. *étoile*; DLR, s.v. *stea*). Membru, o perioadă, al perechii care structurează opoziția semantică „constelație” – „stea”, lat. *astrum* își individualizează sensul de „corp ceresc” cu care este împrumutat în franceză (atestat din secolul al XII-lea, TLFi, s.v. *astre*), respectiv în română (atestat în 1836; se iau în considerare ambele filiere: fr. *astre*, lat. neol. *astrum*, DELR, s.v. *astru*).

Limitându-ne, pentru moment, la DA/DLR, trebuie spus că analiza semantică, lexicografică și etimologică disponibilă a cuvântului *astru* se oprește la prima jumătate a secolului al XX-lea. În seria veche DA, *astru* (în volumul *A-B* din 1913) este definit sinonimic prin „corp ceresc”, cu precizarea parantetică „denumire generică a stelelor și planetelor”, iar *corp ceresc* (în volumul *C* din 1940, s.v. *corp*) este definit indirect prin „astru”. Cele două cuvinte, marcate astronomic, sunt ilustrate prin același citat extras dintr-un studiu de astronomie din 1893, care constituie și prima atestare (în DA) a fiecăruia din cele două cuvinte:

Tot ce există în spațiu la distanțe nemărginite..., prezentând vederii noastre aspectul de puncte luminoase, numite stele, sau de discuri luminoase,... precum este soarele și luna, poartă în general numirea de „corpuri cerești” sau „astre”. (apud DA, s.v.)

Atestări anterioare au fost recuperate: în DELR pentru *astru*, din 1836, respectiv în DA, în același volum *C*, pentru *corp ceresc*, care este lucrat și în cuibul lexical de sub *cer*, cu atestare din 1870. Neavând, deocamdată, o atestare anterioară pentru *corp ceresc*, este de menționat sintagma *trup ceresc*, atestată la 1780–1790 și definită sinonimic (în DLR) prin „corp ceresc” (cf. *trup lumesc*, DLR, s.v. *lumesc*). Este de reținut sinonimia la nivel Ts⁷ *astru* – *corp ceresc* ilustrată în DA.

Trebuie precizat că terminologia astronomică face parte din grupul terminologiilor „care presupun o suprapunere minimă și relativ periferică” (Florescu 2019: 124) a nivelurilor științific și popular, zona de suprapunere fiind reprezentată de cuvintele: *lună*, *pământ*, *soare*, *stea*. În aceste condiții, se pot extrage observații fructuoase pentru studiul denumirilor obiectelor cosmice urmărind relația *astru* – *stea* – *corp ceresc* (cf. *obiecte cosmice*, *obiecte cerești*, *corpuri cerești*, Florescu 2019), așadar extinzând obiectul (inițial al) studiului la relația *stea* – *astru* – *corp ceresc*. Cuvântul *stea* este reliefat, cu acest prilej, în relație cu doi termeni generici.

⁷ Mulțumiri d-lui Cătălin Galeș și d-nei Cristina Florescu pentru precizările preliminară în vederea analizei relației *astru* – *corp ceresc*. Potrivit profesorului Cătălin Galeș, specialistul în astronomie al echipei TAFOC, până în secolul al XVII-lea este curentă noțiunea „astru” pentru obiectele cosmice observate cu ochiul liber. Ulterior, teoreticienii preocupați de mecanică folosesc noțiunea de „corp”, respectiv de „corp ceresc”. Sintetic, potrivit cercetătoarei Cristina Florescu, în limba română *astru* reprezintă un termen observațional, iar *corp ceresc* un termen de mecanică (cerească).

3. Gen proxim: *astru*, *stea*, *corp ceresc*

Cuvântul *stea* este selectat în poziția de gen proxim pentru definirea cuvintelor: *lăutar*, *novă*, *Maica Domnului* (s.v. *maică*), *regina stelelor* (s.v. *regină*), *vârtelniță*. Pe de o parte, potrivit atestărilor la nivel Ts, *novă* denumește un tip de stea, o stea variabilă ca strălucire, construind perechea opozitivă *stea* (hiperonim) – *novă* (hiponim). Pe de altă parte, *stea* este utilizat în explicarea denumirilor regionale și/sau populare, cu funcție onomastică, ale anumitor stele, așadar la nivel Tp. Cuvântul *astru* servește ca gen proxim pentru definirea cuvintelor sau a unor sensuri ale cuvintelor: *luminar*, *lumină*, *luminător* și *trabant*. Definițiile evidențiază două situații: *astru* este utilizat în definirea sinonimelor parțiale, centrate pe „luminozitate”, unul învechit, rar, altul învechit și regional, dar și în definirea lui *lumină* pentru sensurile „lună” și „soare”. Este utilizat, de asemenea, în definirea sinonimică a sensului generalizat al lui *trabant* într-o definiție sinonimică în două părți „corp ceresc; astru”, sensul curent fiind (definit tot sinonimic) „satelit”. Este un exemplu (unicul de altfel) în care este redată, prin intermediul unei definiții în două părți (deci nuanțe diferite de sens), sinonimia parțială *corp ceresc* – *astru*, care se evidențiază în lumina procesului semantic al generalizării din „satelit”.

Sunt definite prin genul proxim „corp ceresc”⁸ cuvintele: *asteroid*, *astru*, *bolid*, *cometă*, *lună*, *nebuloasă*, *planetă*, *satelit*, *soare*, *stea*. Din serie fac parte: însuși *astru*, termenii astronomici comuni (denumiri ale principalelor obiecte cosmice) *lună*, *planetă*, *soare*, *stea*, cărora li se adaugă o serie de termeni generici pentru diferite tipuri de obiecte cosmice: *asteroid*, *bolid*, *cometă* (tip de stea), *nebuloasă*, *satelit*. DA/DLR conține o categorizare obiectivă a principalelor obiecte cosmice, lună și soare, prin „corp ceresc”, opțiunea de a defini *pământ* prin „planetă” fiind în deplină concordanță cu acest aspect, întrucât gradul de cunoaștere față de fiecare dintre cele trei corpuri cerești diferă. Definițiile includ elemente caracteristice respectivelor obiecte cosmice: „lumină”, compoziție și acțiune. Esențial însă, definițiile ilustrează faptul că redactorii DA/DLR (este vorba de volume diferite din ambele serii) identifică respectivele cuvinte ca membri ai unei taxonomii (niciuna din denumirile principalelor obiecte cerești nu e definit prin „astru”).

4. Despre stele

Observăm, în continuare, modalitățile de acoperire noțională din parantezele explicative raportat la evidența citațională pe care acestea se sprijină. Indicația gramaticală (despre stele) apare fie individual, fie în combinație cu alți referenți (la același nivel semantic sau la un nivel de generalitate diferit). Pentru o serie de cuvinte este utilizată exclusiv indicația (despre stele): verbele *steli*, *scăpăra*, *muri*, și adjectivul *vlăstoșea*, toate cu circulație regională. Uzul poetic al lui *muri* și al lui *vlăstoșea* (ultimul într-un descântec)

⁸ Cf. *aerolit* „bucată... din... corpuri cerești” (DA, s.v.) și *meteorit* „bucată... dintr-un corp cosmic...” (DLR, s.v.).

nu recomandă înregistrarea celor două cuvinte în lista termenilor astronomici. Din seria amintită doar cuvintele *steli* și *scăpăra*, al căror determinat *stea*, subliniat prin indicația gramaticală și evident în citate, se identifică, în această etapă a cercetării, drept termeni astronomici populari (Tp), caracterizând acțiunea stelelor. Pentru o altă serie de cuvinte, analizate în seria veche a dicționarului (DA), indicația gramaticală face referire pe lângă stele, la soare și la lună. În cazul verbelor *asfinți*, *asfințit*, *ieși* s-a optat pentru particularizare în acord fie cu percepția comună, fie cu tehnica lexicografică (proprie seriei vechi, DA). Sunt două tipuri de indicații: a) *ieși* (despre soare, lună, stele), respectiv; b) *asfinți*, *asfințit* (despre soare, p. ext. despre lună, stele). În citate predomină *soare*, urmat de *lună* și de *stele*. Asfințirea este indicată drept acțiune proprie soarelui, prin extensiune lunii și stelelor. Verbul *ieși* este caracteristic, fără deosebire, fiecăruia: soare, lună, stele.

La prima vedere, se poate vorbi despre neconcordanțe între parantezele explicative și evidența citațională. Astfel, indicației (despre stele, corpuri luminoase etc.) îi corespund, aparent contradictoriu, exclusiv citate în care apar *luminător(i)*, *lună* și *soare* (s.v. *vederos*). Sunt de observat următoarele: citatele nu conțin cuvântul *stea* (sau pluralul *stele*), cele trei cuvinte prezente în citate sunt definite în dicționar drept „corpuri cerești” (*luminător* fiind definit prin „astru”), *corpuri luminoase* poate constitui gen pentru speciile reprezentate de cele trei cuvinte, dar este selectat la un nivel mai îndepărtat de generalitate decât *corpuri cerești*, în cazul de față. Aparenta contradicție poate fi eliminată luând în considerare semul „care luminează” și simțul limbii prin care redactorul, având la dispoziție o evidență citațională limitată, înțelege să grupeze astfel citatele. O sugestie pornind strict de la citatele respective o constituie utilizarea lui *aștri* sau chiar *corpuri cerești* în indicația gramaticală, fiecare fiind selectat la nivelul de generalitate proxim. În altă parte, pentru citate în care apare des cuvântul *stele* și o dată cuvântul *soare*, se recurge, tot aparent contradictoriu, la indicația (despre lumină, surse de lumină sau corpuri luminoase) (s.v. *viu*). Este de observat că: citatele cu *stele* și *soare* sunt, cel mai probabil, grupate sub *surse de lumină* și/sau *corpuri luminoase*, selectate la un nivel de generalitate destul de îndepărtat față de *aștri* sau *corpuri cerești*, de exemplu, în care accentul este pus pe semul „care strălucește” (s.v. *viu*). De data aceasta, semul „care strălucește” și simțul limbii au prioritate în selectarea genului proxim potrivit. O situație aparte, care privește un termen tehnic, de specialitate (Ts), o constituie rezolvarea prin definiție în două părți și prin indicații gramaticale precise (despre stele), respectiv (despre aștri) a celor două nuanțe de sens ale termenului *primar*:

PRIMĂR, -Ă [...] I. Adj. 1. [...] ♦ (Învechit; despre stele) De primă mărime (și strălucire); p . e x t . (despre aștri) care are mișcare proprie în jurul soarelui. (DLR, s.v.)

5. Despre aștri

Majoritatea termenilor astronomici sau tangenți, pentru a căror explicare s-a utilizat paranteza (despre aștri), sunt susținuți de citate în care sunt prezente cuvinte precum: *stele*

și soare (s.v. *scăpătat*²); *stea, stele, soare, sori, lună* (s.v. *stinge*); *soare* (des), *zodie, lună, stele, stea, luceafăr, luceafăr de zi* (s.v. *răsări*); *soare, lună, stea, astru* (s.v. *răsărire*); *lună și soare* (s.v. *scădea, lua*); *stele, sori, stea* (s.v. *stinge*); *soare, lună, Vesper* „steaua înserării” (s.v. *declina*); fără citate, dar în sistem (s.v. *declinând*); *lună și stele* (s.v. *tremurat*); *stea, soare, lună, lumini* „soare și lună” (s.v. *lumina*); *stele, soare, lună* (s.v. *luminat*); *soare, stele, lună, stea, astrul „morții”, Crucea sudului* (s.v. *luci*); *lună, stea, lucorul soarelui* (s.v. *luneca*); *soare, lună*, dar și *stea* (s.v. *lăsa*); relativ la apariția, respectiv dispariția lor – verbe și infinitive sau participii substantivate. Se remarcă utilizarea pluralului *astre* în cazul cuvântului *tremurat*. O serie de paranteze (despre aștri) sunt supuse unor completări pentru a fi cât mai precise și în concordanță cu citatele avute la dispoziție și utilizate propriu-zis pentru reliefarea sensului explicat. Astfel de paranteze întăresc ideea că *aștri* e mai cuprinzător decât *stele*: (despre aștri, mai ales despre soare) – *soare* (dominant), *stele, lună* (s.v. *scăpăta*); *soare* (dominant), *lună* (s.v. *duce*); (despre aștri, mai ales despre lună) – *lună* (dominant), *soare* (s.v. *urca*); (despre soare sau alți aștri) – *soare* (dominant), *stele, lună* (s.v. *perii*); (despre lumina aștrilor sau despre aștri) – *stele, soare, Calea robilor* (s.v. *pâlpăi*); (despre poziția unui astru) – *lună, soare, luceafăr, stele, stea* (s.v. *sus*).

Pentru câțiva termeni indicația (despre aștri) nu este susținută de citate, definiția sprijinindu-se pe evidența secundară a unor dicționare (cf. Hawke 2016). Prima parte a definiției lui *răza* este introdusă prin indicația (despre aștri), aspect motivat metonimic, cuvântul fiind derivat de la *rază* și putând fi aplicat aștrilor care, evident, au raze. O serie de termeni tehnici sunt preluați cu elemente definitorii din terminologia și terminografia de specialitate, nefiind susținuți de citate, cum este cazul lui *retrograda*, pentru care este preluată indicația (despre aștri), acțiunea fiind caracteristică aștrilor.

Când în citate sunt ilustrate aspecte specifice (acțiuni sau trăsături ale) unui singur tip de astru (*lună, soare sau stele*), redactorii recurg fie la paranteze explicative specifice: (despre *lună*), (despre *soare*) sau (despre *stele*), fie la paranteze explicative generice de tipul (despre aștri). Indicația (despre *lună*)⁹ este folosită pentru definirea unor sensuri ale cuvintelor: *cercui, limpede, nămezi, plin, scăpăta*, sau expresia *a se întoarce pe vechi* (s.v. *vechi*). Astfel, *luna: cercuiește* (cu atestare într-o poezie populară), *nămezește* (tot într-o poezie populară), *scapătă* sau *se întoarce pe vechi*. De asemenea, *luna* poate fi *limpede* (sens obținut prin extensie) sau *plină* (sens specializat). În această etapă preliminară a cercetării, considerăm că intră în lista de termeni expresia *a se întoarce pe vechi* „a începe să descrească” și îmbinarea *lună plină*. Rămâne de discutat dacă se păstrează modalitatea de tratare din DLR prin care este indicată solidaritatea lexicală *lună*

⁹ În plus, menționăm parantezele: (despre *lună* și și despre conturul ei luminos) utilizată pentru un sens al verbului *pișca* (*luna se pișcă*), (despre *lună* și lumina ei) utilizată pentru un sens regional al verbului *primeni* (*luna se primenește*), respectiv (despre *lună, nori*) pentru un sens popular al verbului *depune* (*luna depune*).

plină sau dacă discutăm despre sintagma (Tp+Ts) *lună plină*. Indicația (despre soare)¹⁰ este utilizată, la rândul ei, pentru a explica sensuri ale cuvintelor: *arde*, *cumpăni*, *dogorî*, *înnegri*, *întunecare*, *lipsi*, *pârjoli*, *pripi*, *pripitor*, *sări*, *scăpa*, *tare*, *zăvârni* sau ale expresiilor *a fi la apogeu* (s.v. *apogeu*), *a se uita înapoi* (s.v. *înapoi*) sau *a fi în scaun* (s.v. *scaun*). Astfel, *soarele*: *arde*, *cumpănește*, *dogorește*, *lipsește*, *pârjolește*, *pripește* (sens învechit și regional), *scapă*, *sare*, *zăvârnește*, respectiv *e la apogeu* (prin extensie), *se uită înapoi* sau (regional) *stă în scaun*. De asemenea, *soarele* poate fi *pripitor* (sens regional) sau *tare*. Indicația (despre stele) apare exclusiv pentru explicarea unor sensuri ale cuvintelor: *muri*, *scăpăra*, *steli*, *vlăstoșea* (v. supra). Indicația generică (despre aștri) este utilizată, aparent contradictoriu față de exemplele anterioare, când sensul unor cuvinte sunt ilustrate prin citate în care apare numai un anumit tip de astru: *soarele pleacă* (s.v. *pleca*), *soarele e perpendicular* (s.v. *perpendicular*), *luna merge* (s.v. *merge*), *lună răsăritoare* (s.v. *răsăritor*, cf. *răsări*), *stele derază* (s.v. *derăza*, cf. *răza*). Diferența specifică în tratarea diferită a grupului de citate referitor la un singur tip de astru ține de nuanțările necesare explicațiilor lexicografice. Opțiunea redactorilor pentru paranteza explicativă, subliniem generică, (despre aștri) este motivată de potențialul extensiv al cuvintelor analizate, și, în consecință, de posibilitatea de a prefera un cuvânt generic mai depărtat și nu proxim (*aștri* în loc de *stele*). În plus, de exemplu, verbul *răsări* este explicat inclusiv prin paranteza (despre aștri), fiind ilustrat cu citate în care apar cele trei categorii de aștri (lună, soare, stele), în acest caz utilizarea indicației (despre aștri) pentru adjectivul *răsăritor*, în condițiile dispunerii unui citat cu *lună*, fiind o dovadă a analizei în sistem a cuvintelor care fac parte din aceeași familie lexicală și care împărtășesc același conținut semantic.

6. Despre corpuri cerești

Urmează câteva observații privind corelarea dintre citatele avute la dispoziție și cuvântul ales pentru generalizarea referenților din citate în indicația (despre corpuri cerești). Se remarcă două situații, în prima categorie indicațiile conțin denumirile anumitor aștri și/sau *planete/pământ*: *stele* și *planete* (s.v. *trecător*, *țepăn*); *lună* și *soare* – dar în sistem (s.v. *trece*); *lună* și *planete* (s.v. *ilumina*); *planet* (s.v. *locuit*); *pământ* – planetă (s.v. *rostogoli*). Se observă formularea la singular a indicației (despre un corp ceresc) în cazul lui *iluminat*. Indicațiile din a doua categorie conțin anumiți aștri și/sau *astru*, *mase meteorice*, *trupuri cerești*, *cometă*: *lună*, *crai-nou*, *stele*, *soare* și *astru* – prezența lui reclamă următorul gen proxim (s.v. *limpede*); *mase meteorice* (s.v. *vaga*); *trupuri cerești* (s.v. *veni*); *cometă* = *corp* în citat (s.v. *descrie*). Trebuie subliniat că nu toate aceste cuvinte și nici îmbinările de cuvinte în sine vor fi reținute ca intrări în DAFOC, ci doar ca exemple exclusiv pentru denumirea corpului ceresc din citat, cum e și cazul lui *limpede*.

¹⁰ În plus, e de menționat paranteza (despre soare, vânt) utilizată pentru explicarea unui sens al verbului *înnegri* (*a înnegrit soarele*).

Sunt câteva situații în care s-a optat prea larg, prea general pentru *corpuri cerești*, citatele reclamând mai degrabă pe *aștri*, resimțit mai restrâns: *lună* (dominant), *soare* și *stea* (s.v. *pluti*); doar un citat cu *stea* (s.v. *suplu*); doar *stele* (s.v. *dezluminat*, cf. *iluminat*). Sinonimia *astru* – *corp ceresc*, fiind vorba de *lună*, *soare*, *stea*, poate funcționa inclusiv la nivelul indicațiilor, potențialul extensiv motivând genul mai depărtat. Trebuie spus că indicația lui *suplu* cuprinde și *construcții* sau *părți ale acestora*, opțiunea pentru *corpuri cerești* situându-se pe același plan de abstractizare a realității (v. cerința omogenității, Norme 1965: 107). Într-o serie de articole s-a optat pentru indicația nuanțată (despre unele corpuri cerești) *soare*, *lună* (s.v. *scoborî*). Pentru unele noțiuni singura evidență citațională sunt dicționarele (evidență secundară) și se apelează la foarte generalul *corpuri cerești* (s.v. *smicli*, *smidi*).

7. Verbe

Mutând atenția de la parantezele explicative la cuvântul definit, observăm că majoritatea cuvintelor ale căror indicații parantetice au fost discutate constituie verbe care exprimă acțiuni (verbe de mișcare) specifice mai ales soarelui, lunii și stelelor. Acțiunile specifice principalilor și celor mai cunoscuți trei *aștri*, percepute de observatorul de pe pământ, sunt: apunerea, răsărirea și, în general, mișcarea pe cer. Aici se încadrează verbele „apunerii”: *asfinți* (despre soare și p. ext. despre *lună* și *stele*) în combinații cu toate cele trei cuvinte subsumate, *scăpăta* (despre *aștri*, mai ales despre soare), *pieri* (despre soare sau alți *aștri*), *stinge* (despre *aștri*), *scădea* (despre *aștri*), *pleca* (despre *aștri*), *declina* (despre *aștri*), *duce* (despre soare sau alți *aștri*), *lăsa* (despre *aștri*), *scoborî* (despre unele corpuri cerești). Verbul tipic *apune* este lucrat în seria veche DA printr-o altă tehnică de redactare, nu este întrebuințată paranteza explicativă, modalitatea „sintactică” fiind mai mult decât relevantă:

Verbul *a apune* se întrebuințează în legătură cu subiectul „soarele” (p. ext. „luna, stelele” etc.), însemnând „a dispărea sub orizont, a asfinți, a scăpăta” și stând în opoziție cu „a răsări”. (DA, s.v. *apune*)

O parte sunt verbe specifice „apunerii” soarelui, care, prin extensie, se aplică și lunii, și stelelor: *apune*, *asfinți*, *scăpăta* (utilizate, de altfel, în definirea celorlate verbe). Altă parte sunt verbe generale, care, prin „specializare”, se aplică celor trei tipuri de *aștri* (redactorul indicând generic acest fapt în paranteza explicativă, excepție formularea restrictivă și motivată în cazul lui *scoborî*): *pieri*, *stinge*, *scădea*, *pleca*, *declina*, *duce*, *lăsa*¹¹. „Apunerea” este percepută drept „coborâre” și chiar „extincție” în special a soarelui, așa se face că verbele care conțin ideea „coborârii” și/sau „extincției” evoluează și

¹¹ „Ideea semantică a coborârii” (Florescu 2007: 255), intrinsecă verbului *a lăsa*, explică sensul aplicat la soare și la alți *aștri*: „Coborârea poate fi făcută la dimensiuni cosmice atunci când un astru ceresc este surprins în deplasarea lui spre linia nocturnă a orizontului; acum apar tangențe semice cu *a apune*.” (*ibidem*: 264–265).

spre acest sens. De altfel, verbele specifice conțin la origine aceste idei: *apune* (v. paragraful etimologic din DA, s.v., pentru ideea „coborârii”), *asfinți* posibil „sfârși”¹². Deși nu exprimă ideea „apunerii” („extincție” și/sau „coborâre”), se remarcă pe o idee vecină noțional, aceea de „dispariție (totală)” verbul *lua* (despre aștri)¹³. Urmează, cantitativ, verbele „răsăririi”: *răsări* (despre aștri), *ieși* (despre soare, lună, stele) și *urca* (despre aștri, mai ales despre lună). Sunt evidente ideea „aparității” și ideea „urcării” (cf. „coborârea”), verbul tipic *răsări* are deja la origine acest sens care s-a specializat ulterior. Se remarcă modalitățile diferite de indicare a astrilor în parantezele explicative. Aceștia li se adaugă verbele de mișcare (aparentă în unele situații): *merge* (despre aștri) – fără definiție, *luneca* (despre aștri), *pluti* (despre corpuri cerești), *trece* (despre corpuri cerești, nori), *vaga* (despre corpuri cerești), *veni* (despre corpuri cerești), *descrie* (despre corpuri cerești). Sunt cuvinte generale care se aplică astrilor, după percepția vizuală, dar nu pot fi considerați termeni astronomici, ci cel mult, termeni tehnici descriptivi. Interesant este verbul *rostogoli* (despre corpuri cerești), marcat astronomic în dicționar și ilustrat cu un citat în care apare cuvântul *pământ*, potențialul extensiv al verbului și citatul fiind hotărâtoare pentru selectarea genului *corpuri cerești* în indicația parantetică. Semnalăm, în treacăt, odată cu parantezele explicative corespunzătoare, verbele referitoare la „luminarea” astrilor: *răza* (despre aștri sau corpuri luminoase), *derăza* (despre aștri sau corpuri luminoase), *lumina* (despre aștri sau despre alte surse de lumină), *smidi* (despre corpuri cerești), *smicli* (despre corpuri cerești), *pălpâi* (despre lumina astrilor sau despre aștri), *luci* (despre aștri sau despre alte surse de lumină), cf. *tremurat* (despre lumini, astre), *iluminat* (despre un corp ceresc), *dezluminat* (despre corpuri cerești). Deși, aparent, verbele de mișcare sunt explicate prin apelul la sintagma *corpuri cerești*, iar, cele referitoare la lumină, prin apelul la *aștri*, în realitate, redactorii selectează ambele generice pentru amândouă tipurile de verbe, evidențiindu-se și în acest mod sinonimia lor. De altfel, echivalența acestor termeni este marcată și prin prezența simultană a lor în anumite definiții, când explicația mai amplă cere o anumită variație în exprimare, cum este cazul cuvintelor: *cer*, *suliță*, *eclipsă*, *lume*. Relevantă pentru discuția de față este și selectarea termenului *astru* (*aștri*) în parantezele de explicare a prepozițiilor „locative”: *la*, *dinspre*, *dintre*, *dintru*, *după* (în definirea ultimei definiții se folosește pluralul *astre*).

8. Solidarități lexicale

Gradul de aderență semantică dintre determinat, indicat de cele mai multe ori generic în paranteza explicativă, și determinant, reprezentat de cuvântul definit, diferă.

¹² În DA sub *asfinți* se trimite pentru etimologie la sensul II al lui *sfinți*, iar în DLR la *sfinți*² se face trimitere la *asfinți*. Se poate recupera, totuși, o sugestie: *sfințitul* (*soarelui*) = lat. *finitus* (*dies*) (Pușcariu 1995: 96).

¹³ Deși nu sunt verbe astronomice, potrivit datelor parțiale la care ne raportăm, documentarea în curs putând modifica situația, cele două verbe: *lăsa* și *lua* trebuie aprofundate, pentru faptul că aduc din limba de origine un semantism aparte în zona astronomică.

Unele combinații sunt libere și chiar poetice (pentru DAFOC, citatele pot fi eventual reținute pentru ilustrarea denumirii astrului), alte combinații sunt frecvente, determinanții putând fi în anumite situații considerați termeni tehnici descriptivi. Înregistrarea lor ca termeni astronomici depinde, de la caz la caz, de documentarea suplimentară. Sunt însă și o serie de combinații care, fără a fi sintagme, constituie structuri sintagmatice specifice terminologiei astronomice românești, intrând în categoria *solidarităților lexicale* definite de lingvistul român Eugen Coșeriu în discuția despre structurile lexicale (structuri paradigmatică și structuri sintagmatice¹⁴)¹⁵.

Deși și-au dezvoltat și alte sensuri, în limba română *apune*, *așfinți* și *răsări* se combină cu termenii astronomici comuni: *soare*, *lună*, *stele*, indicați generic, după cum se reflectă în linii mari în parantezele explicative din DA/DLR, prin „aștri”. Putem vorbi, în linia trasată de E. Coșeriu despre solidarități lexicale prin afinitate cu (anumiți) aștri în cazul verbelor indicate. În clasificarea structurilor lexicale, implicit a structurilor sintagmatice, lingvistul se referă la limba comună, terminologiile strict științifice nefiind luate în considerare (potrivit primei distincții coșeriene: lingvistic/ extralingvistic). Totuși, principiile analitice se aplică bine la nivel terminologic. O serie (limitată, de altfel) de structuri sintagmatice la granița dintre științific și popular în sensul de comun, dar fără a intra în nucleu, la intersecția lor, și care sunt lucrate ca atare în dicționarul tezaur sunt: *lună nouă*, *lună plină*; *primar* cu definiție în două părți (despre stele) – *stea primară*, respectiv (despre aștri) – *planetă primară*; *stea eliacă*, *stea ecuatorială*, *constelație ecuatorială*. În dicționarul tezaur sunt semnalate sub determinant, cu indicarea uneori a mărcii domeniului sau a procesului semantic (specializare), în prezența unei paranteze explicative. Putem vorbi, păstrând o oarecare prudență, despre solidarități lexicale prin implicație: *nouă*, în sens specializat, se indică numai despre lună, de exemplu.

Concluzii

Pe de o parte, am observat că parantezele explicative care conțin termeni astronomici sunt un indiciu insuficient pentru a reține cuvântul astfel definit în lista TAFOC. Pe de altă parte, parantezele explicative constituie indicii pentru o serie (limitată) de solidarități lexicale. Pentru explicarea cuvintelor care exprimă trăsături și/sau acțiuni,

¹⁴ Sintagmatic... înseamnă... ceea ce înseamnă în general în lingvistica structurală, adică... structuri *in praesentia* sau de combinare. (Coșeriu 1994: 87). Există trei tipuri de structuri sintagmatice sau solidarități lexicale pe care noi le-am numit *afinitate*, *selecție* și *implicație*. (*ibidem*: 88). *Solidarități* sau *combinații* date în limbă. Numim *afinitate* combinația în care faptul determinant din această combinație AB, – faptul A –, este clasa elementului A... *Selecția* se află în câmpul sau secțiunea câmpului elementului A, prin faptul că se cere o anumită combinație... În *implicație* elementul A, ca element lexical, cel puțin prin nucleul său, cere o anumită combinație. (*ibidem*: 92).

¹⁵ Exemple date de Coșeriu pentru afinitate: *mărta* (despre femei), *înșura* (despre bărbați), sau *senex* (despre persoane), *vetulus* (despre animale și plante), *vetus* (despre obiecte); selecție: germ. *fahren* în combinație cu denumirea oricărui vehicul care se mișcă pe o suprafață (vapor, tren, mașină, bicicletă, dar nu și avion, pentru care se folosește *fliegen*); implicație: *cal roib*, *roib* se zice numai despre cai.

desemnând fenomene cosmice, se folosesc preponderent parantezele explicative specifice și generice (despre stele, soare, lună, aștri, corpuri cerești), în funcție de evidența citațională. Sunt situații în care citatele privesc un singur tip de astru, dar redactorul, din diferite considerente, motivate de tehnica, dar și de „arta” lexicografică, utilizează genul proxim. Referindu-ne la cuvintele *astru*, *stea*, *lună*, *soare*, *planetă*, cărora li se adaugă *asteroid*, acestea sunt definite prin genul proxim „corp ceresc”. Indicațiile gramaticale conțin, proporțional, pluralele: *aștri*, *stele*, dar și sintagma *corpuri cerești*, sau situații particulare (*soare* și *stele* etc.). La prima vedere, se observă o serie de neconcordanțe aparente între unele paranteze explicative și evidența citațională subsumată. De fapt, observația devine prilej pentru evidențierea nuanțurilor explicative din dicționarul tezaur: potențialul extensiv al cuvântului definit privitor la diferite tipuri de corpuri cerești, analiza în sistem (a sinonimelor și a cuvintelor din aceeași familie lexicală), simțul limbii, coeziunea semantică dintre definit, elementele din indicația gramaticală, tipul și cantitatea citatelor. În consecință, în procesul de explicare a conținutului fiecărui cuvânt în parte pot participa mai mulți factori, ceea ce conferă un anumit grad de variație în selectarea genului proxim.

Analiza întreprinsă confirmă relația de hiponimie *stea* – *astru* în cadrul relației mai ample *stea* – *astru* – *corp ceresc*, *stea* și *astru* fiind definite prin „corp ceresc” în calitate de gen proxim, respectiv de sinonim. În această relație de opoziție cu trei membri, se indică sinonimia totală la nivel științific *astru* – *corp ceresc* (definiție sinonimică, citat din aceeași sursă, aspect confirmat de specialistul astronom). În realitate, și dicționarul o confirmă, funcționează o sinonimie parțială: *corp ceresc* (gen proxim pentru denumirile principalelor obiecte cosmice, inclusiv planete și sateliți artificiali) este mai cuprinzător decât *astru*. Analiza primară pe baza dicționarului tezaur este un punct de plecare și un sprijin, acest fapt subliniind atât valoarea documentară a dicționarului tezaur, cât și valoarea exegetică a proiectului TAFOC pe baza unei documentări mai ample și circumscrise exclusiv terminologiei astronomice.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

DA = *Dicționarul limbii române*. (Academia Română). Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I (A–B), Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913 (<https://clre.solirom.ro/>); Partea II (C), București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Partea III. Fascicula I: *D–De*, București, Universul Intreprindere Industrială a Statului, 1949; Tomul II. Partea I (F–I), București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; Partea II (*J–Lacustru*), București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Partea II. Fascicula II: *Ladă–Lepăda*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; Partea II. Fascicula III: *Lepăda–Lojniță*; București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, litera A, Coordonatori: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, 2021. <https://delr.solirom.ro/>.

DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. [Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă]. Academia Română. Tomul I, Partea a 3-a. Litera D.D-Deînmulțit, 2006; Tomul I, Partea a 4-a. Litera D.Deja – Deținere, 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera D. Deținut – Discopotiriu, 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera D. Discord–Dyke, 2009; Tomul I. Partea a 7-a: Litera E. E–Erzaț, 2009; Tomul I. Partea a 8-a: Litera E. Es–Ezredeș, 2010; Tomul IV. Litera L. L–Lherzolită, 2008; Tomul V. Litera L. Li–Luzulă, 2008; Tomul VI. Litera M, 1965; Tomul VII. Partea 1: Litera N, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a: Litera O, 1969; Tomul VIII. Litera P. Partea 1: P–Păzui, 1972; Tomul VIII. Litera P. Partea a 2-a: Pe–Pînar, 1974; Tomul VIII. Litera P. Partea a 3-a: Pînă–Pogribanie, 1977; Tomul VIII. Litera P. Partea a 4-a: Pogrijenie–Presimțire, 1980; Tomul VIII. Litera P. Partea a 5-a: Presin–Puzzolană, 1984; Tomul IX. Litera R, 1975; Tomul X. Litera S. Partea 1. S–Sclabuc, 1986; Tomul X. Litera S. Partea a 2-a: Scladă–Semînțarie, 1987; Tomul X. Litera S. Partea a 3-a: Semn–Sîveică, 1990; Tomul X. Litera S. Partea a 4-a: Slab–Spongios, 1992; Tomul X. Litera S. Partea a 5-a: Spongiar–Swing, 1994; Tomul XI. Partea 1: Litera Ș, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a: Litera T. T–Tocălișă, 1982; Tomul XI. Partea a 3-a: Litera T. Tocăna–Twist, 1983; Tomul XII. Partea 1: Litera Ț, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a: Litera U, 2002; Tomul XIII. Partea 1: Litera V. V–Veni, 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a: Litera V. Venial–Vizurină, 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a: Litera V. Vîclă–Vuzum. Literele W, X, Y, 2005; Tomul XIV. Litera Z, 2000, București, Editura Academiei Române.

TLFi = *Trésor de la Langue Française informatisé*. <http://atilf.atilf.fr/>.

B. Lucrări de referință

Coculescu 1929 = N. Coculescu, *Curs de astronomie teoretică*, București, Cartea Românească.

Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, T. XXXIII, 1992–1993, Seria A, Lingvistică, Iași.¹⁶

Ernout, Meillet 1959 = Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck.

Florescu 2007 = Cristina Florescu, *Probleme de semantică a limbii române*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Florescu 2019 = Cristina Florescu, *Terminologia astronomică. Premize ale unui studiu lingvistic*, în Ofelia Ichim (coord.), Marius-Radu Clim, Veronica Olariu, Alina-Mihaela Pricop, Ioana Repciuc (ed.), *1918 – 2018. Limba și cultura română – structuri fundamentale ale identității naționale: evaluări, perspective*, București, Editura Tracus Arte, p. 117–130.

Hawke 2016 = Andrew Hawke, *Quotation Evidence and Definitions*, în Philip Durkin (ed.), *The Oxford Handbook of Lexicography*, Oxford, Oxford University Press, p. 176–202.

Norme 1965 = *Norme de redactare DLR*, dactilogramă ce face parte dintre auxiliarele interne ale redactorilor DLR, material elaborat sub îndrumarea coordonatorilor lucrării înainte de 1965.

¹⁶ Mulțumiri Luminiței Botoșineanu pentru materialul bibliografic.

Pușcariu 1995 = Sextil Pușcariu, *Însemnările autorului de pe exemplarul propriu de lucru din Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache I. Das lateinische Element, mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen* (Heidelberg, Winter, 1905), Introducerea și stabilirea textului [de] Dan Slușanschi, (Breviarium Latinum. I), București, Editura Universității București.

OBSERVATIONS ON THE *ASTRU* “STAR” – *STEA* “STAR” RELATIONSHIP BASED ON *THE DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE*

ABSTRACT

The article presents some observations regarding the *astru* “star”– *stea* “star” relationship based on the files excerpted from the *Dictionary of the Romanian Language* (DA/DLR) within the project “Romanian Astronomical Terminology scientific vs popular. Phenomena, cosmic objects and constellations”, funded by UEFISCDI (project code PN-III-P4-ID-PCE-2020-1277), coordinated by CS I Dr. Cristina Florescu, conducted between 2021–2023, at the “A. Philippide” Institute of Romanian Philology, from Iași. During the filing, it was noticed that a series of explanatory parentheses, which accompany the definitions of some words, contain astronomical terms such as: *stele* “stars”, *lună* “moon”, *soare* “sun”, *planete* “planets”, *aștri* “stars”, *constelații* “constellations”, *corpuri cerești* “celestial bodies”. The filing of the articles *astru* and *stea* determined us to follow, at this stage, the relationship of the two words with their use by DA/DLR authors in the explanatory parentheses (*despre aștri* “about stars”), respectively (*despre stele* “about stars”), but also about (*despre corpuri cerești* “celestial bodies”), the two words being defined by the proximate gender “celestial body”. After a short discussion about the etymology of *astru* and *stea*, about the *astru* semantics in relation to *stea* and *corp ceresc*, about the use as a proximate gender of each of the three words, there are observations grouped by the three categories of explanatory parentheses. Moving attention from the explanatory parentheses to the defined words, it is observed that most of them are verbs that express actions specific to the main and the most famous three stars (sun, moon, stars). In addition, there are a number of combinations that, without being syntagms, constitute syntagmatic structures specific to Romanian astronomical terminology, falling into the category of lexical solidarities. The analysis undertaken confirms the *astru* – *stea* hyponymy relationship within the broader *stea* – *astru* – *corp ceresc* relationship. The article emphasizes both the documentary value of the thesaurus dictionary and the exegetical value of the TAFOC project.

Keywords: *astru* “star”, *stea* “star”, *corp ceresc* “celestial body”, *The Dictionary of the Romanian Language*, explanatory parentheses, quotation evidence, hyponymie.

OBSERVAȚII PRIVITOARE LA DENUMIRILE PENTRU MĂSURAREA TIMPULUI ÎN *DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE*

CRISTINA-MARIANA CĂRĂBUȘ*

„Timpul este dascălul și învățătorul tuturor.” (Dimitrie Cantemir)

1. Introducere

Lucrarea de față reprezintă o primă etapă de studiu în cadrul cercetării din proiectul TAFOC (*Terminologia astronomică românească: științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații*¹) și are la bază cercetarea denumirilor pentru măsurarea timpului, punctul de plecare fiind *Dicționarul limbii române*, redactat sub egida Academiei Române, în două etape: DA (seria veche) și DLR (seria nouă). Folosim, în prezentul articol, concepția coșeriană privitoare la câmpul semantic, o serie de structurări ale Angelei Bidu-Vrănceanu și concepția lexicologică dezvoltată în proiectul anterior TMFA (*Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice*), cu exemplificare pe câmpul semantic al denumirilor pentru măsurarea timpului în limba română.

Eugeniu Coșeriu delimitează lexicologia și semantica tradițională, precizând că obiectul cercetării îl reprezintă **lexematica** care are ca obiect de studiu relațiile între conținuturile lexicale ale unei limbi, adică de regulile de structurare internă a conținuturilor (Coșeriu 1981: 34). Structurile lexematice sunt paradigmatic (câmp lexical și clasă lexicală) și sintagmatice (afinitate, selecție și implicație) (*ibidem*: 35).

În analiza semică ne ocupăm de sensul descriptiv (denotativ). Orice analiză semică se aplică asupra unor paradigme, clase sau micro sisteme de sensuri (DȘL: 51), presupunând găsirea componentelor semantice ale unui cuvânt cercetat în legătură cu alte cuvinte. Semantica lexicală se folosește de următoarele noțiuni: *lexem*, *arhilexem*, *sem*, *semem*, *arhisemem*, *semantem*, *solidaritate*, *clase*, însă în cercetarea de față vom utiliza, în accepția Angelei Bidu-Vrănceanu, conceptele: *câmp*, *lexem*, *arhilexem* și *clasă*.

Câmpul semantic este alcătuit din unități ce delimitează o zonă de semnificare specifică. De exemplu, câmpurile lexicale pot fi: *timp*, *culori*, *animale*, *plante*, *mijloace de*

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ *Acknowledgement*. Indicativ: PN-III-P4-ID-PCE-2020-1277, proiect câștigat în cadrul UEFISCDi tip proiecte complexe din 2020, ce se desfășoară în perioada 2021-2023. Echipa proiectului este coordonată de CS I dr. Cristina-Michaela Florescu și include următorii specialiști : CS I dr. Elena Isabelle Tamba, CS I dr. Mona-Laura Manea, CS I dr. Daniela-Ștefania Butnaru, CS I dr. Cătălin-Bogdan Galeș, CS I dr. Florin-Teodor Olariu, CS III dr. Alina-Mihaela Bursuc, CS dr. Cristina-Mariana Cărăbuș, CS dr. Maria-Marilena Ciobanu, prof. univ. dr. habil., CS I Cătălin Galeș, CS drd. Gabriela-Ana Azamfirei, CS drd. Claudiu Teodorescu.

transport etc. Într-un câmp lexical sunt reuniți termeni cu ajutorul ierarhizării unor arhilexeme, care au grade diferite de generalizare. În funcție de sens, un lexem polisemantic intră în câmpuri lexicale diferite. Câmpurile semantice se divizează în două mari categorii: *câmpuri unidimensionale* (simple și liniare) și *câmpuri pluridimensionale* (complexe). Câmpurile unidimensionale pot fi: *antonimice* (*noapte-zî*), *graduale* (*amurg, apus, seară, noapte*) și *seriale*, bazate pe opoziții echipolente (denumirile pentru zilele săptămânii: lexemul *vineri* intră în opoziție cu celelalte zile ale săptămânii: *luni, miercuri* etc.).

Lexemul este echivalat de lingviști cu cea de cuvânt (DȘL: 287). Lexemul se descrie ca o sumă de seme, asociată cu un compex sonor (Coșeriu 1992: 46). Există și lingviști care cred că lexemul reunește un semnificant cu un semnificat, fiind obligatoriu monosemantic (Bidu-Vrănceanu 2008: 18).

Arhilexemul este un „ansamblu de seme comune diverselor unități din aceeași paradigmă lexicală, care se asociază cu un semnificant constant într-o limbă dată și care are o formă sintetică și non-perifrastică” (DȘL: 70). De exemplu, *noapte* este arhilexemul seriei: *amurg, apus, seară*.

Clasa lexicală se referă la clasificarea realității, independentă de clasificarea câmpurilor, prin trăsături inerente (de exemplu: *timp, lucru, ființă, animal, plantă*). În cazul timpului, de pildă, se pot identifica trăsăturile *îndelungat/scurt* (cu privire la durată, interval). Eugeniu Coșeriu definește clasa lexicală ca „o clasă de lexeme determinate de un clasem, aceasta fiind o trăsătură distinctivă ce funcționează independent de câmpurile lexicale” (Coșeriu 1992: 49). Din această definiție reiese faptul că o clasă lexicală reprezintă totalitatea lexemelor legate între ele prin trăsătura distinctivă numită *clasem*. O clasă poate intra în componența altei clase de nivel superior: de exemplu, clasa momentelor zilei intră în categoria timpului. Câmpul semantic și clasa lexicală nu trebuie confundate: în timp ce câmpul este un *continuum* lexico-semantic, clasa nu are această condiție. Uneori se creează impresia că arhilexemul coincide cu clasemul, mai ales în planul expresiei.

De asemenea, vom avea în vedere și distincția dintre terminologia științifică și cea populară pentru gruparea lexemelor cuprinse în câmpul semantic al denumirilor pentru măsurarea timpului, punctul de plecare al acestei cercetări fiind volumul TMFA, publicat în 2015.

2. Câmpul semantic al denumirilor pentru măsurarea timpului

Termenii științifici și populari referitori la măsurarea timpului sunt destul de numeroși în vocabularul limbii române, fiind cuprinși în dicționarele explicative și universale. Macro câmpul lexico-semantic al *timpului* a fost subordonat macro câmpului lexico-semantic al astronomiei și s-a clasificat în șase **microcâmpuri**: 1. Denumirile anotimpurilor, 2. Denumirile lunilor anului, 3. Denumirile zilelor săptămânii, 4.

Denumirile momentelor zilei, 5. Denumirile momentelor nopții, 6. Denumirile pentru măsurarea timpului. Arhilexemul *timp*, moștenit din latină (**tempus**, -**oris**), este în relație de sinonimie cu *vreme* și este definit în DLR: „Durată, perioadă măsurată în ore, zile etc. care corespunde desfășurării unei acțiuni, unui fenomen; interval, răstimp”. Deoarece sensul de „durată, interval” nu reprezintă obiectul cercetării noastre, ne vom opri doar asupra învechit și regional de „anotimp”, așa cum apare în exemplele:

Când veniu eu den Mesopotamie..., era timp de primăvară. PO 171/2. Aicea anul are numai 2 timpuri, de vară... și de primăvară. AR (1829), 1961/24.

Și ochii lui, de patru timpuri pline, Încremeniți pe zare, n-au dormit. ARGHEZI, VERS. 61.

2.1. Denumirile anotimpurilor

Primul microcâmp, *denumirile anotimpurilor*, include arhilexemul *anotimp* și lexemele: *iarnă*, *primăvară*, *toamnă*, *văară*. Am eliminat din cercetare substantivele *desprimăvărare*, *desprimăvărât*, *primăvărât*, diminutivul *ierniță*, adjectivele *iernatic*, *iernăreț*, *iernós*, *primăvăratic*, *primăvărél*, *primăvăriu*, *tomnatic*, *tomnú*, *văratic* și verbele *a desprimăvără*, *a iernă*, *a iernoșă*, *a primăvără*, *a văară*, deoarece nu aparțin terminologiei astronomice.

Arhilexemul *anotimp*, derivat din *an* și *timp*, după germ. *Jahreszeit*, este definit în DLR: „*Saison* . – „Timp al anului”, una din cele patru „vremi ale anului”. Intervalul de timp în care pământul ajunge de la un echinocțiu la solstițiul următor și viceversa” și redat în citatul: *Primăvara, vara, toamna și iarna sunt cele patru anotimpuri ale anului*. Apare, în cadrul articolului din dicționar, și corespondentul din limba veche: „vreme a anului”:

Începu a podobi ceriul cu steale și cu luceaferi, cu soarele și cu luna, de se întrec una cu alta întru lauda cui le-au fapt și să cunoască oamenii vremile ailor . MOXA, ap. HEM. 114.

Lexemul *iarnă*, moștenit din latină (*hibernum*), este definit în DLR: „*Hiver*. Anotimpul cel mai rece și cu zilele cele mai scurte, urmând după toamnă și ținând, după calendar, de la 22 decembrie până la 21 martie” și se regăsește în exemplele:

Iarna poate fi grea (când e ger mare; proverbiale, ca ierni grele, au rămas *iarna lui Barnovschi*. ZANNE, P. VI 18 și a lui *Hangerliu* DDRF.)

Ierně = hiems. ANON. CAR.

Iarna s'au stricat (= s'a sfârșit), *vino, trandafirul au înflorit !* MINEIUL (1776) 159 1/ 2.

Acest lexem apare și în structura *miezul iernii / miezul de vară*:

E singură-n palat, Visând în mezul iernii la blânda primăvară. ALECSANDRI, POEZII, 241.

Și atunci că ți-i veni Când, drago, o răsări... Un fir de budiană într-un mijloc de poiană, însă, drago-n miez de iarnă. DENSUSIANU, Ț. H. 251.

Lexemul *primăvară*, moștenit din latină (*primavera*), este definit în DLR : „Anotimp care succede iernii, cuprinzând (în emisfera noastră) intervalul dintre echinocțiul de la 21 martie și solstițiul de la 21 iunie”, fiind prezent în exemplele:

Vara și primăvara tu a o feceși. PSALT. HUR. 64 v /14, cf. PSALT. 148.

Iată amu fraților că trecu iarna și primăvara înceape-se. CORESI, EV. 87.

Muri Rahila la mine, în pământul Cananului, în aceia cale, și era timp de primăvară. PALIA (1581), 202/12.

Termenul apare și în locuțiunile adverbiale: *în primăvară*, cu sensul de „în timpul primăverii; în fiecare primăvară” (*Iarna și timpuriu în primăvară* [craîta albinelor] ... *mai puține oauo pune.* TOMICI, C. A. 26/12), *la primăvară*, cu sensul de „în cursul primăverii viitoare; la sosirea primăverii viitoare” (*Iar pân' la primăvară Să fie gata să iasă afară.* BUDAI-DELEANU, Ț. 173, *astă-primăvară*, cu sensul de „în cursul primăverii trecute” (*Când a fost astă-primăvară la mine, mi-a lăsat niște cărți.* NEGRUZZI, S. I, 59), *spre primăvară*, cu sensul de „când se apropie primăvara, în ajun de primăvară” (*Și s-au și rumtu gheața, că era de primăvară.* NECULCE, L. 107). Există și forme învechite sau regionale : *primăveără*, *primevără* (ALR I 171/85), *primovără*, *prinvără* (ALR SN VI H I 835/130).

Lexemul *toamnă*, moștenit din latină (**automna* (< *autumnus*), este definit în DLR: „Anotimp care urmează după vară și precedă iarna, cuprinzând (în emisfera boreală) intervalul dintre echinocțiul de la 23 septembrie și solstițiul de la 22 decembrie, caracterizat prin scăderea temperaturii, micșorarea treptată a zilelor, veștejirea vegetației”, așa cum reiese din exemplele :

Țara Italiei ierni ca acestea nu are niciodată, ci foarte blânde, cum sunt la noi toamnil. M. COSTIN, O. 269, cf. ANON. CAR.

Toamna friguroasă, linoasă (a. 1733). GCR II, 26/21.

Lexemul se regăsește în locuțiunea adjectivală *de toamnă*, cu sensul de „care se face sau se întâmplă toamna, care este caracteristic acestui anotimp” (*Sură-i sara cea de toamnă.* EMINESCU, O. I, 83), în locuțiunile adverbiale : *astă-toamnă*, cu sensul de „în toamna trecută” (*Iar când au fost astă-toamnă s-au fost sculat Dragul Ceaușul de au dat el vin* (a. 1713) IORGA, S. D. XIV, 13), *la toamnă*, cu sensul de „când va veni toamna, în timpul toamnei viitoare” (*Ba s-a însura la toamnă, ba – la iarnă, ba – la primăvară.* CREANGĂ, P. 241), *pe toamnă*, cu sensul de „în timpul toamnei, când va sosi toamna” (*Pe toamnă se pomenește cu un alt argat că-i aduce un burdușel de brânză.* ISPIRESCU, L. 209), *spre toamnă*, cu sensul de „spre începutul toamnei” (*A fost secetă care a ținut până acum, spre toamnă.* BĂNULESCU, I. 40), *de cu toamnă* sau *de toamnă*, cu sensul de

„fiind încă toamnă” (*Să se curețe brazdele făcute de cu toamnă pentru scurgerea apei*. I. IONESCU, C. 6/4).

Lexemul *vără*, moștenit din latină (*vera*), este definit în DLR: „Anotimpul cel mai călduros al anului, care urmează după primăvară și precedă toamna și care, în emisfera nordică, corespunde perioadei de timp delimitate convențional între solstițiul din 21 iunie și echinocțiul din 23 septembrie” și apare în exemplele:

Tu feceși toate frumseșile pământului, vara și primăvara tu feceși-le. PSALT. 148, cf. CORESI, PS. 198/1.

Până va fi pământul, să nu se lase sămănătura și secerătura, frig și căldura, vara și iarna, zua și noaptea. PO 34/7.

Capre roșii vin din vale... Vin să-și uite fericirea Verii calde, lângă noi. BLAGA, POEZII, 218.

Termenul apare și în structura *miezul verii*, *miez de vară* sau (învechit, rar) *miază vară*, cu sensul de „perioada de mijloc a verii”:

Era-n amiazi și-n miez de vară. Și soarele-a scăzut spre seară. COȘBUC, B. 86,

Dar și în miezul verii chiar, se întâmplă uneori să plouă asupra acestui munte. BOGZA, C. O. 55.

2.2. Denumirile lunilor anului

Terminologia științifică include următoarele lexeme: *ianuárie* („întâia lună a anului” – DLR, și cu forma *Ghenarie*, împrumut literar din paleosl. **januari**), *februárie* („a doua lună a anului” – DLR, cu forma *Fevruárie*, cu termenii familiari: *február*, *fevruár*, împrumut din medio-bulg. **februarie**), *mártie* („a treia lună a anului; urmează după februarie” – DLR, împrumut din v. sl. **мартъ, мартиѣ**), *aprilie* („a patra lună a anului” – DLR, cu forma veche *april*, din paleosl. **Aprilii** (și **Aprilì**) sau din m.-grec. **Ἀπρίλιος**), *mai* („a cincea lună a anului, care urmează după aprilie” – DLR, cu termenul învechit *máie*, moștenit din lat. **maius**, v. sl. **маи**), *iúnie* („numele lunii a șasea” – DLR; și cu variantele *Iúniu*, *Iúni*, din paleosl. **Ijunij**), *iúlie* („numele lunii a șaptea a anului” – DLR, și cu forma **Iúli**, din paleosl. **Ijulij**), *aúgust* („numele lunii a opta” – DLR, cu forme populare sau învechite : *ávgust* și *avgúst* (TDRG), *augustru*, *aust*, *ogust*, moștenit din lat. **augustus**), *septémbrie* („a noua lună a anului, care urmează după august” – DLR, cu variantele regionale și învechite: *septémvrie*, *septémvrie*, *septémvre*, *septévie*, *septévri*, *septévrie*, *săptémvri*, *septémbr̃*, *séptember*, *septémbiār*, *septémvire*, *sectémbr̃*, *sectémber*, *sectémbir*, *sectémbre*, *sectémbr̃ie*, *sectémvere*, *sectémvr̃r*, *sectémvre*, *sectémvrie*, *sectémvrii*, *secténber*, *sempțembre*, *septémbr̃*, *sentémbr̃ie*, *setémber*, *sétembre*, *saccémvire*, *saptémber*, *săctémbr̃*, *săctémvre*, *săctémvri*, *săptémbr̃*, *săptémbr̃i*, *săptémvere*, *săptémvire*, *săptémvirie*, *săptémvre*, *sictémbre*, din slavonul **сѣптемвриѣ**, ngr. **σεπτέμβριος**), *octómbrie* („a zecea lună a anului, care urmează după septembrie” –

DLR, cu variantele regionale : *octómvrie, octovrie, octómbre, octómvre, octóber, accentuat şi, octóbăr, accentuat şi octobăr), octómbăr, octóbîr; optóber, optóbăr, optóvăr, otóber, otóbăr, otómver, octómbre, octoámbré, octoámvre, octoámvere, octómbere, octómvre, optóvere, octóbrie, octóbre, oftómbrie, optómbre, optómvre, ontómvrie*, din slavon. **Октомбрии**), *noiémbrie* („a unsprezecea lună a anului, care urmează după octombrie” – DLR, cu variantele *noiémvrie, novémbrie, novémbre noiémbre, noiémvre, noiévríe*, din slav. **ноябрь, ноямврий**), decémbrie („ultima lună a anului, care urmează după noiembrie” – DLR, cu variantele : *decémvrie, decénvre, dechémbríe, dechémvrie, decémbre, decémbriu, dechémber, dechémbré, dechémvre, dechémvri, dechévri, dechévrie, decheávrie, dichémvrie, decámbri, dectémber, decémvre, decémvere, decemvire, decémbere, dencénbre, dicémvre, decémbăr, dechémvere, dechémvire, deţémbrie, deţémbre, dectémbăr, deţémber, deţémbăr, deţémvrie, deţémvre*, moştenit din lat. **december**).

Terminologia populară² are în componenţă următoarele cuvinte sau sintagme:

Gerar, genarie, ghenarie, călindariu (pentru luna ianuarie)

Faur, făurar, cu sintagma *luna lupilor, luna Țiganilor* (pentru luna februarie)

Marț, mărțișor, germănar, încolțitorul (pentru luna martie)

Prier, cu sintagma *traista-n băț* (pentru luna aprilie)

Florar, frunzar, prătar (pentru luna mai)

Cireșar, cireșel (pentru luna iunie)

Cuptor (pentru luna iulie)

Gust, gustar, măsălar, săcerar, răpciune (pentru luna august)

Brumar, brumariu, promorar, răpciune, vinețel, vinicer, vinimeriu și sintagmele *luna vinurilor, iezmăciune, luna aiasmei, brumarul mare, luna brumei, luna promoarei, luna promoroacei* (pentru luna septembrie)

Brumar, Brumărel (pentru luna octombrie)

Brumar, iezmăciune, promorar, vinicer (pentru luna noiembrie)

Undrea / andrea / îndrea / îndreale, ningău, neios (pentru luna decembrie).

Termenul popular *răpciune* are următoarele variante regionale: *răpciune, răpiciune, răpciún, răpciúni*, etimologia acestuia fiind necunoscută: cf. **răpi**, și denumește trei luni ale anului:

Numele lunii septembrie (învechit și popular)

Iară al treilea praznic ... prăznuia în luna lu răpciuni. CORESI, EV. 144.

Ce nu poate cuptor, agust și răpciuni coace, brumariu mic nu poate frige.

CALENDARIU (1844), 72/24, cf. POLIZU.

Numele lunii decembrie (regional)

² A se consulta site-urile: <https://intrebari-si-raspunsuri.ro/lunile-anului-popular/> și <https://traditiidinromania.ro/superstitii/lunile-anului-in-traditia-populara.html>.

Cum să dăsprimăvărează până la brumă, adică și-n luna lu geraru (ghienare), și-n faur, marț, pzier, cirișar, florar, cuptor, gustar, brumărel, undrea, brumar ăl mare și răpciune ... muncă și iar muncă! JIPESCU, O. 77, cf. VÎRCOL, V. 98.

Numele lunii august (Prundu Bârgăului - Bistrița). ALR II 2414/219.

2.3. Denumirile zilelor săptămânii

Această clasă lexicală cuprinde arhilexemul *săptămână*, moștenit din latină (**septimana**), și definit în DLR: „Perioadă de șapte zile consecutive, care se socotește (la noi) de luni dimineața până duminică seara și care se repetă de cincizeci și două ori într-un an; p. gener. perioadă de șapte zile consecutive” și citat în:

Posteascu-mă de doauo ori în săptămână. CORESI, EV. 11, cf. 16.

Nu ieșisem din casă de vreo săptămână. CARAGIALE O. VII, 553.

S-au plimbat o săptămână și au plâns o sută de ani încheiați. ZANNE, P. II, 676.

Vom elimina din cercetare derivatele *săptămânar*, *săptămânal*, *săptămânucă*.

Arhilexemul săptămână include lexemele: *luni* („prima zi a săptămânii, care urmează după duminică” – DLR, cu forma articulată *lunea*, moștenit din latină **lunae**), *mărți* („ziua a doua a săptămânii, care urmează după luni” – DLR, cu forma articulată *marțea*, moștenit din latină: **martis**), *miércuri* („ziua a treia a săptămânii, care urmează după marți” – DLR, cu forma articulată *miercurea*, dar și în sintagma populară *miercurea strâmbă* (sau *frumoasă*), cu sensul de „prima miercuri din postul mare”, cf. CANDREA, F. 214, MUSCEL, 30, ALR II / I MN 113, 2850/791, 876, moștenit din latină **mercuris**), *joi* („a cincea zi a săptămână, între miercuri și vineri” – DLR, cu forma articulată *joia*, și în sintagmele: *de joi până mai apoi*, cu sensul de „niciodată”, *Joia-mare*, cu sensul de „joia ultimă din postul mare”, *Joia-verde*, cu sensul de „joia din săptămâna Rusaliilor”, *Joia furnicilor*, cu sensul de „joia din săptămâna albă”, *Joia-iepelor*, cu sensul de „joia din săptămâna mare”, *joia tuturor jivinelor*, cu sensul de „joia din săptămâna brânzii”, *Joia nepomenită* sau *necurată*, cu sensul de „joia din săptămâna albă”, moștenit din latină **Jovis**), *vineri* („ziua a cincea a săptămânii, care urează după joi” – DLR, în forma articulată *vinerea*, cu forme regionale: *vinere*, *veneri*, moștenit din latină **Veneris**), *sâmbătă* („ziua a șasea a săptămânii, care urmează după vineri”, moștenit din latină **sambata**), *duminică* („ultima (sau prima) zi a săptămânii, considerată zi de odihnă, în civilizațiile creștine” – DLR, cu forma articulată – *duminica*, cu formele învechite și regionale: *dumîneca*, *duméneca* și *duménica*, moștenit din latină **dominica**). Nu se iau în calcul lexemul *Sabat* („ziua de sâmbătă, care reprezintă ultima zi a săptămânii la mozaici și la unii sectanți creștini este considerată zi de sărbătoare, fiind consacrată odihnei și ceremoniilor cultului” – DLR: *Îi făcea pe acești sectanți să respingă biserica și să țină sabatul ca la evrei.* PREDA, I. 98) și nici sintagmele: *Sâmbăta Paștilor*, *Sâmbăta mare*, *Sâmbăta părinților*, *Sâmbăta pietrii* („sâmbăta de după Rusalii” – DLR), care redau sărbători.

2.4. Denumirile momentelor zilei

Arhilexemul *zi*, moştenit din latină (**dies**), este definit în DLR: „Perioadă de timp (de 12 sau 24 de ore, sau de mai lungă durată) considerată după caracterul sau evenimentele care au loc în acest interval” şi este redat în citatele :

Şi deca fu dzuo, feaceră urii din iudei întoarcere şi se giurară sinre nece se mărânce, nece se bea. COD. VOR. 2 25/11.

Îi apuca de multe ori ziua, discutând. COCEA, S. II, 170.

Unde cântă cocoşi mulţi, acolo întârzie a se face ziuă (= unde mulţi poruncesc, întârzie treaba). ZANNE, P. I, 423.

Termenul apare cu variantele: *ziuă*, (învechit) *zuăo*, (învechit şi regional) *zî*, *zaua* s. f., (învechit) *zélé* s. f. pl., *zio*, *dzúo*, (regional) *zaua* s. f.

Momentele zilei sunt redată prin lexemele: *amiázăzi* (cu varianta *amiază* „timpul la orele 12 din zi”, moştenit din lat. *meridies*, în îmbinarea *după-amiază*, în sintagma *crucea amiezii*, în compusul: *amiază-noapte*), *dimineăţă* („partea de la început a zilei; interval de timp cuprins din zori şi până la prânz”, moştenit din lat. *demanitia*, cu variantele învechite şi regionale: *demineăţă*, *dimeneăţă*, *demăineăţă*, *demâneăţă*, *demăneăţă*, *domineăţă*, *măneăţă*, *dămineăţă*, *dâmineăţă*, *dumineăţă*, în locuţiunea adverbială *de dimineăţă* „în zori”; în compuşi: *azi-dimineăţă*, *dis-de-dimineăţă*, cu variantele *diz-dimineăţă*, *disdimineăţă*, în sintagma *steaua dimineţii*), *răsărit* („început al zilei”, sens redat în citatele: *Din răsărite ziua şi de pre începute fapte se cunoaşte.* CANTEMIR, IST. 110; *Această neînţeleasă nemărginire a lumii îmi vesteşte aceea dorită zi care nu va avea răsărit, nici apus.* MARCOVICI, C. 14/24, derivat din verbul *a răsări*), *secúndă* (definit în DLR „unitate de măsură a timpului egală cu a şazecea parte dintr-un minut, clipă, clipită, moment, (rar) clipeală, (popular) cîrtă, (învechit şi regional) cescuţ, (regional) perţ”, moştenit din lat. *secundus*, cu variantele regionale şi învechite: *secúnd*, *secóndă*, *secúntă*, *săcúnt*), *zori* („partea de la începutul zilei, când (abia) începe să se lumineze sau când răsare soarele, auroră, crepuscul, faptul zilei, zorilă”, împrumutat din v. sl. **зорио**, în sintagmele *zori de zi* şi *vărsatul zorilor* şi în locuţiunile adverbiale *în zori*, *până la zori*, cu sensul de „dis-de-dimineăţă”, cu variantele învechite şi regionale: *ziori*, *zurori*, *zoáre*, *zoari*, *zuori*) şi sintagma *miezul zilei* („ora 12 ziua; amiază, (popular) crucea amiezii”).

2.5. Denumirile momentelor nopţii

Arhilexemul *noapte*, definit în DLR: „interval de timp cuprins între apusul soarelui şi răsăritul lui când este întuneric”, moştenit din lat. *nox*, apare în locuţiunile adverbiale: *astă-noapte*, *azi-noapte*, *la noapte*, *peste noapte*, *noapte de noapte*, *noapte după noapte* şi este redat în citate de tipul:

Fapta ta de astă-noapte, dragostea și credința despre care mi-ai dat dovadă m-au făcut să-mi iau hotărârea. FILIMON, O. I, 142.

Azi-noapte a plouat, ca de obicei. MINULESCU, V. 191.

De m-o striga și la noapte. JARNIK-BÎRSEANU, D. 152.

Voinicii... luară Pavel prespre noapte întru Antipatridi. COD. VOR. 56/14.

Microcâmpul *momentelor nopții* este format din cuvintele: *amûrg* („crepuscul, înserare”, cuvânt compus din *a* + *murg*, în structuri: *amurgul serii*, *amurgul dimineții*, *murgitul de seară*), *apûs* („asfințit, scăpătat - exprimă faptul de a apune și timpul când apune soarele”, derivat din verbul *a apune*, în sintagma *apusul soarelui*), *chindie* („între amiază (cca 2:30-3:00) și seară” – DLR), *seără* („parte de la sfârșitul zilei când apune soarele și începe să se întunece și timpul corespunzător acesteia, amurg, amurgit, asfințit, crepuscul, înserare; ultimele ore ale zilei și primele ore ale nopții; prima parte din noapte (până către miezul nopții)”, moștenit din lat. *sera*, în compuşii: *ieri-seara*, *alaltăieri-seara*, *măine-seara*, *poimăine-seara*), *țarcători* („moment al zilei când ciobanii duc oile în țarc pentru a le mulge” – DLR: *Suie și coboară Zi mare de vară, Din vărsat de zori, Pân' la țarcători, Și din țarcători Pân' la cinitori, Trei cărduri de oi.* BALADE, II, 480, cf. FOLC. MOLD. I, 82), termenul fiind derivat de la *țarc* + sufixul *-ătoare*), *ujină* („moment al zilei situat aproximativ în a doua jumătate a timpului dintre amiază și seară; chindie, vecernie”, împrumutat din v. sl. *užina* cu variantele regionale și învechite: *ojină*, *ugină*, *hojină*, *urjină*, *ujónă*, *ojónă*) și sintagma *miezul nopții* („ora 12 noaptea”, „toiul nopții, (popular) puterea nopții, cumpăna nopții”, cu varianta *miez de noapte*).

Este de remarcat seria sinonimică a lexemului *apus*: *amurg*, *apunere*, *asfințire*, *asfințit*, *căderea serii* (sintagmă), *chindie*, *crepuscul*, *înserare*, *scapăt*, *scufundare*, *scăldătoare* (și în sintagma *scăldătoarea soarelui*), *stingere*, *zori de seară* (sintagmă), în comparație cu cea a lexemului *răsărit*: *auroră*, *faptul zilei* (sintagmă), *revărsat*, *zori de zi* (sintagmă).

Și familiile lexicale ale celor doi termeni sunt destul de bogate:

apunător, -oăre adj. — Adjectivul verbal al lui *apune* (derivat cu suf. *-ător*). [Și: *apuitor*. | Negativul: *neapunător*, *neapuitor*. *Lumina lumii în lumina credinții, adevă în soarele cel neapuitoriu a o preface...* CANTEMIR, AP. HEM. 1436. | † și dial.: *-toriu*.]

apune vb. III intrans. Se întrebuințează în legătură cu subiectul „soarele” (p. ext. „luna, stelele” etc.), însemnând „a dispărea sub orizont, a asfinți, a scăpa” și stând în opoziție cu „a răsări”. Se întrebuințează deci numai la persoana a treia. *În toate zilele, deacă apune soarele, toții îngerii oamenilor... merg la biserică să se închine.* CUV. D. BĂTR. II, 415. — Din lat. *appono* (*-osui*, *-os[i]tum*), *-nere*: ital. *apporre*, v. prov. *apondre*, v. span. *aponer*, portg. *appor*.

apûnere s. f. Infinitivul verbului *apune*, devenit abstract verbal. [Norii] *mai nainte de apunerea soarelui se răsfiră.* CALENDARIU (1814), 81/17.

apûs, -ă adj. Participiul verbului *apune*, devenit adjectiv și întrebuințat și ca adverb. I. Adj. *Stele apuse.* HEM. 1436.

apuseán, -ă adj., subst. În opoziție cu *răsăritean*. Adj. Care se află la apus, în occident. *Chiar și în țările cele mai culte ale Europei apusane, gustul și uzul sculpturii este azi încă departe de-a fi atins întinderea și desvoltarea ce ele dobândise în societatea antică.* ODOBESCU, ICON., TR. 7. – Derivat din *apus*, cu suf. gent. *-ean*.

răsărind, -ă adj. (Rar) Care răsare¹; (despre ziuă și zorii zilei) care se arată, care se ivește, care începe. *Răsărinde zile bune Ş-a speranței lină rază Cântă iar, cum ai cântat.* ASACHI, S. L. I, 123. – Pl.: *răsărinzi, -de*. – V. **răsări**.

răsărire s. f. 1. Acțiunea de a răsări. (Despre aștri; în opoziție cu *apunere*) *Bucuria ce avea Robinson privind răsărirea soarelui... era nepovestită.* DRĂGHICI, R. 61/2.

2. (În sintagma *răsărirea soarelui*) Momentul când răsare soarele; răsărit. *Pe la răsărirea soarelui s-au mai înnoit clătinaarea.* AR (1829).

3. Partea orizontului unde răsare soarele; răsărit, est. Cf. PAMFILE, CER. 26. – Scris și: *resărire*. MARIAN, S. R. II, 35, DDRF. – V. **răsări**.

răsăritór, -oáre adj. (Rar; despre aștri) Care răsare. *Vărsa o viorie lumină resăritoarea lună.* EMINESCU, N. 50. – Scris și: *resăritor*. – Pl.: *răsăritori, -oare*. – **Răsări** + suf. *-tor*.

2.6. Denumirile pentru măsurarea timpului

Clasa lexicală *măsurarea timpului* include termenii:

an („perioadă de timp care corespunde unei revoluții a Pământului în jurul Soarelui și care cuprinde 12 luni”, moștenit din lat. **anno**, în structurile: *an astronomic, an echinocțial, an lumină, an marțian, an nou, an sideral, an solar, an tropic*),

calendár („1. sistem de împărțire a timpului în ani, luni și zile; 2. tabloul succesiunii zilelor, lunilor și anotimpurilor pentru fiecare an, înșirate într-o broșură s. pe foi separate (calendar de părete, de masă, de birou) purtând fiecare zi numele unui sfânt (de cele mai multe ori și cu notițe astronomice și metereologice, cu sfaturi economice, cu povestiri), neologism din lat.-biser. **calendarium**, în structurile științifice: *calendar gregorian, calendar iulian, calendar lunar, calendar persan, calendar solar*), *ceas* („timp cuprinzând a 24-a parte a zilei sau 60 de minute, o(a)ră”, împrumut din paleosl. **časŭ**),

ceasornic („aparat care arată ceasurile, ceas, ornic, cf. *orologiu, pendulă*; cf. *cronometru*”, împrumut din bulg. (sau v. rus.) **časovnic**, cu varianta *cesornic*),

deceniu („răstimp, interval, perioadă de zece ani; decadă”, moștenit din lat. **decennium** și împrumutat din it. **decennio**, fr. **décennie**, cu varianta rară *decérnie*),

miléniu („perioadă de timp de o mie de ani”, moștenit din lat. **millenium**),

minút („moment; unitate de măsură a timpului, egală cu a șaizecea parte dintr-o oră și care cuprinde șaizeci de secunde”, moștenit din lat. **minutus** și împrumut din it. **minuto**, fr. **minute**, rus. **минута**, germ. **Minute**, cu variantele învechite și regionale: *minunt, menut, menunt* și în locuțiunile adverbiale: *la minut, din minut în minut, într-un minut, pe tot minutul* și învechit în toate *minuturile*),

oră („unitate de măsură a timpului egală cu a douăzeci și patra parte dintr-o zi, cuprinzând 60 de minute sau 3 600 de secunde; ceas”, moștenit din lat. **hora**, împrumut din it. **ora** , fr. **heure**, cu varianta *oară*),

sécol („interval de timp de o sută de ani, socotit de la orice dată; (adesea urmat de un numeral ordinal și de determinări care arată ordinea în raport cu era noastră) interval de timp de o sută de ani, socotit de la unitate pînă la completarea sutei respective inclusiv; veac, (învechit) sută”, cu variantele învechite: *sécul* (pl. m. *seculi*), *séclu*, moștenit din lat. **saeculum**, împrumut din it. **secolo**, sinonimul *veac* fiind incert pentru cercetarea noastră),

secundă („unitate de măsură a timpului egală cu a șazecea parte dintr-un minut sau, mai nou, 9 192 631 770 de perioade de oscilație ale radiației emise la tranziția între două nivele hiperfine ale stării fundamentale $3\text{ S } \frac{1}{2}$ a atomului de cesiu 133; (regional) perț”, în locuțiunile adverbiale: *din secundă în secundă*, *secundă după secundă*, *în toată secunda*, *într-o secundă*, *în două secunde*, *numai pentru o secundă*, *chiar în această secundă*, *chiar din prima secundă*, *chiar în ultima secundă*, *în nicio secundă*, în structurile științifice: *secundă de arc*, *secundă de timp al efemeridelor*, *secundă de timp atomic*, *secundă medie*, *secundă paralaxă*, *secundă siderală*).

Termenii *ramadân* („postul care durează o lună”), *toacă*³ („moment al zilei”), *utrénie* („timp al zilei în zori, aproape de ora la care se oficiază utrenia”), *vecérnie* („timp al zilei către apusul soarelui când are loc vecernia”) sau derivatele *anual*, *lunar*, *săptămănal*, *vesperal*, *zilnic* nu fac obiectul cercetării, deoarece fac referire fie la sărbători religioase, fie la durată sau interval de timp.

3. Concluzii

În această lucrare ne-am dorit să punem în discuție câteva aspecte legate de terminologia populară și științifică a astronomiei, în general, și a timpului, în special, așa cum se reflectă în DA și DLR. Am avut în vedere o serie dintre denumirile științifice și populare ale microcâmpului **tîmp**, pe care-l considerăm subordonat macrocâmpului **astronomie**. Bogăția sinonimică a cuvintelor *apus* și *răsărit* și polisemia unor termeni au constituit un alt obiectiv al cercetării.

Definirea unor termeni, așa cum este marcată în DA și DLR, oferirea unor citate și etimologia fiecărui lexem din cele șase grupuri lexicale (*1. Anotimpuri*, *2. Lunile anului*, *3. Zilele săptămânii*, *4. Momentele zilei*, *5. Momentele nopții*, *6. Măsurarea timpului*) au reprezentat baza prezentei cercetări.

³ În sfera proiectului se va admite doar termenul *toacă* s. f., cu sensul de „numele popular al unei constelații” (H II 4, III 197, IV 68, V 166, IX 313, X 87, 430, XI 235, XIV 66, XVI 397); Pegas (TDRG, PAMFILE, CER. 169, CADE, DL, DM); (la pl.) Calea Lactee (ALR I 1 226/107). *Toaca sfințește seara pe la Vinerea mare*. MARIAN, S.R. I, 109.

Nu în ultimul rând, am abordat și aspecte lexicologice, oprindu-ne la familiile de cuvinte ale celor doi termeni (*apus* și *răsărit*, ca momente ale zilei, care uneori se suprapun cu denumirea de puncte cardinale).

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

- DA = *Dicționarul limbii române*. (Academia Română). Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I (A–B), Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913 (<https://clre.solirom.ro/>); Partea II (C), București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Partea III. Fascicula I: *D–De*, București, Universul Intreprindere Industrială a Statului, 1949; Tomul II. Partea I (F–I), București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; Partea II (J–Lacustru), București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Partea II. Fascicula II: *Ladă–Lepăda*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; Partea II. Fascicula III: *Lepăda–Lojniță*; București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948.
- DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. [Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă]. Academia Română. Tomul I, Partea a 3-a. Litera *D*. *D–Deînmulțit*, 2006; Tomul I, Partea a 4-a. Litera *D*. *Deja – Deținere*, 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera *D*. *Deținut – Discopotiriu*, 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera *D*. *Discord–Dyke*, 2009; Tomul I. Partea a 7-a: Litera *E*. *E–Erzaț*, 2009; Tomul I. Partea a 8-a: Litera *E*. *Es–Ezredeș*, 2010; Tomul IV. Litera *L*. *L–Lherzolită*, 2008; Tomul V. Litera *L*. *Li–Luzulă*, 2008; Tomul VI. Litera *M*, 1965; Tomul VII. Partea 1: Litera *N*, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a: Litera *O*, 1969; Tomul VIII. Litera *P*. Partea 1: *P–Păzui*, 1972; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 2-a: *Pe–Pînar*, 1974; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 3-a: *Pînă–Pogribanie*, 1977; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 4-a: *Pogrijenie–Presimțire*, 1980; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 5-a: *Presin–Puzzolană*, 1984; Tomul IX. Litera *R*, 1975; Tomul X. Litera *S*. Partea 1. *S–Sclabuc*, 1986; Tomul X. Litera *S*. Partea a 2-a: *Scladă–Semînțarie*, 1987; Tomul X. Litera *S*. Partea a 3-a: *Semn–Sîveică*, 1990; Tomul X. Litera *S*. Partea a 4-a: *Slab–Spongios*, 1992; Tomul X. Litera *S*. Partea a 5-a: *Spongiar–Swing*, 1994; Tomul XI. Partea 1: Litera *Ș*, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a: Litera *T*. *T–Tocăliță*, 1982; Tomul XI. Partea a 3-a: Litera *T*. *Tocăna–Twist*, 1983; Tomul XII. Partea 1: Litera *Ț*, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a: Litera *U*, 2002; Tomul XIII. Partea 1: Litera *V*. *V–Veni*, 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a: Litera *V*. *Venial–Vizurină*, 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a: Litera *V*. *Viclă–Vuzum*. *Literele W, X, Y*, 2005; Tomul XIV. Litera *Z*, 2000, București, Editura Academiei Române.
- DȘL = Angela Bidu-Vrăncianu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană-Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a doua, București, Editura Nemira, 2005.
- TMFA = Cristina Florescu (coordonator), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Patrașcu și Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neț, Nistor Bardu, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor*

atmosferice (științific versus popular), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2015.

B. Lucrări de referință

Bidu-Vrânceanu 2008 = Angela Bidu-Vrânceanu, *Câmpuri lexicale din limba română. Probleme teoretice și aplicații practice*, Editura Universității din București.

Coșeriu 1981 = Eugeniu Coșeriu, *Către o tipologie a câmpurilor lexicale*, traducere de Maria Iliescu, în Maria Iliescu, Lucia Wald (coord.), *Lingvistica modernă în texte*, Tipografia Universității din București, p. 34-38.

Coșeriu 1992 = Eugeniu Coșeriu, *Structuri lexematice*, traducere de Silviu Berejan, în „Revista de lingvistică și știință literară”, nr. 6 (144), Chișinău, p. 41-53.

<https://intrebari-si-raspunsuri.ro/lunile-anului-popular/>

<https://traditiidinromania.ro/superstitii/lunile-anului-in-traditia-populara.html>

OBSERVATIONS ON THE NAMES FOR MEASURING TIME IN *THE ACADEMIC DICTIONARY OF ROMANIAN LANGUAGE*

ABSTRACT

The present work shows the importance of the *Academic Dictionary of Romanian Language* for discovering the lexical and phraseological corpus, the etymologies and the creation of the lexical structures concerning the names for measuring ‘time’. We wanted to clarify some aspects related to the popular and scientific terminology of astronomy, in general, and time, in particular.

We took into account the scientific and popular names of the *time* microfield, which was subordinated to the *astronomy* macrofield. The field *time* was divided into six lexical groups: 1. Seasons, 2. Months of the year, 3. Days of the week, 4. Moments of the day, 5. Moments of the night, 6. Measurement of time.

We also concerned with the synonymous richness and lexicological aspects, stopping at the families of the two terms: *sunset* and *sunrise*, as moments of the day.

Keywords: *time, lexical, etymology, structure, phrase.*

**ETAPA ACTUALĂ
ÎN EVOLUȚIA PROIECTULUI CLRE.
CORPUS LEXICOGRAFIC ROMÂNESC
ELECTRONIC**

PUBLICAREA ONLINE A PRIMULUI VOLUM DIN CLRE. CORPUS LEXICOGRAFIC ROMÂNESC ELECTRONIC – CONTEXTUALIZARE –

GABRIELA HAJA*
ELENA ISABELLE TAMBA*

Lansarea primului volum în format electronic din CLRE. *Corpus lexicografic românesc electronic* (<https://clre.solirom.ro/>), și anume *Dicționarul limbii române*. Tomul I. Partea I (A–B), reprezintă un prim pas în procesul de publicare a rezultatelor cercetărilor din acest amplu proiect, ce are drept obiectiv major crearea formatului digital al dicționarului privitoare la limba română, de la primele lucrări cunoscute (de exemplu, *Dictionarium valachico-latinum*, cca 1650) până la cele mai recente opere lexicografice elaborate sub egida Academiei Române.

Proiectul CLRE. *Corpus lexicografic românesc electronic* inclus în programul de cercetare *Tezaurul lexical al limbii române*, alături de proiectul fundamental *Dicționarul limbii române* (DLR). *Serie nouă. Litera C*, face parte din planul de cercetare al Departamentului de Lexicologie – Lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași.

Echipa actuală este formată din nouă specialiști: CS III dr. Alina-Mihaela Bursuc, CS I dr. Marius-Radu Clim, CS I dr. Mioara Dragomir, CS I dr. Cristina Florescu, CS I dr. Gabriela Haja (cu atribuții de coordonare), CS I dr. Laura Manea, ACS drd. Mariana Nastasia, CS I dr. Elena Isabelle Tamba, CS drd. Claudius Teodorescu.

Vom menționa, în cele ce urmează, proiectele care au contribuit la conturarea unei strategii privitoare la informatizarea cercetării lexicografice academice românești¹:

- 2003–2005: Proiectul-pilot pentru digitalizarea DLR, *Dicționarul limbii române* (DLR) în format electronic. *Studii privind achiziționarea* – proiect cu finanțare prin competiție;
- 2006–2007: Prima ediție electronică a unui text românesc vechi din *Bibliografia DLR, Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars VII. Regum I, Regum II* (<https://biblia1688.solirom.ro/7/>) – proiect cu finanțare prin competiție;
- 2007–2008: Primele articole din seria DA actualizate după normele DLR, *DLRI. Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime și -iște* – proiect cu finanțare prin competiție;

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ Pentru detalii privind proiectele derulate în perioada 2003–2017, vezi Haja 2017 și Tamba 2017b.

- 2007–2010: Digitalizarea integrală a DLR: *Dicționarului tezaur al limbii române* (eDTLR), prima variantă (parteneriat între Academia Română și Facultatea de Informatică de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași) – proiect cu finanțare prin competiție;
- 2010: Inițierea documentării și a redactării direct în format electronic a *Literei C* din DLR. Serie nouă – proiect fundamental al Academiei Române;
- 2010–2013: Primul proiect din cadrul Academiei Române care are drept obiectiv principal realizarea unui corpus lexicografic diacronic: *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial* – proiect cu finanțare prin competiție;
- 2014: Includerea în planul Academiei Române a proiectului *CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic* – proiect fundamental al Academiei Române;
- 2019 – prezent: Trecerea de la lucrări în format electronic, publicate izolat, la lucrări publicate unitar, prin folosirea unor standarde și instrumente de lucru comune, pe platforma SOLIROM, care aparține institutelor Secției de Filologie și Literatură și care permite colaborarea între specialiști, prin folosirea instrumentelor și a resurselor create, precum și publicarea integrată a lucrărilor elaborate sub egida Academiei Române – proiect al Academiei Române.

Pornind de la experiența acumulată în diversele tipuri de proiecte derulate până în anul 2010 în cadrul Departamentului de Lexicologie – Lexicografie, a fost identificată necesitatea construirii unei resurse electronice de documentare pentru redactarea *Dicționarului Academiei* și anume un corpus care să cuprindă, pentru început, toate dicționarele care fac parte din *Bibliografia* dicționarului². În alegerea modelului pentru structurarea bazei de date s-a ținut seama, pe de o parte, de dimensiunea materialului ce urma a fi prelucrat și, pe de altă parte, de resursele avute la dispoziție. Ținând cont de aceste considerente, decizia firească a fost aceea de a achiziționa dicționarele prin următoarele operații: scanare, procesare a imaginilor, adnotare automată la nivel de cuvânt-titlu, validare și revizie a adnotărilor de către specialiști, folosindu-se interfața de lucru, special creată în vederea realizării acestui proiect. Începând cu anul 2020, baza de date a fost îmbogățită, adăugându-se și adnotarea descrierii lexico-gramaticale și a numărului de omonim. Această arhitectură (colecție de imagini însoțite de informații complementare ierarhizate) a CLRE permite publicarea online a volumelor și consultarea facilă a dicționarelor din corpus.

² În *Bibliografia DLR* din anul 2010 existau circa 200 de dicționare, lexicoane etc. (DLR. Tomul I. Partea a 3-a). În *Bibliografia DLR* actualizată sunt incluse circa 320 de lucrări lexicografice (DLR². Tomul I. Fascicula 1).

Fiecare lucrare lexicografică din CLRE este o ediție anastatică digitală³, emendată⁴ la nivelul cuvântului-titlu și al descrierii lexico-gramaticale, augmentată cu informațiile adăugate prin adnotare.

Diversele aspecte privitoare la evoluția CLRE, la problemele întâlnite și la soluțiile propuse de editorii CLRE, în procesul de digitalizare și de pregătire pentru publicarea online a primului volum din *Dicționarul limbii române*, Tomul I. Partea I (A–B), constituie subiectul articolelor care fac parte din capitolul de față. Privite în ansamblu, aceste materiale constituie aparatul critic adiacent volumului publicat în format electronic. Așadar, primele studii din acest capitol prezintă un istoric al evoluției proiectului, de la începuturi până în faza actuală, cu identificarea unor direcții de dezvoltare viitoare, și descrierea aspectelor tehnice privitoare la arhitectura bazei de date, la modalitatea de lucru online și la instrumentele create pentru desfășurarea acestei activități. Următoarele studii se referă la specificul tratării lexicografice a intrărilor din primul volum din seria veche a *Dicționarului limbii române* (forma cuvântului-titlu, cheștiunea omonimiei, gruparea derivatelor sub cuvântul-bază, situația variantelor), precum și la maniera de redare, în baza de date, a viziunii autorilor DA prin adnotarea și structurarea informațiilor din dicționar.

Proiectele din cadrul programului *Tezaurul lexical al limbii române* derulate în cadrul Departamentului de Lexicologie – Lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași își stabilesc obiectivele majore în funcție de principalele obiective ale Academiei Române. În ceea ce privește finalitatea CLRE, avem în vedere cu precădere „cultivarea și promovarea limbii și literaturii române și a istoriei naționale; stabilirea normelor de ortografie obligatorii ale limbii române” (Statutul AR 2021: 6). Aceste deziderate fac parte din programul de politică lingvistică al Academiei Române. Li se adaugă principiile referitoare la cultivarea și promovarea științei și a culturii naționale în plan internațional, dar și la „promovarea societății cunoașterii bazate pe știință, tehnologie și protejarea mediului” (Statutul AR 2021: 7), deoarece, prin facilitarea accesului la rezultatele cercetărilor noastre, punem la dispoziția specialiștilor și a publicului larg resurse de documentare și de cunoaștere, în situația în care societatea română contemporană este din ce în ce mai interesată de informațiile prezente în dicționar⁵.

Trebuie să precizăm că specialiștii în domeniul romanisticii de pe întreg mapamondul au, în ceea ce ne privește, așteptări firești determinate de experiența pe care celelalte culturi romanice au acumulat-o în domeniul creării și publicării de resurse lingvistice în format electronic.

³ Ediție anastatică digitală presupune, în varianta CLRE, reproducerea fidelă a unui volum prin scanare, diferența specifică fiind reprezentată de integrarea colecției de imagini rezultate într-o structură XML care cuprinde informații lexicografice referitoare la fiecare cuvântului-titlu și informații biblioteconomice privitoare la lucrare.

⁴ Editorii CLRE operează o serie de completări sau corecturi pe care le și adnotează, ceea ce permite, de exemplu, extragerea automată a unei erate a volumului. În identificarea și operarea corecturilor, editorii țin seama și de eratele autorilor volumului tipărit, privitoare la cuvântul-titlu și la descrierea lexico-gramaticală.

⁵ Pentru informații detaliate legate de interesul utilizatorilor pentru dicționarele monolingve, vezi Haja 2017: 259-260.

De aceea, prin lansarea primului volum digitizat din CLRE, *Dicționarul limbii române*. Tomul I. Partea I (A–B), începem o nouă etapă în procesul de punere în practică a politicii lingvistice a Academiei Române și a obiectivelor privind promovarea culturii naționale, și anume diseminarea online, cu acces liber la cunoaștere, a rezultatelor cercetării din cadrul institutelor sale.

Primul volum al seriei vechi a *Dicționarului limbii române* în varianta electronică din *Corpus lexicografic românesc electronic* devine accesibil publicului larg în același an cu lansarea primei fascicule din ediția a doua, revăzută și adăugită, a *Dicționarului limbii române*. Tomul I. Litera A. Fascicula 1 (A–Abzițui), realizată în format electronic de echipa de lexicografi de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română, București. Este remarcabil faptul că, astfel, specialiștii și publicul larg au acces liber, în paralel, la primul volum din seria veche (<https://clre.solirom.ro/>) și la prima fasciculă din ediția a doua a *Dicționarului Academiei* (<https://dlri.ro/>).

CLRE reprezintă un cadru pentru proiecte viitoare, într-o strategie de cercetare pe termen mediu și lung, precum: alinierea eDTLR cu DA/DLR și cu celelalte dicționare din corpus; utilizarea CLRE pentru elaborarea ediției a doua a DLR și pentru alte proiecte lexicografice; dezvoltarea de aplicații pe scară largă privind dezambiguizarea semantică a cuvintelor; selecții de tipuri de intrări pentru a elabora noi dicționare specializate (tematice, etimologice etc.); reeditarea critică a unor dicționare din baza de date și publicarea online a acestora; corelarea cu resurse lingvistice create prin proiecte internaționale: *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom) (www.atilf.fr/DERom/), ENeL: *European Network of e-Lexicography* (<http://www.dictionaryportal.eu/en/>).

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

CLRE = *Corpus lexicografic românesc electronic*, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași, Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, autori: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudiu Teodorescu, publicație electronică, 2021–prezent (<https://clre.solirom.ro/>).

DA = *Dicționarul limbii române*. (Academia Română). Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I (A–B), Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913 (<https://clre.solirom.ro/>); Partea II (C), București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Partea III. Fascicula I: D–De, București, Universul Întreprindere Industrială a Statului, 1949; Tomul II. Partea I (F–I), București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; Partea II (J–Lacustru), București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Partea II. Fascicula II: Ladă–Lepăda, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; Partea II. Fascicula III: Lepăda–Lojniță; București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948.

- DÉRom = Buchi, Eva / Schweickard, Wolfgang (dir.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DERom)*, Nancy, ATILF; publication électronique, 2008–présent (<http://www.atilf.fr/DERom>).
- DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. [Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă]. Academia Română. Tomul I, Partea a 3-a. Litera *D. D-Deînmulțit*, 2006; Tomul I, Partea a 4-a. Litera *D. Deja – Deținere*, 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera *D. Deținut – Discopotiriu*, 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera *D. Discord–Dyke*, 2009; Tomul I. Partea a 7-a: Litera *E. E–Erzaț*, 2009; Tomul I. Partea a 8-a: Litera *E. Es–Ezredeș*, 2010; Tomul IV. Litera *L. L–Lherzolită*, 2008; Tomul V. Litera *L. Li–Luzulă*, 2008; Tomul VI. Litera *M*, 1965; Tomul VII. Partea 1: Litera *N*, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a: Litera *O*, 1969; Tomul VIII. Litera *P*. Partea 1: *P–Păzui*, 1972; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 2-a: *Pe–Pînar*, 1974; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 3-a: *Pînă–Pogribanie*, 1977; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 4-a: *Pogrijenie–Presimțire*, 1980; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 5-a: *Presin–Puzzolană*, 1984; Tomul IX. Litera *R*, 1975; Tomul X. Litera *S*. Partea 1. *S–Sclabuc*, 1986; Tomul X. Litera *S*. Partea a 2-a: *Scladă–Semînțarie*, 1987; Tomul X. Litera *S*. Partea a 3-a: *Semn–Sîveică*, 1990; Tomul X. Litera *S*. Partea a 4-a: *Slab–Spongios*, 1992; Tomul X. Litera *S*. Partea a 5-a: *Spongiar–Swing*, 1994; Tomul XI. Partea 1: Litera *Ș*, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a: Litera *T. T–Tocăliță*, 1982; Tomul XI. Partea a 3-a: Litera *T. Tocăna–Twist*, 1983; Tomul XII. Partea 1: Litera *Ț*, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a: Litera *U*, 2002; Tomul XIII. Partea 1: Litera *V. V–Veni*, 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a: Litera *V. Venial–Vizurină*, 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a: Litera *V. Viclă–Vuzum. Literele W, X, Y*, 2005; Tomul XIV. Litera *Z*, 2000, București, Editura Academiei Române.
- DLR² = *Dicționarul limbii române* (DLR). Ediția a doua, revizuită și adăugită. Tomul I. Litera *A*. Fascicula 1 (*A–Abzițui*). [Redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu]. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Academiei Române, 2021 (<https://dlri.ro/>).

B. Lucrări de referință

- Clim *et al.* 2016 = Marius-Radu Clim, Elena Tamba, Ana-Veronica Catană-Spenchiu, Mădălin Patrașcu, *CLRE. Corpus lexicographique roumain essentiel. 100 dictionnaires de la langue roumaine alignés au niveau de l'entrée et, partiellement, au niveau du sens*, în vol. Éva Buchi, Jean-Paul Chauveau, Jean-Marie Pierrel (éd.), *Actes du XXVII^e Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013)*, Strasbourg, ÉLiPhi, vol. 2, Section 16, p. 1611–1622 și on-line: <http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-16.html>.
- Haja 2017 = Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- Haja *et al.* 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa, 2005, p. 16–31.
- Statutul AR 2021 = *Statutul Academiei Române*, în „Monitorul oficial al României”, anul 189 (XXXIII), nr. 1152, vineri, 3 decembrie 2021, p. 6–15.
- Tamba 2017a = Elena Isabelle Tamba, *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și la nivel de sens*, în vol. Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2017, p. 221–234.

Tamba 2017b = Elena Isabelle Tamba, *Informatizarea lexicografiei academice românești*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească: studii, proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 145–155.

Tamba Dănilă *et al.* 2012 = Elena Tamba Dănilă, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, Mădălin Patrașcu, *The Evolution of the Romanian Digitalized Lexicography. The Essential Romanian Lexicographic Corpus*, în vol. R. Vatvedt Fjeld, J. Matilde Torjusen (eds.), *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress, 7–11.08.2012*, Oslo, Press Reprosentrales, UiO; p. 1014–1017; http://www.euralex.org/proceedings-toc/euralex_2012/.

CURRENT STAGE IN THE EVOLUTION OF THE PROJECT CLRE. ELECTRONIC ROMANIAN LEXICOGRAPHIC CORPUS. PREAMBLE

ABSTRACT

This text is a preamble to the chapter dedicated to the current state in the evolution of the *CLRE. Electronic Romanian Lexicographic Corpus* research project, carried out within the Department of Lexicology – Lexicography at the "A. Philippide" Institute of Romanian Philology (IFR) of the Romanian Academy, Iași Branch, the largest enterprise dedicated to the digitalization of Romanian lexicography from the first preserved works to the most recent dictionaries written under the auspices of the Romanian Academy.

This chapter includes a history of the evolution of the CLRE project, from the beginning to the current phase, with the identification of future development directions. The describing of the technical aspects, regarding the database architecture and the way and the online working tools, is followed by a series of studies, which refers to the specifics of the lexicographical treatment of the entries from the first volume of the old series of the *Dictionary of the Romanian Language*, as well as the manner of rendering, in the database, the vision of the DA authors by annotating and structuring the information from the dictionary.

After a brief review of the research projects that contributed to the implementation of the strategy of the "A. Philippide" Institute of Romanian Philology of the Romanian Academy, Iași Branch, for the digitalization of linguistic and lexicographic research within the Romanian Academy, we highlight the specific of CLRE regarding the way of digitizing dictionaries from the Bibliography of the *Dictionary of the Romanian Language*. Each lexicographic work in CLRE is an augmented anastatic edition, in the sense of faithful reproduction by scanning, the specific difference being the integration of the resulting image collection in an XML structure that also includes metadata about the work, information on each title-word and annotated additions or corrections (made by CLRE editors).

We also highlight the extent to which this project of our department complies with the main objectives of the Romanian Academy regarding language policy and the promotion of Romanian science and culture at national and international level.

Keywords: *CLRE, e-lexicography, electronic lexicographic corpus, evolution, current state, strategy.*

CLRE

CORPUS LEXICOGRAFIC ROMÂNESC ELECTRONIC.

ÎNCEPUTURI, DEZVOLTARE ȘI PERSPECTIVE

ELENA ISABELLE TAMBA*

1. Introducere

În România s-a simțit necesitatea creării unui corpus lexicografic românesc electronic, ceea ce a reprezentat o preocupare constantă a specialiștilor ieșeni în ultimii cincisprezece ani, în contextul mai larg al informatizării cercetării românești, privite din perspectiva evoluției lexicografiei electronice la nivel internațional¹.

Într-un demers firesc de continuare a eforturilor de creare de resurse lingvistice și lexicografice în format electronic, într-o strategie coerentă pe termen mediu și lung, proiectul CLRE și-a propus, inițial, valorificarea unor rezultate din proiectul complex eDLR, prin utilizarea, ca text de referință pentru aliniere, a *Dicționarului tezaur al limbii române în format electronic*, pentru crearea unui corpus lexicografic românesc.

Astfel, în prezent, în planul de cercetare al Departamentului de Lexicologie – Lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, în cadrul programului de cercetare *Tezaurul lexical al limbii române*, este dezvoltat CLRE. *Corpus lexicografic românesc electronic*, alături de proiectul fundamental *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Litera C.

CLRE reprezintă o colecție electronică de lucrări lexicografice ale limbii române, aliniate la nivel de intrare, care include cele mai importante dicționare, lexicoane etc., de la primele apărute în limba română (de exemplu, *Dictionarium Valachico-Latinum* – cca 1650) până la ultimele publicate. În corpus un loc special este ocupat de *Dicționarul limbii române* (DA/DLR)² – operă lexicografică reprezentativă pentru româna scrisă și vorbită, lucrare unică prin dimensiunea listei de cuvinte și prin subtilitatea analizei lexicului românesc în diacronie.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ Pentru informații suplimentare, vezi Tamba 2014: 265–282. Evoluția informatizării pe plan european este descrisă pe larg în Kirchmeier 2020: 265–282.

² Reluăm, sintetic, câteva informații statistice despre *Dicționarul limbii române* (cunoscut și sub numele de *Dicționarul Academiei* sau *Dicționarul tezaur al limbii române*), cea mai importantă lucrare lexicografică apărută sub egida Academiei Române, a cărui publicare a început acum aproape 115 ani: a apărut în două serii, DA (1907–1944) și DLR (1965–2010), cu un total de 14 tomuri în 37 volume, totalizând cca 18.000 pagini și cca 175.000 intrări.

În CLRE lucrările lexicografice sunt publicate online ca ediții anastatice electronice augmentate, adică reproduceri fidele prin scanare, integrate ca imagini într-o structură XML, împreună cu metadatele despre lucrare, informațiile referitoare la fiecare intrare lexicografică și o serie de completări sau corecturi (ale editorilor CLRE) adnotate.

Modalitatea unitară de publicare a acestor ediții anastatice augmentate în CLRE va face posibilă atât consultarea lor simultană, cât și independentă, în cadrul fiecărei lucrări, în funcție de zona de interes a celui ce utilizează corpusul.

2. Evoluția CLRE³

2.1. CLRE – proiect UEFISCDI, de tip Tinere echipe

Proiectul *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR alinate la nivel de intrare și la nivel de sens* a fost finanțat de UEFISCDI prin competiția „Proiecte de cercetare pentru stimularea tinerelor echipe independente”, pentru perioada iulie 2010–iulie 2013 (cod PN-II-RU-TE-2009-1-246). Echipa de cercetare a fost condusă de CS I dr. Elena Tamba și a fost formată din patru membri: specialiști lingviști (Elena Tamba, Marius-Radu Clim și Ana-Veronica Catană-Spenchiu) și un specialist informatician (Marius Răschip). Așa cum s-a propus în aplicația inițială, dat fiind volumul mare de lucru pentru partea informatică a proiectului, s-a optat pentru colaborarea cu un voluntar, informatician în formare, Mădălin-Ionel Patrașcu, care, în ultimul an al proiectului, l-a înlocuit pe Marius-Iulian Răschip.

Obiectivele generale ale proiectului CLRE din această etapă au fost:

- realizarea unei baze de date care să cuprindă dicționarele esențiale din Bibliografia DLR, alinate la nivel de intrare (și, parțial, ca studiu, la nivel de sens);
- construirea unui mediu de programe care să permită consultarea interactivă a acestui corpus, care să se constituie într-un cadru modern de lucru și de cercetare lexicografică, ușor adaptabil la o diversitate de obiective (de exemplu, corectarea și actualizarea, precum și redactarea viitoarelor ediții ale Dicționarului Academiei);
- realizarea unei liste de cuvinte cvasi-exhaustive, pentru limba română, pornind de la corpusul aliniat;
- creșterea vizibilității activității de cercetare a specialiștilor lingviști și informaticieni, în domeniul limbii române, prin promovarea mijloacelor informatice de prelucrare lingvistică create în proiect.

Pentru realizarea acestui corpus au fost avute în vedere de la bun început următoarele categorii de dicționare:

- dicționare *generale* – de tipul: DA/DLR = *Dicționarul limbii române*, tom I-II, Tipografia ziarului „Universul”, București, Imprimeria Națională, 1907–1944; *Dicționarul*

³ Pentru mai multe informații legate de istoricul și evoluția proiectului CLRE, vezi Tamba 2017a: 221–234, Clim *et al.* 2016: 1611–1622.

limbii române, Serie nouă, tom VI-XIV, București, Editura Academiei, 1965–2010, DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009; MDA = *Micul dicționar academic*. Vol. I-IV. București, Editura Univers Enciclopedic. 2001–2003 ș.a.

– dicționare *auxiliare*, care sunt strâns legate de redactarea dicționarului tezaur – de tipul: Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Sandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin. București, Editura Saeculum I. O., 2002; *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic, 2005 ș.a.

– dicționare *speciale* (enciclopedice ori dicționare tematice), alese după criteriul importanței lor pentru perspectiva diacronică asupra limbii române, ca, de exemplu: *Dicționar enciclopedic*, București, Editura Enciclopedică, 1993–2009; *Lexiconul tehnic român*. I ș.u. Elaborare nouă. București, Editura Tehnică, 1957 ș.u.

O problemă pentru care a fost necesară găsirea unor soluții era legată de diversitatea tipologiei lucrărilor lexicografice avute în vedere pentru CLRE, pentru că acestea sunt scrise în trei tipuri de alfabet (chirilic, de tranziție și latin) și, de asemenea, au diferite tipuri de formatare, de organizare în pagină a materialului lexicografic.

Un obiectiv secundar al proiectului a vizat studierea problemei alinierii la nivel de sens pentru intrările din anumite dicționare (eDTLR⁴, TDRG⁵). Modelul de aliniere la nivel de sens se baza într-o primă etapă pe lematizarea câmpurilor definiției. Pe baza acestui rezultat intermediar se comparau sensurile din definițiile-țintă din cele două dicționare. S-a observat că o rafinare a acestei metode ar fi folosirea alinierilor la nivel de intrare existente în proiectul CLRE, deoarece, prin lematizare simplă, se pot depăși problemele legate de morfologie, sinonimie etc. Concret, fiecare termen din cadrul unui sens ar putea fi adus la conceptul central al grupului de aliniere. Acest obiectiv din proiectul CLRE – din etapa TE – este un punct asupra căruia se va reveni și va fi dezvoltat pe măsură ce proiectul va avansa în anii următori.

Proiectul CLRE avea și un alt un rezultat preconizat, reprezentat de lista de cuvinte obținută pe baza dicționarelor cercetate.

Pentru o descriere mai detaliată a metodei de lucru din acea perioadă inițială de dezvoltare a proiectului CLRE, vezi *infra*, subcapitolul legat de *Prelucrarea datelor lexicografice din proiectul Corpus lexicografic românesc electronic. CLRE*. Practic, în

⁴ eDTLR – *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic* – proiect complex desfășurat în perioada 2007–2010, cu finanțare CNMP, având ca principal scop achiziționarea integral în format electronic a *Dicționarului Tezaur al limbii române*, ca rezultat al retrodigitalizării. Pentru mai multe informații legate de istoricul și evoluția acestui proiect, vezi Haja 2017: 203–219.

⁵ TDRG – versiunea electronică a dicționarului TDRG³, ce poate fi consultat la adresa: <https://tdrg.solirom.ro/>. Cea de-a treia ediție a fost digitizată, după modelul eDTLR, într-un proiect de colaborare între Universitatea „Albert-Ludwigs” din Freiburg (Germania) și Academia Română.

interfața creată în această fază, se oferea publicului-țintă posibilitatea de a consulta informațiile legate de cuvintele-titlu printr-o vizualizare la nivel global (din toate lucrările lexicografice introduse în corpus) sau dintr-una singură, în funcție de zona de interes. Cele două metode de consultare permiteau două tipuri de căutare⁶:

– după prima literă

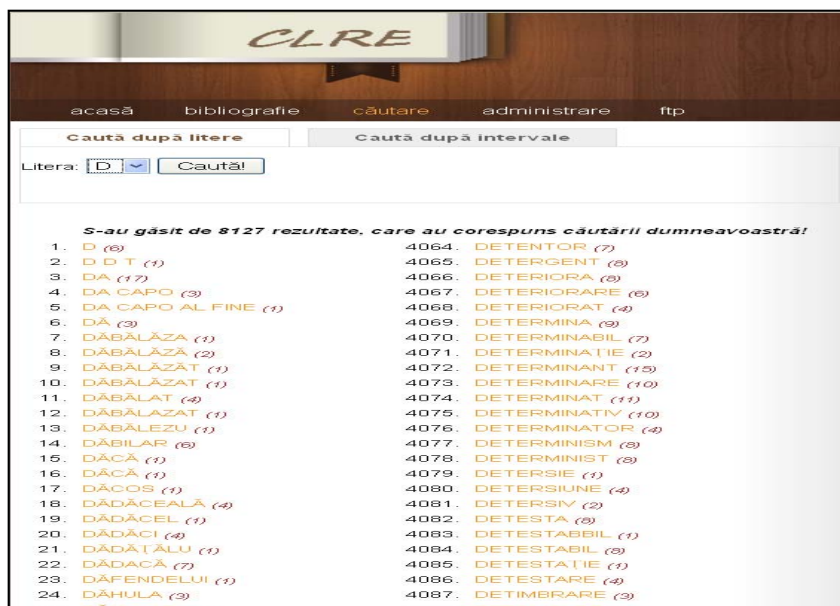


Figura 1. Consultare după prima literă (D)

– după cuvinte întregi ori intervale / expresii regulate.

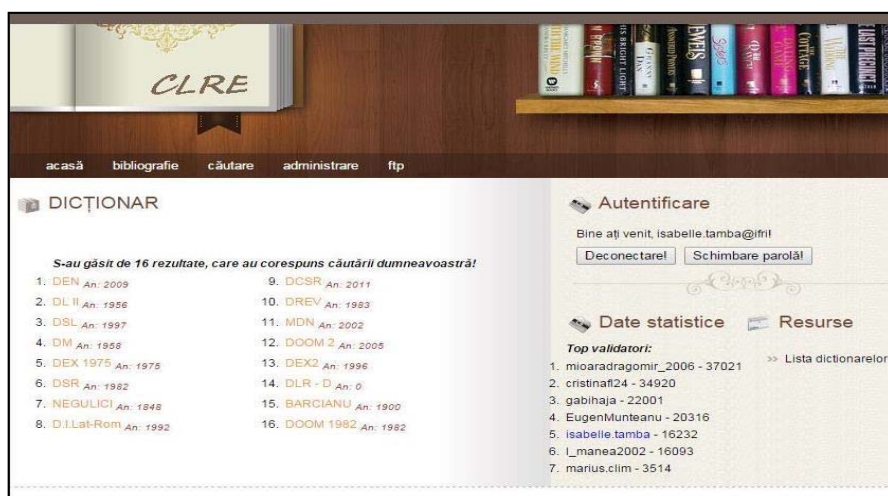


Figura 2. Consultare după cuvinte întregi (cuvântul Dicționar)

⁶ Precizăm că următoarele capturi de ecran din prima interfață de consultare CLRE (din etapa TE) au fost preluate din textul Tamba 2017a: 221-234.

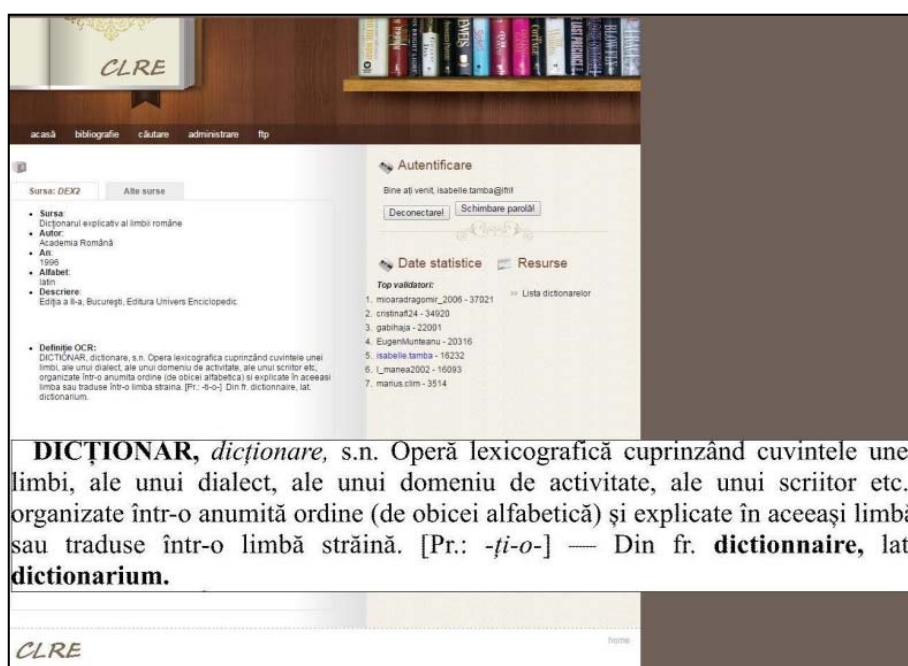


Figura 3. Afișarea rezultatelor pentru cuvântul Dictionar în DEX

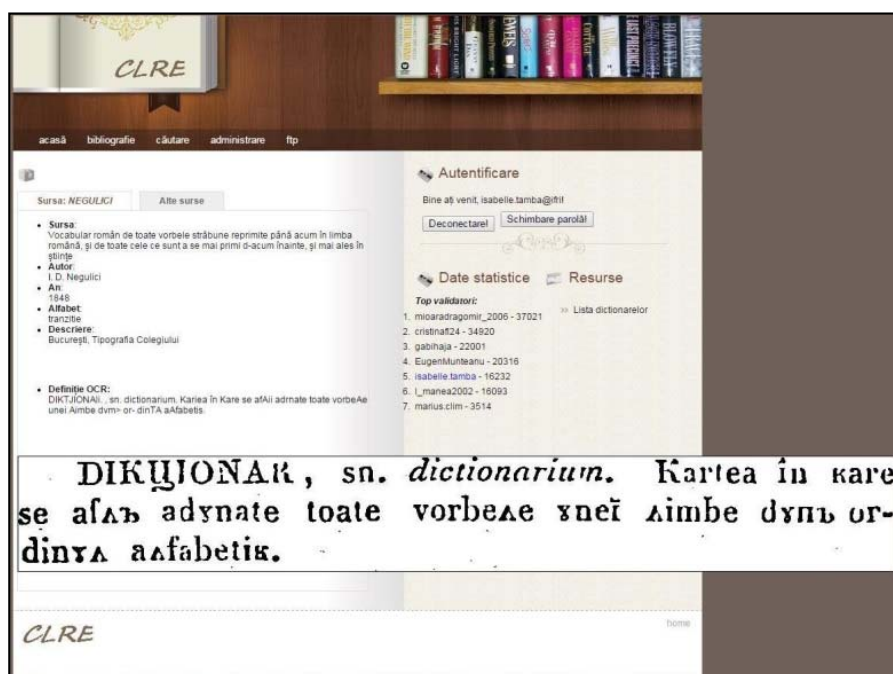


Figura 4. Afișarea rezultatelor pentru cuvântul Dictionar într-un dictionar în alfabet de tranziție

După cum se poate observa din imaginile de mai sus, în această primă variantă a platformei CLRE se puteau face interogări la nivelul cuvintelor-titlu, rezultatul căutării permițând vizualizarea intrării de dicționar în format imagine. Utilizatorul putea vedea, de asemenea, și informații privitoare la lucrarea lexicografică din care făcea parte acel cuvânt.

Respectarea legislației în vigoare în ceea ce privește proprietatea intelectuală a reprezentat (și încă) reprezintă o altă problemă de care se leagă posibilitatea accesării pe site-ul CLRE a materialelor obținute prin proiect. De aceea, într-o primă fază, s-a optat pentru accesul doar al specialiștilor, pe bază de conturi create special.

În cadrul proiectului CLRE din acea perioadă a fost inițiat un Workshop anual al Departamentului de Lexicologie – Lexicografie de la Institutul ieșean, cu titlul *Lexicografia academică românească. Provocările informatizării*, care în 2021 a ajuns la a 10-a ediție și s-a transformat, datorită amplorii pe care a căpătat-o, într-un Colocviu internațional⁷.

O componentă extrem de importantă a proiectului a fost legată de crearea unei tinere echipe de lucru, acesta fiind unul dintre scopurile implicite ale grantului. Acest lucru s-a realizat pe deplin, la ora actuală putând vorbi de o veritabilă echipă, extinsă, la nivelul întregului departament, bine sudată și bine pregătită, capabilă să propună proiecte viitoare în care să se continue direcțiile de cercetare din proiectele anterioare. De asemenea, prin implicarea unor voluntari în activitățile colaborative din proiect, au putut fi formați parțial și aceștia, și, ținând cont de efortul și de pregătirea lor, am putut și vom mai putea selecta dintre colaboratori noi membri în echipe de cercetare.

Proiectul CLRE, încă din faza inițială, a permis și permite și stabilirea de legături cu specialiști din alte centre / țări, dar și cu alte proiecte – pe de o parte, cu eDTLR, cu a treia ediție informatizată a dicționarului TDRG, pe de altă parte, cu ENeL⁸, cu *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom – www.atilf.fr/DERom/) ș.a. Astfel, grație diseminării internaționale a rezultatelor proiectului CLRE, România a devenit partener în acțiunea COST ENeL. *European Network of eLexicography* (www.elexicography.eu), prin care s-a urmărit crearea unei rețele pan-europene de resurse lexicografice atât pentru uzul academic, cât și pentru publicul larg, CLRE fiind inclus în portalul dicționarelor europene (<http://www.dictionaryportal.eu/en/>):

⁷ Programul ultimei ediții poate fi consultat la adresa: https://www.philippide.ro/pages/simpozioane/2021/Program%20Colocviu%20Lexicografie%202021_27-28_mai.pdf.

⁸ Pentru informații detaliate legate de proiectul ENeL, vezi Clim 2017: 253–261.

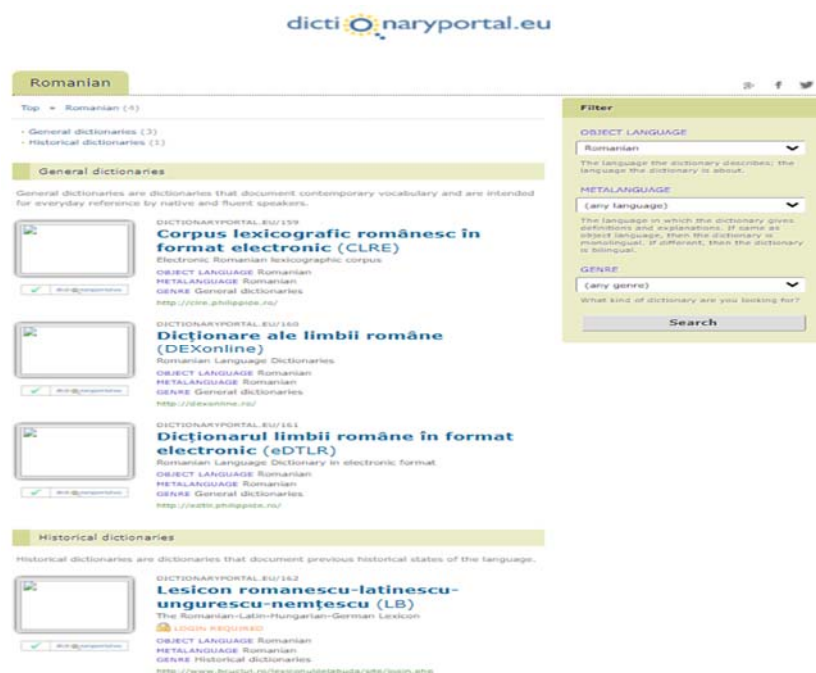


Figura 5. Captură de ecran cu pagina dedicată limbii române din portalul dicționarilor europene

Aceste colaborări vin să confirme importanța corpusului lexicografic creat prin proiectul CLRE pentru studiul limbii române în țară și în străinătate.

2.2. CLRE – 2014–2018

O componentă esențială a acestui proiect a fost legătura directă dintre CLRE și procesul de realizare a *Dicționarului limbii române*, realizat sub egida Academiei Române.

Astfel, după încheierea finanțării din partea UEFISCDI, CLRE, devenit *Corpus lexicografic românesc electronic*, a intrat în Planul de cercetare al Academiei Române, ca al doilea proiect din programul *Tezaurul lexical al limbii române* pentru Departamentul de Lexicologie - Lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, în anul 2014. Legătura indisolubilă dintre CLRE și *Dicționarul tezaur al limbii române* este subliniată și de faptul că dicționarele, lexicoanele, glosarele, vocabularele etc. avute în vedere pentru publicarea în corpus sunt alese din Bibliografia *Dicționarului Academiei*.

În momentul includerii în planul de cercetare al Academiei Române, colectivul de cercetare era format din lexicografii: Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, alături de informaticianul Mădălin-Ionel Patrașcu, care a fost înlocuit din decembrie 2019 de Claudius Teodorescu. Ulterior, în iulie 2015, echipei de lexicografi i s-a alăturat și Alina-Mihaela Bursuc.

În această etapă s-au continuat activitățile de scanare, de procesare a imaginilor, de validare și de revizie a lucrărilor lexicografice din Lista inițială de dicționare, abordându-se,

ca modalitate de lucru, modelul utilizat în prima variantă a proiectului CLRE. De asemenea, s-a luat decizia de a fi digitizat dicționarul tezaur al Academiei Române în maniera CLRE.

2.3. CLRE – etapa actuală

De la sfârșitul anului 2019, CLRE a intrat într-o nouă etapă de dezvoltare, prin crearea unei noi interfețe de lucru, cu instrumente diferite de adnotare și de transcriere, cu un alt mod de administrare a colecției de imagini, cu principii de stocare și de transcriere revizuite, această interfață permițând, pe de o parte, gestionarea imaginilor și, pe de altă parte, transpunerea în format digital a cuvintelor-titlu și a indicațiilor lexico-gramaticale. Astfel, noua interfața de lucru, creată de informaticianul Claudius Teodorescu, permite adăugarea accentelor pentru cuvintele-titlu, a categoriei lexico-gramaticale, precum și a formei pentru indexare și căutare în site-ul web al proiectului (vezi *infra*, subcapitolul legat de *Prelucrarea datelor lexicografice din CLRE...*).

De asemenea, s-a creat o altă secțiune a interfeței, în care utilizatorul poate face căutări în baza de date, la nivel de cuvânt-titlu și i se afișează pagina (sau paginile) de dicționar corespunzătoare ca imagini (<https://clre.solirom.ro/>).

O schimbare esențială în această etapă a proiectului CLRE este legată de faptul că interfața de administrare este integrată pe o platformă de lucru nouă (<https://solirom.ro>), care include atât instrumentele de lucru (partea în care au acces doar cercetătorii care dezvoltă corpusul), cât și resursele filologice în general, și lexicografice în special, în format electronic (la care are acces publicul interesat).

Unul dintre avantajele oferite de noua arhitectură a CLRE (colecție de imagini însoțite de informații complementare ierarhizate) este că permite publicarea online a volumelor și consultarea facilă a dicționarelor din corpus.

Practic, principalele obiective ale proiectului CLRE în etapa actuală au în vedere:

- realizarea celui mai mare corpus diacronic digital de dicționare ale limbii române, aliniat la nivel de cuvânt-titlu, pentru început, corpus format din lucrări lexicografice din Bibliografia DLR digitalizate (transpuse din format clasic, pe hârtie, în format digital) și din dicționare digitizate (create în format electronic editabil);
- promovarea lucrărilor lexicografice realizate sub egida Academiei Române, Secția de Filologie și Literatură;
- oferirea informației din CLRE cu acces liber pentru publicul larg. Plecând de la faptul că politica lingvistică din România a început să devină mai clară, s-au găsit mijloacele potrivite pentru a putea oferi accesul liber la informațiile din corpus tuturor celor interesați de lucrări lexicografice în limba română.

Până în acest moment, baza de date CLRE cuprinde o colecție de pagini scanate, cu adnotări, în diverse faze de lucru, din 124 de volume, în cadrul căreia fiecărei pagini/imagini îi sunt atribuite intrări (cuvinte-titlu) adnotate ca leme sau variante și

fiecărei pagini/imagini îi sunt atașate metadate (referitoare la lucrarea din care face parte, numărul paginii, tipul de pagină – pagini anterioare, cuprins, pagini posterioare).

În septembrie 2021 a fost publicat primul volum digitizat în CLRE: *Dicționarul limbii române* (DA), *Literele A–B*⁹, cuprinzând aproximativ 8500 intrări (<https://clre.solirom.ro/>). Alegerea acestui volum se explică prin faptul că, pe de o parte, este primul din seria veche a *Dicționarului Academiei*, iar pe de altă parte, prin paralelismul cu publicarea online a primei fascicule digitizate din *Litera A (A – ABZIȚUI)*, ediția a II-a a DLR, realizată de echipa de lexicografi de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română (<https://dlri.ro/>).

Primul volum publicat online în CLRE reprezintă, practic, o ediție electronică de tip anastatic augmentată (cu minime intervenții legate de numerotarea omonimelor, de formă grafică pentru căutare, iar în etape ulterioare, cu corecturi pentru erorile evidente de natură lexico-gramaticală sau tipografice).

În cele ce urmează prezentăm pe scurt interfața de consultare a CLRE (<https://clre.solirom.ro/>).

Aceasta include, pe lângă zona dedicată căutării în corpus, și o prezentare a corpusului – cu un istoric al proiectului, informații despre echipă¹⁰, publicații legate de CLRE și statistici –, o listă a dicționarelor incluse până în prezent sau care urmează să fie introduse în corpus, precum și un *Ghid de utilizare*.

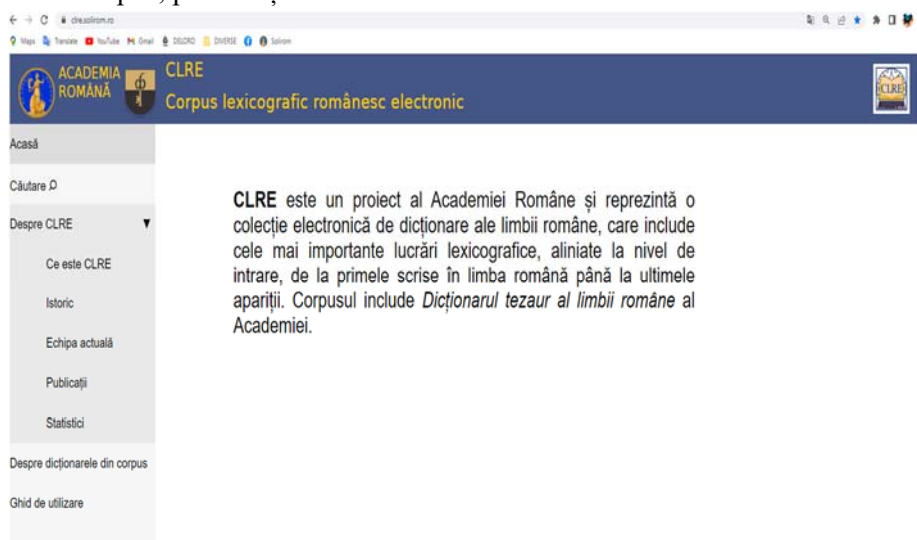


Figura 6. Interfața CLRE

⁹ *Dicționarul limbii române*. [DA] [Sub conducerea lui Sextil Pușcariu]. Tomul I. Partea I: A–B. Academia Română. Întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Majestății Sale Regelui Carol I. București, Librăriile Soccec & Comp. și C. Sfetea, 1913, LXX + 716 p.

¹⁰ În unele dintre activitățile CLRE au fost implicați și masteranzi (în cadrul practicii de specialitate) și colaboratori externi, ale căror nume se vor regăsi pe site-ul corpusului.

Interfața CLRE permite, deocamdată, căutarea simplă, după cuvântul-titlu:



Figura 7. Căutare după cuvântul-titlu

Se pot face căutări și în lista integrală, organizată după prima literă.



Figura 8. Căutare după prima literă

Pe măsură ce corpusul se va dezvolta și tot mai multe lucrări lexicografice în ediții electronice augmentate vor fi accesibile publicului, se vor crea noi facilități de consultare

pentru publicul-țintă. O etapă esențială ce urmează a fi implementată este alinierea cu eDTRL, în momentul în care vor fi accesibile rezultatele finale.

CLRE vs Corpora lexicografice europene

Prin concepție, prin similaritatea în ceea ce privește abordarea tehnică și prin dimensiunile avute în vedere, *Corpusul lexicografic românesc electronic* poate fi comparat cu alte corpora lexicografice europene:

– *Das Wörterbuchnetz* – o colecție de 36 de dicționare în format electronic, creată la Universitatea Trier din Germania (<https://www.woerterbuchnetz.de/>);

– *Diccionarios de la lengua española* – bază de date care conține dicționarele editate și publicate de Real Academia Española (<https://www.rae.es/obras-academicas/diccionarios>).

3. CLRE – perspective

În linia eforturilor de punere în practică a politicii lingvistice a Academiei Române și a obiectivelor privind promovarea culturii naționale în țară și la nivel internațional și a diseminării rezultatelor cercetării din cadrul institutelor academice, publicarea online în CLRE, în variante electronice anastatice augmentate, a unor lucrări lexicografice din Bibliografia *Dicționarului tezaur al limbii române* reprezintă o etapă extrem de importantă.

Corpusul lexicografic românesc electronic (CLRE) reprezintă pentru cercetătorii lingviști, lexicografi sau nu, un instrument de lucru indispensabil, mult timp așteptat, foarte util pentru studiul limbii române, în special, și al studiilor comparative, în general, instrument prin care devin accesibile informațiile cuprinse în diverse lucrări lexicografice scrise în limba română, de la primele apariții (lexicoane, glosare, vocabulare etc.) până la ultimele publicații din acest domeniu.

Fiecare volum publicat online în CLRE reprezintă o ediție de tip anastatic digitală emendată la nivelul cuvântului-titlu și al descrierii lexico-gramaticale și augmentată cu informațiile adăugate prin adnotare (cu minime intervenții ale editorilor CLRE legate de numerotarea omonimelor, de formă grafică pentru căutare, iar în etape ulterioare, cu corecturi pentru erorile evidente de natură lexico-gramaticală sau tipografică)¹¹. Astfel, cercetătorii implicați în dezvoltarea CLRE au dublu statut:

- autori ai CLRE ca resursă lexicografică electronică de sine-stătătoare,
- editori în CLRE, adică editori ai fiecărei ediții anastatice electronice augmentate reprezentate de fiecare volum inclus în corpus. De asemenea, în proiectul fundamental *Dicționarul limbii române (DLR). Serie nouă. Litera C*, ei sunt și coautori ai DLR², ediție redactată direct în format electronic.

¹¹ Pentru o descriere mai detaliată a acestui tip de ediție anastatică digitală, emendată și augmentată, vezi *supra*, Preambulul acestei secțiuni din volum.

Practic, *Dicționarul Tezaur al limbii române* are trei variante electronice, grație unor proiecte de informatizare complementare:

- digitizarea formei tipărite (DA/DLR), prin proiectul eDTLR (prin scanarea, OCR-izarea, corectarea, parsarea și introducerea într-o platformă de consultare, care permite căutări complexe, în întregime în corpul fiecărui articol lexicografic);

- digitizarea formei tipărite, prin proiectul CLRE (prin scanarea și prelucrarea în cadrul platformei CLRE, ce permite deocamdată consultări la nivel de cuvânt-titlu și afișarea imaginilor paginilor de dicționar);

- digitalizarea ediției a II-a din DLR (a se vedea prima fasciculă din litera A, publicată on-line de lexicografia bucureșteni în luna mai 2021 – redactare făcută integral direct într-un program de scriere de dicționar).

Unul dintre meritele CLRE este legat și de formarea de specialiști cu experiență în acest domeniu atât de efervescent, dar și de crearea de echipe de lucru care pot să dezvolte noi proiecte de cercetare.

Într-o strategie de cercetare pe termen mediu și lung, dezvoltarea CLRE, corelată cu alte direcții de creare a unor resurse electronice, reprezintă un punct de plecare și un cadru (prin crearea unor metode de lucru speciale) pentru cercetări viitoare, ca, de exemplu, realizarea altor proiecte lexicografice – noi dicționare specializate (tematice, etimologice etc.) sau editarea / reeditarea în format electronic a unor lucrări lexicografice; dezvoltarea de aplicații care să permită dezambiguizarea semantică a cuvintelor; corelarea cu alte resurse lingvistice sau multimedia (după modelul celor existente pe plan internațional)

Prin devoltarea sa, CLRE situează lexicografia academică românească la un nivel comparabil cu lexicografia internațională și permite legătura cu proiecte lexicografice din străinătate (de exemplu, cu DÉRom) sau includerea României în sfera de interes a marilor rețele lexicografice internaționale (vezi ENeL: *European Network of e-Lexicography*).

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

CLRE = *Corpus lexicografic românesc electronic*, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași, Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, autori: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudius Teodorescu, publicație electronică, 2021–prezent (<https://clre.solirom.ro/>).

DA = *Dicționarul limbii române*. (Academia Română). Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I (A–B), Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913 (<https://clre.solirom.ro/>); Partea II (C), București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Partea III. Fascicula I: D–De, București, Universul Intreprindere Industrială a Statului, 1949; Tomul II. Partea I (F–I), București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; Partea II (J–Lacustru), București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Partea II. Fascicula II: Ladă–Lepăda, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; Partea II. Fascicula III: Lepăda–Lojniță; București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948.

DÉRom = Buchi, Eva / Schweickard, Wolfgang (dir.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DERom)*, Nancy, ATILF; publication électronique, 2008–présent (<http://www.atilf.fr/DERom>).

DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. [Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă]. Academia Română. Tomul I, Partea a 3-a. Litera *D*. *D-Deînmulțit*, 2006; Tomul I, Partea a 4-a. Litera *D*. *Deja – Deținere*, 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera *D*. *Deținut – Discopotiriu*, 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera *D*. *Discord–Dyke*, 2009; Tomul I. Partea a 7-a: Litera *E*. *E–Erzaț*, 2009; Tomul I. Partea a 8-a: Litera *E*. *Es–Ezredeș*, 2010; Tomul IV. Litera *L*. *L–Lherzolită*, 2008; Tomul V. Litera *L*. *Li–Luzulă*, 2008; Tomul VI. Litera *M*, 1965; Tomul VII. Partea 1: Litera *N*, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a: Litera *O*, 1969; Tomul VIII. Litera *P*. Partea 1: *P–Păzui*, 1972; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 2-a: *Pe–Pînar*, 1974; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 3-a: *Pînă–Pogribanie*, 1977; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 4-a: *Pogrijenie–Presimțire*, 1980; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 5-a: *Presin–Puzzolană*, 1984; Tomul IX. Litera *R*, 1975; Tomul X. Litera *S*. Partea 1. *S–Sclabuc*, 1986; Tomul X. Litera *S*. Partea a 2-a: *Scladă–Semînțarie*, 1987; Tomul X. Litera *S*. Partea a 3-a: *Semn–Sîveică*, 1990; Tomul X. Litera *S*. Partea a 4-a: *Slab–Sponghios*, 1992; Tomul X. Litera *S*. Partea a 5-a: *Spongiar–Swing*, 1994; Tomul XI. Partea 1: Litera *Ș*, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a: Litera *T*. *T–Tocăliță*, 1982; Tomul XI. Partea a 3-a: Litera *T*. *Tocăna–Twist*, 1983; Tomul XII. Partea 1: Litera *Ț*, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a: Litera *U*, 2002; Tomul XIII. Partea 1: Litera *V*. *V–Veni*, 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a: Litera *V*. *Venial–Vizurină*, 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a: Litera *V*. *Viclă–Vuzum*. *Literele W, X, Y*, 2005; Tomul XIV. Litera *Z*, 2000, București, Editura Academiei Române.

DLR² = *Dicționarul limbii române* (DLR). Ediția a doua, revizuită și adăugită. Tomul I. Litera *A*. Fascicula 1 (*A–Abzițui*). [Redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu]. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Academiei Române, 2021 (<https://dlri.ro/>).

TDRG³ = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch (Dicționar român-german)*, ediția a treia, revăzută și adăugită de Paul Miron și Elsa Lüder, vol. I–III überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder. Band I–III. Cluj-Napoca, Clusium, 2000, 2003, 2005 (<https://tdrg.solirom.ro/>).

B. Lucrări de referință

Clim 2017 = Marius-Radu Clim, *ENEL – European Network of e-Lexicography (2013–2017)*, în vol. Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 253–261.

Clim *et al.* 2016 = Marius-Radu Clim, Elena Tamba, Ana-Veronica Catană Spenchiu, Mădălin Patrașcu, *CLRE. Corpus lexicographique roumain essentiel. 100 dictionnaires de la langue roumaine alignés au niveau de l'entrée et, partiellement, au niveau du sens*, în vol. Éva Buchi, Jean-Paul Chauveau, Jean-Marie Pierrel (éd.), *Actes du XXVII^e Congrès international de linguistique et de philologie romanes* (Nancy, 15–20 juillet 2013), Strasbourg, ÉLiPhi, vol. 2, Section 16, p. 1611–1622 și online: <http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-16.html>.

- Haja 2017 = Gabriela Haja, *eDTLR. Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic (2007–2010)*, în vol. Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 203–219.
- Kirchmeier 2020 = Sabine Kirchmeier, *Trends in European Language Policies with a view to Language Technology*, în „Standard Language/ Bendrinè Kalba”, 93 (2020), <http://journals.lki.lt/bendrinekalba>.
- Tamba 2014 = Elena Tamba, *La lexicografía Rumana. Historia y Actualidad*, în Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane, María Dolores Sánchez Palomino (eds.), *Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica. Volumen I*, Berlin, De Gruyter, p. 265–282.
- Tamba 2017a = Elena Isabelle Tamba, *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și la nivel de sens*, în vol. Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2017, p. 221–234.
- Tamba 2017b = Elena Isabelle Tamba, *Informatizarea lexicografiei academice românești*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească: studii, proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 145–155.
- Tamba Dănilă *et al.* 2012 = Elena Tamba Dănilă, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, Mădălin Patrașcu, în vol. R. Vatvedt Fjeld, J. Matilde Torjusen (eds.), *The Evolution of the Romanian Digitalized Lexicography. The Essential Romanian Lexicographic Corpus*, Proceedings of the 15th EURALEX International Congress, 7–11.08.2012, Oslo, Press Representales, UiO; p. 1014–1017; http://www.euralex.org/proceedings-toc/euralex_2012/.

CLRE. ELECTRONIC ROMANIAN LEXICOGRAPHIC CORPUS. BEGINNING, DEVELOPMENT AND PERSPECTIVES

ABSTRACT

In this paper we did focus on the evolution of the CLRE project, from the beginning to the current phase, with the highlight of future development. Considering the efforts to implement the language policy of the Romanian Academy and the promotion of Romanian science and culture at national and international level, online publication in CLRE, in augmented electronic anastatic versions, of lexicographic works from the Bibliography of the *Dictionary of the Romanian language* represents an extremely important phase. Each lexicographic work in CLRE is an augmented emendated anastatic edition, in the sense of faithful reproduction by scanning, the specific difference being the integration of the resulting image collection in an .xml structure that also includes metadata about the work, information on each title-word and annotated additions or corrections (made by CLRE editors).

In a medium- and long-term research strategy, the development of CLRE, coupled with other directions for the creation of electronic resources, is a starting point and a framework (by creating special working methods) for future research. CLRE places the Romanian academic lexicography at a level comparable to the international lexicography and allows the connection with lexicographic projects from abroad and the inclusion of Romania in the sphere of interest of the great international lexicographic networks.

Keywords: *CLRE, electronic lexicographic corpus, e-lexicography, beginning, development, perspectives.*

DIGITALIZAREA RESURSELOR LEXICOGRAFICE ÎN PROIECTUL CLRE

MARIUS-RADU CLIM*
CLAUDIUS TEODORESCU**

1. Modalități de lucru în etapele anterioare

Proiectul *CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic* și-a propus, încă din etapa sa inițială, crearea unei baze de date cu dicționare românești în format digital. Aceste dicționare au fost selectate din bibliografia *Dicționarului limbii române* (DLR), deoarece sunt reprezentative atât pentru istoria limbii române, cât și pentru a realiza o listă de cuvinte românești din alinierea acestor dicționare. Nu au fost introduse toate dicționarele din Bibliografie, ci au fost selectate cele mai reprezentative din punct de vedere istoric și lexicografic, fiind apoi incluse în trei categorii:

- dicționare generale, cum ar fi: *Dicționarului limbii române* (DLR), *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), *Micul dicționar academic* (MDA), *Dicționarul limbii române literare contemporane* (DL);
- dicționare auxiliare, necesare redactării dicționarului tezaur al Academiei Române, de exemplu: *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM), *Dicționarul etimologic al limbii române* de Alexandru Ciorănescu;
- și dicționare speciale sau enciclopedii care oferă o perspectivă diacronică asupra limbii, cum ar fi: *Lexiconul tehnic român* (LTR), *Dicționarul enciclopedic ilustrat* (CADE) de Ion-Aurel Candrea.

În prima etapă a proiectului¹ s-a preferat realizarea a două tipuri de liste de cuvinte: una generată pentru fiecare dicționar în parte și una globală în care termenii sunt aliniați la nivel de intrare. Astfel, cercetătorii interesați puteau accesa fie o listă, fie cealaltă în funcție de necesități.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

** Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2 / Facultatea de Litere, Universitatea „Transilvania” din Brașov, B-dul Eroilor, nr. 25.

¹ Pentru mai multe detalii despre prima etapă a proiectului – intitulată *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare aliniate la nivel de intrare și parțial la nivel de sens* – vezi Tamba 2017.

Prima fază a proiectului a presupus scanarea dicționarilor selectate. Pentru această etapă a fost achiziționat un scanner cu platan în forma literei V, de format A3, care permite scanarea tuturor tipurilor de dicționare. Fiind preocupați de realizarea unei baze de date cu dicționare selectate dintre lucrările tipărite începând cu secolul al XVII-lea până astăzi, am constatat că formatul dicționarilor este foarte divers. Scanarea în forma literei V este utilă mai ales în cazul dicționarilor vechi, căci previne deteriorarea acestora, dar și în cazul lucrărilor legate strâns la mijloc, căci nu permite o deschidere totală care ar duce la ruperea cotorului.

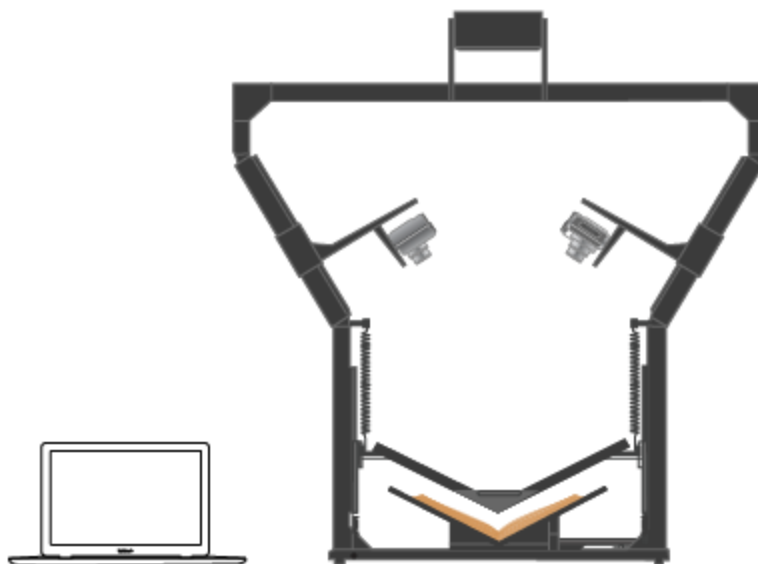
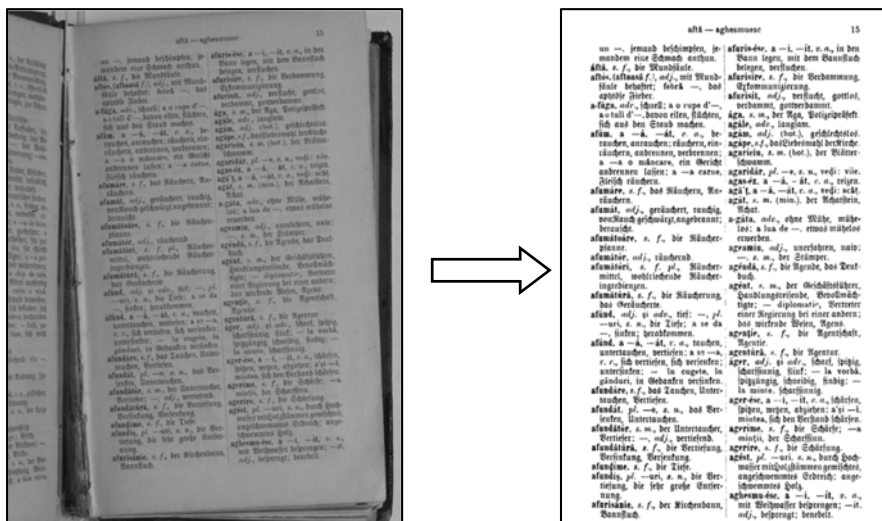


Figura 1. *Scannerul Atiz face-up BookDrive DIY*

Scannerul Atiz face-up BookDrive DIY achiziționat permite realizarea de scanări pe fiecare pagină, prin fotografierea acestora cu ajutorul a două camere digitale DSLR Canon EOS 550D, prevăzute cu obiective atât pentru dicționarele mai mari, cât și pentru cele în format A5 sau chiar mai mici. Imaginile scanate sunt salvate separat, cu extensii diferite pentru paginile pare și cele impare, întrucât programul de scanare permite setarea individuală a fiecărei camere digitale, ceea ce favorizează optimizarea scanărilor și o prelucrare cât mai bună a acestora.

Un dicționar astfel scanat este aranjat cu ajutorul programului de prelucrare al scannerului. Prin această operație fiecare pagină este curățată, sunt eliminate imaginile albe, este îndreptat textul și sunt eliminate petele din afara spațiului de text. Imaginile astfel curățate sunt salvate în formatul dorit, putând fi asamblate într-un document *.pdf sau pot fi prelucrate pentru etapele ulterioare.

Figura 2. Procesarea paginilor scanate²

În funcție de tipul de dicționar scanat, s-a urmărit și recunoașterea optică a caracterelor, folosind produsul software ABBYY. S-a preferat versiunea ABBYY FineReader Engine SDK, ce permite prelucrarea a 10.000 pagini format A4 pe lună. În acest proces au apărut cele mai multe dificultăți legate de forma literelor, de structura paginii dicționarului, de alfabetul în care a fost scris, de calitatea hârtiei și de formaterile intrărilor.

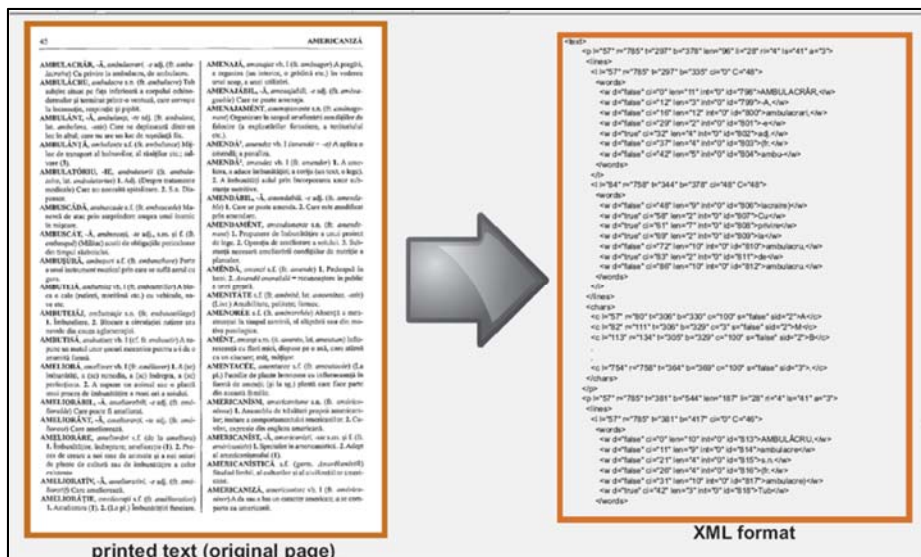


Figura 3. Prelucrarea datelor prin ocerizare cu Abby FireReader 9

Pe lângă aceste informații au fost salvate și metadate, adică detalii bibliografice despre dicționarele scanate.

² Precizăm că figurile de la nr. 2 la nr. 8 au fost preluate din textul Tamba 2017: 221–234.

După această etapă, a urmat cea de identificare și de segmentare a intrărilor de dicționar, cu ajutorul unui parser. Această selectare automată a cuvintelor-titlu a fost apoi validată și corectată de lingviști cu ajutorul unei interfețe, special create în acest scop. Prin acest demers fiecare intrare din dicționar a fost verificată, corectată și segmentată.

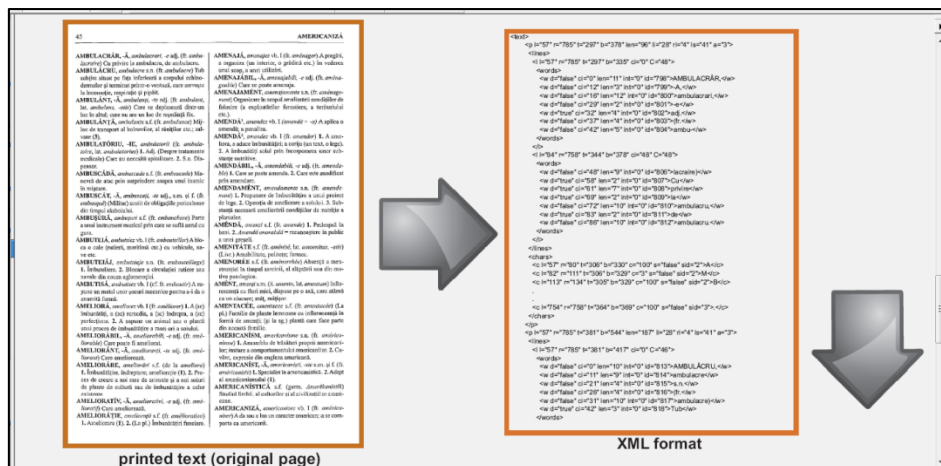


Figura 4. Pagina scanată în stânga și transcrierea paginii, în format XML, în dreapta.

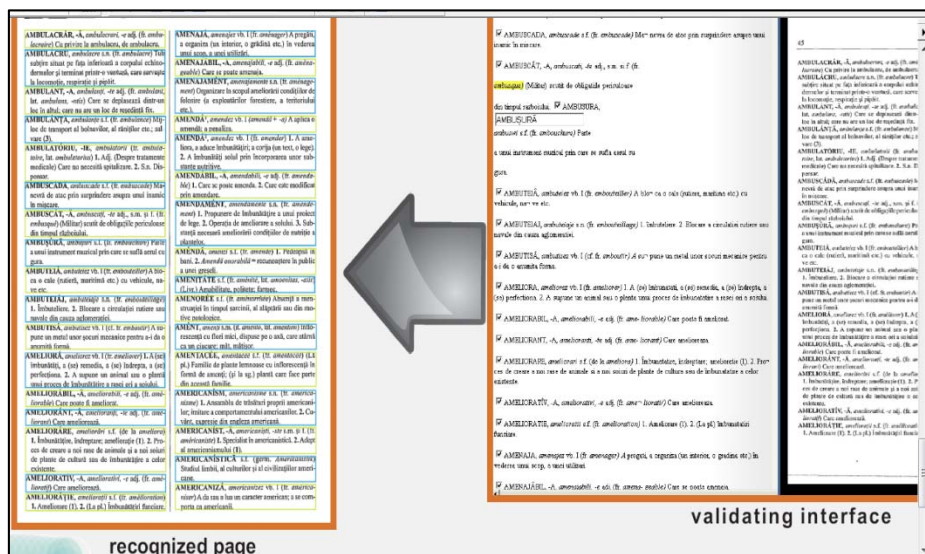


Figura 5. Validarea parsării la nivel de intrare

O activitate separată a fost necesară pentru validarea intrărilor din dicționarele scrise în alfabet chirilic sau de tranziție. Astfel, cuvintele-titlu au fost transliterate și introduse manual în interfață, având termenii transcriși cu alfabet latin, iar porțiunea aferentă cuvântului selectat fiind afișată neocerizată, în format imagine.

Ultima fază în această etapă a CLRE a constituit-o realizarea, în baza de date a fiecărui dicționar, a corelațiilor dintre cuvântul-titlu validat și corectat, textul parsat în XML și imaginea scanată, după cum se poate vedea și în imaginile următoare:

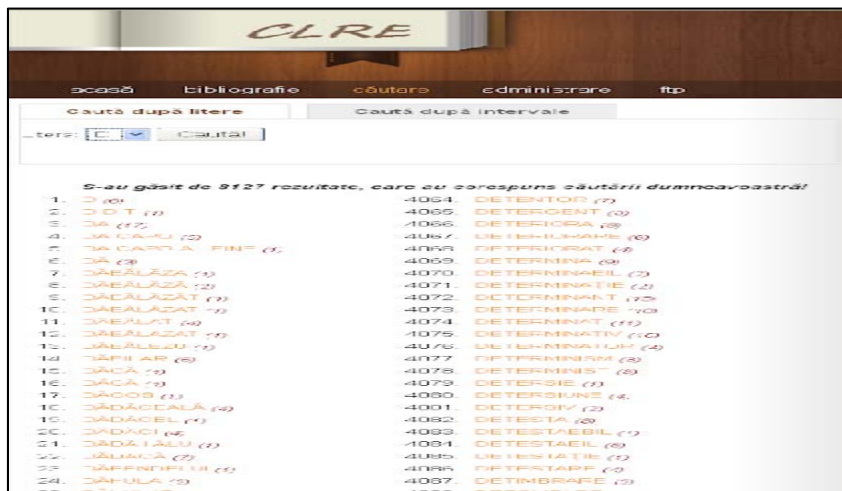


Figura 6. Afișarea rezultatelor unei căutări pentru litera D în interfața proiectului CLRE

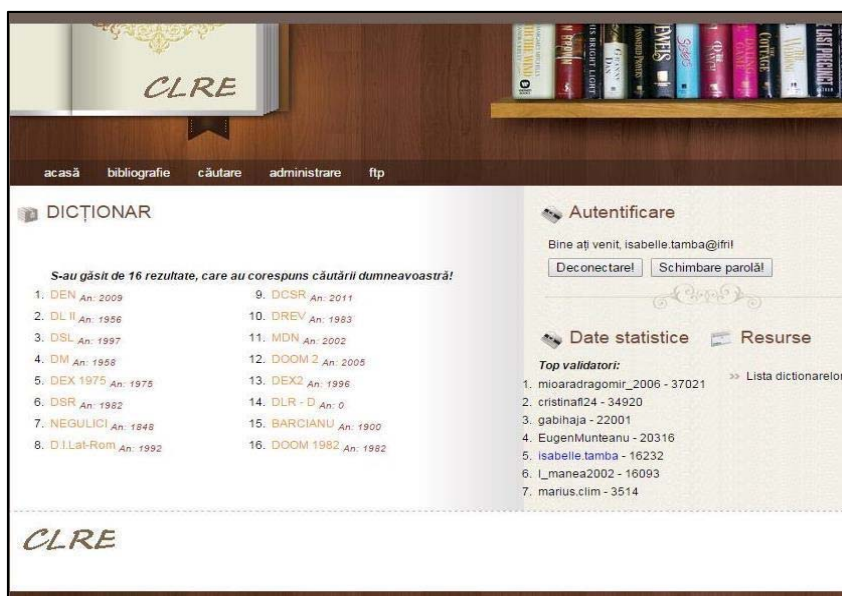


Figura 7. Rezultate căutării pentru cuvântul-titlu DICTIONAR

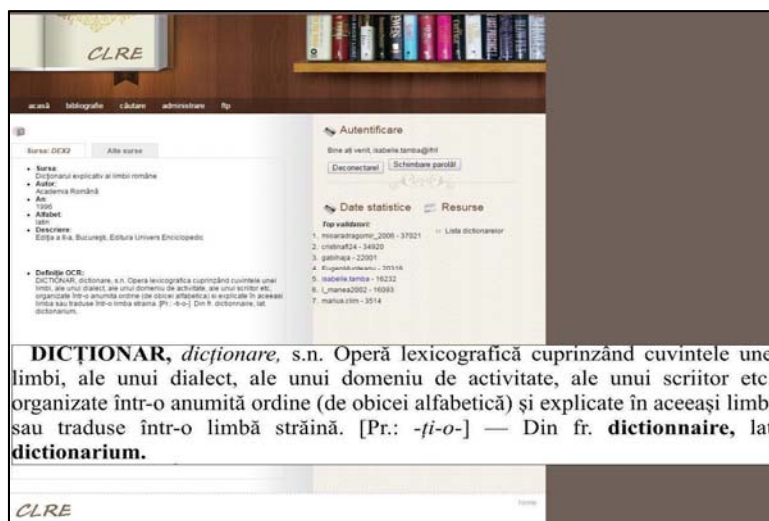


Figura 8. Afișarea intrării DICȚIONAR în DEX² (1996)

Prin acest demers se poate obține lista de dicționare care conțin cuvântul căutat, utilizatorul putând vizualiza într-un dicționar ales, atât cuvântul în format imagine, varianta recunoscută de programul de ocerizare, cât și informațiile bibliografice despre dicționarul sursă.

Această primă etapă a CLRE a arătat, în primul rând, funcționalitatea unui asemenea demers și marele avantaj de a avea atâtea dicționare într-un singur loc. Pe de altă parte, erorile de parsare, volumul imens de lucru și legislația privitoare la proprietatea intelectuală au fost piedici în calea definitivării acestei baze de date. Totuși, datorită utilității unei astfel de inițiative, acest proiect a fost continuat³ prin crearea unei echipe de cercetare mult mai numeroasă și prin implicarea voluntarilor și colaboratorilor în diferite etape de lucru.

2. Modalități actuale de lucru

Așadar, modalitatea actuală de lucru în CLRE presupune, în primul rând, recuperarea tuturor datelor obținute în primele etape ale proiectului, dar și îmbunătățirea instrumentelor de lucru și a informațiilor lexicografice obținute din dicționare. Astfel, a fost creată o nouă interfață de lucru în care fiecare dicționar este tratat ca un întreg, respectându-se specificul său.

³ Proiectul TE *Corpus lexicografic românesc esențial* (CLRE) a devenit *Corpus lexicografic românesc electronic* și a fost integrat în planul Colectivului de lexicologie și lexicografie al Institutului. Pentru mai multe detalii, vezi și articolul legat de istoria CLRE din acest volum, *supra*.

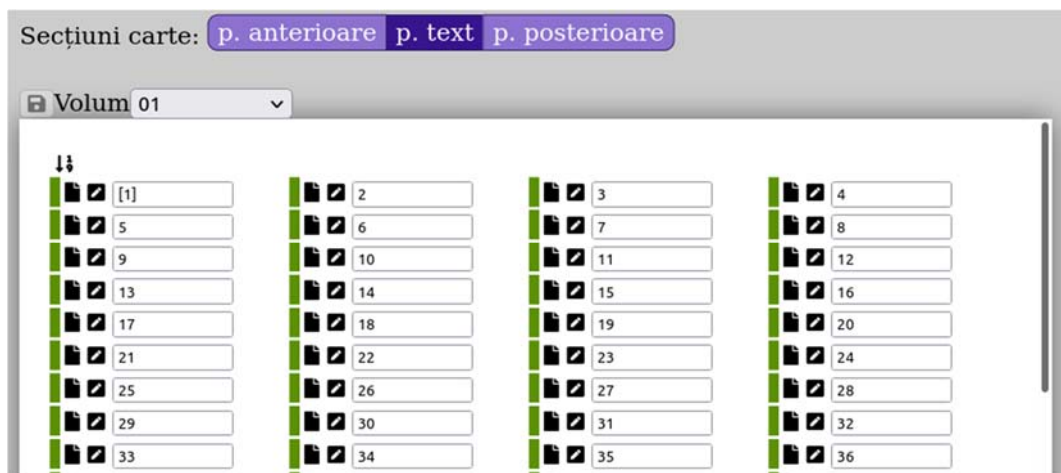


Figura 9. Lista paginilor unui dicționar în noua interfață de lucru

În primul rând, toate paginile sunt verificate și sortate în trei categorii:

- pagini anterioare, ce cuprind toate paginile dinaintea textului dicționarului: pagina de gardă, cea de titlu, introducerea, abrevierile, bibliografia etc.;
- pagini de text, ce includ dicționarul propriu-zis;
- pagini posterioare, ce includ ultimele pagini cu anexe sau erată.

În cazul în care paginile nu sunt notate într-un volum ele sunt trecute în interfață între paranteze pătrate. Prin acest procedeu se păstrează ordinea corectă a paginilor și sunt adăugate și celelalte pagini dintr-un dicționar, la fel de valoroase și necesare pentru studiul lexicografic, pentru recuperarea citatelor și pentru înțelegerea abrevierilor.

După această etapă, interfața de administrare permite validarea intrărilor de pe fiecare pagină.

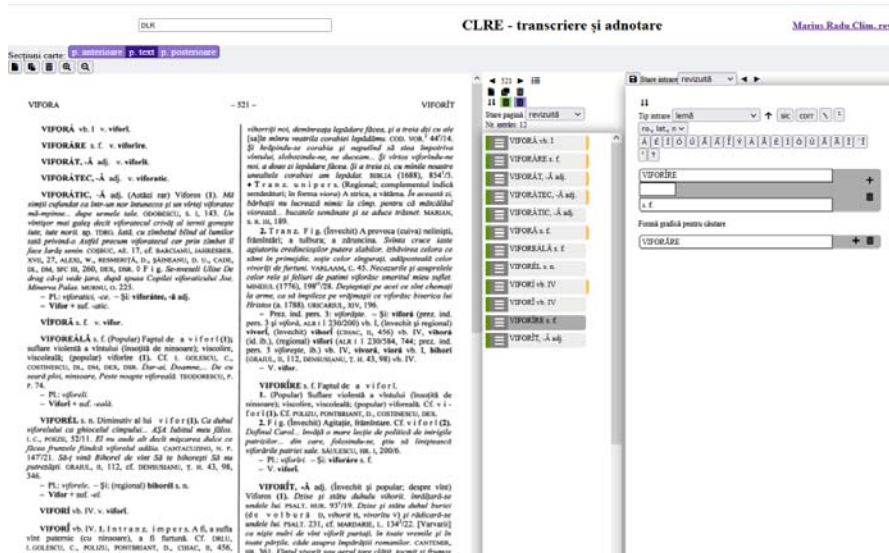


Figura 10. Procesul de transcriere, validare și revizie a intrărilor și a paginilor de dicționar

Această etapă aduce multe schimbări din perspectivă lexicografică față de variantele anterioară de lucru din CLRE. În primul rând se precizează tipul intrării: leamnă, variantă sau forma flexionară (pentru intrările din dicționarele mai vechi). În al doilea rând au fost introduse atât alfabetul latin cu litere accentuate, minuscule și majuscule, cât și alfabetul chirilic, pentru a permite inserarea tuturor intrărilor de dicționare. Prin aceasta se încearcă astfel respectarea accentului și a altor marcaje din fiecare dicționar în parte. În al treilea rând, cuvântului-titlu validat i se menționează categoria gramaticală completă (de exemplu: s. m. sg., subst. pl., adj. invar. sau adj. m.) și este adăugat numărul de ordine la omonim, dacă este cazul. Și, nu în ultimul rând, se trece forma grafică pentru căutare în cazul cuvintelor scrise cu grafia de dinainte de 1993. Acest lucru este necesar atât pentru a permite utilizatorului să găsească rapid un termen, cât și pentru a facilita alinierea tuturor dicționarelor.

O altă schimbare importantă față de variantele anterioare ale CLRE este legată de perspectiva lexicografiei computaționale. Astfel, pentru fiecare intrare și pentru fiecare pagină de dicționar există posibilitatea selectării stării unei intrări și respectiv a unei pagini și anume validat sau revizuit. Prin această metodă se asigură o corectură mai atentă a fiecărui dicționar în parte, întrucât o intrare este verificată de cel puțin două ori. Această schimbare a permis și implicarea unor voluntari sau colaboratori externi, cu ajutorul cărora viteza de lucru la dicționar a crescut considerabil. Prin aportul lor sunt validate intrările, iar lexicografii le revizuiesc.

De asemenea, interfața de administrare permite recuperarea tuturor datelor din procesul de validare din variantele anterioare de lucru în CLRE, dar și o localizare mai clară a intrărilor și a lungimii lor (în cazul cuvintelor-titlu care se întind pe mai multe pagini).

În acest proces de transcriere a fost modificat și formatul de adnotare, optându-se pentru TEI (Text Encoding Initiative) un format internațional, foarte flexibil, care permite și alinierea cu resurse lingvistice pentru alte limbi.

```
<body xmlns="http://www.tei-c.org/ns/1.0" xml:id="A113345">
  <entry type="lemma">
    <form type="headword">
      <orth xml:lang="ro-x-accent-upcase-vowels">DUMNEZÉU</orth>
      <gram type="homonym_number"/>
      <gramGrp>s. m.</gramGrp>
    </form>
  </entry>
  <note type="persons">
    <editor role="transcriber">alinamihaelabursuc@***</editor>
  </note>
  <entryFree>
    <form type="current-orth">
      <orth xml:lang="ro-x-accent-upcase-vowels"/>
    </form>
    <idno type="lexicon"/>
  </entryFree>
</body>
```

Figura 11. Structura XML a unei intrări

Astfel, pe măsură ce intrările sunt revizuite se poate genera un lexicon cu adnotări, față de un indice de cuvinte fără adnotări, specific pentru etapele anterioare. De asemenea, adnotările din textul dicționarului au fost împărțite în două categorii:

- ale autorilor dicționarului, incluzând aici și cele incluse în erate;
- ale editorilor CLRE care au corectat greșelile de tipar, informațiile gramaticale greșite sau incomplete, accentele și numerele de ordine pentru omonime omise sau eronate.

În general, s-a constatat existența a trei situații care au necesitat intervenții în text:

- ștergeri, atunci când în text era inclus ceva care nu ar fi trebuit să fie prezent, caz în care respectivul fragment de text a fost adnotat cu tag-ul *sic*;

- corecturi (ștergeri și adăugiri), atunci când în text era inclus ceva greșit, caz în care fragmentul de text greșit a fost adnotat cu tag-ul *sic*, iar fragmentul de text corect a fost adnotat cu tag-ul *corr*;

- adăugiri, atunci când în text nu era inclus ceva ce ar fi trebuit să fie prezent, caz în care fragmentul de text adăugat a fost adnotat cu tag-ul *corr*.

Folosirea unui asemenea sistem de adnotare permite ca ediția digitală să asigure următoarele tipuri de vizualizări ale textului:

- forma în care a fost scris de autor;
- forma cu sublinierea greșelilor și a corecturilor;
- forma corectată.

Prin această nouă manieră de semnalare a corecturilor s-a făcut un pas important pentru corectura dicționarelor și pentru realizarea celei de-a doua ediții a dicționarului tezaur al Academiei Române⁴.

O altă schimbare importantă este dată de faptul că interfața de administrare este integrată pe o platformă de lucru (<https://solirom.ro>) care include atât instrumente, cât și resurse. Prin aceasta multe informații necesare cercetării limbii române, în general, și cercetării lexicografice, în particular, sunt disponibile publicului. Interfața de administrare și datele sunt stocate în cloud-ul <https://gitlab.com>, pentru a permite lucrul concomitent al editorilor. Fiecare utilizator primește un statut (de validator sau de revizor) care îi permite accesul pe interfață, iar tot ceea ce el modifică este salvat cu eticheta numelui său. Toate informațiile din baza de date sunt stocate în trei locații diferite pentru a preveni pierderea sau coruperea lor.

Publicarea în internet a primelor date din CLRE (*Dicționarul limbii române* (DA). Literele A–B) s-a făcut în luna septembrie a anului 2021, la adresa de internet <https://clre.solirom.ro>. La această adresă vor fi publicate toate celelalte dicționare care au fost selectate până acum pentru a fi incluse în CLRE.

⁴ Pentru utilitatea acestui proiect în realizarea celei de-a doua ediții a dicționarului tezaur al Academiei Române, vezi Haja *et al.* 2020.

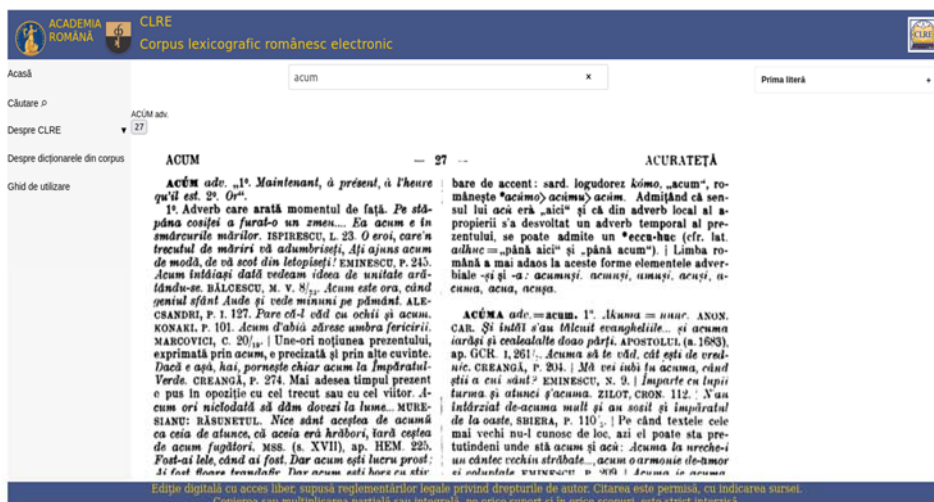


Figura 12. Interfața de consultare pentru CLRE, cu afișarea rezultatelor unei căutări pentru cuvântul ACUM

Intențiile inițiale, care au dus la apariția proiectului CLRE, au început să se materializeze, astfel că cercetătorii științifici, dar și publicul larg, au deja la dispoziție o resursă științifică de valoare, care va putea fi aliniată cu resurse lingvistice digitale pentru alte limbi. În anii viitori, vom urmări ca ritmul de achiziție a dicționarilor în CLRE să crească, prin extinderea și îmbunătățirea colaborării cu voluntari externi, ce sunt instruiți și monitorizați de către cercetătorii științifici lexicografici, din cadrul institutului ieșean.

BIBLIOGRAFIE

- Haja *et al.* 2020 = Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba, Marius-Radu Clim, Claudius Teodorescu, Alexandru Anghelina, *Metode și tehnici actuale în redactarea Dicționarului limbii române informatizat (DLRi)*, în Ofelia Ichim (coord.), Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Ofelia Ichim, Veronica Olariu, Ana-Maria Prisacaru, Ioana Repciuc (ed.), *România în spațiul euroatlantic: interferențe culturale și lingvistice*, București, Editura Tracus Arte, p. 139–160.
- Tamba 2017 = Elena Isabelle Tamba, *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR alinate la nivel de intrare și, parțial, la nivel de sens (2010-2013)*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 221–234.

ELECTRONIC PROCESSING OF LEXICOGRAPHIC DATA IN CLRE PROJECT

ABSTRACT

This article examines the working methods of the Romanian Electronic Lexicographic Corpus project in all its phases. These methods are presented comparatively and in their evolution in order to illustrate the results obtained throughout the project. Thus, the first phase of CLRE showed, first of all, the functionality of such an approach and the great advantages of having so many

dictionaries in one place. On the other hand, parsing errors, the huge workload and intellectual property legislation have led to a new approach and new working methods. With the current working methods it has been possible to retrieve all the information acquired in the previous steps, but many changes have been made to revise the scanned dictionaries, to integrate as much information as possible from these works and to highlight possible mistakes, omissions or additions. Through the involvement of volunteers and external collaborators the speed of acquisition of dictionaries has increased, so that the public already has a valuable scholarly resource at its disposal, which can be aligned with digital language resources for other languages.

Keywords: *Romanian dictionary, corpus, entry validation, revision, dictionary interface, annotated lexicon.*

STATUTUL CUVÂNTULUI-TITLU ÎN *DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE* (SERIA VECHĂ – DA, LITERELE A–B) ȘI ADNOTAREA ACESTUIA ÎN INTERFAȚA *CORPUSULUI LEXICOGRAFIC ROMÂNESC ELECTRONIC* (CLRE)

ALINA-MIHAELA BURSUC*

Introducere¹

Validarea intrărilor de dicționar în interfața de lucru² a proiectului academic (Haja *et al.* 2020: 149–150) *Corpus Lexicografic Românesc Electronic* (CLRE) constă în transcrierea și adnotarea cuvântului-titlu, a numărului de omonim și a indicațiilor gramaticale, adnotarea tipului de intrare, completarea și adnotarea formei grafice pentru căutare. În interfața CLRE, pentru adnotarea tipului de intrare se selectează din opțiunile predefinite, ținându-se cont de două criterii: a) statutul cuvântului-titlu – leamnă, variantă sau formă flexionară; b) numărul de cuvinte-titlu subsumate – intrare unică (lemă sau variantă) ori multiplă (lemă). Potrivit evaluării prilejuate de finalizarea în 2010 a primei ediții, *Dicționarul teaur al limbii române* (DA – seria veche/ DLR – seria nouă) conține peste 175.000 de intrări, atât leme, cât și variante (Tamba 2017: 146, Haja *et al.* 2020: 141). În dicționarele moderne, inclusiv DLR, trimiterea are o singură valoare, situând alfabetic o variantă în corpul dicționarului. În DA, trimiterea are valori multiple: leamnă, variantă, formă flexionară, fiecare fiind lucrată în articolul altui cuvânt.

1. Intrare CLRE unică vs multiplă

1.1. O intrare CLRE unică constă dintr-un singur cuvânt-titlu, cu o formă (în cazul majorității cuvintelor) sau cu două forme (de masculin și feminin, în cazul adjectivelor și pronumelor variabile în gen), însoțit de articol lexicografic sau de trimitere.

ACADEMIE s. f. „*Académie*”. – 1. † Școală înaltă, care de obicei nu avea, ca universitatea, toate facultățile. *P. ext.* Așezământ privat, în care se învață practica mai adâncă

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ Mulțumiri colegilor de la Departamentul de lexicologie – lexicografie pentru discuții, sugestii și soluții de adnotare în interfața CLRE a diferitelor tipuri de cuvinte-titlu din DA.

² Interfața de transcriere și adnotare, precum și interfața de consultare CLRE sunt realizate și administrate de drd. Claudiu Teodorescu, cercetător științific în cadrul Departamentului de lexicologie – lexicografie.

a unor arte sau meșteșuguri. 2. Societate de scriitori și de învățați (în unele țări și de artiști) recunoscută ca instituție de stat. Membrii ei se aleg pe viață de colegii lor. *Spec. Academie* = „Academia Română” (DA).

ACADEMIE s. f. (CLRE)

ADĂUGÁ vb. I. v. adaoge. (DA)

ADĂUGÁ vb. I (CLRE).

Intrările din DA care conțin mai multe cuvinte-titlu (grupate cu acoladă, cu virgule sau cu paranteze), însoțite de trimiteri, sunt transcrise în intrări CLRE unice.

ARTICULÚŞ s. a. ARTICÚŞ s. a. } v. articol. (DA)

ARTICULÚŞ s. a.; ARTICÚŞ s. a. (CLRE)

1.2. O intrare CLRE multiplă corespunde mai multor cuvinte-titlu din DA însoțite de articol lexicografic, adăugate în interfață sub primul cuvânt-titlu transcris.

ABSTRÁCȚIE s. f. (Fil.) ABSTRACȚIÚNE s. f. (Fil.) } „*Abstraction*”. (DA)

În cazul intrărilor care reprezintă un cuvânt-titlu cu trei forme, dintre care una de masculin și două de feminin, s-a optat în CLRE pentru intrare multiplă.

AROMÂN, -Ă și -CĂ adj., subst. (DA)

AROMÂN, -Ă adj., subst. + AROMÂNĂ adj., subst. (CLRE)

2. Cuvânt-titlu însoțit de articol: leamă

Articolul lexicografic poate fi introdus în DA printr-un cuvânt-titlu unic, prin mai multe cuvinte-titlu sau printr-un cuvânt-titlu cu mai multe forme. Pentru intrarea (unică sau multiplă), însoțită de articol lexicografic, în interfața de lucru CLRE, la secțiunea „Tipul de intrare” se selectează „leamă”.

2.1. În general, o intrare unică din CLRE se identifică cu un cuvânt-titlu însoțit de articol (cu traducere în limba franceză și definiție analitică sau cu explicație prin sinonim).

ABONAMÉNT s. a. „*Abonnement*”. Învoiala făcută cu cineva spre a se abona la ceva.

ABSORPȚIÚNE s. f. = absorbire.

ÁCHIU s. m. (Bot.) = țelină.

2.2. Prezentarea derivatelor în DA a fost realizată în două moduri: 1) fie însoțite de articole independente și aceasta este situația mai ales la litera A (derivatele lui *acru* (Introducere 1913: XXIII, XXVIII, XXXIII), 2) fie sunt urmate de trimiteri, așa cum se constată mai ales la litera B, unde sunt lucrate în articolele cuvintelor de bază în „cuiburi lexicale”³.

³ Deși criticată (Seche 1969: 50), metoda „cuiburilor lexicale” întărește caracterul etimologic al dicționarului tezaur, Sextil Pușcariu întrevăzând o a doua ediție cu titlul *Magnum etymologicum Romaniae*

2.3. Criteriul uzului este decisiv în stabilirea formei titlu a articolului lexicografic și în delimitarea de formele secundare și de variantele unui cuvânt. Pentru acele cuvinte care în perioada respectivă aveau două sau mai multe forme în uz, s-a adoptat soluția lexicografică de a le conferi statut egal de forme titlu și de a le trata fie separat în articole independente, fie împreună în același articol. Seria veche conține, și din acest punct de vedere, o radiografie a uzului limbii române din primele decenii ale secolului al XX-lea.

2.3.1. Pe de o parte, forme ale aceluiași cuvânt sunt înregistrate ca intrări separate cu articole independente. Cuvintele-titlu *acum*, *acu* și *acuma* sunt tratate în articole independente în DA și, drept urmare, ca leme cu intrări unice în CLRE.

Uzul limbii încă nu a ales între *acum* și *acu* (deosebite ca etimologie, dar cu același sens), nici între *aciua* și *aciola* sau între *coborî* și *pogorî* (sinonime de aceeași origine), nici între *acău* și *acov* (cari sunt același cuvânt, împrumutat odată dela Unguri și altădată dela Sârbi), așa încât fiecare dintre ele a trebuit să fie privit în parte (Introducere 1913: XVI).

2.3.2. Pe de altă parte, forme ale aceluiași cuvânt sunt înregistrate ca intrare multiplă (în general, dublă) în cadrul aceluiași articol, fiind transcrise ca intrare dublă în CLRE.

„A trebuit să înregistrăm pe *programă* alături de *program*, pe *aboliție* alături de *abolițiune*, întrebunțate de același autor (Ghica) [...] căci uzul încă nu s-a pronunțat pentru nici una dintre aceste două forme.” (*ibidem*: XXII)

a) O serie de neologisme, cu etimologie dublă, franceză și latină, prezintă câte două forme, cu terminațiile *-ie/-iune*, asupra cărora uzul „nu s-a pronunțat” (*ibidem*)⁴.

ABOLÍȚIE s. f. ABOLIȚIÚNE s. f. } „*Abolition*”. – N. din fran. (lat. abolitio). (DA)
ABOLÍȚIE s. f. + ABOLIȚIÚNE s. f. (CLRE)

b) Uzul indecis privitor la genul unor cuvinte, determină înregistrarea formelor de masculin și feminin împreună, ca intrare dublă: *agat* – *agată*, *bocal* – *bocală*, *anagram* – *anagramă*, *aromat* – *aromată*.⁵

(Introducere 1913: XL). În plus, structura în „cuiburi lexicale” constituie un model pentru *Dicționarul etimologic al limbii române* (Moroiănu 2017: 359)

⁴ O idee despre numeroasele perechi de acest tip o pot oferi exemplele de la litera A, p. 1–66: *aberație* – *aberațiune*, *abnegație* – *abnegațiune*, *aboliție* – *abolițiune*, *abreviație* – *abreviațiune*, *abstracție* – *abstracțiune*, *acelerație* – *acelerațiune*, *accentuație* – *accentuațiune*, *achiziție* – *achizițiune*, *acuzatie* – *acuzatiune*, *adaptație* – *adaptațiune*, *adjudecație* – *adjudecațiune*, *administrație* – *administrațiune*, *admirație* – *admirațiune*, *admoniție* – *admonițiune*, *adnotație* – *adnotațiune*, *adoratie* – *adoratiune*, *adulație* – *adulațiune*, *afecție* – *afecțiune*, *afecție* – *afecțiune*, *afiliație* – *afiliațiune*, *afirmație* – *afirmațiune*. Sunt lucrate în DA o serie de forme cu terminația *-iune*: *abducțiune*, *abitațiune*, *ablațiune*, *absciziune*, *absorptiune*, *aclamațiune*, *adițiune*, *admisiune*, *adopțiune*, care, cu excepția formelor *abluțiune* și *abstențiune* (DLR², s.v.), au devenit variante ale formelor în *-ie*: *abducție*, *abitație*, *ablație*, *abscizie* (DLR², s.v.), *aclamație*, *adiție*, *admisie*, *adopție* (DEL^R, s.v. *aclama*, *adiție*, *admite*, *adopție*). În cazul altor perechi, uzul a fixat forma titlu, fapt reflectat în DA: lema *accesiune* cu varianta *accesie*.

⁵ Cf. lema *aforism* cu varianta *aforismă* sau lema *cabul* cu varianta *cabulă*.

După cum cuvântul e luat din franțuzește, nemțește sau din latinește (unde el e adesea de origine grecească) vedem că șovăie uzul cu privire la gen sau la accent: *sistem – sistemă, program – programă, grup – grupă* (Pușcariu 1940: 405).

c) Se remarcă o serie de dublete, în cazul căroră nu mai este vorba de oscilația uzului privitoare la gen sau la etimologia dublă, ci sunt cuvinte cu trasee independente care, în perioada în care este redactat DA, ajung să concureze pentru exprimarea aceleiași noțiuni: *achindeiu – achindie, afon – aфонic, alizat – alizeu*.⁶

d) În cazul unor cuvinte populare sau regionale (provenite din limbile comunităților cu care românii au venit în contact), uzuale sunt atât forma etimologică, cât și forma adaptată limbii române (în unele situații, la unul dintre membrii acestor perechi, în CLRE se adaugă numărul de omonim).

BABÚRĂ s. f. BĂBÚRĂ s. f. } – Din sârb. babura „fornax simplicissima”. (DA)

BABÚȘCĂ s. f. BĂBÚȘCĂ s. f. } – Din slav. babuška. (DA)

BĂDĂIU s. a., s. m. BĂDĂIU s. a., s. m. } – Din ung. bödöny. (DA)

BABÚRĂ³ s. f.; BABÚȘCĂ² s. f.; BĂDĂIU¹ s. a., s. m. (CLRE)

e) Se remarcă o serie de intrări cu mai mult de două cuvinte-titlu, pentru care nu s-a decis forma titlu: *abielușca – abielușa – abieluța, anghinar(iu) – anghinară – anghinare*.

2.4. Cuvintele cu trei forme, o formă de masculin și două de feminin, însoțite de articol lexicografic, sunt lucrate în DA ca intrare unică.

2.4.1. Numele locuitorilor unor țări sau regiuni, care prezintă trei forme, una de masculin și două de feminin, constituie în DA un singur cuvânt-titlu (DLR, cf. Norme 1965: 261–264). În CLRE s-a adoptat soluția intrării duble, adnotată lemă: forma de masculin și prima formă de feminin, respectiv a doua formă de feminin.

ARMEÁN, -Ă și -CĂ subst., adj. (DA)

ARMEÁN², -Ă subst., adj. + ARMEÁNCĂ subst., adj. (CLRE)

Privitor la uzul celor două forme de feminin, în DA, se explică, în general, faptul că prima formă are funcție predominant adjectivală, iar cea de a doua, funcție predominant substantivală: *americancă, ardeleancă, armeană, aromâncă, asiriană, bănățeană, bârsancă, belgiană, brăileancă, bucovineancă*. Se observă tendința, fără a fi urmată sistematic, de a înregistra și separat, ca variantă, femininul în -că: *ardeleancă, bănățeană*.

2.4.2. Unele adjective cu trei forme, una pentru masculin și două pentru feminin (cu plural comun), lucrate într-un singur articol în DA (față de DLR, cf. *ibidem*: 31–32), sunt transcrise în interfața de lucru ca atare într-o intrare unică, adnotată lemă: *bălănel, -e, -ică*.

⁶ Termenii *achindie*, la origine adverb de timp compus din prepoziția *a* și substantivul *chindie*, devenit substantiv (cf. *amiază*), respectiv *achindei(u)*, creat prin analogie cu alte denumiri ale părților zilei, substantive neutre (*aprânz*), denumesc o unitate temporală. Termenii *alizeu*, împrumut adaptat din fr. *alیزé*, respectiv *alizat*, traducere a fr. *alیزé*, perceput ca participiu, denumesc un vânt. Termenii, cu marca diastatică (Gram.) în DA, *afon*, împrumut din gr. *ἀφωνος* (accentuat după fr. și *afón*), respectiv *aфонic*, derivat cu sufixul -ic, utilizat la derivarea neologismelor (în DELR este analizată a doua formă ca împrumut din fr. *aphonique*), delimitează un concept fonetic.

3. Cuvânt-titlu însoțit de trimitere: leă vs variantă

Pentru cuvintele-titlu urmate de trimiteri (introduse prin „v.”), adnotarea tipului de intrare în interfață este precedată de documentarea asupra cuvântului în articolul la care se face trimitere. În DA, sistemul de trimiteri este complex, trimiterea are valori multiple: variantă (lexicală, dar și de scriere și/sau de pronunție), leă (parte a unei îmbinări de cuvinte, derivat sau compus lucrat în „cuibul lexical” din articolul respectiv, sinonim) ori formă flexionară (rar). În urma consultării articolului la care se face trimitere, editorul CLRE stabilește și adnotează tipul de intrare, în general variantă sau leă, mai rar, formă flexionară.

3.1. Variantă

În DA, variantele sunt semnalate în paragraful penultim al articolului la care se face trimitere (între paranteze pătrate, în general după indicația „Și:”) și înregistrate separat în ordine alfabetică (cu trimitere la un cuvânt lucrat în DA sau în DLR): *accesie* v. *accesiune*, *bagabont* v. *vagabond*. Sunt semnalate și înregistrate mai multe tipuri de variante (DLR, cf. Norme 1965: 27): lexicale (*avgar* v. *advar*), de scriere și/sau pronunție (*baghiță* v. *babiță*, *asmă* v. *astmă*). Din punctul de vedere al semnalării în seria variantelor și al înregistrării separate, se observă că:

a) În general, varianta semnalată în paragraful penultim (sau în alt loc din articol) este înregistrată și separat: *avocat* (s.v. *advocat*), respectiv trimiterea *avocat* v. *advocat*.

b) Varianta semnalată în paragraful penultim nu este întotdeauna înregistrată în ordine alfabetică (în DA sau în DLR). Astfel, sunt semnalate: variantele *aciara* și *acira* (s.v. *acera*), înregistrată separat numai *acira*; variantele *adii* și *aduiia* (s.v. *adia*), înregistrată separat numai *aduiia*; variantele *adăvăsi*, *dăvăsi*, *tăvăsi* (s.v. *adevăsi*), înregistrate separat cu trimitere numai *adăvăsi*, *dăvăsi* (în DLR, litera D, vol. I), nu și *tăvăsi*. Este de remarcat că mare parte dintre variantele semnalate, dar neînregistrate separat, au fost reevaluate și, în seria nouă a dicționarului, au fost considerate ca leme: *abator* (s.v. *abatoriu*), *abordaj* (s.v. *abordagiu*), *aținaj* (s.v. *aținagiu*).

c) Varianta semnalată în paragraful penultim, neînregistrată separat, este recuperabilă, pentru o serie de cuvinte, din secțiunea *Îndreptări și adaose* (Introducere 1913: LXVIII): *abalgi-bașa* (s.v. *balgi-bașa*), *abilita* (v. *habilita*), *artoi* (s.v. *fărtoi*).

d) Varianta înregistrată ca intrare cu trimitere nu este semnalată în articolul cuvântului respectiv: *absoluție* v. *absoluțiune* (sub care nu este semnalată varianta), *amigdal*, *amigdală* v. *migdal*, *migdală* (sub care, în DLR, litera M, nu sunt semnalate cele două variante). Uneori o variantă poate trimite la un cuvânt, dar este semnalată în seria variantelor altui cuvânt: *babolnic* v. *babornic* (trimite la un cuvânt nelucrat), *bobolnic* v. *bobornic* (trimite la o altă variantă), respectiv *bobornic* v. *bobovnic*, toate cele trei variante fiind semnalate în articolul cuvântului plin *bobovnic*.

e) Variantele de scriere, precum cele cu *ch*, nu sunt înregistrate separat: *anarchie* (s.v. *anarhie*), *archaic* (s.v. *arhaic*), *archeolog* (s.v. *arheolog*). În schimb, apare înregistrat cu trimitere segmentul de cuvânt: *arch-* v. *arc-*, care substituie înregistrarea separată a variantelor respective de scriere.

3.2. Lemă

Când intrarea pentru care se face trimitere constituie un compus (*aboală* v. *boală*, *argint-viu* v. *argint*), un compus parte a unei îmbinări de cuvinte (*abușile* v. *buș*, în expresia *a se târî a bușile*), un derivat (*băutor*, *-oare* v. *bea*), o îmbinare de cuvinte (*bag-seama* v. *băga*), lucrate mai ales în „cuibul lexical” al articolului respectiv sau (chiar) un sinonim (denumirea standard față de denumirile populare în cazul plantelor și animalelor: *bândaon* v. *gărgăun*), în CLRE la tipul de intrare se precizează leamnă. Într-o etapă ulterioară, vor fi adăugate o serie de leme cu trimitere, lucrate în articolele respective, neînregistrate în lista dicționarului, dar indicate în secțiunea *Îndreptări și adaose* (Introducere 1913: LXVIII): *abănat* (s.v. *bănat*).

3.3. Grupări alfabetice de cuvinte-titlu cu aceeași trimitere

Vecinătatea alfabetică a două sau mai multor intrări cu trimitere la articolul aceluiași cuvânt (și din rațiuni de economie a spațiului și a caracterelor utilizate) prilejuiește gruparea acestora (pe rânduri diferite unele sub altele cu acoladă, pe același rând unul după altul separate prin virgulă, paranteze). În CLRE, în faza de test s-a optat pentru gruparea lemelor în intrare multiplă (pentru păstrarea unității „cuibului lexical”) și separarea variantelor (procedeu comun dicționarelor moderne). Ulterior, s-a decis transcrierea și adnotarea fiecărei leme și a fiecărei variante dintr-un grup alfabetic subsumat aceleiași trimiteri.

3.3.1. O problematică aparte o ridică intrările cu aceeași trimitere, grupate câte două, fiecare dintre cele trei combinații posibile fiind ilustrate: leme, variante, respectiv o leamnă și o variantă. Astfel, sunt grupate lemele corespunzătoare a două derivate, vecine alfabetic, lucrate în cadrul cuibului lexical al cuvântului de bază: *bestial*, *-ă*, *bestialitate* v. *bestie*², sau a două cuvinte (unul derivat al celuilalt) cu trimitere la sinonimul lor: *abai*, *abăioară* v. *șabracă*. Referitor la acest exemplu, se observă că sub *șabracă* este indicat numai sinonimul parțial *abai*, în DLR² fiind lucrate atât *abai*, al cărui prim sens este sinonim cu *șabracă*, cât și *abăioară*, diminutiv al lui *abaie* (variantă învechită și rară a lui *abai*). Sunt grupate alfabetic variantele aceluiași cuvânt plin: *bagadel(ă)* (transcris în CLRE: *bagadel*, *bagadelă*) v. *bagatelă*. Sunt grupate, de asemenea, o variantă și o leamnă (în alte cazuri, o leamnă și o variantă) cu trimitere la același cuvânt: *brudiv*, *-ă*, *brudnic*, *-ă* v. *brudiu*.

3.3.2. Problema minigrupurilor alfabetice formate din două intrări cu aceeași trimitere se corelează, într-o anumită măsură, cu problema dublei trimiteri. În general, o intrare cu dublă trimitere concentrează două omonime: *adinioară* (variante) v. *adineaori*, *odinioară*;

boldurel (leme) v. *bold*¹, *boltă*; *buratec* (lemă și variantă) v. *bură*², *broatec*. Dubla trimitere poate viza tot două omonime: *bot* (lemă și variantă) v. *botă*¹⁻²; *bubiță* (leme) v. *bubă*¹⁻²; *brută* (variantă și leună) v. *brut*¹⁻². Regula CLRE pentru intrările care concentrează omonime, fapt evident din dubla trimitere, prevede transcrierea separată a intrărilor corespunzătoare cuvântului-titlu unic din DA (cu adăugarea numărului de omonim). Sunt și situații în DA, în care nu s-a procedat la concentrarea omonimelor într-o intrare cu dublă trimitere, ci fiecare dintre cele două omonime este înregistrat separat cu trimiterea sa: *butur* v. *buț*², urmat de *butur* v. *butură*. Sunt, de asemenea, situații în care dubla trimitere nu presupune omonime, fiind vorba de trimitere la intrarea dublă a unui articol: *aseme* v. *asemene(a)*; *buzuros*, -oasă v. *buburuz(ă)*; *baior* v. *baier(ă)*; sau trimiterea (mai ales în cazul compuselor, nume de plante) atât la cuvântul de bază în articolul căruia este lucrat compusul, cât și la denumirea standard, în calitate de sinonim: *asudarea calului* v. *asudare*, *osul-iepurelui*; *ața apei* v. *ață*, *mătasea boasței*.

Există o serie de situații speciale în care grupurile de câte două intrări cu trimitere dublă pot concentra sau nu omonime.

a) Două intrări cu dublă trimitere: *buhac*, *buhaciu* v. (Ornit.) *buhă*, (Bot.) *buhaș*¹, concentrează tot atâtea perechi de omonime, fiind transcrise în CLRE într-un număr corespunzător de leme: *buhac*¹, *buhac*², *buhaciu*¹, *buhaciu*². Apartenența, în exemplul acesta, a celor două cuvinte la două terminologii diferite (v. marca de domeniu) permite diferențierea clară în cadrul fiecărei perechi omonimice.

b) În cazul numelor de plante, dubla trimitere nu e un indiciu de omonimie întrucât implică același referent, incluzând fie cuvântul de bază al compusului (dacă e vorba de compuse, nume de plante) și denumirea standard: *asudul-calului*, *asudul-capului* v. *asud*, *osul-iepurelui* (sub *osul-iepurelui* nu este recuperat însă decât unul dintre compuse), fie denumirea standard (dacă e vorba de variante ale acesteia) și un sinonim (eventual relaționat semantic, etimologic): *arsinic*, *arșinic* v. *arsenic(ă)*, *urșinic*.

c) Fiecare dintre cele două intrări grupate cu trimitere dublă trimite, de fapt, numai la unul din cele două cuvinte: *amigdal*, *amigdală*⁷ (variante) v. *migdal*, *migdală* (ambele leme); *asăm(ăl)ui* (variante) v. *asem(ăl)ui* (ambele leme); *cestie*, *cestiune* (variante) v. *chesti(un)e* (o leună și o altă variantă a acesteia).

⁷ Pentru a înțelege gruparea celor două intrări și pentru a le rezolva adnotarea în CLRE, trebuie observată modalitatea în care sunt lucrate în DA perechile denominative ale noțiunilor „arbore” – „fruct”. Pe de o parte, sunt analizați în articole independente membrii perechilor: *agud* – *agudă*, *alun* – *alună*, *cireș* – *cireasă*, *lămâi* – *lămâie* (în paragraful penultim al fiecăruia dintre membrii ultimei perechi fiind semnalate variantele: *alămâi* și *alămâie*, înregistrate și separat cu trimitere). Pe de altă parte, denumirea arborelui constituie cuvântul-titlu al articolului în al cărui cuib lexical este lucrată denumirea fructului: *cais* – *caisă*, *gutui* – *gutui*. În privința lui *amigdal* – *amigdală*, variante ale lui *migdal* – *migdală* (cu *a* protetic, similar perechii *alămâi* – *alămâie*), vecinătatea alfabetică și înrudirea semantică, precum și cele două posibilități de analiză a perechilor denumirilor arborelui și fructului, justifică gruparea lor în intenția de a lucra *migdal* – *migdală* fie în articole independente, fie în articolul numelui arborelui. Articolele corespunzătoare, redactate în seria nouă, nu conțin niciuna dintre cele două variante și nu clarifică intenția redactorului DA.

3.3.3. Destul de numeroase sunt și grupurile alcătuite din mai mult de două intrări cu aceeași trimitere, în cadrul cărora pot apărea diferite combinații de leme și variante.

a) Grupul poate fi format numai din leme (derivate și/sau compuse): *abună*, *abunăoară*, *abunăseamă* v. *bun*⁸; *bursuca*, *bursucă*, *bursucel*, *bursuci*, *bursucos*, -oasă v. *bursuc*; *căciulan*, *căciular*, *căciulăresc*, -ească, *căciulărie*, *căciulat*, -ă, *căciuleală*, *căciuli*, *căciulică*, *căciulie*, *căciuliță* v. *căciulă*.

b) Grupul conținând mai mult de două intrări cu aceeași trimitere poate fi format numai din variante: *bageacă*, *bageag*, *bageagă*, *băgeagă* v. *bageac*.

c) O leme și mai multe variante pot trimite la același cuvânt: *bidibiu* (variantă), *bididel* (lemă), *bididiu* (variantă) v. *bidiviu*.

d) Mai multe leme și o variantă pot trimite la același cuvânt: *burlăcărit*, *burlăcesc*, -ească, *burlăcește*, *burlăci*, *burlăcie* (leme), *burlag* (variantă) v. *burlac*².

e) Mai multe leme și mai multe variante pot trimite la același cuvânt: *buticică* (lemă), *bútie*, *butie* (variante de accentuare, pentru a căror diferențiere în CLRE se recurge la notarea numărului de omonim: *bútie*¹, *butie*²), *butig* (lemă) v. *bute*.

⁸ În articolul cuvântului *bun*, sunt lucrate următoarele îmbinări (semnul # indică idiotisme și locuțiuni proverbiale, Introducere 1913: LI) care ar putea explica înregistrarea intrărilor *abună*, *abunăoară*, *abunăseamă* cu trimitere la *bun*: *a fi a bună* (cuiva ceva) „a fi semn bun”, cf. *a-bine* (s.v., sensul I. 1.); *a o lua de(-a) bună* (s. *a o apuca* și *a o ținea bună*) „a crede ceva adevărat și a ținea morții la acel lucru” (s.v., sensul I. 4.); *de* (s. *cu s. a-)* *bună seamă* „desigur, cu siguranță, negreșit” (s.v., sensul I. 7.). *Bunăoară* este lucrat separat cu sensul „de pildă, de exemplu, cum ar fi, să zicem” (s.v.). Informațiile din cele două articole sunt insuficiente însă pentru stabilirea statutului celor trei cuvinte, inclinand mai degrabă spre considerarea lor drept variante formate cu particula protetică *a* (similar altor variante uzuale în stadiul respectiv al limbii române). Totuși nu sunt semnalate clar ca variante ale lui *bun*, *bunăoară*, *bunăseamă*, fapt explicabil printr-o oarecare nesistematicitate a corelațiilor, observată și în alte situații (variante semnalate în paragraful penultim, dar neînregistrate separat, sau înregistrate separat, dar nesemnalate în paragraful penultim). *Abună* apare în îmbinarea *a fi a bună* (cuiva ceva) „a fi semn bun”, cf. *a-bine* (s.v. *bun*, sensul I. 1.), mai clar în *a (nu) fi a bine* (*a bună*) „a (nu) fi semn bun” (s.v. *fi*, în corelație cu *a bine*), îmbinare prezentă în citate care ilustrează locuțiunea *a-bine* (s.v. *bine*). Informațiile indică considerarea implicită a lui *a bună* drept locuțiune (adverbială) similară lui *a-bine/ a bine* (în condițiile variației grafice a acestui tip de compuse, considerarea lor atât ca locuțiuni, scrise cu cratimă sau nelegat, cât și ca adverbe, scrise legat, nu este exagerată în contextul limbii de atunci). Ca intrare este scris într-un cuvânt, iar în articol (s.v. *fi*) în două cuvinte, similar lui *abușile* adv. (s.v.)/ *abușile* (s.v. *buș*). *Abunăoară* este indicat în seria de „formațiuni” cu valoare temporală din limba veche: *a-bună-oară*, *a-dese(-ori)*, *a-une-ori*, *a-rare(-ori)* (s.v. *a²*, sensul 2), în timp ce *bunăoară* are alt sens: „de pildă” (s.v.). *Abunăseamă* este indicat adverb cu valoare instrumentală, modală, alături de: *alene*, *anevoie*, *anume*, *arasna* (s.v. *a²*, sensul 3) și apare cu același sens în locuțiunea *a nu ști a-bună seamă* (s. *a-nume*) (s.v. *bănat²*). De altfel, în dicționarele contemporane apare locuțiunea adverbială, învechită, *a bună seamă* (DELR, s.v. *a²*, sensul III. 7.) sau formă regională a locuțiunii adverbiale *de bună seamă* „cu adevărat, cu certitudine; desigur, negreșit”, dar cu sensul „în mod special; anume” (DLR, s.v. *seamă*, sensul IV). Înregistrarea celor trei intrări, scrise legat, *abună*, *abunăoară*, *abunăseamă* cu trimitere la *bun*, în intenția de a le lucra în cadrul acestui articol (care urma alfabetice), recuperarea lui *a bună* (s.v. *bine*, *bun*, *fi*), *a-bună-oară* (cu alt sens decât *bună-oară*) (s.v. *a²*, *aorea*), respectiv *abunăseamă* (s.v. *a²*) și *a-bună seamă* (s.v. *bănat²*), pe baza altor articole din seria veche, le clarifică statutul de adverbe în epoca respectivă și de cuvinte pline în DA, stabilindu-le statutul de leme în CLRE. Este unul dintre multiplele exemple care evidențiază foarte buna cunoaștere de către Sextil Pușcariu a limbii române vechi și a limbii române din epoca sa. Nesistematicitatea de tehnică lexicografică este de înțeles, pe de o parte, în condițiile mijloacelor tehnice pentru administrarea corelațiilor și, pe de altă parte, în condițiile punerii accentului în principal pe limbă ca tezaur și pe relațiile complexe dintre cuvinte, în contextul unui uz semantic și morfologic nefixat în totalitate, și secundar pe tehnica lexicografică (care odată cu perfecționarea ei și cu necesitatea standardizării în vederea digitalizării, devine prioritară).

3.4. Grupări alfabetice de cuvinte-titlu cu trimiteri diferite

Astfel de grupări (cu așezarea intrărilor una după alta pe același rând) sunt rare, fiind dictate de rațiuni strict de economie a spațiului: *batală* v. *vatală*; *bătălăie* v. *bătălău*; *batalamă* v. *patalama*; *bătălan* v. *bătăuș*.

4. Observații privind evoluția statutului cuvântului-titlu

Validarea intrărilor DA, (în special) literele A–B, documentarea statutului cuvintelor-titlu din DA, raportarea la statutul actual al acestora pe baza DELR și DLR² (fascicula A–abzițui), permit observarea evoluției statutului unor cuvinte. Sunt cuvinte care și-au păstrat statutul de cuvânt-titlu (*abundare*, *afieroseală*), dar și cuvinte pline în DA care au devenit variante (*aberațiune*) sau variante în DA care au devenit cuvinte pline (*abordaj*, *acon*, *adecvat*). În DA, verbul de conjugarea a III-a *adaoge* constituie cuvânt plin, lucrat cu articol, în care sunt semnalate variantele: *adauge*, *adăoga*, *adauge*, *adăugi* și *adăuga* (astăzi cuvânt plin). În cazul perechilor leamă – variantă din DA, din care pot fi rediate selectiv câteva exemple, cum sunt *absces* – *abces*, *acăța* – *agăța*, *acuratețe* – *acuratețe*, *adecuat* – *adecvat*, *advocat* – *avocat*, se observă inversarea raportului, întrucât norma a impus formele: *abces*, *agăța*, *acuratețe*, *adecvat*, *avocat*. În articolul *acompt* este semnalată varianta „cu pronunțare fran.: *acónt*, plur. *-conturi*, sau, de-a-dreptul din ital.: *aconto*” (s.v. *acompt*), varianta *acon* fiind înregistrată separat. În prezent, vechea variantă de pronunție *acon* a devenit cuvânt plin, cu varianta *aconto* (din italiană, nesemnalată în DA), forma *acompt* nemaifiind utilizată. În articolele cuvintelor *abatoriu*, *abordagiu* și *afinagiu*, sunt semnalate variantele *abator*, *abordaj*, *afinaj* (primele două fiind variante de scriere și pronunție), care însă nu sunt înregistrate ca intrări individuale, în prezent sunt leme. Intuiția concurenței gradate a cuvintelor din astfel de perechi este evidentă în comentariul din paragraful dedicat variantelor în articolul lui *adecă* „de pe la 1750 încoace găsim, mai întâiu rar, apoi în concurență cu *adecă*, și forma *adică*” (s.v.), înregistrat și separat. Astăzi *adică* l-a surclasat pe *adecă*, devenind cuvânt plin. Despre evoluția câtorva din perechile de cuvinte cu terminația *-ie/-iune*, egal îndreptățite de a figura drept cuvinte-titlu în DA, uzul s-a fixat pe una dintre forme: *aberație* cu varianta învechită *aberațiune*, *abnegație* cu varianta învechită *abnegațiune*, *abreviație* cu varianta rară *abreviațiune*, *abstracție* cu varianta *abstracțiune*, dar *abolițiune* cu varianta *aboliție* (DLR², s.v.).

Un exemplu grăitor pentru evoluția statutului cuvintelor îl constituie cele remarcate de Sextil Pușcariu despre istoria cuvântului-titlu *abundent*, cuvânt lucrat atât în prima (DA), cât și în a doua ediție a dicționarului tezaur (DLR²; v. și DELR).

A trebuit să primim, cel puțin între paranteze [...] și [...] cuvinte cari n-au nici o îndreptățire, dar cari au devenit atât de uzuale, încât le găsim până și în publicațiunile Academiei Române. Astfel, pe lângă *abundant* (din latinește) și *abondant* (din franțuzește) se întrebuintează și forma *abondent* printr-o reconstrucție greșită din franțuzescul «abondant»...,

ba chiar și *abundent*, în care o greșală explicabilă la un cuvânt luat din franțuzește e trecută și asupra unei forme împrumutate din latinește («*abundans*») (Introducere 1913: XXII).

ABUNDÁNT, -Ă *adj.* „Abondant”. – „Îmbelșugat”. [După fran. și: *abondánt*, -ă și, printr-o reconstruire falsă, *abondént*, chiar și *abundént*.] – *N.* din lat. *abundans*, -*antem* (DA).

ABUNDÉNT, -Ă *adj.* Var.: *astăzi rar* *abondént*, -ă, *înv.*, *rar* *abondánt*, -ă, *abundánt*, -ă, *abondínt*, -ă *adj.*, *abundínte* *adj.* *invar.* (DLR²).

ABUNDÁ vb. Fam.: *abundént* *adj.* 1834-1835 (var. *înv.* *abondánt*), var. (*înv.*) *abundánt*, *abondént* < fr. *abondant*, lat. neol. *abundans*, -*antem* (DELR).

Semnalat ca variantă greșită în seria variantelor lui *abundant*, alături de *abondant* și *abondent*, neînregistrat separat în DA, cuvântul *abundent* constituie în prezent lema căreia i se subsumează variantele *abundant*, *abondant*, *abondent*, *abondint*, *abundinte*.

Concluzii

Editarea de către lexicografi a DA în cadrul CLRE este esențială pentru reconstituirea statutului cuvântului-titlu și adnotarea tipului de intrare. Lista intrărilor DA conține cuvinte-titlu însoțite fie de articole lexicografice, fie de trimiteri. Validarea acestor intrări în cadrul CLRE s-ar fi putut reduce, în privința tipului de intrare, la adnotarea: *lemă*, respectiv *trimitere*. Experiența lexicografică a determinat editorii CLRE să conștientizeze necesitatea reconstituirii statutului cuvintelor-titlu, stabilit în DA de către Sextil Pușcariu, și deci a adnotării tipului de intrare, în cazul trimiterilor, pe baza documentării statutului cuvântului respectiv. Trimiterea în DA, față de DLR, are valori multiple, adnotate în consecință în CLRE: variantă (dacă e semnalată în seria variantelor articolului la care trimite: *avgar*), *lemă* (dacă e lucrată în cuibul lexical sau în altă secțiune a articolului la care trimite: *aboață*, ori dacă trimite la un sinonim: *abai*). O situație aparte prezintă intrările unor articole lexicografice care sunt alcătuite din mai multe cuvinte-titlu (*abolitiție* – *abolitiune*). O caracteristică a limbii române din primele decenii ale secolului al XX-lea o constituie uzul formelor unor cuvinte, reflectat lexicografic în statutul nediferențiat de cuvinte-titlu. În CLRE s-a optat pentru intrare multiplă adnotată *lemă*, alcătuită din mai multe cuvinte-titlu adăugate în interfață sub primul cuvânt-titlu transcris.

Adnotarea tipului de intrare efectuată de editorii CLRE nu este accesibilă publicului în etapa actuală. Ea servește legării într-o etapă ulterioară a variantelor de lemele corespunzătoare, în așa fel încât căutarea unui cuvânt să permită utilizatorului vizualizarea acestuia în interfața de consultare, dacă este variantă, împreună cu articolul acelei leme căreia i se subsumează, respectiv, dacă este *lemă*, a articolului împreună cu variantele sale (inclusiv cele nesemnate în paragraful corespunzător). Extragerea într-o etapă ulterioară a variantelor semnalate în articolele cuvintelor pline, dar neînregistrate separat (*abordaj* sau *tăvăsi*), precum și a celor înregistrate, dar nesemnate în paragraful corespunzător (*absoluție* sau *amigdal*), asigură o imagine dorit exhaustivă a listei cuvintelor lucrate în dicționarele din corpus. Situațiile și exemplele (mai ales de la literele *A – B*) sistematizate

în text nu epuizează bogăția modalităților de reprezentare lexicografică în DA a lexicului limbii române.

Adnotarea tipului de intrare în CLRE, mai ales privitor la intrările DA, având în vedere metoda cuiburilor lexicale și tehnica înregistrării lexicografice a uzului nediferențiat, permite o statistică adecvată a lemelor și a variantelor din lista celor peste 175.000 de intrări DA/DLR. Odată cu publicarea integrală DA/DLR în CLRE este posibilă vizualizarea în diacronie a statutului lingvistic și lexicografic al oricăruia dintre cuvintele limbii române, înregistrate lexicografic: păstrarea statutului ori modificarea lui.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

CLRE = *Corpus lexicografic românesc electronic*, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași, Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, autori: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudius Teodorescu, publicație electronică, 2021–prezent (<https://clre.solirom.ro/>).

DA = *Dicționarul limbii române*. (Academia Română). Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I (A–B), Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913 (<https://clre.solirom.ro/>); Partea II (C), București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Partea III. Fascicula I: *D–De*, București, Universul Intreprindere Industrială a Statului, 1949; Tomul II. Partea I (F–I), București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; Partea II (J–Lacustru), București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Partea II. Fascicula II: *Ladă–Lepăda*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; Partea II. Fascicula III: *Lepăda–Lojniță*; București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948.

DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, litera A, Coordonatori: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Academia Română, 2021. <https://delr.solirom.ro/>

DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. [Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă]. Academia Română. Tomul I, Partea a 3-a. Litera D. *D–Deînmulțit*, 2006; Tomul I, Partea a 4-a. Litera D. *Deja – Deținere*, 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera D. *Deținut – Discopotiriu*, 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera D. *Discord–Dyke*, 2009; Tomul I. Partea a 7-a: Litera E. *E–Erzaț*, 2009; Tomul I. Partea a 8-a: Litera E. *Es–Ezredeș*, 2010; Tomul IV. Litera L. *L–Lherzolită*, 2008; Tomul V. Litera L. *Li–Luzulă*, 2008; Tomul VI. Litera M, 1965; Tomul VII. Partea 1: Litera N, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a: Litera O, 1969; Tomul VIII. Litera P. Partea 1: *P–Păzui*, 1972; Tomul VIII. Litera P. Partea a 2-a: *Pe–Pînar*, 1974; Tomul VIII. Litera P. Partea a 3-a: *Pînă–Pogribanie*, 1977; Tomul VIII. Litera P. Partea a 4-a: *Pogrijenie–Presimțire*, 1980; Tomul VIII. Litera P. Partea a 5-a: *Presin–Puzzolană*, 1984; Tomul IX. Litera R, 1975; Tomul X. Litera S. Partea 1. *S–Sclabuc*, 1986; Tomul X. Litera S. Partea a 2-a: *Scladă–Semînțarie*, 1987; Tomul X. Litera S. Partea a 3-a: *Semn–Sîveică*, 1990; Tomul X. Litera S. Partea a 4-a: *Slab–Spongios*, 1992; Tomul X. Litera S. Partea a 5-a: *Songiar–Swing*, 1994; Tomul XI. Partea 1: Litera Ș, 1978; Tomul XI.

Partea a 2-a: Litera *T*. *T–Tocăliță*, 1982; Tomul XI. Partea a 3-a: Litera *T*. *Tocăna–Twist*, 1983; Tomul XII. Partea 1: Litera *Ț*, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a: Litera *U*, 2002; Tomul XIII. Partea 1: Litera *V*. *V–Veni*, 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a: Litera *V*. *Venial–Vizurină*, 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a: Litera *V*. *Viclă–Vuzum. Literele W, X, Y*, 2005; Tomul XIV. Litera *Z*, 2000, București, Editura Academiei Române.

DLR² = *Dicționarul limbii române* (DLR). Ediția a doua, revizuită și adăugită. Tomul I. Litera *A*. Fascicula 1 (*A–Abzițui*). [Redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu]. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Academiei Române, 2021 (<https://dlri.ro/>).

B. Lucrări de referință

Haja *et al.* 2020 = Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba, Marius-Radu Clim, Claudius Teodorescu, Alexandru Anghelina, *Metode și tehnici actuale în redactarea Dicționarului limbii române informatizat (DLRi)*, în Ofelia Ichim (coord.), Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Ofelia Ichim, Veronica Olariu, Ana-Maria Prisacaru, Ioana Repciuc (ed.), *România în spațiul euroatlantic: interferențe culturale și lingvistice* (Iași, 18–20 septembrie 2019), București, Editura Tracus Arte, p. 139–160.

Introducere 1913 = [Introducere la] *Dicționarul limbii române (A–B)*, Sub conducerea lui Sextil Pușcariu, București, Academia Română/ Socec, p. I–LXX.

Moroianu 2017 = Cristian Moroianu, *Contaminația lexicală: tratament lexicografic. De la DA la DELR*, în „Caietele Sextil Pușcariu”, vol. III: *Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”, Ediția a III-a, Cluj-Napoca, 14–15 septembrie 2017*, Cluj-Napoca, Editura Scriptor, Editura Argonaut, 2017, p. 351–363.

Norme 1965 = *Norme de redactare DLR*, dactilogramă ce face parte dintre auxiliarele interne ale redactorilor DLR, material elaborat sub îndrumarea coordonatorilor lucrării înainte de 1965.

Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română. I: Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.

Seche 1969 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române. II: De la 1880 până astăzi*, București, Editura Științifică.

Tamba 2017 = Elena Isabelle Tamba, *Informatizarea lexicografiei academice românești*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească: studii, proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 145–155.

THE STATUS OF THE HEADWORD IN DA AND ITS ANNOTATION IN THE CLRE INTERFACE

ABSTRACT

The article comments on the status of the headword in DA and its annotation in the CLRE transcription and annotation interface, through examples extracted during by their validation. In the interface, the type of entry for each dictionary entry is noted. Two criteria are applied: a) according to the status of the word – lemma, variant, inflectional form; b) by the number of subsumed title words – single (lemma or variant) or multiple (lemma). The entry accompanied by a lexicographical article and consisting of one or more title words, is annotated lemma. For the entries followed by

references, the annotation of the type of entry is preceded by the documentation of the status of the headword in the referenced article. The reference has in DA multiple values, annotated as such in CLRE: variant (if it is indicated in the series of variants of the article to which reference is made), lemma (if it is worked in the lexical nest or in another section of the article to reference is made, or if the reference is made to a synonym), inflectional form (if it indicates the beginning of several words). The alphabetical proximity of several entries with references to the article of the same word determines their grouping in DA. In CLRE, it was decided to transcribe and annotate each lemma and each variant from an alphabetical group with the same reference. The grouped DA entries can be: several lemmas, several variants, one lemma and one variant, one lemma and several variants, several lemmas and one variant, several lemmas and several variants. Annotating the status of the DA headword in CLRE, taking into account the method of lexical nests and the technique of lexicographic recording of undifferentiated use, allows an adequate statistic of DA lemmas and variants.

Keywords: *The Dictionary of the Romanian Language, headword, entry, annotation, article, reference, lemma, variant.*

SPECIFICUL *DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE* (SERIA VECHIE – DA), LITERELE A–B. CÂTEVA OBSERVAȚII LEXICOLOGICO-LEXICOGRAFICE

LAURA MANEA*

Când dorim să discutăm despre specificul unui dicționar, realizăm că subiectul este extrem de vast, cu implicarea – la toate nivelurile – a numeroase observații, note, comentarii, însoțite de exemplificări. Astfel, am decis să ne oprim, în acest articol, la o serie de trăsături definitorii în redactarea lexemelor din *Dicționarul Tezaur al limbii române*, literele A–B: forma cuvântului-titlu, accentul, indicațiile lexico-gramaticale și modul de redare a variantelor și a familiilor de cuvinte în cuiburi lexicale.

Avem speranța că aceste reliefări ale unor situații tipice ne vor face să descifrăm mai bine, în contemporaneitate, gândirea lexicografică a lingviștilor epocii moderne de atunci, în special a lui Pușcariu care, în *Prefața* la volumul al doilea din DA afirmă, nu fără conștiința deplină a însemnătății demersului său:

Ne-am depărtat tot mai mult de principiile călăuzitoare ale vechilor Dicționare Academice, exclusiviste și normative și am căutat să facem din opera noastră tot mai mult un *Tezaur al limbii române*, în care să nu fie cuprinsă numai limba literară..., ci și limba vorbită, neasemănat mai bogată, mai variată și mai interesantă, izvorul însuși al limbii literare de mâne (DA 1934: 1).

Noi, reprezentanții acelei *limbi literare de mâne* de atunci, avem datoria de a continua misiunea de redactare (și, implicit, de îmbogățire) a Tezaurului nostru lexical enunțată de S. Pușcariu, dar nu înainte de a aprofunda (prin cercetare detaliată), pentru a pricepe deplin, mecanismul excepțional de complex al întocmirii primului nostru dicționar tezaur academic.

1. Forma cuvântului-titlu

În CLRE. *Corpus lexicografic românesc electronic* (<https://clre.solirom.ro/>) am redat intrările potrivit unor norme unitare, respectând principiile lexicografice ale autorilor DA:

a) Cuvinte care, în epocă, aveau formă diferită de cea actuală: ADÁOGE (lemă) față de modernul ADĂUGÁ (variantă cu circulație în Muntenia, cum se precizează în DA, în

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

paragraful explicativ); ABORDĂGIU (sub acest termen apare precizarea: „Se pronunță și se scrie și: *abordăj*”, deci, este considerată variantă grafică); APREȚIĂ este considerat, în ediția Pușcariu, leamă, iar APRECIĂ variantă (realitatea lingvistică actuală îl are ca termen de referință pe APRECIĂ, DELR, s.v.); ARPĂCĂȘ este leamă, iar ARPACĂȘ variantă etc. În toate aceste situații, în paragraful *Formă grafică pentru căutare* trecem forma cuvântului care reflectă circulația actuală în limbă.

b) Cuvinte neologice, majoritatea împrumuturi din franceză, a căror formă era nefixată în limba literară a secolului al XX-lea:

ABNEGĂȚIE/ABNEGAȚIÚNE	ANTICIPĂȚIE/ANTICIPAȚIÚNE
ABOLÍȚIE/ABOLIȚIÚNE	APARÍȚIE/APARIȚIÚNE
ABSTRÁCȚIE/ABSTRAȚIÚNE	APELĂȚIE/APELAȚIÚNE
ACCELERĂȚIE/ACCELARAȚIÚNE	APERCÉȚIE/APERCEPTIÚNE
ACCÉȚIE/ACCEȚIÚNE	APLICĂȚIE/APLICAȚIÚNE
ACHIZÍȚIE/ACHIZIȚIÚNE	APROXIMĂȚIE/APROXIMAȚIÚNE
ACUZĂȚIE/ACUZAȚIÚNE	ARGUMENTĂȚIE/ARGUMENTAȚIÚNE
ADJUDECĂȚIE/ADJUDECAȚIÚNE	ARTÍCOL/ARTICUL
ADMINISTRĂȚIE/ADMINISTRAȚIÚNE	ARTICULĂȚIE/ARTICULAȚIÚNE
AFÉȚIE/AFEȚIÚNE	ASIGNĂȚIE/ASIGNAȚIÚNE
AGITĂȚIE/AGITAȚIÚNE	ASIGURATÓR/ASIGURĂTOR
AGREGĂȚIE/AGREGAȚIÚNE	ASIMILĂȚIE/ASIMILAȚIÚNE
ALEGĂȚIE/ALEGAȚIÚNE	ASOCIĂȚIE/ASOCIAȚIÚNE
ALITERĂȚIE/ALITERAȚIÚNE	ASPIRĂȚIE/ASPIRAȚIÚNE
ALOCĂȚIE/ALOCAȚIÚNE	ASTROLĂB/ASTROLĂV(IU)
ALOCÚȚIE/ALOCUȚIÚNE	ATRĂCȚIE/ATRAȚIÚNE
ALTERCĂȚIE/ALTERCAȚIÚNE	TRIBÚȚIE/TRIBUȚIÚNE
AMBÍȚIE/AMBIȚIÚNE	AUDÍȚIE/AUDIȚIÚNE
AMELIORĂȚIE/AMELIORAȚIÚNE	AUSCULTĂȚIE/AUSCULTAȚIÚNE
AMPLIFICĂȚIE/AMPLIFICAȚIÚNE	AUTORIZĂȚIE/AUTORIZAȚIÚNE
ANIMĂȚIE/ANIMAȚIÚNE	AVIĂȚIE/AVIAȚIÚNE etc.

c) Cuvinte (moștenite, învechite, forme populare etc.) cu formă/circulație dublă (terminația este, adesea, redată între paranteze rotunde), ambele considerate viabile: ARĂȚÉL/ARĂȚIÉL, ARSENIC(Ă), ASCHÉR(IU), ASEMENE(A), ÁS'FEL(IU), AȘÍJDERE(A), AȘÍȘDERE(A), ÁS'-SE(A)RĂ etc.

d) Termeni (numeroși) scriși în două moduri în DA, care oglindesc diferite realități ale limbii literare din epocă: ALIZÁT/ALIZÉU s. a. (Geogr.) (neologism din franceză, a cărui formă nu era încă fixată); ALÓTRIA/ALÓTRII s. f. plur. tant. (germanism); ALIMĂNÁ/ALIMĂNÍ (termen popular care reflectă ezitarea în încadrarea la o conjugare), AMĂRÍME/AMĂRÁME; AMĂRÍU, -ÍE/AMĂRÁU, -ÁE (termeni populari, în cazul

căroră nu se optează încă pentru un cuvânt-titlu și o variantă), AMIEZĂ/AMIEZÎ (termen popular care reflectă ezitarea în încadrarea la o conjugare), AMIROSĂ/AMIROSÎ (termen popular care reflectă ezitarea în încadrarea la o conjugare); APRÎL/APRÎLIE (slavonism; nici în acest caz nu este clar care este varianta și care lema); ASÚPRA adv., prep./ASÚPRĂ adv., prep., s. f. (termeni populari, care oglindesc indecizia în stabilirea variantei și a lemei). În toate aceste cazuri optăm, la transcriere, pentru intrare dublă.

Pentru că în DA există o serie de cazuri speciale în ceea ce privește transcrierea, în CLRE am găsit și o serie de soluții care să nu contravină realității lingvistice:

1) Substantivele-adjective cu formă dublă de feminin de genul: ARDELEÁN, -Ă și -CĂ adj., subst.; ARMEÁN, -Ă și -CĂ subst., adj.; BĂNĂȚEAN, -Ă, și -CĂ adj., subst. etc. au fost redactate ca: ARDELEÁN, -Ă adj., subst. ARDELEÁNCĂ adj., subst.; ARMEÁN, -Ă subst., adj., ARMEÁNCĂ subst., adj.; BĂNĂȚEAN, -Ă adj., subst., BĂNĂȚEÁNCĂ adj., subst. etc.

2) Cuvintele compuse de tipul prepoziție/afix + substantiv ridică problema rezolvării formei grafice pentru căutare și va fi normată în ghidul de utilizare CLRE:

A-LÉNE adv., adj.; A-MÍJLOC loc. adv.; A-MÍLĂ loc. adv.; A-MÍNTE loc. adv.; A-MINÚNE loc. adv.; A-MIRÁREA loc. adv.; A-MÓIU adv.; ANTE-BRĂȚ s. a.; ANTE-CONȘTIÉNT, -Ă adj.; A-PÁRTE adj. inv., adv.; A-PÚRUREA adv./A-PÚRURI adv.; A-RÁSNA adv.; A-TÍMP adv.; A-TÓCMA adv., adj.; ÀU-ÚNDE adv.; A-VÂNÁT loc. adv.; A-VECÉRNE/A-VECÉRNIE (loc. adv.) s. f.; A-VEDEÁRE loc. adv.; A-VRÉMI loc. adv.; A-ZEÁCE s. f. etc.

3) Cuvintele de tipul A-POSTERIÓRI loc. adv. și A-PRIÓRI loc. adv., adj. vor putea fi căutate după notațiile din caseta interfeței care precizează forma lor grafică actuală: A POSTERIÓRI, A PRIÓRI.

2. Accentul

În DA, referitor la problema accentuării, se subliniază următoarele:

Cuvintele care nu au accent în titlul articolului sunt sau monosilabe, d. e. BACIU..., BAIU... sau (mai rar) sunt cuvinte care în limba literară au accent variabil, d. e. ARIPĂ: *àripă* și *aripă* (în care caz cele două accentuări se vor nota în parantezele finale) sau (mai rar) cuvinte al căror accent nu îl știm (BALBAȘ). [...] La cuvintele-de-titlu compuse, accentul ascuțit arată accentul principal, iar cel grav accentul secundar (DA 1913: LXVII).

Noi am respectat întru totul accentuarea din original. Corectăm erorile doar dacă avem argumente solide.

a) Absența accentului marchează, respectându-se realitatea lingvistică:

1) folosirea cuvântului cu accent diferit: ARȚI-URȚI s. m. (în acest caz, cuvântul *arȚiúrți* este scris ca un compus și a fost greu de stabilit modul de accentuare);

2) faptul că termenul este monosilabic: BORCIU s. m. este cuvânt monosilabic, pronunțându-se *borci*; BROCIU (se pronunță *broci*);

3) accentuarea unui cuvânt în două moduri: BOTFOR s. m.: „[Accentuat *bótfort* și *botfórt*]”; BROBOD s. a.: varianta apare cu cele două tipuri de accentuare: BROBÓD și BRÓBOD (s.v. *broboadă*); BORHOT s. a.: „[Accent. *borhót* și *bórhót*]”;

4) imposibilitatea de a stabili accentuarea, cuvântul fiind ori arhaic, ori un regionalism fără multe atesări ori foarte rar uzitat în limbă: BORTOȘ s. m. („un fel de pește”); BROBODĂ s. f. (regionalism cu o unică atestare) etc.

Omisțiuni:

1) în câteva situații, accentul unor termeni este marcat în interiorul cuibului lexical unde este înregistrat: BRAȚĂ (s.v. *braț* apare *brátă*);

2) greșeli tipografice, cu precizarea că termenii sunt înregistrați cu accentul lor corect în cuibul lexical unde sunt subsumați: BÓTIȘÓR s. a. (*botișór*, s.v. *bot*), BÓȚIȘÓR s. m. și a. (*boțișór*, s.v. *boț*) etc.

b) Accentuarea dublă, la cuvintele compuse, cu accent grav și accent ascuțit se păstrează:

ÁLTO-RELIÉF s. a.; ÁSTĂ-DĂTĂ loc. adv.; ÁSTĂ-IĂRNĂ loc. adv.; ÁSTĂ-NOAPTE loc. adv.; ÁSTĂ-PRIMĂVARĂ loc. adv.; ÁSTĂ-SĂRĂ loc. adv.; ÁSTĂ-SEĂRĂ loc. adv.; ÁSTĂ-TOĂMNĂ loc. adv.; ÁSTĂ-VĂRĂ loc. adv.; ASUDĂREA-CĂLULUI s. f. sing. tant.; ASÚDUL-CĂLULUI s. m. sing. tant. (Bot.); ASÚDUL-CĂPULUI s. m. sing. tant. (Bot.); ÀȚA-ÁPEI s. f. (Bot.); ÀUSTRO-UNGĂR, -Ă adj.; ÀURUL-MĂȚEI s. m. (Met.); ÀU-ÜNDE adv.; ÁZ-BÚCHE s. f.; ÁZ-BUCOÁVNĂ s. f.; ÁZ-DIMINEĂȚĂ adv.; BALĂNG(A)-BALÁNG(A)! interj.; BÀTE-PÓDURI s. m.; BÌM-BÁM! interj.; BÒNDA-DÒNDA adv. etc.

Deși scris într-un cuvânt, adverbul ÁSTĂMÂNEĂȚĂ este simțit ca un compus și primește două accente, potrivit normei.

Există câțiva termeni compuși care au două accente ascuțite: ACRÎȘ-RÓȘU s. m. (Bot.); ALEÁRGĂ-CÁLE s. m. sing. tant.; ÁLTĂ-OÁRĂ adv.; ÁLTE-ÓRI adv.; AMÁN-ZAMÁN!/AMÁNZ-AMÁNZ! interj.; AMIÁZĂ-NOÁPTE s. f.; AMÓR-PRÓPRIU s. m. sing. tant. etc.

Printre excepțiile de la dubla accentuare amintim compusele populare sau regionale, de tipul: ÁS'-DIMINEĂȚĂ loc. adv.; ÁS'-NOAPTE loc. adv.; ÁS'-PRIMĂVARĂ loc. adv.; ÁS'-S(E)ARĂ loc. adv.; ÁS'-TOAMNĂ loc. adv.; ÁS'-VARĂ loc. adv.; AZ-NOÁPTE adv. etc.

c) Erori de accentuare:

1) accentul lipsește și trebuie marcat: ACTĂ s. f. (Jur.), care ar trebui accentuat ÁCTĂ; ADÂNCAT¹ s. a. care ar trebui accentuat ADÂNCÁT;

2) accentul este superfluu: BRÁZ adj. (s.v. *breaz*, varianta apare scrisă corect); BOT-RÓȘ s. m. (Ornit.) (s.v. *bot*, compusul apare corect scris, fără accent);

d) Erori de accentuare rezolvate chiar în DA: ASEMENE(A) cuvânt-titlu, este neaccentuat. În *Îndreptări și Adaosuri* (DA 1913: LXIX), se precizează că trebuie pus accentul: ASÉMENE(A). AȘEZĂMÂNT nu are accent în dicționar, dar, în *Îndreptări și Adaosuri* (*ibidem*), apare mențiunea: „la pag. 307^a, trebuie pus accentul: AȘEZĂMÂNT”.

Greșeli tipografice: AUSTRALIÁN (Geogr.) adj., subst. – numele domeniului dat înainte de categoria gramaticală; ASPRÍ vb. VI în loc de IV; BRĂDÍȘ s. a. s. m. – fără virgulă între s. a, s. m.

În acest context, mai facem o observație referitor la cuvintele monosilabice care nu au forma de feminin accentuată: BREAZ, -Ă adj., subst., BRUN, -Ă adj. etc. Există și excepția BONC, BOÁNCĂ adj., ceea ce ne determină să credem că redactorul respectiv, dincolo de normativ, intuia necesitatea accentuării în astfel de cazuri.

3. Indicații lexico-gramaticale

Încadrarea morfologică a termenilor rămâne fidelă ediției Pușcariu, iar neîncadrarea morfologică a unor cuvinte va fi notată de membrii echipei separat, pentru corecturi ulterioare.

a) Genul substantivelor sau valoarea de adjectiv nu sunt redată și vor trebui completate în cazul cuvintelor: APOTÍCĂ, ARBORESCÉNT, -Ă etc.

b) Elementele de compunere nu au categorie gramaticală: ANTROPO- (element de compunere); A-TOT- (element de compoziție); BAȘ- (element de compoziție); BIO- (element de compoziție); BLAGO- (element de compoziție); BOGO- (element de compoziție). A se observa și diferența de exprimare între literele *A* și *B*: element de *compunere* (la litera *A*, însă o singură dată) / element de *compoziție* (la litera *B* – general).

c) Notăția „prefix” apare după termeni ca: ANTE-, ANTI- (dar, neprecizat la forma ANT-), ARHI- (dar, neprecizat la forma ARCH-); BI-. La ÀUTO-, afixul este notat între paranteze rotunde: (prefix).

d) AU^{1,2,3,4,5} prezintă o situație interesantă din punct de vedere al terminologiei folosite pentru încadrarea morfologică a lexemelor. Astfel, întâlnim: AU¹ conj., *particulă întrebătoare*; AU²! interj.; AU³ *formă verbală*; AU⁴ adv.; AU⁵ *formă verbală*. *Particulă întrebătoare* în loc de actualul *pronume invariabil* mai apare o singură dată în DA, litera *A*, sub A²: „Acest *ha!* fiind expresia unei stări de buimăceală, de surprindere așa de mare, încât nu sântem în stare să pricepem ce vedem sau ce auzim, poate deveni o particulă întrebătoare: *ha ? = «ce?»*”. Ca excepție de redactare, dar și terminologică, așa cum avem și anterior, întâlnim un AȘ¹! interj., dar și un AȘ² vb. *ajutător*.

e) Nu este precizat felul pronumelor în situațiile:

A³ *pron.*, art.; ACÉL, ACEÁ *pron.*, art. (cu var. ACÉLA, ACÉEA *pron.*) – în corpul articolului se spune că este un *pronume demonstrativ al depărtării*; var. ACELALALT, ACEALALTĂ *pron.*; ACÉLAȘI, ACÉEAȘI *pron.*; ACÉST, ACEÁSTA *pron.* – în corpul articolului se precizează că este un *pronume demonstrativ al apropierii* (cu var. ACÉSTA,

ACEASTA *pron.*; ACÉSTAȘI, ACEÁSTAȘI *pron.*; ADÍNS prep., *pron.*, adv., loc.; AL¹, A *pron.*, art. – în corpul articolului se menționează că este un *pronume demonstrativ* și *determinativ*; variantele AHĂL, AHÁEA *pron.*; AHĂST, AHĂSTĂ *pron.*; ÁLALALT/ÁILALTĂ, ĂLALALT/ĂILALTĂ *pron.*; ALÁLT, -Ă *pron.*; ALT, -Ă *pron.*, adv. (cu var. ÁLTCEVA *pron.*); AST, ÁSTA/ĂST, ÁSTA *pron.* – în corpul articolului se precizează că este un *pronume demonstrativ al apropierii* (cu var. ÁSTA, ÁSTA/ĂSTA, ÁSTA *pron.*), ĂSTALALT, ĂSTĂLALTĂ/ĂSTĂLALT, ĂSTĂLALTĂ *pron.* (cu var. ĂSTALANT, ĂSTĂLANTĂ/ĂSTĂLANT, ĂSTĂLANTĂ *pron.*, ĂST'LALT, ĂSTĂLALTĂ *pron.*); ATÁRE adj., *pron.* – în corpul articolului apare specificarea că este un *pronume nedefinit*.

Notăm câteva excepții: AÉST, AEÁSTĂ *pron. dem.* (cu var. AÉSTA, AEÁSTA *pron. dem.*, AÍST, AIÁSTĂ *pron. dem.*); AL², A, ĂL, A *pron. art.*; AISTALÁLT, AIASTĂLÁLTĂ *pron. dem.*

f) Interjecțiile considerate literare sunt, în general, precizate cu valoarea lor gramaticală și urmate de semnul exclamării:

AI³ *interj.*; ABÁ! *interj.*; ABÊȘ! *interj.*; ABÓ! *interj.*; AFERÍM! *interj.*, s. m. (nu este trecut în cadrul excepțiilor, deoarece, probabil, valoarea interjecțională este dominantă); AHÁ! *interj.*; AHÓ! *interj.*; AI¹! *interj.* (variantă, se face trimitere la alt cuvânt, cu altă literă la incipit: *hai* sau, poate se păstrează pentru uniformitatea cu AI^{2,3}); AI² *interj.*; AIT! *interj.*; A-IUIÚ! *interj.*; ALEGÚȚ! *interj.*; ALÉI! *interj.*; AMÁN-ZAMÁN!, AMÁN-Z-AMÁN-Z! *interj.*; variantele AIOLEÓ! AOLEÁ! *interj.*; AOLÍCĂ! *interj.*; APÓRT! *interj.*, s. a. (nu este trecut în cadrul excepțiilor, pentru că, probabil, valoarea interjecțională este dominantă); ARÁCA'N-DE-MINE! *interj.*; AȘ! *interj.*; varianta AȘI! *interj.* (excepție de la notarea variantelor); AU! *interj.*; variantele: AULEÁ!, AULEÓ!, AULÉU! *interj.* (excepție de la notarea variantelor); AULÍCĂ!, AULÍCO! *interj.* (excepție de la notarea variantelor); AULÍU!*interj.* (excepție de la notarea variantelor); AVALÍM! *interj.*; BĂ! *interj.*; BÂC! *interj.*; BÁCA! *interj.*; BĂCA! *interj.*; BĂIA! *interj.*; varianta BĂIO! *interj.* (excepție de la notarea variantelor); BĂIU! *interj.*; BALÀNG(A)-BALÁNG(A)! *interj.*; varianta BÂLTÂBÂC *interj.* (excepție de la notarea variantelor); BAM! *interj.*; BÂN! *interj.*; BÂR! *interj.*; varianta BÂRT! *interj.* (excepție de la notarea variantelor); BÂZ! *interj.*; BÍBI! *interj.*; BÍMBA!/BÌM-BÂM! *interj.*; BIS! *interj.*, adv. (excepție de la valoare morfologică multiplă); varianta BOCÉL! *interj.* (excepție de la notarea variantelor); BOCÍCĂ!/BOCÍCU!/BÓCII! *interj.*; BOL-BOL! *interj.*; varianta BR! *interj.* (excepție de la notarea variantelor); BRÁVA! *interj.*; BRAVÍSIMO! *interj.*; var. BRÁVOS! *interj.* (excepție de la notarea variantelor); BRUH! *interj.*; BUF! *interj.*; BUM! *interj.*

Excepții (notația fără semnul exclamării) apar în următoarele situații:

– când cuvântul-titlu este variantă:

ABÚA *interj.*; ALEÁM *interj.*; ALELEÍ, ALELELE *interj.*; ALEÓ *interj.*; ALÉR *interj.*; ALÉU *interj.*; ALILÚIA *interj.*; ÁȘA *interj.*; BARCABÂR *interj.*; BÂREÁ *interj.*; BÂSCHI *interj.*; BEA *interj.*; BEAHEAHEÁ *interj.*; BÉCĂ *interj.*; BEE/BEEÉ *interj.*;

BEHEAHEÁ/BEHEÉ *interj.*; BLĂM *interj.* (tratată ca variantă, deși e leamnă); BLĂMÁȚI *interj.* (tratată ca variantă, deși e leamnă); BLÁȚI *interj.* (tratată ca variantă, deși e leamnă); BLEM/BLEMÁȚI *interj.* (tratată ca variantă, deși e leamnă); BÓA *interj.*; BOF/BÓFA *interj.*; BREA *interj.*; BURDÚC/BURDÚF *interj.*;

– când cuvântul are mai multe valori morfologice:

ÁDECĂ *interj.*, adv.; ADÍO *interj.*, s. m. sing. tant.; AH *interj.*, s. a.; ALELÚIA *interj.*, s. m.; ALÉM s. a., *interj.*; ALIVÁNTA *interj.*, adv.; AMÁR, -Ă adj., adv., s. a., *interj.*; AMÍN *interj.*, adv., s. a.; BÁRĂM adv., conj., *interj.*; BÁREM(I) adv., conj., *interj.*; BAU *interj.*, s. m.; BÉBE s. f. sing., *interj.*; BOCIU s. m., *interj.*; BODAPRÓSTE *interj.*, subst.; BOGDAPRÓSTA *interj.*, subst.; BOGDAPRÓSTĂ *interj.*, s. f.; BOGDAPRÓSTI *interj.*; BUHUHÚ *interj.*, s. m.;

– când cuvântul are două forme literare: ANASĂNA/ANASĂNI *interj.*; AVRÁD/AVRÁDINI *interj.*;

– când termenul este definit printr-un sinonim: BĂLTÁC *interj.*, BÍJI *interj.*;

– posibile omisiuni:

ALÓ¹ *interj.*; ALÓ² *interj.*; AMÁ *interj.*; AMÁN *interj.*; AMÁNDEA *interj.*; ĂRA *interj.*; BÂLDÂBÁC *interj.*; BĂȚA *interj.*; BEHEHÉ *interj.*; BÍI *interj.*; BLEAU *interj.* (poate pentru că există precizarea: „Numai în expresiunea...”); BOAC *interj.*; BOÁCA *interj.*; BOC/BÓCA *interj.*; BONC(A) *interj.*; BRÁVO *interj.*; BRE *interj.*; BU *interj.*; BÚA *interj.*; BULI *interj.*

O situație deosebită întâlnim în cazul cuvântului BRÍCĂ, care nu are indicație gramaticală, fiind definit direct prin: „Interjecție cu care se strigă oile...”.

g) Semnul întrebării este păstrat: AI?³ *interj.*

h) Inconsecvențe în încadrarea unor substantive la un anumit gen:

– substantive considerate masculine, în loc de neutre:

BONTÓN s. m. (franțuzism) în DA, astăzi, s. n. (MDA, s.v.); BÓRAX s. m. în DA (termen specializat, din domeniul chimiei), astăzi, s. n.; BORCEÁG s. a. în DA (nume de plantă, domeniu botanic), astăzi, s. m.; BUSUIÓC s. a. în DA (nume de plantă, domeniu botanic), astăzi, s. m.; la fel pentru variantele termenului: BĂȘIÓC s. a., BISIÓC s. a., BOSÎIÓC s. a., BOSIÓC s. a., BOSOIÓC s. a., BOSUIÓC s. a., BUSIIÓC s. a., BUSIÓC s. a., BUSUÓC s. a. etc.;

– substantive considerate neutre sau masculine, în loc de feminine: BRÂGLÁRE s. a.; BRÂNCÁRIȚĂ s. m.;

– cuvântul-titlu

AZÚR, -(Ă) s. m., (adj.) reflectă o situație de transcriere mai rar întâlnită în paginile DA, încercându-se coroborarea celor două valori morfologice ale termenului. Noi am optat pentru transcrierea cu intrare dublă, un AZUR¹ s. m., cu perechea AZÚR², -Ă adj. Astăzi este considerat s. n. V. și ARTÍCUL s. a. (s. m.)/ ARTICUL s. a. (s. m.);

– doar indicația s. (potrivit listei de *Prescurtări* din DA 1913, s. = „secolul, suta” ori „sau” – adaos la *Prescurtări*), în loc de generalul subst., apare în dreptul lui: BRÚDĂ s., BUCALÁN s. și adj. m., BUCĂLÍȚĂ s. și adj. f.

i) Precizarea substantivelor cu forme numai de singular sau numai de plural are caracter normativ:

ACÁNT s. m. sing. tant. (Arhit.); ACĂȚELE s. f. plur. tant.. (Bot.); ACETILÉNĂ s. f. sing. tant.; ACVAFÓRTE s. f. sing. tant. (Grav.); ACVILÓN s. a. sing. tant.; ADÍO interj., s. m. sing. tant.; ADORMIȚELE s. f. plur. tant. (Bot.); ADVOCATÚRĂ s. f. sing. tant.; AERÉL s. m. sing. tant.; AFIÓN s. m. sing. tant. (Bot.); AGÉNDE s. f. plur. tant.; AGHIÚȚĂ s. m. sing. tant.; AGÚST s. m. sing. tant.; ALAÚN s. m. sing. tant.; ALCOOLÍSM s. m. sing. tant.; ALDÁȘ s. m. sing. tant.; ALEÁRGĂ-CÁLE s. m. sing. tant.; ALÉGRO adv., s. m. sing. tant. (Muzic.); ALFAVÍTA s. f. sing. tant.; ALFENÍD s. m. sing. tant.; ALIMÓRI s. m. plur. tant.; ALOCÁT s. a. sing. tant.; ALÓTRIA/ALÓTRII s. f. plur. tant.; ALPACÁ/ALPAGÁ s. f. sing. tant. (Zool. și Industr.); ALTÍȚE s. f. plur. tant.; ÁLTO s. m. sing. tant.; ALÚN s. m. sing. tant.; ALUNÉI s. m. plur. tant.; ALUNÉLE s. f. plur. tant.; AMÓNIU s. m. sing. tant.; AMÓR-PRÓPRIU s. m. sing. tant.; ANÁLE s. f. plur. tant.; ANALÉCTE s. f. plur. tant.; ANEVÁTO s. a. sing. tant.; ANGRÍȘÁI s. m. plur. tant. (Bot.); ANÍL s. a. sing. tant. (Bot.); ANTIMÓNIU s. m. sing. tant. (Miner.); APROBÁT s. a. sing. tant.; APUNTAMÉNTE s. f. sing. tant.; ARÉT s. m. sing. tant.; ARGINTÚȚ s. m. sing. tant.; ARMĂRÍI s. f. plur. tant.; ARMOARÍI s. f. plur. tant.; ARÓN² s. m. sing. tant. (Bot.); ARPAGÍC s. m. sing. tant. (Bot.), cu variantele: ARBACÍC s. m. sing. tant.; ARBAGÍC s. m. sing. tant.; ARPACÍC s. m. sing. tant., ARPACÍCĂ s. f. sing. tant.; ASMAȚÚCHI s. m. sing. tant. (Bot.), cu var. ASMACIÚC s. m. sing. tant.; ASTÁMPĂR s. m. sing. tant.; ASÚD s. m. sing. tant.; ASUDÁREA-CÁLULUI s. f. sing. tant. (Bot.) ARVÉLE s. f. plur. tant.; ASÚDUL-CÁLULUI s. m. sing. tant. (Bot.); ASÚDUL-CÁPULUI s. m. sing. tant. (Bot.); ATEIETÚRI s. f. plur. tant.; ÁTRIU s. a. sing. tant.; ÁUGUST s. m. sing. tant.; AVÉRS s. m. sing. tant.; BÁBIȚE s. f. plur. tant.; BABÚȘI s. m. plur. tant.; BĂDÍC s. m. sing. tant.; BÂLBÂÎLĂ s. m. sing. tant.; BERNEVÉCI s. m. plur. tant.; BOBOTEÁZĂ s. f. sing. tant.; BORÁCE s. m. sing. tant. (Chim.); BUREÁN s. m. sing. tant. (Bot.); BUȘICÉI s. m. plur. tant.

– BĂIEȚICĂ s. m. (sing. tant.) – indicație pentru folosirea cuvântului, uneori, doar în forma de singular;

– cu virgulă nejustificată, probabil greșeală de tipar: ACAJÚ s. m., sing. tant. (Bot.), ACIOÁIE s. f., sing. tant.; APRIORÍSM s. m., sing. tant. (Filos.).

j) Cuvinte care apar doar în construcții fixe, cu precizarea „Numai în...” de exemplu:

ÁCAR- adv. „Numai în compoziții cu pronume, adverbe și conjuncțiuni”; ÁLA-BÁLA subst. invar. „Numai în expresia...”; ALIMÁN s. m. „Numai în expresiunea...”; AMESTECĂCIÚNE s. f. „Numai în locuțiunea...”; A-MÓIU adv. „Numai în locuțiunea...”; ARĂPIE s. f. „Numai în loc. adv....”; ÁRSA, (În Transilv.) Numai în

locuțiunea:...””; ARTEZIÁN, -Ă adj. „Numai în expresia...””; ASCÚNS adv. „Numai în expresiunea (rară)...”; BABADÁM s. m. „Numai în expresia...””; BABALÚC/BĂBĂLÚC s. m. „Numai în expresia...””; BÂC s. a. „Numai în expresia...””; BÁIB adj. masc. „Numai în expresia...””; BONDĂRESC, -EÁSCĂ adj. („Numai în expresiunea:...”) etc.

Ca observație de ordin general, amintim că în DA sunt notate întotdeauna zonele geografice în care circulă termenul analizat și, pentru exemplificare, am excerptat câteva lexeme:

ACÓV s. a. „În Ban., în părțile ungurene și în Mehedinți”; ARÉTE s. m. „(Învechit, azi numai prin Ban. și prin părțile învecinate din Oltenia și Transilv.)”; ARTÍG s. a. „(În Ban.)”; ALÁTRÁ vb. I. „În Olt.”; ARUNCÁTURÍ vb. IV. refl. „(În Transilv.)”; AŞCHÍŤĂ s. f. „(În Transilv. și Ban.)”; BĂBĂRÚJĂ s. f. „(În Bistra, în Transilv.)”; BĂCÁN s. m. „(În Munt. și în părțile mărginașe ale Transilv.)”; BACIU s. m. „(În Ban. și în părțile învecinate din Ungaria și din Transilv.)” etc.

4. Problema variantelor și cea a cuiburilor

Specific DA este prezența cuiburilor lexicale, tehnică lexicografică la care s-a renunțat, treptat, pentru a se ușura, prin tratarea separată a termenilor dintr-o familie lexicală, a compuselor, a formelor negative și a variantelor cuvintelor, accesul la informația imediată cititorului/publicului țintă.

Ca remarcă generală, observăm o diferențiere între redactarea literei *A* și cea a literei *B*: la litera *A* au fost extrase, cu destulă atenție, variantele ca intrări separate (ex.: ARĂVOÁNĂ s. f., ARAVÓN s. a., ARĂVÓN s. a., ARAVÓNĂ s. f., ARĂVÓNĂ s. f. sunt variantele termenului ARVÚNĂ s. f., lucrate ca intrări separate în DA, litera *A*; tot intrare separată are și termenul din familia lexicală, ARÓN s. a.), pe când la litera *B*, cuiburile lexicale constituie unul dintre punctele forte ale tehnicii de redactare, variantele fiind extrase separat în mod selectiv.

Trimiterile la cuvântul-titlu se fac prin prescurtarea v. („vezi”) și, atunci când sunt mai numeroase, sunt grupate una sub alta și încadrate de o acoladă (v. ARĂVOÁNĂ, ARAVÓN, ARĂVÓN, ARAVÓNĂ, ARĂVÓNĂ). Transcrierea termenilor nu a necesitat o tehnică specială pentru noi, deoarece, în echipa de lucru, am stabilit regula ca, atunci când avem mai multe variante la rând, să le scriem separat, iar, lemele grupate prin acoladă sau scrise în șir să fie extrase singular (ex.: BOSNEÁN, -CĂ subst., BOSNEGÉSC, BOŞNEGÉSC, -EÁSCĂ adj., BOSNEGÍU, BOŞNEGÍU s. m.).

În continuare vom observa cum se reflectă în DA redactarea variantelor. Am sesizat următoarele situații:

a) Există o serie de variante extrase separat, cu trimiterea „v.”:

ARGIMAGZÁR(IU) s. a. v. *arzimahzar* (cu un *-i-* superfluu la trimitere, probabil o greșeală de tipar), ARMAZÁR s. a. v. *arz-mahzar* (cu precizarea că ARZMAHZÁR, cuvânt-titlu, este scris legat; probabil, la redactare, s-a renunțat la ideea de compus, cf. turc. *'arzi*

mahzar), ARZUMAMAZÁR s. a. v. *arzmahzar*; BOLTĂȘÎȚĂ s. f. v. *boltaș*; BOLTEÁLĂ s. f. v. *bolti*; BOLTÍȚĂ s. f. v. *boltă*; BOMBĂNEÁLĂ s. f. v. *bombăni*; BOMBÍȚĂ s. f. v. *boambă* etc.

b) În alte cazuri, o variantă se raportează la două cuvinte-titlu:

ARVÓN s. a., s. m. v. *arvună*; *arvune*. Ca tehnică lexicografică, am recurs la transcrierea cu număr omonim: ARVÓN¹ s. a. (v. *arvună*) și ARVÓN² s. m. (v. *arvune*). La fel pentru ARVÚN s. a., s. m. v. *arvună*; *arvune*; BORÁNĂ s. f. v. *boroană* și *burană*; BORTÍȚĂ s. f. v. *bortă*¹ și *bartă*; BOT s. a. v. *botă*¹⁻²; BREZÓIU s. m. v. *breaz* și *brezaie*; BRIȘCÚȚĂ s. f. v. *brică* și *brișcă*¹; BRÚTĂ s. f. v. *brut*¹⁻²; BUBÍȚĂ s. f. v. *bubă*¹⁻² etc.

c) Unele variante nu sunt extrase din cuibul lexical:

ARTIFICIALMÉNTÉ adv., lemn (s. v. *artificial*, -ă); ARTOFÓRION s. a. (s. v. *artofór*); ARVONÍRE, ARVUNÁRE, ARAVONÍRE s. f. (s. v. *arvunire*); ARVONÍT¹ s. a. (s. v. *arvunít*¹); ARVONÍT², -Ă adj. (s. v. *arvunít*², -ă); ARVONITÓR, -OÁRE adj. (s. v. *arvunitór*, -oáre); AȘÉȘI, AȘÁEȘI, AȘIÁȘI adv. (s. v. *așáși*); ASCENDÉNTÉ adj., subst. (s. v. *ascendént*, -ă); ASCENDÍNȚĂ s. f. (s. v. *ascendénță*); AȘCHÉRIU s. m. (s. v. *aschér(iu)*); ASEMĂRĂ vb. I (s. v. *asemănă*); ASĂMÂNÁRE, ASĂMÂNÁRE s. f. (s. v. *asemănăre*); ASĂMÂNÁT, ASĂMÂNÁT s. a. (s. v. *asemănát*¹); ASÉDIE s. f. (s. v. *asédiu*); ASEMELUÍ vb. IV (s. v. *asemăluí*); AȘUȘÓR s. m. (s. v. *asesór*) etc.

d) Alteori, se selectează o variantă, tratată ca intrare separată, dar sunt „abandonate” alte variante în cuibul lexical cum ar fi ÁSIN s. m. Varianta ÁSEN este extrasă și dată la rând, alfabetic, conform normei: ÁSEN s. m. v. *asin*, însă variantele ÁSÂN, ÁSÂN sunt păstrate s.v. *asin*. O ipoteză ar fi că, în aceste cazuri, variantele „staționare” sunt urmate de exemplificări prin citate, scoaterea lor din context nefind benefică pentru explicitarea cuvântului ori pentru întregirea lui prin mai multe ilustrări. La fel, în cazul derivatelor BONIFICÁRE și BONIFICÁȚIE (s. v. *bonificá*), este preferat BONIFICÁȚIE.

e) Trebuie să menționăm și situația variantelor care nu apar în paragrafele speciale de la finalul cuvintelor-titlu la care se face trimiterea:

BORDÉUCĂ s. f. v. *bujdeucă*; BORDOHÁN s. a. (Anat.) v. *burduhan* (s. v. *burduhan* nu este atestată decât o formă *bordoháne* s. a. plur.); BORHÁIU s. a. (Anat.) v. *burduhan* (s. v. *burduhan* avem atestare doar pentru o formă *borhăie*); BORHÉIU s. a. (Anat.) v. *burduhan* (s. v. *burduhan* apar doar formele *borhăie* s. f. plur. și *borheie* s. f. plur.); BORSOLÍ vb. IV v. *burzului* (s. v. *burzului* există atestată varianta *borzolí*, iar, în acest caz, *borsoli*, pare a fi o grafie pentru *borzolí*); BORSÚNĂ s. f. (Bot.) v. *bursună*; BORȚOCHINÓS, -OÁSĂ adj. v. *boțochinos*; BOȘDÉUCĂ s. f. v. *bujdeucă*; BOTÊŞ s. m. (Bot.) v. *butaş* etc.

f) Generală (ca tehnică lexicografică) este redarea variantelor după un „și:”, precedat (cel mai adesea) sau urmat de precizarea arealului de circulație:

ÁPŘIG, -Ă adj., adv.... „[și: *ápřeg, ápřic*]”; APȘOĂRĂ s. f.... „[și: *apųșoără*]”; ARGÁT s. m.... „[În Mold. și Bucov. și: *hargát, hăřgát*]”; BARÁC, -Ă subst.... „[și: *bărác* subst.]”; BROÁTEC s. m.... „[și: (Ban.) *broátăc, broátic, brótec*...]”; BUSUIÓC s. a. (Bot.), -OÁCĂ adj., s. f. „[și: *busióc, busiióc*...]”) etc.

Excepții terminologice am descoperit în două situații: s. v. ALTMÍTERI adv. apare formularea: „[Foarte multe variante:...]”, iar la BOȘÁNTIC, -Ă adj., subst., în paragraful rezervat variantelor, citim, în loc de „și:”, „[Variante:...]”.

g) Sporadic, sunt atestate câteva variante ale unor particule așezate la începutul cuvintelor (fără valoare gramaticală și fără capacitatea de a crea noi termeni): AZĂM-/AZĂM- v. *azim*-; BĂX-/BĂX- v. *băcs*-, *bács*-; BEJ- v. *băj*-. Aceste particule marchează doar variantele de scriere a unor leme.

Pe scurt, vom indica și modul cum se reflectă redactarea unor leme în DA. Astfel, întâlnim:

a) leme-trimiteri cu statut de variante: ARVUNÁ vb. I^a (ș. d.) v. *arvuní* ș. d.; BONIFICÁȚIE s. f. v. *bonifica* etc.;

b) leme din cuiburi lexicale care nu sunt tratate separat:

ASEDIÍ vb. IV (s. v. *asediá*), ASIEÁN, -EÁNĂ adj., ASIÉSC, -EÁSCĂ adj., ASIETICÉSC, -EÁSCĂ adj., ASIATICÉȘTE adv. (s. v. *asiátic*, -ă); ASÍR, -Ă adj. (s. v. *asirián*, -ă) etc.

În cadrul analizei noastre lexicografice am mai observat două lucruri extrem de importante în ceea ce privește tehnica de redactare a cuvintelor din DA, și anume:

a) Indicațiile de pronunție a lexemelor sau a variantelor se dau cu regularitate, atrăgându-se mereu atenția și asupra formelor dialectale:

ARTIFIȚIÁL (s. v. *artificial*) „cu pronunțare nemțească a cuvintelor latine”; ARUNCĂTÓRIU „dialectal” pentru *aruncătór*; ARVUNITÓRIU („dial.: -toriu”); ARZĂTÓRIU (s. v. *arzătór*, -oäre „și dial.:...”); ASOȚIÁ (s. v. *asociá*: „Învechit, cu pronunț germană și:...”) – aceeași explicație pentru ASOȚIÁRE (s. v. *asociáre*), ASOȚIÁT (s. v. *asociát*), ASOȚIÁȚIE, ASOȚIÁȚIÚNE (s. v. *asociáție/asociațiune*); „cu o formă neadaptată încă bine limbii noastre și:” ASOLEMÉNT (s. v. *asolamént*); AUSPÍȚIU (s. v. *auspiciu*: „cu pronunțare germană”) AȘĂ, AȘÉ, AȘÉÁ (s. v. *așa*); AȘCHIÉT (s. v. *așchiát*; „În Mold.:...”); ASCULTĂTÓRIU (s. v. *ascultătór*; „și dial.:...”); pentru *așezá*: „Dial. și: AȘĂZÁ, de unde, în Mold. *așa(d)ză*”; la *așezámánt*, în paragraful final apare: „[Dial. și: *așăzámánt*]”; AȘĂZÁRE, AȘA(D)ZÁRE (s. v. *așezáre*: „Dial. și:...”); ASIÁTIC, -Ă este „scris și pronunț și: *aziátic*, -ă”; BĂLȚÁT, -Ă: „[În Mold. se pronunță și: *balțát*, -ă]” etc.

b) În cadrul articolelor de dicționar sunt notate, în afara variantelor, derivatelor, compuselor etc., și formele negative ale unor cuvinte:

NEARZĂCIOS (s. v. *arzăciós*, -oásă), NEASEMĂNARE (s. v. *asemănáre*); NEASCULTAT, -Ă (s. v. *ascultát*, -ă), NEASCULTOIU (s. v. *ascultóiu*, -oáie) etc.

Concluzii

În loc de concluzii, precizăm doar valoarea câtorva prescurtări specifice DA:

a) Trimiterea „v.”, marchează: 1. variante lexicale; 2. leme din cuibul lexical; 3. variante de scriere.

b) Prescurtarea „ș. d.”: dacă indicația apare după o variantă, înseamnă că toate cuvintele din familia lexicală prezintă acea formă în radical: ARUMÂN, -Ă, -CĂ adj., subst. (ș. d.) v. AROMÂN (ș. d.); ASĂM(Ă)LUÍ vb. IV (ș. d.) v. ASEM(ĂL)UI ș. d.; BÁLEGĂ s. f. (ș. d.) v. BALIGĂ ș. d.; BOLOHÁN s. m. (ș. d.) v. BOLOVAN ș. d. etc.

Prescurtarea „ș. d.” (vezi completarea la *Prescurtări* din DA 1913) „și derivatele” are o frecvență uriașă în paginile dicționarului, fiind folosită, cu siguranță, pentru economie de spațiu tipografic.

c) Semnul „=” marchează sinonimia: ÁCHIU s. m. (Bot.) = țelină. – N[eologism] după lat...; ARÓN² s. m. sing. tant. (Bot.) = rodu-pământului. – N[eologism]. din germ....; BÂLTĂC interj. = bâldâbâc etc.

BIBLIOGRAFIE

- DA = *Dicționarul limbii române*. (Academia Română). Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I (A–B), Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913 (<https://clre.solirom.ro/>).
- DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, litera A, Coordonatori: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, 2021. <https://delr.solirom.ro/>.
- MDA = Academia Română, *Micul dicționar academic*, vol. I, literele A–C, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001.

THE SPECIFICITY OF THE *DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE* (OLD SERIES – DA), LETTERS A–B. SOME LEXICOLOGICAL-LEXICOGRAPHIC OBSERVATIONS

ABSTRACT

In this article we have analyzed a series of defining features in writing the lexemes from the *Dictionary Thesaurus of the Romanian Language*, the letters A–B: the form of the word-title, the accent, the lexico-grammatical indications and the way of rendering variants and families of words in lexical nests. The analysis aims to emphasize, on the one hand, the unique character of this dictionary and, on the other hand, its inestimable value (transcending the era) for our culture.

Keywords: *The Dictionary of the Romanian Language, word-title, accent, lexical-grammatical indications, variants, lexical nests.*

OMONIMELE ÎN SERIA VECHĂ A *DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE*

MIOARA DRAGOMIR*

În seria veche a *Dicționarului limbii române* (DA) omonimele – numite de Pușcariu după modelul italian *omeotropi*¹ – sunt tratate în intrări separate. Aceste leme nu sunt, însă, numerotate. În schimb, atunci când se fac trimiteri, apare și numărul de omonim (ARET, ARÉT, ARÉTE, ARÊTE; al doilea ARET trimite la ARÊTE¹; ANÁLOG s. a. – ANALÓG, -OÁGĂ adj. cf. dubletul ANÁLOG²). De asemenea, și *omonimele morfologice*, adică părțile de vorbire diferite care au aceeași formă (cf. ELR, DȘL), sunt înregistrate ca intrări separate.

În interfața CLRE s-a urmat regula din dicționarele moderne și s-a făcut distincția între omonime atât prin faptul că acestea au fost delimitate ca intrări separate, cât și prin numerotare. În cadrul omonimiei lexicale (DȘL) surprinse în DA, fie că avem în vedere omonimele etimologice, fie pe cele derivaționale sau omonimele semantice (ELR), uneori este vorba despre forma variantelor

ABÁTE¹ vb. III – ABÁTE² s. m.; ACĂRÍȚĂ¹ s. f. – ACĂRÍȚĂ² s. f.; ÁER¹ s. a. – ÁER² s. a.; AIEPTÁ¹ vb. I – AIEPTÁ² vb. I; AIÚȘ¹ s. m. variantă pentru AUȘ – AIÚȘ² s. m.; ALCĂTUÍ¹ vb. IV – ALCĂTUÍ² vb. IV; ALÉU¹ interj – ALÉU² s. a.; ALIGNÍ¹ vb. IV – ALIGNÍ² vb. IV, variantă de la LIHNI; ALUNÁR¹ s. m. – ALUNÁR² s. m.; AMIGDÁLĂ¹ s. f. variantă de la MIGDALĂ – AMIGDÁLĂ² s. f.; ANÁLOG¹ s. a. – ANÁLOG² s. a. – ANALÓG³, -OÁGĂ adj.; BĂIEȚÍCĂ¹ s. f. – BĂIEȚÍCĂ² s. m. sing. tant.; BAL¹ s. a. – BAL² s. a. – BAL³ s. a.; BALABÁN¹ s. m. – BALABÁN² s. m., BAN¹ s. m. – BAN² s. m.; BĂNÁT¹ s. a. – BĂNÁT² s. a.; BĂNCUȚĂ¹ s. f. – BĂNCUȚĂ² s. f.; BÁRĂ¹ s. f. – BÁRĂ² s. f.; BOIÉR¹ s. m. – BOIÉR² s. m., variantă de la BOAR; BOL¹ s. a. – BOL² s. m.; BOLD¹ s. a. – BOLD² s. a., variantă de la BOLTĂ; BON¹ s. a. – BON² s. a., variantă de la BOANĂ ș.c.l.

Informația este întregită prin completarea unui câmp de sine stătător, în care a fost notată categoria gramaticală, care departajează și omonimele morfologice:

ACÁR¹ s. a. – ACÁR² s. a. – ACÁR³ s. m. – ÁCAR⁴ adv.; ACRÍT¹ s. a. – ACRÍT, -Ă² adj.; ADÂNCÁT¹ s. a. – ADÂNCÁT², -Ă adj., adv.; ALINÁT¹ s. a. –

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ Vezi *Dicționarul limbii române*, seria veche (DA), Sextil Pușcariu, prefața *Raportul către comisiunea Dicționarului*, p. XXXI-XXXII.

ALINÁT², -Ă, adj., adv.; ALOCÁT¹ s. a. sing. tant. – ALOCÁT², -Ă adj.; ALÚN¹ s. m. – ALÚN² s. m. sing. tant. variantă de la ALAUN; AMÁ¹ interj. – ÁMA² adv., variantă de la ACUMA; AMÁN¹ interj. – AMÁN² conj.; AN¹ s. m. – AN² adv.; ÁNDE¹ prep. – ÁNDE² pron.; ÁRE¹ s. f., variantă pentru ÁRIE – ÁRE² vb. III; BAŞ¹ adv. – BAŞ² s. m. – BAŞ³ element de compoziție; BĂLTÁG¹ s. a. – BĂLTÁG² s. m. sing.; BĂRÁT¹ s. a., variantă de la BERAT – BĂRÁT² s. m.; BOR¹ s. m. – BOR² s. m. sing. – BOR³, BOARĂ adj. ș.c.l.

O altă notație, care constituie, de obicei, un criteriu de delimitare a omonimelor, este semnalarea accentului. În interfața CLRE au fost create butoane speciale pentru tipurile de accent și alte semne care reflectă pronunția, existente în DA, astfel încât s-au putut nota întocmai semnele utilizate în forma tipărită:

ÁCHIU s. m. – ACHÍU s. a.; ÁCRU, -Ă adj. – ACRÚ adv.; AMÚIA adv. – AMUIÁ vb. I; AMÚȘI adv. – AMUȘÍ vb. IV; ANÁLOG s. a. – ANALÓG, -OÁGĂ adj.; BÍBI interj. – BIBÍ subst. inv.; BÍCICAȘ s. m.; BÍCÍLUÍ vb. IV; BALCÌ-BÁȘA s. m.; BALCÌ-BAȘLĂC s. a.; BALCÌ-BEȘLÍC s. a. etc.

Prezentarea lexicografică a omonimelor în seria veche (DA) diferă parțial de cea din seria nouă (DLR). Abstractele verbale, care au aceeași formă ca adjectivele (și substantivele) formate de la același verb sunt tratate separat în seria veche, pe când în seria nouă ele sunt așezate în schema lexicografică în cadrul aceluiași articol (vezi ADĂOGÁT¹ s. a. – ADĂOGÁT², -Ă adj.; ADORMÍT¹ s. a. – ADORMÍT², -Ă adj., subst.; APĂRÁT¹ s. a., participiul verbului *apăra* devenit abstract verbal – APĂRAT², -Ă adj., s. a., participiul verbului *APĂRA*, devenit adjectiv, substantivat uneori; BĂUT¹ s. a. – BĂUT², -Ă adj. etc.). În interfața CLRE, în notarea volumelor din seria veche s-a respectat regula lexicografică din forma tipărită, dar, după cum am precizat, omonimele au fost numerotate.

Prin adnotarea în CLRE a chestiunilor precizate privind omonimele, inclusiv a semnelor grafice existente în DA, s-a urmărit să se creeze o ediție anastatică electronică (<https://clre.solirom.ro/>), necesară atât cititorilor români, cât și străini interesați de studiul limbii române, în diversele aspecte care se regăsesc în Dicționarul Tezaur.

BIBLIOGRAFIE

CLRE = *Corpus lexicografic românesc electronic*, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași, Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, autori: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudius Teodorescu. <https://clre.solirom.ro/>.

DA = *Dicționarul limbii române*. (Academia Română). Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I (A–B), Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Partea II (C), București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Partea III. Fascicula I: D–De, București, Universul Intreprindere Industrială a Statului, 1949; Tomul II. Partea I (F–I), București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; Partea II (J–Lacustru),

- București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Partea II. Fascicula II: *Ladă–Lepăda*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; Partea II. Fascicula III: *Lepăda–Lojniță*; București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948.
- DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. [Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă]. Academia Română. Tomul I, Partea a 3-a. Litera *D*. *D–Deînmulțit*, 2006; Tomul I, Partea a 4-a. Litera *D*. *Deja – Deținere*, 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera *D*. *Deținut – Discopotiriu*, 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera *D*. *Discord–Dyke*, 2009; Tomul I. Partea a 7-a: Litera *E*. *E–Erzaț*, 2009; Tomul I. Partea a 8-a: Litera *E*. *Es–Ezredeș*, 2010; Tomul IV. Litera *L*. *L–Lherzolită*, 2008; Tomul V. Litera *L*. *Li–Luzulă*, 2008; Tomul VI. Litera *M*, 1965; Tomul VII. Partea 1: Litera *N*, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a: Litera *O*, 1969; Tomul VIII. Litera *P*. Partea 1: *P–Păzui*, 1972; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 2-a: *Pe–Pînar*, 1974; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 3-a: *Pînă–Pogribanie*, 1977; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 4-a: *Pogrijeie–Presimțire*, 1980; Tomul VIII. Litera *P*. Partea a 5-a: *Presin–Puzzolană*, 1984; Tomul IX. Litera *R*, 1975; Tomul X. Litera *S*. Partea 1. *S–Sclabuc*, 1986; Tomul X. Litera *S*. Partea a 2-a: *Scladă–Semînțarie*, 1987; Tomul X. Litera *S*. Partea a 3-a: *Semn–Sîveică*, 1990; Tomul X. Litera *S*. Partea a 4-a: *Slab–Spongios*, 1992; Tomul X. Litera *S*. Partea a 5-a: *Spongiar–Swing*, 1994; Tomul XI. Partea 1: Litera *Ș*, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a: Litera *T*. *T–Tocăliță*, 1982; Tomul XI. Partea a 3-a: Litera *T*. *Tocăna–Twist*, 1983; Tomul XII. Partea 1: Litera *Ț*, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a: Litera *U*, 2002; Tomul XIII. Partea 1: Litera *V*. *V–Veni*, 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a: Litera *V*. *Venial–Vizurină*, 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a: Litera *V*. *Vîclă–Vuzum. Literele W, X, Y*, 2005; Tomul XIV. Litera *Z*, 2000, București, Editura Academiei Române.
- DȘL = Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționarul de științe ale limbii*, București, Nemira, 2001.
- ELR = Mioara Avram, Jana Balacciu-Matei, I. Fischer, Ion Gheție, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Aurora Pețan, Marius Sala, Camelia Stan, Andra Șerbănescu, Mirela Theodorescu, Ion Toma, Domnița Tomescu, Laura Vasiliu, Ioana Vintilă-Rădulescu, Rodica Zafiu, Coordonator: Marius Sala, *Enciclopedia limbii*, București, Univers Enciclopedic, 2001.

HOMONYMS IN OLD SERIE OF THE DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE

ABSTRACT

In the old series of the Romanian Language Dictionary (DA), homonyms are treated as separate entries, even though they are not numbered. In the CLRE interface, the rule of compiling modern dictionaries was followed and a distinction was made between homonyms, both by the fact that they were treated as separate entries and by numbering. The information has been completed by filling in an independent field, in which the grammatical category was marked, which also separates the morphological homonyms. Another notation, which is usually a criterion for making the distinction between homonyms, is marking the phonetic stress. In the CLRE interface, special buttons have been created for different stress types and other signs that reflect pronunciation, which were also present in the DA, so that the signs used in print could be marked exactly, with the aim to

create an electronic anastatic edition that can be useful both to Romanian readers and the foreign readers interested in studying the Romanian language.

Keywords: *electronic anastatic edition, homonyms, work interface, Romanian Language Dictionary (DA), Electronic Romanian Lexicographic Corpus (CLRE).*

ORTOGRAFIA LIMBII ROMÂNE LITERARE ȘI FORMA GRAFICĂ ACTUALĂ ÎN CLRE: DA ȘI DLR

CRISTINA FLORESCU*

1. Cadru general

Reformele ortografice ale limbii române literare au reprezentat, de-a lungul timpului, modalități mereu în discuție analitică, de cele mai multe ori polemică, privind adaptarea cât mai adecvată a scrierii la vorbirea și pronunția ordonate normativ. Trecerea de la grafia cu litere chirilice la alfabetul latin a presupus o serie de etape care s-au răsfrânt în structura lingvistică și în tehnica lexicografică a Dicționarului Limbii Române redactat sub egida Academiei Române.

Timpul, în mod inevitabil îndelungat, al redacției acestui supranumit Dicționar Tezaur al românei, a impus o serie de etape care au oglindit modalități relativ diferite cu privire la grafia limbii române literare.

Introducerea formei grafice actuale, adnotată într-o rubrică specială, „Formă grafică pentru căutare”, în programul de transcriere și adnotare CLRE are dublu scop: 1) alinierea ortografică a articolelor – gest filologic elementar – și 2) înlesnirea consultării dicționarului de către utilizatori. Cele două aspecte derivă unul din celălalt și unifică ortografia viziunea lexicografică a Dicționarului Academic atât în DA, cât și în DLR.

Propunerile redacției actuale sunt făcute în ideea respectării principiilor lingvistice ale fiecărei etape de dezvoltare a limbii literare: pentru DA, concepția lui Sextil Pușcariu este identificată cu minuție și atenție, urmărindu-se conservarea cât mai adecvată a stării limbii române (literare) din anii redactării volumelor DA – respectiv (în această etapă de lucru) a primului volum, cel al literelor A și B; pentru DLR chestiunea alinierii ortografice a articolelor conform normelor ortografice în vigoare se înscrie, de asemenea, modalităților de proiecție lexicografică a CLRE.

2. Chestiuni specifice volumelor A și B

2.1. Sunt marcate situațiile, puține, în care regulile ortografice ale redării vocalei nerotunjite mediale „â” diferă de cele ale ortografiei actuale.

De exemplu, pentru AMĂRÎ ME s. f., AMĂRÎ RE s. f., AMĂRÎ T, -Ă adj., subst., adv., AMĂRÎTÓR, -OÁRE adj., AMĂRÎTÚRĂ s. f. (p. 138, 139) sunt indicate

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

formele AMĂRĂME, AMĂRĂRE, AMĂRĂT, -Ă, AMĂRĂTÓR, -OÁRE, AMĂRĂTÚRĂ.

2.2. În situații delimitate diacronic și diatopic, lexeme ortografiate cu *-ea-* sunt redată cu „-ia-” (conform DOOM³).

De exemplu, pentru A-MEÁSTECUL adv., AMEÁZĂ adv., subst., și AMEÁZĂZI adv., subst. (p. 141) sunt indicate formele AMĚSTECUL, AMIÁZĂ, AMIÁZĂZI.

2.3. Locuțiuni adverbiale tratate ca nesudate sunt transpuse conform statutului actual, de asemenea indicat de DOOM³.

De exemplu, pentru A-MÍNTE loc. adv. (p. 149), A-MÓIU adv. (p. 152), ANTEBRÁȚ s. a. (p. 174), A-PÁRTE adj. inv., adv. (p. 189), ARIER-GÁRDĂ s. f. (p. 253) sunt indicate: AMÍNTE, AMÓI, ANTEBRÁȚ, APÁRTE, ARIERGÁRDĂ.

Când locuțiunea reprezintă o structură latinească, elementele locuțiunii sunt redată independent.

De exemplu, pentru A-POSTERIÓRI loc. adv. (p. 199), A-PRIÓRI loc. adv., adj. (p. 205) sunt redată: A POSTERIÓRI și, respectiv, A PRIÓRI.

2.4. Cele mai frecvente situații adnotate sunt acelea corespunzătoare tradiției grafice a finalei „-iu”.

De exemplu, A-MÓIU adv. (cf. supra); ARENDĂȘÓIU s. m. (p. 237) are indicată și forma ARENDĂȘÓI; ARZÓIU, -OÁIE adj., s. a. (p. 282) are indicată și forma ARZÓI, -OÁIE; BĂCIÓIU s. m. (p. 409) – BĂCIÓI; BÁCIU s. m. (p. 409) – BÁCI; BÁLCIU s. a. (p. 454) are indicată și forma BÁLCI; BALHÚIU s. a. (p. 456) – BALHÚI; la BĂLȚÓIU (p. 469) se indică și forma BĂLȚÓI; BARABÓIU (p. 489) – BARABÓI; BÂRZÓIU adv. p. 505) – BÂRZÓI; BÂZÓIU adv. (p. 532) – BÂZÓI; BÉCIU¹ s. a., BÉCIU² s. m. (p. 535) – BÉCI; BÉIU s. m. (p. 537) – BÉI; BENCIU (p. 541) – BENCHI; BUHÁIU (p. 677) – BUHÁI; BUTÓIU (p. 711) – BUTÓI; BUTURÓIU (p. 713) – BUTURÓI.

2.5. Conform principiilor formulate *supra*, nu au fost adnotate lexeme care redau forme mai vechi ale unor termeni încă neadaptați sau diferit adaptați în limba română literară actuală.

De exemplu, ACURATÉȚĂ (p. 27), ACVARÉLĂ, ACVARELÍST, -Ă (p. 28), ADECUÁT, -Ă (p. 37), ADIÚNCT (p. 44), ADVOCÁT (p. 53), ADVOCATÚRĂ (p. 54), AMPÈRE (p. 154), AMPLOIÁT, -Ă (p. 154), APREȚIÁ (p. 201), APREȚIÁT, -Ă (p. 202), APREȚIÁȚIE (p. 202), APREȚIATÓR, -OÁRE (p. 202).

3. Chestiuni specifice volumelor DLR

Sunt marcate situațiile în care regulile ortografice privind redarea vocalei nerotunjite mediale „â” sunt diferite de cele ale ortografiei actuale. Vom da exemple din fiecare volum DLR care se pretează, conform momentului redactării, unei actualizări a normativului ortografic. În acest sens, ultimele volume redactate sunt volumele literelor D, L, U și Z care au fost alcătuite conform normelor ortografice actuale, astfel încât, în programul de

transcriere și adnotare CLRE nu a mai fost necesară introducerea formei grafice actuale în cadrul rubricii speciale, „Formă grafică pentru căutare”.

Din această cauză, exemplele redată mai jos se vor referi numai la volumele literelor M–Ț și V.

Sunt marcate acele cazuri în care regulile ortografice ale redării vocalei nerotunjite mediale „â” sunt indicate prin „î”, prin urmare când diferă de cele ale ortografiei actuale.

Tomul VI, Litera M: pentru MASCARLÎ C s. f. (p. 160), MIERÎUȚ, -Ă adj. (p. 501), MÎNĂ¹ s. f. (p. 662), MÎRȚOĂGĂ s. f. (p. 724), MÎZGÚȘ s. n. etc. se indică formele: MASCARLĂC, MIERĂUȚ, -Ă, MĂNĂ, MĂRȚOĂGĂ, MĂZGÚȘ.

Tomul VII, Litera N: pentru NĂȚÎ NG, -Ă adj., s. f. (p. 133), NECUVÎNTĂTOR, -OĂRE adj. (p. 216), NEHOTĂRI RE s. f. (p. 253), NESFÎRȘIT¹ s. n. și NESFÎRȘIT², -Ă adj., s. n. (p. 339) etc. sunt indicate formele: NĂTĂNG, -Ă, NECUVÂNTĂTOR, -OĂRE, NEHOTĂRĂRE, NESFÂRȘIT¹ și NESFÂRȘIT², -Ă.

Tomul VII/2, Litera O: pentru OBÎ RȘIE s. f. (p. 37), OBRÎNTIRE s. f. (p. 65), OCÎRMUI vb. IV (p. 105), ORBÎCÎI vb. IV (p. 280), OSÎ NDĂ s. f. (p. 340) etc. se marchează formele: OBĂRȘIE, OBRÂNTIRE, OCĂRMUI, ORBĂCĂI, OSÂNDĂ.

Tomul VIII/1-5, Litera P: pentru PĂRI NGĂ s. f. (p. 301), PÎLPÎIRE s. f. (p. 693), PÎ NĂ prep. (p. 695), POSTÎMPÍ vb. IV (p. 1117), PRÎNZ s. n. (p. 1534) etc. sunt indicate formele: PĂRĂNGĂ, PĂLPĂIRE, PĂNĂ, POSTÂMPÍ.

Tomul IX, Litera R: pentru RAMAZANLÎ C s. n. (p. 25), RĂMI NE vb. III (p. 84), REZÎMBÍ vb. IV (p. 406), RÎCÎITURĂ s. f. (p. 453), RÎ PCĂ s. f. (p. 481) etc. se indică formele: RAMAZANLĂC, RĂMĂNE, REZĂMBÍ, RĂCĂITURĂ, RĂPCĂ.

Tomul X/1-5, Litera S: pentru SCĂLÎMBĂIALĂ s. f. (p. 290), SÎNEĂȚĂ s. f. (p. 1015), SÎȘIIĂLĂ s. f. (p. 1036), SPÎNZURĂ vb. I (p. 1395), STRÎMTOĂRE s. f. (p. 1760) etc. sunt indicate formele: SCĂLÂMBĂIALĂ, SÂNEĂȚĂ, SÂSĂIALĂ, SPÂNZURĂ, STRÂMTOĂRE.

Tomul XI, Litera Ș: pentru ȘCÎRIÍ vb. IV (p. 48), ȘERPÎ NȚĂ s. f. (p. 69), ȘÎGNÍ vb. IV (p. 115), ȘTRÎMF s. m. (p. 235) etc. se indică formele: ȘCĂRĂÍ, ȘERPÂNȚĂ, ȘĂGNÍ, ȘTRÂMF.

Tomul XI/2-3, Litera T: pentru TÎLCUIĂLĂ s. f. p. 313, TÎMPĂNÍȘ, -Ă adj. (p. 318), TÎMPLĂRIE s. f. (p. 322), TRÎ MBIȚĂ s. f. (p. 632), TRÎNDĂVIE s. f. (p. 635) etc. sunt indicate formele: TÂLCUIĂLĂ, TÂMPĂNÍȘ, -Ă, TÂMPLĂRIE, TRÂMBIȚĂ, TRÂNDĂVIE.

Tomul XII/1, Litera Ț: pentru ȚIBÎ RCĂ s. f. sg. (p. 173), ȚÎ FNĂ¹ s. f. (p. 173), ȚÎRC interj. (p. 183), ȚÎȘNÍ vb. IV (p. 192) etc. sunt indicate formele: ȚÂBĂRCĂ, ȚĂFNĂ, ȚÂRC, ȚÂȘNÍ.

Tomul XIII/1-3, Litera V: pentru VIERMÎNĂRE s. f. (p. 503), VIZÎ TCĂ s. f. (p. 748), VÎJGĂRĂIE s. f., (p. 754), VÎNT s. n. (p. 805), VÎSLĂȘ s. m. (p. 913) etc. sunt indicate formele: VIERMÎNĂRE, VIZĂTCĂ, VÂJGĂRĂIE, VÂNT, VÂSLĂȘ.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

CLRE = *Corpus lexicografic românesc electronic*, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași, Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, autori: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudius Teodorescu, publicație electronică, 2021–prezent (<https://clre.solirom.ro/>).

DA = *Dicționarul limbii române*. (Academia Română). Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I (A–B), Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913 (<https://clre.solirom.ro/>); Partea II (C), București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Partea III. Fascicula I: D–De, București, Universul Intreprindere Industrială a Statului, 1949; Tomul II. Partea I (F–I), București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; Partea II (J–Lacustru), București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Partea II. Fascicula II: Ladă–Lepăda, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; Partea II. Fascicula III: Lepăda–Lojniță; București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948.

DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. [Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă]. Academia Română. Tomul I, Partea a 3-a. Litera D. D–Deînmulțit, 2006; Tomul I, Partea a 4-a. Litera D. Deja – Deținere, 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera D. Deținut – Discopotiriu, 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera D. Discord–Dyke, 2009; Tomul I. Partea a 7-a: Litera E. E–Erzaț, 2009; Tomul I. Partea a 8-a: Litera E. Es–Ezredeș, 2010; Tomul IV. Litera L. L–Lherzoliță, 2008; Tomul V. Litera L. Li–Luzulă, 2008; Tomul VI. Litera M, 1965; Tomul VII. Partea 1: Litera N, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a: Litera O, 1969; Tomul VIII. Litera P. Partea 1: P–Păzui, 1972; Tomul VIII. Litera P. Partea a 2-a: Pe–Pînar, 1974; Tomul VIII. Litera P. Partea a 3-a: Pînă–Pogribanie, 1977; Tomul VIII. Litera P. Partea a 4-a: Pogrijenie–Presimțire, 1980; Tomul VIII. Litera P. Partea a 5-a: Presin–Puzzolană, 1984; Tomul IX. Litera R, 1975; Tomul X. Litera S. Partea 1. S–Sclabuc, 1986; Tomul X. Litera S. Partea a 2-a: Scladă–Semîntărie, 1987; Tomul X. Litera S. Partea a 3-a: Semn–Sîveică, 1990; Tomul X. Litera S. Partea a 4-a: Slab–Spongios, 1992; Tomul X. Litera S. Partea a 5-a: Spongiar–Swing, 1994; Tomul XI. Partea 1: Litera Ș, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a: Litera T. T–Tocăliță, 1982; Tomul XI. Partea a 3-a: Litera T. Tocăna–Twist, 1983; Tomul XII. Partea 1: Litera Ț, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a: Litera U, 2002; Tomul XIII. Partea 1: Litera V. V–Veni, 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a: Litera V. Venial–Vizurină, 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a: Litera V. Viclă–Vuzum. Literele W, X, Y, 2005; Tomul XIV. Litera Z, 2000, București, Editura Academiei Române.

DLR² = *Dicționarul limbii române* (DLR). Ediția a doua, revizuită și adăugită. Tomul I. Litera A. Fascicula 1 (A–Abzițui). [Redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu].

Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Academiei Române, 2021 (<https://dlri.ro/>).

DOOM³ = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. Ediția a III-a revăzută și adăugită. Coordonatoare: Ioana Vintilă-Rădulescu. Academia Română. Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2021.

B. Lucrări de referință

Clim *et al.* 2016 = Marius-Radu Clim, Elena Tamba, Ana-Veronica Catană-Spenchiu, Mădălin Patrașcu, *CLRE. Corpus lexicographique roumain essentiel. 100 dictionnaires de la langue roumaine alignés au niveau de l'entrée et, partiellement, au niveau du sens*, în vol. Éva Buchi, Jean-Paul Chauveau, Jean-Marie Pierrel (éd.), *Actes du XXVII^e Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013)*, Strasbourg, ÉLiPhi, vol. 2, Section 16, p. 1611–1622 și on-line: <http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-16.html>.

THE SPELLING OF THE ROMANIAN LITERARY LANGUAGE AND THE CURRENT GRAPHIC FORM IN CLRE: DA AND DLR

ABSTRACT

This paper presents the situation of the spelling of the Romanian literary language reflected in the ways of rendering the current graphic form from the CLRE project. Examples refer to both DA (volume 1 of letters A and B) and DLR (volumes that cause spelling update issues).

Keywords: *academic spelling, academic dictionary, digitization, lexicography, Romanian Electronic Lexicographic Corpus.*

LISTA PARTICIPANȚILOR

2020

Victoria BOBICEV, Universitatea Tehnică a Moldovei, Chișinău
Tudor BUMBU, Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir”, Institutul de Matematică și Informatică „Vladimir Andrunachievici”, Chișinău
Alina-Mihaela BURSUC, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași
Liudmila BURTSEVA, Institutul de Matematică și Informatică „Vladimir Andrunachievici”, Chișinău
Marius-Radu CLIM, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași
Svetlana COJOCARU, Institutul de Matematică și Informatică „Vladimir Andrunachievici”, Chișinău
Alexandru COLESNICOV, Institutul de Matematică și Informatică „Vladimir Andrunachievici”, Chișinău
Mioara DRAGOMIR, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași
Codruța Gabriela GAVRIL-ANTONESEI, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași / Universitatea Jagiellonă, Cracovia, Polonia
Gabriela HAJA, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași
Ludmila MALAHOV, Institutul de Matematică și Informatică „Vladimir Andrunachievici”, Chișinău
Laura MANEA, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași
Cătălina MĂRĂNDUC, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Cristian PĂDURARIU, Institutul de Informatică Teoretică, Iași, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Petru REBEJA, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Elena Isabelle TAMBA, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași
Claudius Marian TEODORESCU, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași
Ana VULPE, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hasdeu”, Chișinău

2021

Alexandru ANGHELINA, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română, București
Gabriela Ana AZAMFIREI, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași (PN-III-P4-IDPCE2020-1277)/ Facultatea de Matematică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

- Ana-Maria BARBU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română, București
- Victoria BOBICEV, Universitatea Tehnică a Moldovei, Chișinău
- Speranța Cecilia BOLEA, Institutul de Informatică Teoretică, Academia Română – Filiala Iași
- Constanța BURLACU, Faculty of Medieval and Modern Languages, University of Oxford, United Kingdom
- Alina-Mihaela BURSUC, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași
- Daniela BUTNARU, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași
- Cristina CĂRĂBUȘ, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași (PN-III-P4-IDPCE-2020-1277)
- Gheorghe CHIVU, Facultatea de Litere, Universitatea din București
- Marius-Radu CLIM, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași
- Iulia COMAROMI, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română, București
- Dan CRISTEA, Institutul de Informatică Teoretică, al Academiei Române, Filiala Iași
- Paula Alexandra CRUCIANU, Institutul de Informatică Teoretică, al Academiei Române, Filiala Iași
- Mioara DRAGOMIR, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași
- Maria-Alexandra DRUȚU, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Felicia DUMAS, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
- Gabriela DUMITRESCU, Biblioteca Academiei Române, București
- Emese FAZAKAS, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj
- Cristina FLORESCU, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași
- Codruța Gabriela GAVRIL-ANTONESEI, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași / Universitatea Jagiellonă, Cracovia, Polonia
- Alin-Mihai GHERMAN, Facultatea de Litere, Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia
- Ion GIURGEA, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București
- Daniela GÎFU, Facultatea de informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Institutul de Informatică Teoretică, al Academiei Române, Filiala Iași
- Ana-Maria GÎNSAC, Departamentul de Științe Socio-Umane, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Gabriela HAJA, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române, Filiala Iași
- Nikoletta HOLOVACH, Universitatea Națională „Yurii Fedkovych” Cernăuți
- Katarzyna JASIŃSKA, Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences
- Kira KOVALENKO, Institute for Linguistic Studies, Russian Academy of Sciences, Saint Petersburg
- Vladislav KNOLL, Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences
- Irina LUPU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română, București

Cătălina MĂRĂNDUC, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Cristian MOROIANU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română /
Facultatea de Litere, Universitatea din București
Alex MORUZ, Facultatea de Informatică / Departamentul de Științe Socio-Umane, Institutul de
Cercetări Interdisciplinare, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Oana NICULESCU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română,
București
Mihaela ONOFREI, Institutul de Informatică Teoretică, al Academiei Române, Filiala Iași
Cristian PĂDURARIU, Institutul de Informatică Teoretică, al Academiei Române, Filiala Iași
Cenel-Augusto PEREZ, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Achim RABUS, Slavisches Seminar, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Germania
Petru REBEJA, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Liviu Andrei SCUTELNICU, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași,
Institutul de Informatică Teoretică, al Academiei Române, Filiala Iași
Violeta SEREȚAN, Université de Lausanne, Suisse
Elena Isabelle TAMBA, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române,
Filiala Iași
Daniela Luminița TELEOACĂ, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia
Română, București
Claudius TEODORESCU, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, al Academiei Române,
Filiala Iași / Facultatea de Litere, Universitatea „Transilvania”, Brașov
Liudmyla TKACH, Catedra de Limbă Ucraineană Contemporană, Facultatea de Filologie,
Universitatea din Cernăuți, Ucraina
Teodora TOROIPAN, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română,
București
Anna-Maria TOTOMANOVA, Department of Cyril and Methodius Studies, Sofia University
„St. Kliment Ohridski”, Bulgaria
Mădălina UNGUREANU, Departamentul de Științe Socio-Umane, Institutul de Cercetări
Interdisciplinare, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Roxana VIERU, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Ana VULPE, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hasdeu”, Chișinău
Ștefania VULPE, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română,
București

